

LOOMING

I

1978

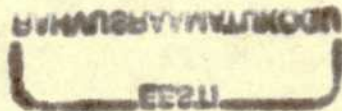
EVALD OKAS

A. H. Tammsaare (Pehmelakk) 1977

LOOMING

1

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

RAHVUSRAAMATUKOGU
ESTI

TAMMSAARE

Tammsaare.

See pole mitte ainult suure klassiku nimi. See on kirjanikunimi pluss midagi sootuks rohkemat. Nimi Tammsaare on saanud avara tähenduse. On muutunud väga rikkaks mõisteks. Muidugi märgib see kõigepealt püsiva väärtusega sõnakunsti loojat, kirjanikku, vaimuini-mest. Aga ka suurt osa meie kultuuriloost. Meie rahva ajaloo. Meie mõtteloost. Teatavat eht-tammsaarelikku vaadet elule, inimesele, kultuurile. Kildu igaihest meist enestest. Sest kirjandusega, ent mitte ainult kirjandusega, vaid ka muude vaimuelu nähtustega on lugu nõndaviisi, et igaüks paneb asjade ja nähtuste mõistmisse ka midagi endast, mõistab neid omamoodi, lisab neile tähendustele midagi oma-poolset. Loomulikult siis, kui asi või nähtus või mõiste või isiksus hinge läheb. Ja Tammsaare on läinud. Mitte üksnes kirjandussõprade, vaid kogu rahva hinge. Tammsaare on nimi, mõiste, fenomen, nagu nüüd armastatakse öelda, mis on ammu ületanud kirjanduse piirid. See sõna, nimi Tammsaare, tähendab palju neilegi, kes ilukirjandust haruharva loevad, kes võib-olla pärast koolipõlve enam üldse raamatut kätte ei võta.

Anton Hansen Tammsaare ei ole minevikumõiste, minevikuklassik. Ei, ta on olevikumõiste, meie kaasaega kuuluv klassik. Sest ta elab oma teostega, neid kandvate mõtetega tänapäevas, meie keskel. Tammsaare huvitab inimesi täna mitte vähem kui oma teoste kirjutamise ja avaldamise ajal. Mitte vähem kui aastail 1926—1933, kui nägid esimest korda trükivalgust tema peateose «Tõde ja õigus» köited, mitte vähem kui 1939. aastal, millal ilmus tema viimne, erakordse ideelise mõjujõuga, ajastu kõige aktuaalsemaid probleeme lahkav «Põrgu-põhja uus Vanapagan». Kuigi ta ka kolmekümnendail aastail oli Eestis loetavaim kirjanik, loetakse teda praegu rohkem kui tema eluajal. Vahel on vilksatanud mõte, et ehk on Tammsaare teostega nüüsamuti nagu «Kalevipojaga» — kõik ihkavad «Kalevipoega» oma raamatu-riiulile, kuid paljud polegi seda kaanest kaaneni läbi lugenud. Ei, ei. Tammsaare pole «mumifitseeritud klassik» — muide, seda pole ka Kreutzwald —, vaid klassik, kelle teoseid loetakse, kelle teosed mõjuvad värskelt ja keda seepärast võime täie õigusega nimetada elavaks. Tammsaare mõtted toimivad koos meie mõtetega, sellest räägib kõigepealt Tammsaare raamatute tohutu levik: pea igal aastal ilmub mõni ta teos 50 000 tiraazis, üle kümne korra suuremal arvul kui tema eluajal, ja need ostetakse kiiresti ära. Andmed räägivad, et eesti keeles on ilmunud Tammsaare teoseid 1 250 300 eksemplari, neist kaugelt

üle miljoni nõukogude ajal. Raamatukogud kinnitavad, et Tammsaaret loetakse palju. Lavastab aga mõni teater Tammsaare näidendi või tema romaani põhjal tehtud dramatiseeringu, siis on raske etendustele piletit saada, teatrisaalid on külastajaist tulvil. Tammsaare on kõige enam mängitavaid autoreid meie tänapäeva teatris. Kuigi ta ise on kirjutanud ainult kaks näidendit, kaks eesti dramaturgia tippteost, on tema romaanidest tehtud ligi veerandsada dramatiseeringut ja umbes viiskümmend eri lavastust. Ja rahvas vaatab neid. Tõttab vaatama.

Tammsaare kuulub nende tõeliselt suurte kirjanike hulka, kelle teosed säilitavad ajas värskuse. Veel enam, aeg nagu lisaks ta parematele teostele väärtust juurde. Iga uus põlvkond leiab Tammsaare teostest midagi, mis kõneleb justkui lugejast endast, probleemidest, mis ikka ja jälle inimesi huvitavad. Tammsaare teoste ülelugemisel avastab ka tema loomingu hea tundja aina uusi, varasematel lugemistel varju jäänud väärtusi. Tammsaare teosed, ei viiekõiteline suurromaan «Tõde ja õigus» ega teised ole põgusalt päevakajalised, vaid käsitlevad inim-eksistentsi põhilisi probleeme; romaanid, novellid, näidendid ei libise mööda sündmuste pinda, vaid tungivad mitmekihiliselt ja paljutahulisele sügavale inimese põhiollemusse. Ent isegi Tammsaare need teosed, artiklid ja sõnavõttud, mille ajendiks on teinekord olnud tõepoolest üksnes mingi kitsam päevaprobleem, on tema sule all sageli üle kasvanud küsimuse tuuma avavaks käsitluseks. Sügavamini kui ükski teine kirjanik on Tammsaare suutnud tungida ja tabada meie, eesti rahva hinge. Tammsaare teosed räägivad meie vaarisadest ja vanaisadest, meie isadest ja meist endast. Ja-jah, meist enestest. Elu ei ole ju ainult hetk, päev või aasta, vaid on olemine koos mineviku ja tulevikuga, ning seda kõike, nii olevikku, minevikku kui ka tulevikku mõistame paremini Tammsaarega juttu ajades, Tammsaare kõnet kuulates. Sest lugemine ju on jutuaajamine kirjanikuga, mõtete vahetamine autoriga. Ning Tammsaare on kirjanik, kelle kõnet ikka ja jälle kuulama jäädakse ja kelle teoste lugemine paneb hinge kaasa helisema.

Kui Tammsaare peateose köited ilmusid, siis kiputi nii mõnigi kord neid tegevusaja ja -koha mõttes liialt lokaalseina vaatlema. Talupoja-romaan, maalt pärineva haritlase romaan. Nii öeldi ja kirjutati. Muidugi, nii võib kokkuvõtvalt öelda, kuid üksnes tinglikult, sest kuigi «Tõde ja õiguse» peategelaste elupaigaks või sündimiskohaks on soode keskel väljamäel asuvad talud ja paljudeks tegelasteks talupojad, kasvavad nad üle oma ajast ja sündmuspaigast, muutuvad üldinimliku tähendusega kunstilisteks kujudeks, sest neis on kehastatud midagi põhilist, mis inimeksistentsile omane. Just sellest tuleb otsida algpõhjust, miks Andres ja Pearu, Krõõt, Mari ja Indrek on muutunud justkui meie rahva igipõliste joonte ja omaduste kandjaks. Vähe on maailmas kirjanikke, kes on suutnud luua seesuguseid monumentaalseid kujusid nagu Andres ja Pearu, Maurus ja Juudit, Põrgupõhja Jürka ja Kaval-Ants. Tammsaare teoste võlu, kaasakiskuvus ja ajale vastupidamise jõud on nende elulisuses. Tammsaare ei ole loonud oma tegelasi mingi parasjagu moes oleva mustri järgi, vaid otsinud ja kujutanud inimest nagu ta on. Kujutanud niisuguseid inimesi, keda ta viimase hingesopini tundis, seda elu, mida läbi-lõhki teadis. Tänu sellele suutis ta tabada midagi säärast, mis lokaalsest üle ulatub ja üldinimliku tähenduse

omandab. Üldnimlik pole kunstis kunagi abstraktsioon, vaid väljendub ikka ülimalt konkreetselt, ja see annabki Andresele ja Pearule kordumatu näo.

Mida rohkem aeg edasi liigub, seda selgemini märkame Tammsaare mõttekäikude avarust, inimesekontseptsiooni dialektilist sügavust, kultuurimõistmise haaret, tema vaimsuse eripära ja väärtusi. Hindame targemini koguni tema skepsist ja paradokside uperpalle, mis on teeninud loova töö tõe. Ning meid ei sega ka need tema seisukohad, mis näitavad, et ta ei mõistnud ühiskondliku arengu mõnd olulist arengujoont. Oma elutööga lõhkus ta vana ja iganenut ning aitas uuele aluseid rajada. Tammsaare jäägitult sõjavastane hoiak, religiooni ja kiriku kriitika, rahavõimule rajatud kodanliku ühiskonna peamiste alustugede vaimukas väljanaermine, kindlameelne vastuseisimine fašistlikele tendentsidele, tema humanism, demokratism ja vaimuvabaduse kaitsmine, loova töö austamine, mida ta pidas kultuuri aluste aluseks, need ja paljud teised jooned tema vaimses pärandis on väärtused, mis toimivad edasiviivalt meiegi päevil.

Tahaksingi lõpetada Tammsaare sõnadega, et kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline võitlus. Matsi all mõtles Tammsaare tagasihoidlikku, püsivat, visa, isegi alalhoidlikku inimest, säärast, nagu «Tõe ja õiguse» Andres, kes armastab maad, millega peab verist võitlust, kannatades selle pärast nagu kõik need, kes armastavad maad ja tööd. Lühidalt, kogu hingest töötavat ja loovat inimest. Vurle all mõistis Tammsaare inimest, kes ei ripu kogu hingega millegi küljes, ei tunne pingutusi, mis nõuavad kogu hingejõudu, kes seab end iga tuule järgi, kellel puudub mõtte intensiivsus, kes ei süvene millessegi, kes jookseb igale uuele moele või lipukirjale järele kinnisilmi ja ummisjalu, olles selle kõige juures ise pealetükkiv. Vurle ei loo, vaid ainult tarbib, kui kasutada tänapäevast ütlemist.

Eks siruta Tammsaare ka siin käe tänapäevale. Kas ei tule meil koos Tammsaarega välja astuda vurleliku saama- ja reklaamimentaliiteedi vastu, mida võime kohata küllalt meiegi päevil.

Me vajame seda Tammsaare poolt kõrgele tõstetud matslikku visadust, püsivust, kiindumust töösse, kui tahes suuri pingutusi see meilt ka ei nõuaks. Me vajame mitte siia-tänna karglevaid vurlesid, vaid oma tööd sügavalt armastavaid loojaid, avarapilgulisi, suurte vaimsete huvidega intensiivse mõtte- ja tundeeluga inimesi. Suuri unistajaid, kes visa tööga oma unistusi ellu viivad.

Suuri unistajaid ja töömehi, nagu seda oli Tammsaare. Anton Hansen Tammsaare.

PAUL KUUSBERG

Ilmar Sikemäe

KODUNE VARGAMÄE

MÄLESTUSED MAGAVAD

Mälestused magavad
sookaskede vahel,
rabamändide all.

Mälestused magavad
vaevakaskede vahel,
muremändide all.

Läbi aegade kõneleb
töökas ja visa
terassilmne esiisa:

«Tee tööd ja näe vaeva,
tee tööd ja näe vaeva,
siis tuleb armastus,
siis tuleb armastus.»

Aga armastus põgenes ära,
tõusis õhku ja lendas ära
üle sookaskede, üle vaevakaskede,
üle rabamändide, üle muremändide
kaugete-kaugete metsade taha.
Ja umbne udu ja umbne udu langes maha.

Elas lootus väiksemast väiksem:
ei saa, ei saa nõnda ju ilmast ilma edasi olla.
Uute aegade säratav päike
oli alles, oli alles tulemas tulla.

Mälestused magavad
vaevakaskede vahel,
muremändide all.

LAUL ESIEMAST

Sinisilmine naine,
linajuuksene naine,
sirge ja sihvakas naine,
tema see Vargamäe esiema
elab raamatus igavest aega.

Kas inimene saanud on luuleks?
Selles madalas aidas veel nagu kuuleks
tema sammude kaja
üle ammuse aja.

Nagu kiiruga õuest ju tülles
veimekirstu ta oleks avanud alles,
kaane kägin ju kaikus
keset mõtlikku vaikust.

Meie seisame, seisame aidas.
Selles madalas aidas kirstu kui paitaks
ema kareda käega,
oma väleda väega.

Mis on, mis on kirjatud kirstus?
Mälestused, mälestused,
mälestuste mälestused
ühest ammuelanud naisest.

See ongi laul esiemast,
heleda jaalega naisest —
põssa-põssa-põssa!
kotsu-kotsu-kotsu!
ja sead talle traavisid järele...

VEART KELLAD

Üle Vargamäe väljade heljub tuul,
Vargamäe tuul.
Lõokesed lõõritavad põldude kohal,
Vargamäe kohal.
Ja süda tuksatab hellaks.

Pimm, pamm, piuu, pauu, pimm, pamm!
Veart kellad, väga veart kellad.
Pimm, pamm, piuu, pauu, pimm, pamm!
Üle soo, üle raba, üle heinamaa.
Pimm, pamm, piuu, pauu, pimm, pamm!

TÜMINAL-ÜMINAL

Sa meie kodune Vargamäe
rabade rüpes ja soode süles,
sina oled kui unest ärrganud üles
ja hele-heledat päikesepäeva näed.

Ja inimesed tulevad, tulevad, tulevad.

Nad siia tulevad mõtlema
eilse painest ja tänase pingest,
osasaanuna suure raamatu hingest
nad jälle lähevad toimekalt mõtlema.

Ja mägi levitab uhkena
oma tõe ja õiguse vaimu,
andes noortele esiisadest aimu
ja vanu kutsudes edasi puhkema.

Ja viljad kõrgena kiiguvad,
noored pedakad sirguvad kingul,
suure maailma tuultest pilved on pingul
ning põllumasinad tüminal liiguvad.

ILMAR SIKEMÄE

Need masinad tõttavad tüminal, tüminal.

Ja mägi jutustab üminal, üminal:

— Mina olen mägi, mina olen maa.

Mina mäletan sinu isa isa ja ema ema.

Mina sind kannan ja leiba sulle annan.

Mina olen mägi, mina olen maa,

ilma minuta sina olla ei saa,

ilma minuta sina olla ei saa.

Aimée Beekman

VALIKUVÕIMALUS

KUIDAS SEE LUGU ALGUSE SAI?

Missugused olid tagamaad?

Need, keda selletaoliste küsimustega pommitatakse, enamasti ebalevad: ei tea, ei mäleta, see oli nii ammu. Ei osata eneselegi seletada, miks just niimoodi läks. Ei jätkuvat mälumahtu, et läbi aegade kõiki oma samme fikseerida. Hea vabandus: miks te mind pinnite — paljud elavad põhimõttel, et las elu veereb kuidas veereb. Tänapäeva inimesed ei klammerdu kujuteldava saatuseraamatu külge, pigem lastakse juhustel ennast siia-sinna lükata.

Pealegi on mõnusam jälgida teisi kui iseennast. Kes nii väga tahakski astuda heleda valgusesõõri sisse, võtta peegel pihku ja vahetida enesega tött. Ja seda mitte puhuti, tuju ajal, vaid päev-päevalt, aastast aastasse.

Naeruväärne, aga peeglist see kõik vist algaski. Pisikesest klaasketast, mille tagaküljel mingi totter kaunistus. Niisugust hoidis Mari käes ja nühhkis klaasi pinnalt puudritolmu. Seadnud peegli parajale kaugusele silmadest, süvenes Mari oma tegevusse. Ta tõstis stendil rippuvate kangaste servi üksteise järel näo juurde, et leida kleidiriiet, mis talle sobiks. Päevavalguslambid kaupluse laes vilkusid veidi, niigi kalk helendus justkui pörkles olematutel tōketel. Mari selja tagant voorisid inimesed mööda. Ilm oli sulale läinud ja kummiparketil lirtsus pori. Üks ja teine naine peatus Mari läheduses, käis nühhkis käist, teisedki tahtsid mudida just sellesama riidetüki serva, mida tema parajasti sõrmede vahel hoidis. Mari ei lasknud ennast segada müksudest, mis tulid vasakult ja paremalt. Harva tavatses Mari enesele uusi kehakatteid ömmelda lasta, aga kui selle vaeva siiski ette võttis, tegutses äärmise põhjalikkusega, otsekui oleks tegemist kunstiteosega, mis peab ajalukku jälje jätma. Mul pole vaja hilpude hunnikut, rõivas peab täitma otsarvet ausalt ja kestvalt, niisamuti nagu inimene oma funktsiooni. Nii oli Mari kunagi Reginale öelnud.

Hulk aega oli Regina kaupluses Marit jälginud. Polnud vaja karta, et teine teda märkaks. Mari, kes oskas ideaalselt kontsentreeruda, oli pealegi lühinägelik. Haruharva märkas ta tänaval esimesena kedagi tuttavat, enamasti tuli teistel teda peatada.

Teda piisavalt silmitsenud, tegi Regina paar tiiru ümber pika stendi. Mari oli kogu aeg nagu naelutatud ühe koha peale, teda võlusid lillades toonides kangad.

Regina jõudis oma isu täis vaadata kõigest siin kaupluses leiduvast, mälu sügavikku voolas kokku ka täiesti tähtsusetuid üksikasju. Mari taskupeegli mustast plastmassist tagapinnale oli trükitud kiirgavalt värviline hispaania tantsijatar, lehvik käes.

AIMÉE BEEKMAN

Reginale tikkus naer peale. Ta väljus kauplusest, tänaval löi talle näkku jahe, niiske õhk. Veetorudes kolises sulavesi, sadas hõredat lobjakat. Teatud hetkel tuleb igale naisele tahtmine lillat värvi rõivaid kanda, on kunagi keegi elutargalt öelnud. Võib-olla peaks temagi seisma Mari kõrval, lõug õieli, peegel pihus, mõtles Regina. Vara veel, püüdis ta enesele kinnitada. Hetk hiljem käis temast oluline äratundmine värinana läbi: mis vara! Oma ea vastu sõdida ei saa. Kulunud vanatüdrukud, need nad on, ja ei maksa luua illusioone.

Palju aastaid olid Mari ja Regina vastastikku teineteise sünnipäevadel käinud, vanasti oli kombeks nendel pühitsemistel sõbrataride ringis rääkida, et ah, kolmkümmend, kui hea, et see tume piir on veel üsna kaugel. Selle arvu taga on must auk. Nüüd polnud nad ammugi seda piinlikku teemat üles võtnud. Mari oli juba kolmekümne ühene, Reginat lahutas tollest haigutavast kuristikust üksainus aasta ja loomulikult polnud see valgusaasta.

Lobjakasadu tihenes, valge hämu löi igale tänaval astujale just nagu oma personaalse ruumi, ometi oli rahvast murdu. Könniteedest ei jätkunud, jalakäijad ummistasid autode teed, need venisid ja paratamatult riivasid inimesi; sõidukite läikivatele lakk-külgedele kogunenud sulalumi vajuks aina allapoole ja kukkus pidurite nõksatades latakatena maha. Inimesed soprasid vapralt lõrtsi sees, kui keegi libastus või vääratas, ei olnud kukkumist karta, selleks poleks tänaval ruumi jätkunud. Abitult väljasirutatud käsi maandus tasakaalu otsides kas autokapotil, udusel esiklaasil või möödarühkiva kaaskodaniku õlal.

Tollel sulalume päeval, näinud kaupluses juhuslikult Marit lühinägelikult pisikest peeglit põrnitsemas, hakkas Regina kahtlema, kas ta võib ennast vanaviisi teoinimeseks pidada. Haledad vanatüdrukud, haledad vanatüdrukud — vasardas peas —, võib-olla tõdevad mõned teisedki inimesed samal viisil, ootamatult, ühe hetke jooksul oma elu äpardumist. Taibatakse äkki, et on tammunud ringiratast, pea tühja tuult täis, tõtlike jalge all surnud punkt.

Miks oli Regina tol nukral sulapäeval Marit iseenda peegelpildina näinud? Ta oli avastanud nende kahe masendava sarnasuse, ehkki nad erinesid nii välimuselt kui ka iseloomult.

Hakkas õudne ja kõle.

Eespool terendas vaid kordumiste kordumine.

Leida elule uus sisu?

Kuidas see jultunud soov täide viia?

VALDAV OSA INIMESTEST ON OMA LOOMULT ALALHOIDLIKUD. Kardetakse muudatusi, homset päeva püütakse elada tänase päeva äraproovitud mudeli järgi. Ehkki sisseharjunud eluviis ning iseenese argus teevad teinekord tuska, sobib igaks elujuhtumiks kena lohutus: mis nüüd mina, reainimene! Milleks risk? Mille pagana pärast oleks minul seda tarvis! Vananedes muututakse üha ettevaatlikumaks. Elukogemuste kasvades teravneb ohutunne. Kui Regina juhtus järjekordselt meenutama oma tõntsvõitu sõbratari kangaste stendi juures tillukest peeglisilma jõllitamas, näis võimatu too Mari, kes kunagi oli meditsiinikoolis õppides harrastanud langevarjusporti. Tagantjärele oli

Mari ise oma kunagist lennu-kiindumust hukka mõistnud: mis mul küll arus oli! Aga kui ühel päeval poleks langevari avanenud?

Regina mõtles, et inimene oma elu jooksul justkui keksib trepist alla. Ülemiselt, hulljulguse astmelt järgmisele. Seal seisid lihtsalt julged ja polnud viga midagi. Veel väike hüpe allapoole, ja oldigi juba ettevaatlike killas. Aga kõige alumisel astmel konutas massiliselt argu, keegi ei märganudki, et üks tuli veel juurde. Pärast astuti jalgu lohistades mööda tasandikku kaduviku poole.

Juba tolleksamal sulapäeva õhtul hakkas Regina inimest säästvate ürgtõdede valguses oma elumuutmise kava ümber lükkama. Milleks ujuda vastuvoolu? Olemasolevat põrmu tallata olnuks kergemeelne. Arukas inimene ei astu uisapäisa teadmatusse. Äkki langevari ei avane?

Seda enam, et tolle sulapäeva õhtul kordus see, mis oli ammugi läbilõhki tuttav.

Nagu ikka, kohtusid nad Tiiduga kesklinnas. Täna leidis Regina ta lillepoe vitriini silmitsemast. Klaasi taha rivistatud lillekorvides hõõgusid alpikannide punased õied, ju neid valgustati spetsiaalse lambiga. Tagapool valitses hämarus, kauplus oli ammu suletud. Nii ei saanud Reginal tekkidagi seesugust rumalat mõtet, et Tiit kavatseb talle lilli kinkida. Tänapäeva naisele piisas ju tibatillukestest rõõmudest: sel õhtul oli Regina Tiidu nii kerge vaevaga üles leidnud. Juba nende tutvuse alguses oli mees Reginale selgeks teinud, et võtku teatavaks, kohtumistel ei kavatse tema nagu ilmasammas ühe koha peal seista ja möödujatele pilgupüüdjaks olla. Nad määravad kokkusaamise rajooni, ka kellaaaja, aga et naised on traditsioonilised hilinejad, olgu Regina lahke, juhindugu intuitsioonist, heitku pilk lähematesse kõrvaltänavatesse, tehku tiir ümber platsi, silmitsegu inimesi ajalehekioski juures, ja ta võib kindel olla, et leiab Tiidu lähema kümne minuti jooksul üles.

Regina oli naernud — las igaüks hellitab oma veidrusi. Nüüd käisid nad Tiiduga juba teist aastat, sageli jäi Tiit ööseks Regina juurde, vanasti oleks öeldud, et elavad armukest.

Ehkki Tiit oli võinud korduvalt veenduda, et Regina tunneb kella, laskis ta naisel siiski ennast otsida, iga kord seisis nagu meelega ise kohas.

Regina marssis Tiiduga ühte jalga, võimaluse korral ta püüdis väikeste ulakustega seda kasinat ning korralikku meest natuke narrida. Kuigi Regina tampis kõnniteed nagu rivisõdur, ei teinud see täna talle endale põrmugi nalja. Imelik, veel hiljuti oli Regina arvanud, et on Tiidusse veidi armunud. Nüüd ei tajunud ta midagi peale tulpimuse. Aeg-ajalt oli Regina selletaolist õõnsat tühjustunnet iseäralikul viisil, kuid edukalt ravinud: sõitis linnast välja, seisis lagedal rannal ja kuulas kajakate kisa. Nad kriiskavad ka minu eest — see mõte oli Reginale alati rahustavalt mõjunud. Ta polnud sõandanud kellelegi rääkida, et sellisel moel lõogastust leiab. Kellele ta olekski pidanud nii väga enesest jutustama? Tiit vältis pikemaid kõnelusi, justkui kartnuks, et naine kasvab hinge külge. Ka enesest ei armastanud ta pajutada — tõrjus küsimusi, vastas puigeldes, jäi alati napolisõnaliseks ja laskis oma vassis näolt lugeda, et põlgab naiste labast uudishimu. Nii

olidki Regina ja Tiit harjunud vaikima, kumbki polnud pidanud kahetsema, et on mingi puhangu ajal liiga avameelne olnud.

Ühel hommikul, kui Tiit Regina köögis kiirustades kohvi jõi, oli ta tühja tassi kolksatusega käest pannud ja tungivalt küsinud:

«Miks sa ei tunne huvi, kellega ma teistel õhtutel aega veedan?»

«Mul on ükskõik,» oli Regina õlgu kehitanud.

Niimoodi oli Regina esimest korda suutnud Tiidu enesetunnet riivata. Mees oli ähmi läinud. Ta unustas salli maha, sõitis liftiga uuesti üles, tõrtsutas närviliselt uksekella, see juhtus ebasobival hetkel. Regina oli juba jõudnud duši alla minna. Uus helin, pikk ning nõudlik, sundis Reginat siiski esikusse tormama. Jooksu pealt ennast vannilina sisse mässinud, avas ta ukse ja piilus tahtmatult üle öla oma märgi jalajälgi vaibal. Tiit särtsus vihast, justkui oleks ta Regina kõlvatu teo pealt tabanud. Varnast salli kahmanud, tõstis ta veel kord käe, nagu kavatsenuks vannilinast kinni haarata ja see Regina keha ümbert ropsuga maha tõmmata.

«Mul on kiire,» oli Regina lausunud ja ukse kinni lükanud.

Pärast seda lugu laskis Tiit hulga päevi igavikku veereda, enne kui uuesti Reginale helistas. Regina oli temaga rahulikult juttu ajanud ja selle kõneluse vältel ennast justkui kõrvvalt jälginud: kus on ta õhin ja rõõm? Vähemalt armukadedus võinuks südamesse väikesi veritsevaid käike uuristada.

Tiit polnud Reginal esimene mees, küllap ka mitte viimane.

Temataolisi leidus teisigi.

Ometi lepiti järjekordse kohtumise suhtes kokku. Tiidu tõrksast toonist võis järeldada, et tal polnud kerge olnud toru tõsta.

NAGU IKKA, EI JÄÄNUD NEMAD KA SEDAPUHKU UKSE TAGA TUNGLEVA INIMSUMMA SEKKA. Meeste-naiste ettepoole pürgiv kobar oõtsus: ihust ja hingest taheti pääseda teisele poole paksu klaasi, et visata mantel riidehoidjale ning võtta koht sisse hämaras baaris. Nii polnudki Regina selgusele jõudnud, mispärast kõrgid uksehoidjad just Tiitu teistele eelistasid. Ju elu võlu selles seisneski, et ka tühistes seikades võib salapära leida. Võib-olla mõjus Tiidu jäik hoiak aupaklikkusele sundivalt, Regina polnud märganud, et see mees oleks enesele igal sammul rahatähtedega teed sillutanud.

Muusika välistas keskustelu võimaluse, kumbki võis heietada oma mõtteid. Kui need kippusid liiva kaduma, sai joogi abil ajule uut hoogu juurde anda. Kumbki ei liialdanud trimpamisega. Tiit seletas oma kiindumust baaridesse üsna lihtsalt: kãras ja melus saab inimene ühtaegu olla üksi ja kahekesi ning ka paljukesi. Kõik sõltub sellest, kas tegelda iseendaga, fokuseerida oma tähelepanu kellelegi või lasta sellel koguni hoopis hajuda: virvarr, ja midagi vilksatab silme eest läbi. Inimene ei väsinud, sest tal oli võimalus soovi korral ennast ümber lülitada.

Kunagi, ühel tuulisel õhtul, oli Regina mehele baari asemel oma kodust lauataagust pakkunud. Tiidu tõrkumist märganud, ei jäänud üle muud, kui alistuda tema tahtmisele. Inimesed olid ehmatamapanevalt rutiini ohvrid, võib-olla olnuks Tiidul painav Reginaga õhtu otsa silm silma vastu istuda. Mürast mürgitatud nüüdisaegne inimene vajas ka

õhtusel puhketunnil suminat, sagimist, naerupahvakuid ning muusika mürtsumist, nii et lihased hakkaksid trummikõminast vibreerima. Paradoks, ent vaikust ülistavale moodsale inimesele valmistas rahu-seisund sageli piina.

Regina ei viitsinud selle kõige üle eriti juurelda, ega ta ise ka parem olnud. Igauhele oli harjumuseks saanud aeg-ajalt oma ja teiste käitumise süvenevat stereotüüpi vaagida, see justkui tekitas kerget kõdi, ei rohkemat. Ennast tasahilju lammutada — ka seda nägi hea toon ette.

Klaas käes, sidrunilõhn sõrmetes, oli Regina muianud oma elu teiseks murdmise kavatsuse üle. Mis oli talle pähe löönud? Eks vanatüdruk ole samuti ühiskonna täieõiguslik liige. Võib-olla suvatseb armuline juhus Regina veel kellegagi päriselt kokku viia! Justkui vanasti, armastus hauani, vankumatu truudus — ja muu selletaoline muinasjutt. Tühja nüüd, et peeglisse põrnitsev Mari oli Reginale groteskne tundunud. Tema ise igatahes polnud naljakas ega hale. Enesurgitsus johtuvat närvide väsimusest, ju oli Regina tööga liialdanud. Nädalalõpul tuleks kuhugi ära sõita, uus keskkond mõjus alati kosutavalt. Mispärast oli ta ennast Mariga samastanud? Ühtelugu lausuti Regina kohta, et ta on kena, harmoonilise välimusega, nõtkete ning naiselik — jupsaka Mari puhul need sõnad igatahes ei pidanud paika. Harva juhtus Reginal selliseid perioode, kus mõni mees poleks ta ümber tiirelnud. Mari minevikku kaunistas üksainus armulugu kellegi seelikukütiga, õnnetu romaan oli vaevalt kulminatsiooni jõudnud, kui juba saigi otsa.

Viimasel ajal oli Regina märganud, et Mari hakkab vägisi ürgvanatüdruku mõõtu välja andma. Üha silmatorkavamalt püüdis ta klammerduda sõbrataride külge, eks seesugust käitumist juhtinud alateadlik püüd luua endale pseudoperekond. Üksinduse hirm hakkas mõnda varakult kummitama. Oma tuttavaid kunstlikuks perekonnaks koondades tegutses Mari arukalt, ta teadis, et käsu korras ja võimuga loodud sidemed on haprad. Headus, üksnes headus leidis teistes inimestes vastukaja. Tundku sõbratarid, et Mari on kindel sadam, kelle juurde alati võib tormivarju tulla. Juhtus keegi Mari lähemast ringist haigeks jääma, tegutses ta samariitlasena ja oli valmis kas või öö otsa tõbise voodi ääres valvama. Pärast ei väsinud Mari teise enesetunde järele pärimast, asjaosaline ise oli oma häda juba unustada jõudnud. Mari kohta räägiti, et ta on ohvrimeelne ja emalik naine. See mees saab õnnelikuks, kes sinu kosib — tavatsesid sõbratarid Marit hoole ning abi eest tänades kiita. Tõttlik elu ei lasknud teise heategu kaua meeles pidada ning sõbratarid jätsid Mari unarusse kuni järgmise korrani, kui jälle juhtusid kimbatusse sattuma.

Regina polnud Marit ei palaviku ega mingi muu ihuhäda pärast tülitanud, ta polnud kunagi tõsisemalt põdenud. Nohust ja peavalust raskemaid haigusi Regina lihtsalt ei olnud oma nahal tunda saanud. Ometi oli temagi Mari juures varju otsinud siis, kui elutuuled kuidagi liiga vingelt puhusid. Osavõtlikul Maril jätkus kannatlikkust, et teisi ära kuulata. Nagu iga teine, nii vajab ka Regina ustavat inimest, kellele mõnikord natukene südant puistata.

Tihti peale kiputi just peadesse inimestesse ülekohtuselt suhtuma;

halbade haihambaid kardeti ning oldi vait. Regina oli äsja oma mõtetes õel olnud, kui Marit ürgvanatüdrukuks tembeldas. Ei, Mari polnud veel sammalduda jõudnud, vanatüdrulik laterdamise staadium varitses kaugel eespool, siiani oli ta osanud peenetundeline olla.

Regina ei teadnud, millest mõtles Tiit, kes oma klaasi baarilaul edasi ja tagasi nihutas. Neil kahel polnud kombeks teineteisele silmade sügavusse vaadata, seesugune vastastikune ahne hingepuurimine sobis vahest alaealistele, kes kujutlesid, et on kõrvuni armunud. Tiit vedas Reginat baaridesse kaasa selleks, et nende voodisuhetel oleks sünnis kest: inimesed hoolivad teineteisest, käivad koos väljas. Vististi oluks tal üksinda veidi siin istuda ning džinni timmida, pealegi olid massikommunikatsioonivahendid selgeks teinud, et kes omaette joob, see on kindlalt alkohoolikute kirja kantud. Regina ei tundnud Tiitu kuigivõrd, ometi piisas mõningatest tähelepanekutest, et teise käitumisele motiive leida. Mitmed Tiidu töökspidamised tundusid ehtsalt vanapoisilikud: ta mõnules õdusates baarides, aga kartis jultunud tüdrukuid, kes võisid ennast üksikule meesterahvale kaela määrada. Tiit pelgas juhututvusi, kes teab, mis ebameeldivustesse teda võidakse mässida. Kui juba Tiit ennast kellegagi sidus, pidi ta olema veendunud, et see inimene ei kujuta endast temale ohtu.

Tiitu kohutasid laialdaselt levinud nakkushaigused, loomulikult ei mõtelnud ta nende all leetreid ega läkaköha. Pealegi ei kannatanud Tiit, et keegi talle oma tahet peale surub. Kohe nende tutvuse alguses oli ta Reginale kuulutanud, et jätab endale täieliku vabaduse ja ei anna mingeid lubadusi nüüd ega ka edaspidi. Regina arvestagu, et nende suhted on rangelt vabatahtlikud ja ebameeldivate üllatuste vältimine jäägu naise mureks.

Ah, veider elu!

Võib-olla ütlesid kunagi ammu, Tiidu ilmale tulles, temagi vanemad, et lihtsalt kole, ebameeldiv üllatus langes meile kaela.

Kes teab, kui suure protsendi inimkonnast moodustavad need järglased, keda ei ole põrmugi oodatud. Võib-olla kahjustab vanemate pahameel emaülas arenevat last ja tulevase inimese elupäevad saavad ette ära mürgitatud — kes tahab olla soovimatu ning üleliigne!

Regina vaatas vargsi kella. Ta ei teadnud, kas Tiit kavatseb täna tema juurde tulla. Regina pidi tingimata kaheksa tundi magada saama. See oli tema raudne reegel, et ennast vormis hoida. Hommikuti tahtis ta alati astuda üle klassiruumi läve värskena ja erksana, naeratus näol, kripeldagu südame peal mis tahes. Mingid probleemid ega konfliktid ei suutnud väljapuhanud inimest kuigivõrd muserdada. Olnuks äärmiselt alandav mõne tühise vahejuhtumi pärast tasakaal kaotada ja õpilaste peale karjuma hakata. Ilmaski ei tohtinud seda juhtuda.

Tiidu tähelepanuvõime polnud laita, ta oli märganud, et Regina vaatas kella. Nüüd kompas ta uuriv pilk Reginat, tabamaks naise meeolu tagamaid, et teada, kuidas talitada. Peale kõige muu ei sallinud Tiit, kui talle ei öeldi. Ta oskas peaaegu hoomamatute märkide järele õigesti orienteeruda ega olnud pealetükklik, kui teisel puudus lustituju. Kunagi oli Tiit Reginale rääkinud, miks ta «ei» sõna ei talu. «Ei» olevat bürokraatide meelisväljend — tol korral läks ta tavatult hoogu ning targutas selle sõna ümber pikalt-laialt. Tiit uskus igaühe märga-

nud olevat, et mis tahes puhul on äraütlemine kõige sagedamini esinev vastus. Bürokraat armastavat stabiilsust ja tal olevat etteantult tõrjuv hoiak nende suhtes, kes tahavad initsiatiivi rakendada, uut juurutada, midagi teisendada või voolujoonestada. Bürokraadi meelest olevat millegi muutmine tülikas ja vaevanõudev ning pealegi riskantne. Kes teab, mis kõigest uuest veel välja koorub? Ideedest laetud tuulepäid ning maailmaparandajaid ei tohtinud usaldada. Äkki juhtub nii, et tema, väike paberimäärija, ei talita suurema kaliibri bürokraadi meele järele! Hoidku taevas maavärisemiste eest — toolid võisid pjedestaalilt alla variseda.

Tol korral polnud Regina Tiiduga vaielnud. Milleks ärritada inimest, kes on «ei» sõna suhtes allergiline. Pealegi ei olnud väitlusel mõtet, kui meie statistikalembesel ajastul polnud käepärast pädevat andmes-tikku. Samuti ei teadnud Regina, mis on ühiskonnale kasulik, kas pendeldamine ja uuenduselt uuendusele hüplemine või traditsioonipä-rane ning sihiteadlik tegutsemine.

Nende tähtsate kategooriate ümber ei kõlvanud suusoojaks vaielda, niigi oli tühi õhuliigutamine laialt moodi läinud, mõtlemiseks ja süve-nemiseks nagu ei jäänudki enam aega.

TIIT PIIDLES REGINAT, TEISEL HAKKAS EBAMUGAV. Tavali-selt oli Tiit Regina häälestust kiiresti taibanud. Eks olnud hajamõtete küüsi sattunud Regina ise süüdi, et täna polnud võimalik ta ilmest nii-või teistsuguseid soove välja lugeda. Ju tuleb igal inimesel ette selli-seid päevi, millal ta laseb ohjad lõdvaks, käitub veidralt, lobiseb asja-dest, mis teda tavaliselt põrmugi ei huvita, justkui juhiks tema meeli ja mõtteid mingi võõras isik. Kuigi Regina oli jõudnud maha matta talle päeval pähetorganud elumuutmise kava, polnud see kummaline impulsiivne puhang siiski jäljeta lahtunud. Kuskil teadvuse tagamaadel käis ikka veel äge lahing, mõistus ja tunded justkui puselesid omava-hel, üks pool püüdis teist seljatada ja kumbki ei teadnud, mille nimel õieti võitleb. See hägune olek peegeldus vististi Regina näol, Tiit pin-gutas ennast ja vahtis otsekui sogasesse vette. Ei osanud Regina praegu isegi oma tujusid mõistatada.

Väike kandiline laud, millele parajasti mahtusid küünlakujuline lamp ja kaks kõrget klaasi, lahutas neid teineteisest. Nad olid niigi peaaegu et nina vastu nina, ometi kallutas Tiit ennast Reginale veelgi lähemale ja kuulutas:

«Ma kavatsen oma elu muuta.»

See avaldus tuli nii ootamatult, et Regina pahvatas naerma. Korra-pealt hajusid ta rõhuvalt ähmased mõtted. Tubli sõõmu rüübanud, kal-lutas Regina pea taha, juuksed puudutasid toolikorju, ta lõkerdas nii, et pisarad tõusid silma. Rahvas baaris oli jõudnud ennast lõbusaks juua, jutukära käis magnetofonimuusikast üle ja keegi ei pööranud Reginale tähelepanu.

Regina poleks osanud loota, et Tiidu üksainus napp lause võib talle just nagu tiivad anda. Kogu päeva oli ta pidanud endas alla suruma inetut kadedustunnet: mind lähemalt kriisiseisund, teised elavad muretult ja kergelt ega tunne vajadust oma hinges sorida. Tiidu sõnad

olid Reginale uskumatult vabastavalt mõjunud — ta polnud oma piinades ükski, ka Tiit oli ennast teelahkmele mõtelnud. Regina kummarus Tiidule lähemale, ta oleks tahtnud toetada otsmiku vastu mehe laupa, aga miski tegi teda valvsaks ja ta piirdus vähemaga, puudutas vaid sõrmeotstega teise kätt ja sosistas usaldavalt:

«Ka mina mõtlesin sellele.»

«Ma ei tee nalja,» heitis Tiit peaaegu vihaselt.

Regina üllatus, et tema naer oli Tiitu riivanud. Vanapoisil isekus, kahtlemata kaldub Tiit aja jooksul veelgi enam egotsentrismi.

Küllap oli Tiidule tundunud, et Regina on kergelt purju jäänud, ei haaranuks naine muidu lennult tema sõnadest kinni ega tikkunuks ta seisundi kaasosaliseks. Võib-olla oli Tiit arvanud, et Regina lihtsalt tahtis teda matkida. On ju igaüks oma piinade ja lootuste suhtes kiivas, ainuüksi temal, erakordsel isiksusel, tohivad need vastakad tunded esineda. Teiste hingeelu on teadagi lame nagu laud.

Tiidu pahameel ei kohutanud Reginat, ta polnud varemgi lasknud ennast mehe tõrksusehoogudest heidutada. Millegipärast Regina lõbus tuju üha süvenes, isegi sõrmeotstesse tuli hoog sisse ja need kippusid lauaplaadil muusika taktis hüplema. Reginale näis, et veel viiv, ja lõpuks ometi suudab ta Tiidu voolujoonelisest kaitsekoorikust läbi tungida; esimest korda nende küllaltki pika tutvuse jooksul oli Tiit kõnelnud millestki isiklikust ning salajasest. Ootusõhin rõõmuga pooleks, oli Regina valmis pärima, mil viisil peletavad tänapäeva vanapoisid üksindushirmu. Või ei ole neil seda üldse? Kas ka üksikud mehed püüavad vanatüdrukute kombel pseudoperekonda luua? Kas ka nemad tunnevad teinekord vajadust ennast lähedase sõbra ees pahupidi pöörata?

Äkki tundus Reginale väga tähtis kuulda Tiidu vastuseid oma küsimustele.

Enne kui Regina jõudis suu paotada, ütles Tiit:

«Ma võtan naise.»

«Loomulikult olen see mina,» naeris Regina ennast peaaegu oime tuks.

«Ei,» vastas Tiit iseäraliku kainusega. «Sinuga me läheksime õige varsti lahku. Mina olen püsiva perekonna pooldaja.»

«Millal sa oled hakanud sallima lapsi, et perekonnast räägid?» päris jahmunud Regina, ent suutis endist lõbusat tooni säilitada.

«Oma lapsi sallib igaüks,» kostis Tiit.

Nüüd hakkas Reginal pea ringi käima. Vist läks mõistus rikki. Tiidu jutt ei allunud loogikale. Või oli Regina midagi kõrvust mööda lasknud? See oli ju ometi seesama Tiit, kes teda omal ajal ebameeldivuste eest hoiatas! Kelle laps siis too võimalik ebameeldivus oleks olnud, kui mitte Tiidu oma?

«Tead, ma ei ole kunagi ühekorraga kahte meest pidanud!» hüüatas Regina oma mõtete jätkuks.

«Selles pole ma kahelnud,» soostus Tiit. Nüüd oli tema kord vargsi kella vaadata.

«Väga lõbus,» pomises Regina. Ta näolihased lausa kiskusid krampi, ei tea, missugune grimass talle ette tuli. Igatahes polnud ta enam võimeline naeru lagistama.

AIMÉE BEEKMAN

«Ma arvasin, et on sündsam sulle kõik ise ära rääkida, milleks valada vett heasoovijate veskile!»

Regina noogutas.

«Miks mina sulle naiseks ei kõlba?» küsis ta väga rahulikult. «Miks sa arvad, et meie kooselu varsti lõhki läheks?»

Sel hetkel tundus Reginale kõige tähtsam näha ennast läbi Tiidu ettekujutuste prisma.

«Kas on otsekoheusel mõtet?» kõhkles Tiit.

Ta püüdis mind säästa on lootusetult hiljaks jäänud, mõtles Regina ja ütles valjusti:

«Palun!»

«Et kaks inimest saaksid pikka aega koos elada, peab üks endale teise allutama, ainult siis on harmoonia võimalik. Sina, Regina, oled väljakujunenud isiksus ja omapead tegutsema harjunud — kunagi pole sa pidanud teistega arvestama. Inimene, kes läheneb kolmekümnele, ei muutu enam. Meie sinuga põrkaksime sageli mürinal kokku, nii et sädemed lendaksid. Elu pakub niigi igal sammul stressiseisundeid, milleks veel see?»

Regina toetas lõua pihkudele ning jäi mõtlema.

Ta ei muutu enam? Valmis kivistis?

Tiit naeratas vabandavalt, vajus lödvana toolileenile, ju hakkas teda kammitsenud pinge vähehaaval lahtuma. Nähtavasti oli ta Reginalt hullemat oodanud. Regina oli käitunud musternaisena. Harva, kui keegi suudab sellisesse rabavasse uudisesse kainelt suhtuda.

«Sinuga saab inimese moodi rääkida,» ütles Tiit tunnustavalt ja ei varjanud oma rõõmu, et kergelt pääses.

«Kui vana tema on?»

«Kakskümmend kaks,» vastas Tiit. «Aga mõistuse poolest veel päris laps, meie omal ajal nii infantiilsed küll ei olnud. Ka minu ema imestab, et tüdruk on nii armsalt kuulekas. Nad arutavad mu emaga elu põhiküsimusi; ise täiskasvanud naine, aga kuulab koolilapseliku hardumusega vanema inimese õpetlikke sõnu.» Tiit puhkes naerma. «Ma võin temast kelle tahes voolida.»

«Kas ta elab juba sinu juures?»

«Jah,» kohmas Tiit. «Veidi piinlikult kukkus välja. Ühel öhtul ta lihtsalt kopsas kohale, kohver ühes, kandekott teises käes, riidepuud kaenla all ja need olid punase siidpaelaga kokku seotud. Mind lõi päris tummaks. Inimene võttis kätte ja otsustas mu naiseks hakata! Vandenõu on loll sõna, aga eks ta vist olnud mu vanematega eelnevalt kõiges kokku leppinud. Teisiti ei saa seda endastmõistetavat ilmumist kuidagi seletada.»

«Kus sa temaga tutvusid?» küsis Regina, et mitte vaikida. Vastus ei huvitanud teda põrmugi.

«Ühe sugulase pulmas. Sattusime seal kõrvuti istuma.»

Tundus, et ka Tiidu jaoks polnud sellel enam mingit tähtsust, vaevalt vääris meenutamist.

Regina ei teadnud, mida veel öelda või ütlemata jätta. Ta ei tohtinud huuli triibuks pigistada. Painav oli, pea kumises tühjusest. Mäng tuli elegantselt lõpetada. Mäng? Ju nende suhted Tiiduga ei väärinudki teist nime. Ta pidi midagi kõnelema, oli tarvis endale sõnadega suit-

sukatet teha. Tiit oli ta mõne hetke jooksul relvituks teinud, nüüd jäi üksainus võimalus: teeselda ükskõiksust. Jäägu Tiidule mulje, et tema seltskonda oli vaid sallitud. Ei midagi rohkemat.

«Kui nii, siis on sul viimane aeg pedagoogikasse süveneda. Et infantiilsest olendist (Regina oleks tahtnud öelda monstrumist) kasvaks ustav ning alistuv naine. Idüllil nimel tuleb pingutada, aga drillimisega ei tohi liiale minna. Allasurutud inimesed oskavad tuliselt vihata. Aga sina ometi taotled kuuma armastust!»

Regina ironia pani Tiidu mossitama.

«Ära pea mulle loengut!» pahvatas ta.

«Tahtsin oma kogemusi sulle uude ellu kaasa anda.»

«Vabanda, ma arvasin, et sa pilkasid mind,» kohmas segadusse aetud Tiit surmtõsiselt.

Juba on ta jõudnud murelikuks muutuda ja naljasoon kuivas ära, mõtles Regina. Ta püüdis enesele sisendada, et Tiit on hale kuju. Selgrootu vanapoiss, kellele naine vägisi kaela määriti. Kah omaette liik moodsaid mehi!

Ikkagi oli kurb ja Regina tundis ääretut väsimust. Enam ei olnud tahtmist suud paotada. Loomulikult oleks ta võinud Tiidule tõsiseid hoiatusi jagada, ent tema tulevase abielu tegelikest karidest polnud praegu kohane rääkida. Olnuks alandav jätta väiklase inimese mulje. Siis tõepoolest passiks Regina kohta öelda: kivistis.

Maha eelarvamused! Selle loosungi järgi oli Regina ise elanud. Olgu Tiit oma nurruva kassikesega õnnelik, olgu tema enda mure, et ta kriititud ei saaks.

Regina rüüpas ja laskis tühjal klaasil lauaplaadile kolksatada. Tiit talitas tema eeskujul. Nad tõusid ühekorraga püsti. Millegipärast Tiit kõhkles, kas minna Regina ees või astuda ta kannul. Nad hakkasid kõrvuti läbi rahvasumma ukse poole trügima.

Rahvas baaris lärmas ja sagis ringi. Ühtepuhku kargas üks või teine oma kohalt püsti ning liigutas kellegi poole rutates veidralt käsi, nagu tõrjuks merevee pinnal hõljuvat kõntsa endast eemale. Mismoodi peaksidki kõrgendatud meeleolus inimesed nii kitsas ruumis oma bravuuri väljendama?

Kui Regina Tiidu kõrval uksele lähemale loovis, jõudis ta hämarale valgusele vaatamata mõndagi tähele panna. Justkui oleks välk vaheaegade järel sähvinud, et kiskuda hetkeks esile paigaleatud silmi ja suid, olgu ja küünarnukke. Üks mees jäi Reginale põigiti ette, ta käed olid laiade sirutatud, nagu seisaks ta ühel jalal ning mätta otsas, silmapilk pidi tasakaal kaduma; Regina peatus ning ootas, millal teine pikali kukub. Tiit ei pidanud teele kerkinud tõket miskiks, ta vajutas labakäega Regina abaluule ja sundis naist võõra mehe kaenla alt läbi pugema. Kui nad mööda hämarat koridori astusid, kordusid äsjased välkpildid Regina kujutluses: kellegi blondiini hiirehambad, keigari torutav suu rõngashabeme keskpaias, hõbekett helesinise särgi kaeluses, tume pintsak tikitud vapiga rinnataskul, kuskil tagapool roheliselt valgustatud pudelid, mis peegli pinnal hüppeliselt paljunesid, nagu poolduksid amööbid mikroskoobi all.

Šveitser avas klaasukse ja tõrjus sissetungivaid inimesi tagasi. Igaks juhuks oli ta vasaku jala maast lahti kergitanud ning põlvest kõver-

danud, nagu kardaks, et mõni poisiklutt mantlisabade vahelt süstiku väledusega vestibüüli sisse lipsab. Klaastahvel lõksatas Regina selja taga kinni, trepiastmetel voogava rahvasumma seast kuuldus vandesõnu, aga enamik nägusid oli osavõtmatult lontis. Keegi eakas härrasmees, hõlmad lahti ja sall ripakil, püüdis noorte pundist läbi murda, et uksele lähemale pääseda. Ta ümises midagi nina alla, see kõlas mono-toonselt nagu rahvalaul. Veidi eemal kõõlus kõnnitee serval rase tüdruk, ta jakil olid nõõbid eest ära kargamas. Tüdruku džempri soonikrae ulatus lõuaotsani; käed taskusse lükanud, tammus ta jalalt jalale, justkui kussutaks oma veel sündimata last süles.

Hetkeks unustas Regina Tiidu. Ta nägu löi lõkendama. Korraga hakkas tal kole piinlik, et peab kooliõpetaja ametit.

Tiit vist kõnetas Reginat. Viimane laskis mehe sõnad kõrvust mööda. Regina taganes, tõstis parema käe ja viipas — piisav märk hüvasti-jätuks. Regina tohtis ju ometi kujutleda, et Tiit hüppab veereva vaguni trepile ja eemaldub mahajääjast üha kiirenevas tempos. Vaksali-lahkumised olid üldse kõige meeldivamad, inimeste tahtmised ei mänginud mingit rolli, kõik oli allutatud sõiduplaanile ja kellaosutitele. Alternatiiv puudus. Seal polnud vaja ennast lõputult piinata kohuse-tunde poolt pealesunnitult naeratusena.

Regina keeras Tiidule selja ning lisas sammu.

Ta ei vaadanud tagasi.

Kedagi ei kuuldunud kõndivat ta kannul.

Tänu taevale, Tiidu rong kihutas minema.

Regina poleks enam minutitki teda välja kannatanud.

Päeval sadanud lumi ähvardas sootuks ära sulada. Tugimüürilt valgus vett kõnniteele. Regina kiskus kinda käest, seisatas ja torkas sõr-meotsad kivide vahele õnarusse, justkui peaks ta legendaarse hollandi poisikese kombel päästma kaitsetammi, mida vesi ähvardas minema uhtuda. Peenike nire jooksis käisest sisse.

Kui sõidaks õige Mari juurde?

Ei. Mari seisis niigi ühtepuhku Regina ees, põrnitses lühinägelikult taskupeeglisse ning sikutas lilla kanga serva näole lähemale.

Kõik oli jälk ja Mari juurde ta ei tahtnud.

Või läheks õige tagasi baari ukse taha? Sätiks enda kõnnitee servale raseda tüdruku kõrvale ja tammuks samuti jalalt jalale!

Targemateks tegudeks polnud Regina praegu võimeline.

Mari oli kunagi õpetlikult lausunud:

«Igaühel peab unerohi kodus varuks olema.»

JÄRGMINE PÄEV OLI REGINALE TUNNIPLAANI MÖTTES ÜKS SOODSAMAID. Hommikul kõigest kaks tundi ja needki järjestikku. Kuid seegi pisuke aeg venis, õpilaste näod kippusid udulaikudeks vajuma. Lapsed pinkides vist tajusid, et õpetaja pole vormis, muudkui krabistasid paberitega ja itsitasid vastikult. Regina sundis ennastki naeratama — ta pole ometi mõni tige saksa mutt —, aga arvas, et ei tunneks praegu ka ise oma nägu ära: kaame mask. Iga lause väljaütlemine nõudis Reginalt pingutust, suu kuivas, keel tundus tuim olevat. Ühe või teise õpilase vastama kutsunud, laskis ta ülejäänutel oma

AIMÉE BEEKMAN

kaaslase vigu parandada ja sekkus alles siis, kui vaidluskära väga ägedaks läks. Võib-olla eksis ta täna ka ise mõne sõnavormi puhul, tont teab, enesekontrollivõime justkui hõljus kuskil eemal — kutsealane minnalaskmine ei teinud Reginale praegu erilist tuska. Teda erutas hoopis enam üks teine mure: mil viisil päeva ülejäänud osa ära raiasata?

Regina tõmbas parajasti mantlit selga, kui õppealajuhataja astus vuhinal ta juurde ning kukkus pikalt-laialt mingist aruandest rääkima. Regina noogutas masinlikult ja mõtles: kuidas ma temast lahti saaksin? Aga teine tahtis ilmtingimata ja otsekohe seda aruandemuret oma südamele ära veeretada ja muudkui seletas. Regina surus mütsi pähe, pani käe suu juurde ning sosistas vandeseltslaslikult:

«Homme on ka päev.»

Teda ei huvitanud, kas õppealajuhataja jäi talle jahmunult järele vaatama või mitte. Alles tänaval tuli Reginale meelde, et homme on pühapäev. Vabal päeval kribib ülemus igavuse peletamiseks selle needud paberi ehk ise valmis, ennegi on arve laest võetud. Mis tollel õppealajuhatajal paremat teha olekski, ta on samuti vanatüdruk, ainult et ea poolest kuulus Reginaga võrreldes eelmisse põlvkonda. Niisugused vihkavad pühapäevi ja püüavad tühjust meeleheitlikult millegagi täita. Nendel oli hingevalu ammu kondivaluks teisenenud ja sellele ei tohtinud keskenduda, sest siis läks veel hullemaks.

Regina astus tillukesse kohvikusse, tal vedas, tagapool paistis üks vaba laud olevat. Oli hädavajalik ennast veidike koguda ja mõtteid korrastada. Ehtõpetajalik harjumus, oma mõtteid riulitele paigutada, peas pidi kehtima kindel süsteem nagu õppevahendite kapis.

Kõigepealt siunas ta endamisi Marit, eile öösel oli Regina tema soku-tatud unerohutablette pruukinud. Mari oli soovitanud, et kui on tõsine vajadus, neelaku korraga kaks pilli. Mari oli unustanud, et Regina on ravimite kasutamise koha pealt neitsilik inimene, ebatänapäevalik kuju. Tema organism polnud mürkidega harjunud ja neelatud tabletid olid ta peaaegu varjusurma viinud. Mari ise oli tõeline farmakomaan. Teiste arstimisest jäi talle väheks ja alalõpmata tohterdas ta ka iseennast, ei tahtnud pisematki valu ega ebamugavustunnet taluda. Inimene on keeruline mehhanism ja vajab pidevat hooldust, armastas Mari toonitada. Veel hiljaaegu töötas Mari polikliiniku protseduuride kabinetis, aga saatus mängis kurja vembu, ta käsivartele ilmus lõõve, mis kuidagi ära ei kadunud. Maril tuli oma meelistööst loobuda; ta oli kole õnnetu, et pidi siitpeale jaoskonnaarsti käe all kirjatööd tegema. Mari siunas oma meditsiiniastutuse halbu ruume, kehva ventilatsiooni, tõmbekappide vähesust — kah mul kättesaamatu imevigur kuukulgu-rite ajastul —, protseduuride kabinetis oli ravimaurude kõrge kontsentratsiooniate Mari organismi tõrkuma pannud. «Nüüd on läbi,» oli õnnetu Mari kurtnud, «kui allergia on välja löönud, hakkab see alatihti korduma.»

Ometi oskas Mari virtuooslikult süstida. Tänuolikud patsiendid olid arvanud, et Mari on šokolaadi neelamise masin, ja alati seisid tal kodus kapi peal virnas läilade piltidega karbid. Kunagi oli Mari Reginatki veennud B-vitamiini kuuri vajalikkuses, nii saigi teine ettekujutuse oma sõbratari kunstist. Mari toetas süstla nagu noole oma keskmisele

AIMÉE BEEKMAN

sõrmele ja heitis selle märklauda, see tähendab, patsiendi tuharasse. Nõelaga kümnesse tabanud, ei lasknud ta lahusega täidetud silindrit niisama tulutult võnkuda, kohe vajutaski Mari kolvile.

Regina ei teadnud, miks ta aina Marile mõtles. Eks Mari olnud ainus enam-vähem lähedane inimene, kes talle jäänud, ning tema abil sai Tiitu kujutlusest kõrvale tõrjuda.

Regina otsis käekotist kalendermärkmiku, vedas sõrmega mööda nädalapäevi, kõik lahtrid olid tihedasti täis kirjutatud. Iseloomulik nüüdisaja inimesele, muudkui tegeleb olmelise tühja-tähjaga. Mõnikord tuli tülgestus peale, tekkis tahtmine endast ära lõigata need lonkavad süsteemid, mis olid mõeldud argielu kergendamiseks, kuid tegelikult sõid vaid närve. Vanasti saadi ilma nendeta läbi ja inimene ei pidanud sõltuma mingitest ettemääratud ja sagedasti muudetavatest terminitest. Pesumaja, kübaratöökoda, keemiline puhastus, pediküür; peale selle kuhjaga meeldetuletusi eelnevalt kokkulepitud helistamiste asjus. Regina näpp peatus seitsmeteistkümnendal oktoobril — täna —, ja ta võpatas. Pisasju fikseerivate ülestähenduste sekka oli kirjutatud: notar, kolm hüüumärki sõnal sabas.

Regina surus ohke alla. See tülikas õiendamine oli jõudnud tal mälust sootuks välja tuulduda. Nüüd ei saanud ta enesele armu anda, ta pidi oma kondid kokku korjama ning vantsima notariaalkontorisse, et võtta välja tunnistus pärimisõiguse kohta. Oleks sellega siis lool lõpp! Kadunud tädi maja ei saa niisama tühjalt seista lasta. Kinnisvara müümise ränkraske protseduur ootas ees. Õuduse ajas peale: kuulutus ajalehes, asjast huvitatute kirjad, mitmed-setmed sõidud kuuekümmet kilomeetri kaugusele alevisse, seal peab ta tühjas majas konutama ning potentsiaalseid ostjaid ootama — loomulikult jätab keegi neist kas tulemata või jõuab teeolusid siunates suure hilinemise kohale. Siis muudkui tee aga lahke nagu pähe, kiida oma pärandustompu nii et suu suitseb — ometi peab ju leiduma üks, kes läheb õnge ning vabastab Regina sellest koormast. Peale kõige polnud Reginal õrna aimu, kui palju maja eest küsida. Isegi abivalmis Mari poleks osanud nõu anda. Kuskil tegutsevat isehakanud maaklerid, aga vahetalitajatel pole sil diga kontorit, ei oska neid üles leida. Võis kergesti mõne suli otsa sattuda. Müümine kujuneb piinlikult diletantlikuks nagu üldse igasugune isetegevus. Informatsiooniajastul tunnetab inimene ühtepuhku teravat teabevaegust. Tädi maja ajas hirmu nahka. Edasiseks tegutsemiseks polnud ühtki pidepunkti.

Äkki laheneb kõik teisiti? Võib-olla on viimase kuue kuu jooksul keegi notariaalkontorisse ilmunud ning tõestanud oma õigust kadunud tädi varandusele? Ainult kes saaks see olla? Tädi ainus poeg hukkus mituteistkümmend aastat tagasi ega olnud jõudnud endale järglasi muretseda.

Eks elanud Regina nagu kõik teisedki inimesed sellessinases materiaalses maailmas, ju oleks tallegi mingi suurem rahasumma ära kulu nud. Ta polnud variser, et sellest lahti ütleks, aga kogu eelseisev asjaajamine ahistas teda, tal puudus parisnikuanne. Judinad jooksid üle selja, kui ta kujutles ennast võõrastele uksi avamas ning hoonet kiitmas. Niikuinii voorib majast läbi kümneid inimesi, enne kui õige tulevane peremees sisse sajab. Loomulikult peab ostja oma pühaks kohu-

seks hinda maha tingida, on ju kombeks, et küsitakse ette. Pärast tehakse liigud ja tema olgu lahke ning istugu kannatlikult ja vestelgu vähivõõra inimesega. Aga ennekõike pidi Regina tolle maja poole aasta tolmust ning ämblikuvõrkudest puhtaks tegema, ahjud kütma — hundilaut ei meelita kedagi rahapatakaid lauale laduma.

Regina vajus murekoorma all kõssi. Üksainus märkmikku meelde-tuletuseks kirjutatud sõna oli talle nagu puuga pähe löönud.

Seniajani oli Regina olude sunnil kasinalt elanud. Kokkuhoidlikkus muutus pikapeale harjumuseks. Pealegi oli nii, et mida vähem asju, mida vähem raha, seda muretum elu. Ta ei pidanud kartma murdvargaid ega panema korteri uksele lisalukke. Tal polnud vaja sõlmida kindlustuslepinguid võimaliku kahju tasandamiseks. Oma tulusid ja kulusid oskas Regina ots otsaga kokku ajada. Tavaliselt hakkas ta sügiseti järgmise aasta suveks rublasid kõrvale panema, et need puhkuse ajal ära priisata. Kevadel, varsti pärast tädi matuseid, oli ta sõitnud turismirongiga Kesk-Aasiasse. Seal tagasi jõudnud, õnnestus tal Pärnusse koolimajja voodikoht hankida. Tavaliselt tuli ta ainult uneajaks sinna kõledasse klassituppa, kus peatusid kaheksateist naist. Varavalges katsus ta oma ajutisest elupaigast kiiresti kaduda, laskis jalga, enne kui mokalaat lahti läks, isegi naabervoodis magava naise nägu polnud jõudnud talle meelde jääda. Reginat rahuldaski, et oli ennast vähenõudlikuks treeninud, sest need, kes piskuga leppisid, suutsid hädaldamistuju peale tulles suu lukus hoida. Et ta ei armastanud teisi oma muredega koormata, leidis ta endale alati kerge vaevaga seltskonda, kui seda vaid soovis. Eks sellepärast Tiit ta hüljanudki, et Regina iseseisvus ning sõltumatus tegid mehe olemise kõhedaks. Igal voorusel on puudus ripatsina küljes.

Neil päevadel, kui hing valgus halli tina täis, tuli ennast üksindusega karastada. Raskustesse sattumisel aitas lihtne sisendusvõte, mis toimis lohutavalt: see kõik pole midagi, võib hullematki juhtuda. Ärgu Tiit arvaku, et Regina hakkab tema pärast ahastama!

Mehed tulevad ning lähevad, vaid iseenda terviklikkuse eest pidi hoolt kandma. Kas või unerohutablette appi võttes. Igatahes edaspidi talitab Regina targemini ja on kõikisuguste pillidega veel ettevaatlikum. Jälle on ta mingi kogemuse võrra rikkamaks saanud.

Varasematel puhkudel oli läinud lihtsamalt kui Tiiduga. Enne teda lävis Regina Rolandiga. Kui nad teineteisest tüdinema hakkasid, lülitus automaatselt sisse nagu mingi kaugenemismehhanism, mis nad peaaegu märkamatuult lahku viis, ja kõikvõimalikud pinged sumbusid isenesest. Järk-järgult ning täiesti valutult kustus see mees Regina mälust. Nüüd tuli ennast pingutada, et Rolandi kuju silme ette manada. Ah jaa, meenus üks temaga seotud kõrvaline seik. Roland oli kunagi rääkinud, et lahutas oma naisest sellepärast, et too hakanud järjest suuremates annustes unerohu pruukima. Teinekord olnud mehel öösiti õudne olla: voodis ta kõrval lebanud soe laip. Tee mis tahad, aga naist oli võimatu äratada. Mida rohkem naine pille neelanud, seda kummituslikumaks muutunud nende elu. Lõpuks heitnud naine õhtuti voodisse, pisike maastikupilt pihus. Öö läbi hoidnud ta seda rinna peal püsti, justkui tunnistanuks läbi suletud laugude ilmetult maalitud puudesalu ning õlgkatusega maja.

Tol korral oli Regina naernud — kuidas siis ikka reageerida veidravõitu lugudele, mis kõikusid tõe ja vale piiri peal. Üldse oli viimasel ajal moodi läinud arutada ühe või teise seletamatut käitumist. Kodukootud psühhoanalüütikuid sigines üha juurde. Mõistuslikku maailma sobitati kokku salapära saarekestega, nii tundus ümbritsev elu kõitvam. Küllap varsti kistakse ka veel spiritism unustusehõlmast päevalgele, just intelligentsed inimesed otsivad võimalust enesele tõestada, et tunnetusprotsess on alles algusjärgus.

Selle asemel et tahtekindlalt ennast seadistada ning püüelda hingelise tasakaalu taastamise poole, valgusid Regina mõtted laiali nagu tulvavesi.

Võib-olla olid ka tema kaitsemehhanismid aastatega kulunud, et tühiste hoopide puhul tõrked ilmsiks tulid! Ega Rolandi endine naine lusti pärast tablette neelanud, ehk on see tänapäevane nähtus, ilma kõrvaliste mõjurite abita ei tulda iseendaga toime.

Reginal puudus etalon, mille alusel oma psüühilisi protsesse kontrollida, et hälbeid täheldada. Võib-olla oli kõik normis? Võib-olla oli ta siiani masina kombel elanud ja peaks rõõmustama, et avastab enda juures inimlikke nõrkusi. Või hakkas ta täisküpsust saavutama?

Kuni inimene ennast lohutada suudab, pole lood veel kuigi tõsised.

Eelmisel öösel, enne kui Regina sügavasse unne vajus, oli teda valanud kummaline nägemus, mis täitis teda sel viivul iseäraliku õnnetunde ning rahuga.

Tundmatu linn piiras kõrget mägilava igast kaarest nagu meri saarekümmu. Regina sõudis lageda platoo kohal ringiratast ega suutnud kiskuda pilku hämarduvatelt tänavatelt ning väljakutelt. Veel valgustamata akendega majad kumasid roosalt, justkui hõõguks neist päeva jooksul kogutud päikesesoojus välja. Silmapiiril seisis küngastel tumedad kirikud, helendav taevas paistis nende akendest läbi.

Alt linnast tõusis nagu lämbest pesast mitmesuguseid lõhnu: kuuma asfaldi ning kidisevatest autokummidest ihutud tolmu imal vina; kuskil seal sügavikus löid õitsema öölilled ning eritasid uimastavat aroomi, millesse varsti segunes põleva paberi kirbe ving.

Ühel hetkel süttisid linnas tuled. Regina märkas, et ta valgetes sukades jalad hakkasid altpoolt hoovava valguse paistel helendama. Sealt kaugelt alt pidi ta näima putukana, kes lendab lampide kohal. Lendab? Linnavaatest küllastunud, oli Regina silmitsenud oma lähemat ümbrust. Keset platood seisis võimas sammas, millele oli lükitud hulk massiivseid võrusid nagu sõrmuseid sõrme. Vaikse kõrinaga pöörlevate rõngaste külge kinnitusid köied, kõigil silmus otsas. Igas silmuses istus keegi inimene. Alles nüüd märkas Regina, et temagi liikumishoost kaldus keha kannab kõieaas. Juhtus ta veidi allapoole vajuma, piisas jalgade siputamisest, et kiirust lisada, ja keha tõusis taas kõrgemale õhku. Niimoodi ringiratast sõudes joonistasid silmustes istuvad inimesed hämara taeva taustale sinusoidide, see jättis mulje, et liigutakse hiiglasammudega, kuigi Regina ei märganud, et kellegi jalad oleksid platoo siledapinnalist kivipanka puudutanud. Imelikul kombel ei läinud rõngaste külge kinnitatud rohkearvulised köied omavahel segamini, nagu oleksid kõikide liuglejate lennuteed ideaalselt ühildatud: võib-olla peitus sambas raal, mis rohelisti tulesid vilgutades lendu juhtis. Lõhnadest

küllastatud õhk oli imeliselt hõre ja samaaegselt kombatavalt tihke, justkui kaalutu vesi.

Regina kahetses, et oli hommikul pidanud lahkuma vaikides tiirlevate inimeste seast.

ISEENDAGA ARU PIDADES POLNUD MÖTET ENNAST EI ÜLIS-TADA EGA LAIMATA. Regina võis kätt südamele pannes rahumeeli kinnitada: seni polnud tal halba harjumust umbropsu kahtlustada teisi salakavaluses ning pahasoovlikkuses. Millegipärast tikkusid nüüd pähe kõiksugused kõverad mõtted, ju need johtusid ta hingelisest segipaisatusest. Üldse tundus ta enesele võõras: mis oli talle pähe löönud? Rumal kujutlus, et armastab Tiitu! Kuluks ennast välja naerda. Küllap on kõik hoopis lihtsam. Tiidust lahku läinud, löi Reginas vohama täiesti alusetu hirmutunne. Sellepärast too mees tagantjärele paistiski talle nii oluline olevat. Tagantjärele? Oieti oli kogu lugu veel liiga värske, et mingeid otsuseid või järeldusi teha. Oleks narrus lasta ennast kohutada millestki nii kergesti sugereeritavast, nagu seda on üksindusmõtted. Mõnesugune kõledustunne oli praegu täiesti loomulik ja pidi varsti üle minema. Niisamuti nagu ka ei tea kust sugenenud vördjalik armukadedus ja solvumine. Ta oli jõudnud Tiiduga harjuda ning uue olukorraga kohanemine nõudis aega. Oleks ülekohtune Tiitu salakavaluses süüdistada, ta oli ise kõik puhtsüdamlikult välja ladunud.

Niisamuti sai Regina aru, et ainult haige meelemõistusega inimene võiks otsida Gerta lahkuse varjust omakasupüüdlikkust või muud halba tagamõtet. Alati inimeste headusesse uskunud, ei tohtinud Regina lasta mingi Tiidu pärast oma hingel moonduda! Hea, et Regina oli Gerta juuresolekul kõigest väest püüdnud naeratust näkku manada. Vaju häbi pärast või maa alla, aimanuks Gerta ta umbusku. Oma napsõnalisust võis Regina kellele tahes õigustada: üle pika aja tuli ta kadunud tädi majja, mis nüüd temale kuulus ja mida ta võõrastas. Kõik oli uus ja harjumatu, nii maja kui ka alev ning selle elanikud. Teisiti polekski sobinud käituda, kuulaja ning kaasanoojutaja roll oli täiesti asjakohane. Regina pidi Gertale südamest tänulik olema, paremat vastuvõttu poleks ta osanud uneski aimata. Üldse tegeldakse unenägudes mingite tobedustega; pagan teab, miks alateadvus just olematuses urgitseb ning inimest irreaalsete paikade ning ebaloogilise tegevusega kokku sobitab. Aju on ebatäiuslik mehhanism, õigem oleks une ajal tegutsemise variante vorpida, et päevases tõtus võiks nende vahel kiiresti valida — ujedus ning kõhklused ei pääseks siis inimest tülitama.

Reginal oli häbi, et ta pärast kevadist kokkupuutumist Gerta olemasolu sootuks unustas.

Oma mõtetes tavatseb inimene tegelda nendega, kes talle raskusi ja pahandusi teele veeretavad; need, kes ta elu kergendavad, kuuluvad justkui enesestmõistetavalt argipäeva juurde ega vääri tähelepanu. Gerta oli Reginale teatanud tädi surmast ning võtnud enamiku matus-tega seotud asjatoimetustest enda peale. Regina oli saabunud leinamajja just nagu selleks, et pärg tuua ning kirstu järel surnuaiale kõndida. Pärast peiesid oli Gerta ujedalt naeratades Regina tänuavaldusi

tõrjunud — kurbade sündmuste puhul peavad inimesed kokku hoidma ning üksteist aitama ja midagi iseäralikku selles pole.

Nüüd, kus Regina oli pool aastat hiljem taas alevisse sõitnud, üllatas Gerta teda jälle oma osavõtlikkusega. Ta oli Reginale tädi maja võtmed ulatanud, endal nägu siirast rõõmu täis, nagu oleks kõige oodatum külaline sisse astunud. Mantli selga tõmmanud ja tikutopsi ettenägelikult taskusse torganud, oli ta Reginaga kaasa tulnud, et üht-teist kätte juhatada. Regina oli jäänud maja esikusse saapaid jalast kiskuma, kui nobe Gerta juba toast tuppa käis, ahju juures tiku vastu toosi rapsas, ja valmispandud puud lahvatasid särinal põlema. Nii-samuti vurises peagi tuli ka pliidi all. Regina oli arvanud, et leiab eest maja, mis on tolm ja ämblikuvõrkude sisse uppunud ning läpatuselehk lööb tubadest vastu. Ta ei teadnud, et Gerta oli vahepeal vaba-tahtlikult maja hooldanud. Nüüd tekkis mulje, et elamise hõng polegi hoonest kadunud, perenaine on vaid natukeseks välja läinud, kas poodi või postkontorisse. Gerta ebatavalist abivalmidust võis ju kuidagi-moodi seletada: tädiga olid nad viimastel aastatel tihedasti suhelnud. Küllap oli ta matuste järel tuttavas majas kas puhtast harjumusest või igavusest käinud. Võib-olla arvas enese olevat hoone eest vastutava, väljamõeldud kohustused andsid vanale ning üksikule inimesele võimaluse aega täita — mil viisil siin unises alevis ikka päevi õhtusse veeretada?

Enam ei kostnud ahju poolt tule vuhinat, puud olid söeks põlenud. Täielik vaikus, ei ainsat krõbinat, justkui polekski Reginal olnud kõrvu, mis kuulama ja kuulatama määratud. Regina ei viitsinud ennast toolilt püsti upitada, et siibrit kinni panna. Asja sellest soojusest, niikuinii sõidab ta viimase bussiga linna tagasi.

Veel polnud Regina maja läbi käinud. Kogu aeg oli ta lösutanud tugitoolis ning teelnud oma loitude mõtetega. Gerta oli lubanud pärastpoole läbi astuda, ehk oskab tema anda head nõu, kuidas kinnis-varast kiiremini lahti saada. Maja oli ootamatu koormana Regina vabadust ahistanud, tuli tegutseda, et kogu lugu saaks võimalikult pea unustusse tõugatud.

Samal ajal oli Reginale vastumeelt tühipaljas kujutluski sellest, et peab maja müügiks ette valmistama. Mingil moel tuli likvideerida tädi vallasvara ja olud sundisid Reginat ära põletama tädist jäänud paberid ning kirjad. Mida muud oleks ta pidanud nendega peale hakkama? Tal polnud neid kuhugi panna, Regina tillukeses linnakorteris ei jätkunud niigi ruumi ega panipaiku. Keegi kannab laiali tädi mööbli, vaibad, lauanõud; rohkearvulised toalilled õitsevad edaspidi kellegi teise aken-del — see Reginat ei häirinud. Oli ju tegemist tarbeasjadega, mis inimese olmelisi vajadusi rahuldanud, ja nende väärtus seisneski selles, et kellegi elu lihtsustasid või kaunistasid. Ent paberite ees, mis inimesest maamunale maha jäänud, tundis Regina aukartust. Ükskõik, kui palju või vähe neid ka kellelgi oli, ikka kogusid kõik kas karpi, sahtlisse või kappi oma kirjalikke reliikviaid, mis kajastasid käidud teed, peegeldasid edusamme ja nurjumisi, tähistasid keerulisi aegu ning olukordi, seda, mis oli läbi tehtud enne, kui jõudis kätte aeg viimset korda ohata tõdemaks: ring on täis. Olgu ajastu kas vastuoluline või sirgjooneline, ometi ei sõida keegi oma eluteed lepse reega, ükski inimene ei

pääse ootamatutest vapustustest ning väiksematest või suurematest tragöödiatest. See kõik on ühel või teisel moel paberitele talletatud.

Regina teadis, et talle kujuneks tädi paberite sorteerimine raskeks hingeliseks katsumuseks. Hoopis väljakannatamatu oleks neid ahju loopida. Säilitada saaks mõne lehekese, ainult üksikuid lauseid teise inimese mahukast eluraamatust.

Kuni inimene hingab, tundub kõik lihtne: ta ise kannab hoolet oma mälestuste või mälestusi märgistavate ürikute eest ja talle ei tule pähegi, et kellelegi võiks tema poolt aastakümnete vältel hellalt hoitud olla niivõrd tuhe tähtis, et saab hetke jooksul tuleroaks. Korstnast lendab välja tuuhelbeid, mis ümberkaudu alla saavad ning mulla sisse hajuvad — ja ongi kõik.

Tädi maja oli äratanud Reginas harjumatult helli tundeid. Kuiv sõna — kontinuiteet — sai korrapealt tohutu tähenduse ning sisu. Enamiku aastaid oma teadlikust elust oli Regina elanud perekonnata. Ta lapsepõlvkodu hävis sõjas, vanemaid meenutas nende pulmapilt, tagaküljel ema käega kirjutatud kuupäev: 5. jaan. 1939. Teine ürik pärines neljakümne kaheksandast aastast, sõjakomissariaadi poolt antud tõend isa langemise kohta. Tol ajal käis Regina esimeses klassis, aga ometi oli ta mõistnud dokumendi tähtsust. Ta oli olnud sunnitud pisaraid valama ning häält kähedaks vaidlema, enne kui tädi selle paberi tema hoolde usaldas. Sestpeale kandis ta mõlemat reliikviat kõikjal endaga kaasas. Nii pilt kui ka tõend pakkusid talle justkui tuge: ma pole tulnud tühjast ilmaruumist.

Võib-olla pudeneb tädi paberite seast välja mõni üllatav leid, mis puutub Regina vanematesse. Ta ihkas avastada kas või tavalist kirja ja ühtaegu pelgas kokkupuudet kauge mineviku sõnumiga. Kindlasti hakkab ta võimalikele kasinatele ridadele hiiglaslikku oletuste püramiidi peale ehitama. Samuti piisaks mõnest koltunud paberist, mille kunagi eksisteerinud ametnik on pitsatijäljendiga dokumendiks õilistanud, et hinge pahupidi pööraks.

Tädist jäänud maja ning vara olid Regina üsnagi selgepiirilise elu korrapealt uppi löönud.

Regina aimas, et tädi majapidamist ja pabereid likvideerides peab ta ka Gerta arvestama. Naabrinaine oli olnud selle maja viimase elanikuga liialt kokku kasvanud, et sallida järelejäänud asjade tuuldepillutamist. Gerta suhtumisi ja arvamusi ette aimates muutus Regina üsna nõutuks. Küllap langesid Gerta oletatavad, ent tõenäolised soovitusel ühte Regina arusaamadega. Tema ka ei hävitaks midagi, kui leiduks sobiv koht selle kõige säilitamiseks. Niisiis ei tulnud tõrjuda mitte ainult naabrinaise väiteid, vaid võidelda ka oma sisetundega. Kahe nii tugeva vastase puhul poleks kerge kaine mõistuse käsul südant kõvaks teha, et hävitada teise inimese pika elu tähised.

GERTA TULI KOHVITERMOSE NING VÕILEIBADEGA JA KATTIS LAUA.

Väljas hakkas vihma valama, korrapealt tõmbus üsna hämaraks. Gerta süütas laelambi, tuba muutus kummaliselt õdusaks. Nii töökohas kui ka oma korteris plastmassist või mattklaasist kuplite piimja val-

gusega harjunud Reginat üllatasid need sügise loojangu värvid, mis kumasid kettide otsas rippuvast klaastilgatsitega laternast. Regina mõistis, et tal pole kunagi olnud tõelist oma kodu, mida ta oleks tahtnud endale järjest meelepärasemaks muuta. Naljakas oli tõdeda, et selles standardiseerunud maailmas oskas osa inimesi siiski elada mingite hoomamatute, kehtivatele reeglitele allutatute tavade kohaselt; nad suutsid moodsate aegade just nagu vastuvaidlematutest nõuetest üle olla.

Gerta rüüpas kohvi ja kirjeldas ümbruskonna maastikku, jutustas metsast ja rabast aleviku lõunaservas. Eriti läks ta hoogu puisniitu kiites — see imepärane ala pidi asuma siinsamas õunaaedade taga ning ulatuma kuusetukani välja.

Regina kuulas teda hajameelselt ning mõtles millegipärast liftile selles majas, kus ta elas.

Ilmselt ei oodanudki Gerta, et Regina suu paotaks, naabrinaine pidas oma kohuseks tutvustada külalist kõige olulisega, mis siinkandis leida. Regina aimas, et teise juturingid ahenevad peagi väiksemaks ja väiksemaks, kuni piiravad sisse tädi maja ja võtavad selle käsile kui ühe tähtsama kohaliku vaatamisväärsuse. Nii ka läks. Reginat valdas kerge rahutus, nad võiksid maja üheskoos keldrist pööninguni läbi käia ja kõik oleks ilma juttu heietamata selge. Liiga püüdlikud inimesed on niisama tüütud kui mihakadki. Ometi polnud sünnis katkestada Gerta sõnade voolu, pealegi oli viimase bussini veel ilmatu palju aega. Loomulikult oleks Regina soovinud Gertalt kuulda märksa asjalikumat informatsiooni: kus siin alevis leiduks ostjat ja missugusesse hinnakategooriasse võiks maja kuuluda. Gerta peaks ometi taipama, et Regina on pärandustombu koormast rõhutatud.

Parajasti hakkas Gerta maja ehitamist meenutama:

«Teie tädi oli tugeva kujutlusvõimega, ta manas endale mingi täiusliku vormi või pinna silme ette ja rühkis siis otsesuunas ideaali poole ega sallinud kompromisse. Mäletan, ükskord läksid nad oma mehega sõnelema. Vähesed oleksid osanud tähele panna, et kohaleveetud sili-kaatkivide koormad omavahel erinesid, üks autotäis sinakamat värvi, teine seevastu kollakam. Tädi ei lubanud neid kive järjest mõrdi pealaduda, sein tuleks triibuline ja lausa karjuks, nii ta arvas. Tema mees sai pahaseks, tõstis häält, et seesuguse tähenärija pärast hakkavad mitte ainult inimesed, vaid tõepoolest kividki karjuma. Loomulikult jäi tädi tahtmine peale, kahte värvi kivid aeti segamini nagu kaardipakk ja sein kukkus üsna ühtlane välja.»

Elu jäi neil kitsaks ja nii nad tallasidki tühja tuult, mõtles Regina.

Häirimatult kõnelev Gerta tuletas veel teisigi hirmus olulisi piasjasju meelde. Regina sai kuulda, et akende-uste kruntimisel nõudnud tädi värnitsa kuumutamist, nii imbuvat see paremini puidu sisse ja värv ei hakkavat naljalt kooruma. Nagu ikka, torisenud ta mees ka sel korral, aga teinud siiski naise tahtmist. Tädi polevat lasknud ennast heidutada väsinud mehe kurtmistest, viimane aga muretsenud, et nõnda ei jõua ta maja enne surma valmis. Mees hädaldanud niisama jutujätkuks, pärast elanud ta siin terve aasta jõude, ilma et oleks pida-

nud kellut, haamrit või pintsli käes hoidma. Maja polnud süüdi, et ühel päeval varises mees äkitselt kokku.

Õhinal jutustav Gerta ei mõistnud tädi nõudlikkust hukka, ta põlastas hoopis neid ehitajaid, kes kiiruga midagi kokku klopsisid, et tehtu pärast maha lõhkuda ning uuesti otsast pihta hakata.

Kui palju on uskumatult veidraid mooduseid, et raisata ennast ja oma päevi — selle mõtte valguses hakkas Reginal iseendastki kahju.

Hoogusattunud Gerta ei väsinud jagamast oma tõekspidamisi:

«Korralikult ehitatud maja annab inimesele kindlustunde, elukeskkond ei häiri teda. Vähemalt oma kodus ei ängista siis teda too ähmane, just nagu seletamatu surutis, mis teeb nigelasse hoonesse sattuva inimese tuju halvaks. Hale hakkab nendest, kes peavad elama majades, kus ukсед on kiivas, aknad kinni tursunud, torud tilguvad, äravoolud ummistunud — tahes-tahtmata oodatakse alateadvuse sunnil veel mingit ebameeldivust või koguni õnnetust. Niisugusel puhul kitsendavad inimest naeruväärsed asjaolud: olgu toas umbne, parem mitte avada akent — äkki ei lähe see pärast kinni. Olgu vaheuks poikvel, igaks juhuks ei maksa seda sulgeda, käepide logiseb, võib-olla jääb see kogemata pihku. Inimene hakkab oma peavarju pelgama, see ei lase tal lõdvestuda ja siis otsitakse ettekäänat, et kodust eemal olla. Eluase kujuneb ajapikku hädapäraseks peatuspaigaks, siit saabki alguse üha süvenev hotellikompleks, mis lihtsas eesti keeles tähendab kodutust.»

Huvitav, miks juurdles Gerta seesuguste temale nii kaugete probleemide kallal?

«Maja ehitamine on nagu lapse kasvatamine,» jätkas Gerta kiirustamata. «Kui kõik tehakse parima äratundmise järgi, nii et südametunustus on puhas, pole hiljem muretsemiseks põhjust. Heast peast ei lähe keegi ega miski hukka. Eks nii lastel kui ka majadel ole mõned sünnipäraselt nõrgad kohad, mille suhtes ollakse võimetud midagi ette võtma. Ka sellel laitmatul hoonel on paar pisikest kroonilist haigust küljes. Keldrinurgas kipub vesi kevaditi sisse immitsema. Geoloogid ei uuri väikeste majade aluspinda, ju läheb kuskilt õue alt veesoon läbi. Niisamuti on ülemise korruse ahjul oma kapriis: sompus ilmaga tuleb seda meelitada, pilpatulega lõõre ette soojendada, pärast tõmbab vuhinal.»

Regina noogutas ükskõikselt. Uus peremees varugu kuivi kuusehalge ja sussitagu koldes lõket.

Gerta rüüpas kohvi, vaatas Reginale silma sisse ja teatas:

«Nüüd olen kõik ausalt ära rääkinud. Selle, mis majasse puutub,» toonitas ta.

Reginal hakkas kõhe — mis lood tal veel on kuulmata? Võib-olla tahab Gerta ka aia, mööbli ja tekid-padjadki läbi võtta!

«Kui kolite siia päriseks elama, jõuame kõige üle aru pidada.»

Regina võpatas. Mis sellel naisel arus on? Kena vanainimesega polnud mõtet vaielda, ta ei mõistaks, et tänapäeval kehtivad teistsugused elureeglid. Reginast ei saaks hella majavaimu, kes ahju läikivat külge paitaks.

Gerta uuriv pilk nõudis vastust.

«Vaevalt ma siia kolin,» pomises Regina.

«Uisapäisa ei maksa otsustada,» arvas Gerta. «Peale muu tuleb mõelda ka perekonna soetamisele ja tulevastele lastele.»

Regina oli ebameeldivalt puudutatud ja ta läks rünnakule:

«Ma ei vaja perekonda. Olen üksinda harjunud.»

«Ka mina arvasin kunagi niimoodi,» soostus Gerta ja tegi kurva näo pähe.

«Eelmise põlvkonna kogemused ei kõlba järglastele,» vaidles Regina.

«Naiste iseseisvumine sai ammu enne teid alguse, see pole tänapäeva leiutis,» muigas Gerta.

«Mis elukutse teil oli?» huvitus Regina.

«On tänaseni,» vastas Gerta solvumata. «Saksa keele õpetaja. Käin vajaduse korral teisi asendamas.»

Regina vajus toolikorjule ja pigistas hetkeks silmad kinni. Võib-olla istus teisel pool lauda mitte tegelik, lihalik inimene, vaid viirastus? Äkki kuuluvad too kõhn naine ja värviliste klaasidega latern hoopiski unenäkku, mida Reginal on määratud näha alles kolmekümne aasta pärast! Millalgi istub ka tema kellegi endast poole noorema inimese seltsis ja püüab iga hinna eest sisendada teisele oma kogemusi ja tõekspidamisi!

Küllap Gerta lihtsalt igatseb uusi naabreid, kellega üle aia juttu vesta.

Lahendus tundus imelihtne.

«Kui ostjad hakkavad voorima, jääb otsustav sõna teile, valite kõigemõnusamad inimesed välja,» lubas Regina.

«Moodsate aegade standardne mõttekäik,» tähendas Gerta pilkavalt.

«Usutakse, et teiste tegusid ja soovitusi juhivad omakasupüüdlikkus.»

Regina ei viitsinud vastu vaielda.

«Oma pika tööpraktika jooksul olen jõudnud veenduda mõningate kahetsusväärsete seaduspäraste igihaljuses. Olen tähele pannud, et näiteks orbudest kasvavad sageli iselaadsed, justkui kõrgsurvega laetud inimesed.»

Kuhu ta nüüd tüürib?

«Intelligentsemad nende seast märkavad oma viga ja püüavad seda kõigest väest varjata. Ometi on nende sisepinged aimatavad, nad ei lase kedagi endale liiga lähedale ja on kogu aeg otsekui valvel, nagu seisaksid postil ja hoiaksid relva käes. Paratamatult inimene moondu, kui on harjunud lapsepõlvest peale ainult iseendale lootma. Kaitsetuse kogemust ei suudeta unustada, helluse puudujääk on hiljem korvamatu. Sellest sünenenud hingelised kannatused muutuvad inimese vananedes üha rängemaks. Torkab silma haiglane ettevaatlikkus, aina kaheldakse teiste siiruses, usaldatakse üksnes oma umbusku ja satutakse selle tõttu pidevalt konfliktsituatsioonidesse.»

Gerta naeratas.

«Vabandage,» lisis ta, «mul on rumal komme liiga palju targutada. Õpetajaamet on mind selliseks teinud. Otsekoheus ei tule enamasti kasuks, aga ma ei saa ütlemata jätta, et mul on ääretult kahju noorelt stagneerunud inimestest.»

«Te peate mind stagneerunuks?» pahvatas Regina.

«Ma ei tunne teid piisavalt,» tõrjus Gerta käsi laua kohale tõstes. «Olen lihtsalt uudishimulik vanainimene. Ma tahaksin teada, kas täna-»

päeva inimesel teie vanuses jätkub pealehakkamist oma harjunud elukorraldusest lahti ütelda?»

Regina kehitas õlgu, et vastusest kõrvale puigelda.

«Elu aina puistab inimese teele valikuvõimalusi. Enamik läheb neist kartlikult ja kaarega mööda. Kas te olete tähele pannud, kui sageli ja kui meelsasti ütlevad inimesed ei?»

REGINA OTSUSTAS JÄÄDA ÖÖSEKS TÄDI MAJJA. Ta käis postkontoris helistamas, et teda järgmisel päeval koolis asendataks.

Alevistüdamest tagasi tulles hakkas Regina uudishimu sunnil üha kiirema sammuga astuma. Millegipärast huvitas teda väga, missuguse mulje jätab tädi maja õhtusel pimedal ajal. Sealt lahkudes oli Regina süüdanud kõikides ruumides tuled. Põnevus kihutas Reginat tagant, ta sörkis mööda inimtühja tänava kujuteldavat telgjoont, ei põiganud lompidest kõrvale ega hoolinud poripritsmetest. Ta ei mõelnud sellele, et võib-olla kohutab mõnda juhuslikku jalakäijat: seal aetakse kedagi taga.

Hingeldav Regina peatus värava vahel ja ta ahne pilk kompas maja. Ta hakkas peaaegu uskuma, et säravate akendega hoones elab kas suur perekond või peetakse seal pillerkaari — palju külalisi on kokku sõitnud. Hulga inimeste puhul kostaks majast kära ja muusikat, mõni akendest oleks avatud; ei, seal toimetatakse vaikselt ja valmistatakse öörahuks. Ilmselt asus alumise korruse roosiliste kardinade taga köök. Pestud nõud kuivavad restil, pliidist õhkub veel sooja.

Maja teises tiivas katsid aknaid ühesugused kollased eesriided: kuidas veedab perekond õhtuti elutoas aega? Regina ei osanud lihtsale küsimusele vastata, tal puudus vastav kogemus. On neil seal päevased jutud räägitud? Võib-olla on kõige õdusam just vaikides istuda?

Loomulikult asusid magamistoade ärklikorruusel kõrge viilkatuse all. Sügisöödel valab vihm mühinal katusele, seda heli ei kuulnud Regina oma linnakorteris ilmaski. Naljaked inimesed! Nii rahumeelses paigas peavad nad siiski lugu rahustavast värvusest — aknaid katsid rohelised kardinad. Hea enesetunde eest on nad igati hoolitsenud. Seal teisel korruusel vajutakse kohe ja vaevata sügavasse unne: ei nad vähkre, ei siuna iseennast ega oma puntrasse läinud elu. Lapsed peavad väikese padjasõja maha ja juba nohisevad nemadki magada.

Regina poetas ennast väravast sisse, läks kivistarvul mööda rada ja hoidis võtit sõrmede vahel, nii sai selle ilma kobamata lukuauku torgata. Ta tahtis hääletult siseneda, et keegi maja kujuteldavatest elanikest ei peaks kõrvu kikitama, et keegi ei saaks häiritud.

Kõik sõltus unenäost, mis ta siin näeb, otsustas Regina mantlit varna riputades.

Elutoas mõned korrad edasi-tagasi jalutanud, muutus Regina üha virgemaks, ei vähimat väsimust, ta ei tahtnudki magama minna. Siiski sundis ta ennast teisele korruusele kõmpima, otsis seal voodipesu välja, leidis seinakapist virna tekke, võttis neist pealmise ja vaatas ringi, kuhu ase teha. Tädi magamistoas tundis ta ennast ebamugavalt, see ruum ei sobinud. Ülemise korruuse teise toa otstarve jäi talle arusamatuks, küllap olid nii diivan kui ka laud siia kuskilt ära pandud. Üks

AIMÉE BEEKMAN

sein koosnes sisseehitatud kappide rivist, viilualust ruumi oli pani-paikadeks kasutatud. Regina hoidus neid uksi avamast, ta ei tahtnud ennast vastu ööd majakraami rohkusega hirmutada. Et saaks korrallikult välja magada, pidi ta endale sisendama kujutluse: ta on siin majas külaline ja juba homme sõidab minema.

Regina läks trepist alla vannituppa, silmitses riiulile laotud froteerätikute virna, sikutas sealt kõige alumise välja ja keeras dušikraanid lahti. Sooja vee all mõnuledes mõtles ta, et peab kõik tuled kustutama ja veetma öö täiesti tühjas ning pimedas majas. See oli kuidagi kõditav: magada ihuüksinda kahekorruselises hoones. Kunagi varem polnud Regina niisugust asja ette tulnud. Hirmu ei olnud, kuid ta arvas, et vaikus hakkab segavalt mõjuma. Keskküttetorudes ei mulksu vesi, tänaval akna all ei mürise autod, koridoris ei prõmmita uksi ja seina taga ei nuta laps.

Regina sirutas ennast jahedate linade vahel. Veider, kui ühel hetkel saab kujutlus iseendast pea peale pööratud. Kuni elu ei sea inimese ette valikuvõimalusi, võib ennast pidada missuguseks meeldib ja siiralt uskuda loodud müüti. See kestab, kuni juhus paneb proovikivi külge ja määrab su tegeliku väärtuse. Kui lihtne oli Regina olnud ennast julgeks ning teotahteliseks pidada! Üsna veendunult oli ta ennast oma sõbrataridest peajagu kõrgemaks arvanud. Regina oli nad liigitanud leplike ja allaheitlike inimeste hulka, kes on loobunud ahistavate olude vastu võitlemast. Aegamööda olid sõbratarid mугanenud oma vanatüdruku-staatusega ja punusid tasahilju pseudoperekonda. Teeseldi suurt kiindumust oma saatusekaaslastesse, kokku saades lõkerdati naerda, püüti igati veenda ennast ja teisi, et elu on ilus ning elamisväärne — peaasi, hoiame kokku. Regina oli ennast pidanud isepäiseks, tegi mis tahtis, vahetas armukesti, ei hoolinud tabudest, hülgas hea tooni normid, taunigu teised tema kõlvatust, ükskõik. Kõige agaramad hukkamõistjad kardavad ise sõltumatult elada. Vabamaid kombeid põlastasid ka need naised, kellel endal polnud tegu ega nägu, puudus atraktiivsus, lihtsalt ei õnnestunud kellegi tähelepanu kōita.

Nüüd, kus Regina oli seatud valiku ette, jõudis ta kurvale äratundmisele, et nii tema kui ka sõbratarid-vanatüdrukud on kõik ühte viisi veetilkadena sarnased. Ei lugenud, kes neist oli pikka või lühikest kasvu, heleda- või tumedajuukseline, nägusam või inetum — sellel polnud mingit tähtsust. Nad kõik olid arguse vitsaga löödud ja sellepärast elasidki sisseharjunud rutiini kohaselt. Ammugi juba suhtusid nad võimalikesse elumuutustesse ettevaatusega: mis see võiks kaasa tuua? Parem olgu kõik vanaviisi. Kindlam on.

Pigem varblane pihus ja nii edasi — kui kosutav tundus see ürgtarkus! Nukrusehetkedel tõdedes, et aeg läheb ja millelegi pole lootat, võis oma väljapääsutuses süüdistada maailma ebaõiglust, objektiivsed asjaolud on teadagi vääramatud. Alati leidis lahja lohutus: maamunal sagib miljoneid inimesi, kelle elu on veel rohkem rappa läinud.

Need, kellel on liiga palju aega iseendaga tegelemiseks, kipuvad pikapeale narrustesse kalduma. Juba nüüd märkas Regina oma sõbrataride juures imelikke jooni. Üksikule inimesele kujuneb tema veiderus just nagu tasakaalustavaks paariliseks, keda ühtelugu mõtetes helitatakse; südamepuistamise viivudel jutustatakse sellest iseärasusest

saatusekaaslastele, ja näitamaks oma laia joont, püütakse iseenda üle naerda — kõik tahavad intelligentse inimese mõõtu välja anda. Loomulikult ei kõlanud nende eneseiroonia kuigi siiralt, lihtsalt paljas komme.

Ju pole inimene looduse poolt seadistatud elama ainult iseendale.

Täiesti ekslikult oli Regina ennast vapraks pidanud ja seda puhta kullana võtnud. Oma senisele elulaadile oli ta osanud leida õigustuse, vääramatu nagu maakividest müüri, see kandis ülihästi tema elufilosoofia kerglasevõitu hoonet. Versioon oli tundunud igati loogiline: rasket lapsepõlvest auga läbi tulnud, tohtis Regina täiskasvanuna lahedalt elada. Juurdunud postulaadist võis laiemagi üldistuse tuletada: elus on kõigel oma mõõt. Milleks ennast tahtlikult vaevata ning raskusi teele veeretada? Oli ju nähtud ka neid vanatüdrukuid, kes tegelesid tulutu enesepiitsutamiselega. Regina oli enesele korduvalt kinnitanud: ma olen välja teeninud õiguse elada oma mõnuks.

Oma mõnuks elamine tähendas kirevaid ning vaheldusrikkaid päevi. Tundus paradoksaalne pidada permanentset toimekust, ringirändamist ning sagimist üksluiseks. Stagneerunud sõbrataridele olnuks võimatu selgeks teha, et Regina on tegelikult elanud rutiinipäraselt ning tarbijalikult — ohjeldamatu seltskondlikkus pole ju midagi muud kui kõiksuguste võimaluste palavikuline kasutamine, ahmitakse põgusaid muljeid tänaseks päevaks, et need homme unustada. Paraku pakkus mõnude konveier järjest nigelamaid elamusi.

Kirevuse rutiin, halluse rutiin — üks ja sama. Enese muutmine, täiustamine, niisamuti ka pürgimine millegi kõrgema poole — kui paljud siis ikka sellega tegelda viitsisid? Maa ilma palgel poleks seesugusel hulgal nii masendavaid defekte, kui enamik inimestest ei elaks primitiivse stereotüübi kohaselt ega valiks järjekindlalt väiksema vastupanu teed.

Siin pimedas ning vaiksuses majas võis Regina enesele mis tahes süüdistusi esitada ja vaadelda ennast pealiskaudsuse ajastu reasisikuna, ta võis ennast põlata, aga mis sellest kasu oli? Ju polnud temagi võimeline iseendast üle hüppama. Küllap leidis veel teisi, kes pidasid enesele aeg-ajalt kihutuskõnesid, vaagisid halastamatult oma senist elu, kuid tulemusi polnud eriti märgata.

Enamasti rahuldusid inimesed sellega, et lasksid oma paremal minal halvema kallal veidi toriseda, siinsamas väsisid enesearmastuse materdamisest — saun oli saadud, selleks korraks aitas! Järjepidev ning süvenev iseenda ründamine võis eluohtlikuks kujuneda.

Abstraktsetele otsustele on nii lihtne hurraa hüüda. Alles see oli, kui Regina jälgis kangakaupluses Marit ja tõdes, et niisugused me siis oleme, haledad vanatüdrukud, ja võttis nõuks sedamaid oma elu teiseks teha. Paraku polnud ainuski elumuutmise võimalus silme ees terendanud. Teadmine, et puudus valik, mõjus nii rahustavalt. Eks edaspidi näeb! Nüüd mängis saatuse Reginale vingerpussi, justkui muinasjutus, havi käsul pakuti alternatiivi — ole lahke ja võta vastu. Aga ta kartis ja kõhkles. Reginale sai selgeks, et ta tegelikult ei taha ega suuda midagi teiseks muuta. Ju ta siis ikkaski olla ikka ükski ja ikka vanapiiga, soovis poolkodutuna elada oma korteris, kus üksnes ööbida kõlbas. Võib-olla polegi tänapäeva inimene enam võimeline

AIMÉE BEEKMAN

kodutundeks? «Armas isamajakene...» — totter romantiline laul! Ehk on moodne inimene rohkem oma sõiduvees, kui tunnetab pidevat ahistust ning rahutust? Linnupesasaarnast paika pole talle vaja. Võib-olla üldse on igasugune juurte ajamine lootusetult aegunud tegevus?

Ühtepuhku räägiti urbaniseerumisprobleemidest, stressiseisundist, uue aja haigustest — tühi sõnakõlksutamine just nagu kaugete ja selle tõttu põnevate nähtuste ümber, iseenda juures ei tahetud hoiatavaid ilminguid tähele panna. Juba vähemalt sajandi jooksul oli kiire arengutempo inimeste meeli erutanud. Kas tegelik ja tõsine mure inimese pärast on ikka veel ennatlik?

Niisiis hülgab Regina pakutud alternatiivi. Mis alles jääb? Ta vajutas üksikult sõrmi pihku, loetles põhitegevusi, mis praegusel ajal täitsid ta päevi, et ühtekokku moodustada see ainulaadne ja kordumatu, mida nimetatakse inimese eluks. Töö oli kõige tähtsam. Töö koondas endasse pingeid ja rõõme, tekitas turvalise tunde, et mitte kogu sinule antud aeg ei hekseldu kõlgasteks. Pealegi tagas töö eksistentsi. Ülejäänud oli raske reastada, kõik tundus ühesugune kribukrabu. Sõbratarid, külaskäigud, ekskursioonid, kino ja teater, suhtlemine telefoni teel, raamat enne und, öölambi lüliti klõpsatus. Juhumehed, baarid, restoranid, tagasihoidlikud annused alkoholinarkoosi, et aeg-ajalt esiletikkuvat soovi — hundina ulguda — kuidagiviisi summutada.

Jäi võimalus mõtiskleda sõbrataride süvenevate veidruste üle. Oma narrusi polnud nii lihtne märgata ning kätte leida. Kosutav oli teiste nõrkuste üle laginal naerda — kui terviklik olen mina! Naerda, kuni koged, et siplid ise samalaadsete tobeduste võrgus. Pruugib Reginal ennast veel veidi tihedamalt liita vanatüdrukute pseudoperekonna külge, ja on temalgi varsti halenaljakad harjumused küljes. Tekib veendumus, et just ainult nii ja mitte teisiti peabki toimima. Märkamatuult saab Reedalt üle võetud ta haiglane ihnsus ja Marilt pealetükklik emalikkus. Kleepub külge Juta luul, et kõik mehed ihkavad teda hullupööra, ainult läheneda ei julge, sest ta on nii väärikas. Öhtuti koju tulles hakkab Regina võib-olla järgima Anu tobedat käitumist. Kui näeb mõnda meest oma korrusel, annab isikliku korteri ukse taga kella, ootab siis südame põksudes mõne hetke ja keerab otsa ringi, et tagasi alla vantsida ning maja ees jalutades oodata, kuni kahtlane isik lahkub. Ilmaski ei julgenud Anu võõra läheduses ust avada, ta uskus, et juhuinimene on soodsat võimalust varitsev kurjategija, kes tahab kaitsetu naisterahva kannul tema korterisse sisse trügida. Uks klõpsatab kinni, ohver on löksus ja mõrtsukas otsib köögikapist kõige vahe-dama lauanoa välja.

Kõik see kokku polnud kuigi meeliülendav väljavaade. Regina muigas. Inimesed pruugivad üsna sageli ja lootusrikkalt kaunist sõna: tulevik. Et praegu on mu elu küll lohutu ja hall, aga edaspidi algab soovide täitumise aeg. Teinekord öeldakse naljaga pooleks, et tulevik on tume, nii on kombeks rääkida, oodatavaid paremaid päevi ei tohi ära sõnuda. Tulevik peab ju olevikust ja iseäranis minevikust täiuslikum olema — mille nimel elada, kui vastupidist arvata? Enesetapjate protsent on optimistlikult häälestatud inimestega võrreldes kaduv-väike.

AIMÉE BEEKMAN

Elu oleks tuim, kui tulevik poleks laetud ootamatustest. Üllatus ei oleks üllatus, kui see ei pakuks võimalust põnevuseks ja hasardiiks.

Paraku ei osanud Regina ette kujutada neid ergastavaid üllatusi, mis kaunistanuksid tema tulevikku. Vähemalt sel juhul, kui ta jääb oma elurutiinile truuks. Heakene küll, võib-olla ta leiab Tiidule asenduse. Kui kauaks? Armukesi pruukivad mehed olid Regina üsna ära tüüdanud, eks neidki lamestanud nende eluviisi väljakujunenud rutiin ja selle tõttu sarnanesid nad omavahel haigutamaajavalt. Oma kohustus-tevaba elulaadi külge klammerdunud mehed polnud kasinatest vanatüdrukutest põrmugi huvitavamad. Iga nende sammu juhtis alalhoidlikkus: olgu mugav, ärgu olgu vastutust ega ootamatusi. Nende jumaluseks oli kaine arvestus ja et kõik toimuks vabal kokkuleppel, kuni partnerid teineteisele pinget pakuvad.

Ometi näis, et tänapäeva inimene on ennast koturnidele upitanud. Ta seisab uhkelt, pea kuklas, ja hüüatab pateetiliselt: aatomisajand! Kosmosesajand! Eelarvamuste hülgamise ajastu! Lihtsameelsed võisid sellest kaunist pildist vaimustusse sattuda. Milleks juurelda hinge saastatuse ja tarbijamentaliteedi üle?

Nii pluss- kui ka miinusreale võis ohtralt lisa leida. Maailm läheks uppi, kui ei eksisteeriks mingi tasakaal. Inimene ise peaks suutma ennast kallutada selle poole, mille õigsuses ollakse veendunud. Kui üldse osatakse milleski veendunud olla. Peale selle peab jätkuma otsustavust valikut teha.

Vanasti kuulatati südametunnistuse häält, nüüd on mõistuse prioriteedi ajastu. Ilus termin: terve mõistus. Sageli peitus selle taga üksnes kõle utilitaarsus — aga kes selle vastu huvi tundis? Moodsale inimesele meeldis nähtusi kõrvutada, võrrelda, vaagida. Statistilisi andmeid hinnates tekkis kujutus üldistest protsessidest, aga see pilt polnud inertne, nagu arvati. Abielude, lahutuste ja sündimuse protsendid mõjusid kuidagi lummalvalt ja kutsusid iseennastki keskmiste näitajatega kokku sobitama. Muutuda paikseks kolkaelanikuks nüüd, kus valdavaks tendentsiks oli linnadesse migreerimine? Teised rappuksid naerust. Kui ühel päeval hakkaksid puhuma antiurbanistlikud tuuled, kadestataks Reginale avanenud võimalust.

Regina tões, et ta on selgrootu reanimene, kes iga hinna eest püüab sättida oma elu vastavusse valitsevate tõekspidamistega.

Ta tundis iseenda vastu tülgastust ega märganudki, millal uinus.

Hommikul püüdis Regina unenägusid meelde tuletada — tühjus.

Ta kiirustas majast lahkuma, nagu oleksid siinsed seinad ta oistes mõtetes süüdi olnud. Väravat avades torkas talle pähe, et ta polnudki hoones põhjalikumalt ringi vaadanud. Keldrissegi ei olnud jalga tõstnud.

Värava taga pidi ta Gerta otsa komistama.

Naabrinaine vaatas kõrvale, nagu kardaks Reginalt inetusi kuulda.

Kohmetunud Regina pillas võtme maha ja puhkes nutma.

Oli nii harjumatu pisaraid valada, justkui vihm pärast pikka põuda.

MIDA NÜÜD ETTE VÕTTA?

Kui palju kordi elus oli Regina esitanud enesele selle äreva küsimuse? Tagantjärele tundusid kõik mineviku kriisihetked tühised,

ei väärinud õieti meenutamistki. Aastaid tagasi tädi maja väravas nutma puhkedes oli Regina halenaljakas olnud, tõsiseks mureks polnud siis veel tegelikult põhjust.

Nüüd oli Regina päriselt ummikusse aetud.

Kas nad tõesti tulevad, et lõhestada ja lõhkuda Regina perekond, mis oli nii suure vaevaga loodud! Tulevad — Regina peaaegu et nägi neid piki tänavat tema kodu poole astumas. Salkkond tarmukalt marsivaid inimesi, näod raevust kahvatud, justkui marmorist tahatud; hallikad kivipead kirevate hilpudega kaetud kehade otsas ootsumas sammude taktis.

Naiivne kujutus, nad ei tule ei rongkäigus ega hanereas. Neil on ju ülimalt kiire, kättemaksuhimu kannustab tagant, nad ihkavad õiglust jalule seada ning kõlvatust maa pealt minema pühkida. Enne kui Regina saab pihtide vahele võetud, peab ta väravas seistes vaatama, kuidas autode rodu keerab kummide vingudes peateelt siia vaiksesse kõrvaltänavasse — esimene, teine, kolmas; pidurid vajutatakse ägedalt põhja, sõidukid otsekui võpatavad ja nõksatavad kruusakivikeste kri-gisedes paigale, tolm vajub pilvena maja poole ja takerdub sirelitesse. Tumedad õiekobarad muutuvad heledamaks ja heledamaks, justkui tahaksid sootuks kustuda või õhus ära lahustuda.

Võib-olla sajab sellel saatuslikul päeval vihma? Siis võtavad nad oma värvilised vihmavarjud nagu nuiad pihku, igaüks vajutab kärsitult nupule, siin ja seal plaksatab kokkukärgardatud nailonriie lilleliseks pilvekeseks. Meeste kohal avanevad tumedad kuplid, nägudele laskuvad sügavad varjud, kulmude alt sihivad Reginat liikumatud silmad, värvitud nagu teraskuulid. Mehed kukuvad pikse kombel kärkima, naised kruvivad hääle kiledaks.

Reginal pole pääsu, ta peab nad majja sisse laskma.

Ja siis algab lahing. Reginal puudub võiduvõimalus, ehkki ilma võimalootuseta ei jaksaks ta enam tundigi elada. Iga hinna eest peab ta suutma säilitada oma perekonna.

Oletatavasti jõuab kohtumõistmise tund päeva-paari pärast kätte. Veel on Reginal aega, et oma asju korraldada. Veel võib ta midagi nii oma perekonna kui ka enda kaitseks ette võtta. Ei tohtinud kaotada pead ega sagida mõttetult nagu kana takus. Viimaste aastate jooksul oli Regina ennast külmavereliseks harjutanud. Rahuldustundega võis ta meenutada rusuvaid hetki, mil iga teine naine oleks ahistusest ahas-tama kukkunud, tema aga oli suutnud rahulikult jääda ning olukõr-rast puhtalt välja tulla. Et Regina jõuvarud sellistel puhkudel paraku jälle kord tublisti kahanesisid, seda ei teadnud keegi peale tema enda.

Sünge hädaoht, mis nii ootamatult oli ta perekonna kohale kerkinud, veenis Reginat, et omal ajal oli ta teinud andestamatu vea. Teisiti oleks tulnud elu seada, et keegi poleks Regina tegude ülimalt salajaste tagamaade olemasolu aimanudki. Ühtaegu ei saanud Regina endale midagi ette heita, oleks ju mõeldamatu elada mingis steriilses sõltu-matuses. Maailm on ükskord juba selline, et seda asustavate inimeste teed põimuvad, ristuvad ja lõikuvad teinekord lausa katastroofiliselt — just täpselt nagu nüüd. Ihuüksinda saab ainult surra, aga mitte elada. Niigi oli Regina äärmiselt ettevaatlik olnud, vaid üheainsa ini-

mese pühendas ta abi otsimise eesmärgil oma keerulistesse kavadesse — nüüd oli Mari ta reetnud.

Viimasel kohtumisel oli Regina tahtnud Marit omal viisil aidata, aga ajas teise hoopis marru. Regina pihtimuse sunnil oli Mari ennast hakanud pidama muserdatud ning põrmutallatud inimeseks. Teistsuguste motiividega poleks Regina osanud seletada Mari inetut tegu. Ajast aega on kättemaksu ihkav naine olnud hirmus nähtus: ka Maril pidi silme ees mustaks lööma, et ta enam millestki ei hoolinud. Inimeses peituvad ressursid on fantastilised: uskumatu, et Mari hinges oli peale emaliku helluse ka kirele ning kannatusele ruumi jätkunud. Ta piinles, kuni ühel hetkel hakkas tuld ja tuhka purskama. Nüüd tahab Mari Regina ja ta perekonna tuha alla matta.

Imelik, sellegipoolest ei suutnud Regina Marit vihata.

Eks Marilgi olnud alust oma käitumist õigeks pidada, inimlikke nõrkusi ei saa kellelegi keelata. Tahtmatult oli Regina astunud Mari teele ning torganud teist kõige hellemasse punkti. Otseselt polnud selles kokkusattumuses keegi süüdi, rumal juhus. Juhusele armastatakse loota, aga juhus võib ka rängalt alt vedada.

Mida siiski ette võtta?

Veel oli Reginal aega.

Ehk andis midagi seada?

Mari oli saatnud telegrammi ja tellinud Regina postkontorisse kõnetraadi otsa.

Esiotsa polnud Regina teise häält ära tundnud. Justkui oleks keegi vana inimene püüdnud midagi vaevaliselt selgeks teha. Seosetud sõnad, kummalised pausid, kuni Regina mõistis Mari ähvarduse sisu: kõik saab toodud päevavalgele. Enne toru hargile panemist oli Mari just nagu telefonogrammi edasi andes kahel korral kinnitanud:

«Sinu hoone variseb kokku.»

Poleks see Reginat puudutanud, oleks ta Mari dramaatilise tooni üle naernud.

Üldiselt oli Maril õigus, mitte ainult maju ei ehitata, vaid ka elu, sedagi sai mõttelistest paneelidest ning plokkidest kokku panna. Enda arvates oli Regina kõiki üksikelemente omavahel hoolega eluhooneks sobitanud. Tõsi küll, nagu ikka, võis materjali üle nuriseda ja Regina oligi püüdnud kõverat õigemaks õgvendada. Ometi jäid kuskile mõrad ning salapinged sisse ja nüüd ta ei teadnud, mil viisil ja kustkohast toestada oma varisemisohus hoonet.

Variseb kokku, laguneb koost — niimoodi paistab eelseisev krahh kõrvalseisja pilgule. Kõmu levib, sellest kuulevad paljud inimesed, jutukerad veerevad üle maa igasse ilmakaarde laiali. Regina ja tema perekonna lugu saab sensatsioonihimuliste inimestele maiuspalaks. Küllap see sündmus ärgitab vaidlusi. Ühed mõistavad Regina hukka, teised võib-olla haletsevad teda ja küsivad: mil viisil oleks vanatüdruk praegustes oludes veel saanud perekonda soetada?

Kuidas ka ei hinnataks Regina iseäralikku perekonna loomise viisi, igal juhul hakatakse urgitsema üksikasjades ning muu hulgas lahatakse ka tänapäeva meeste olemust. Reginat ei hirmutanud, et tema jultunud käitumine luubi alla võetakse. Perekonna võimalik lagunemine ning asjaosaliste kannatused kohutasid teda. See on jube, et

AIMÉE BEEKMAN

Regina osutub oma lähedaste silmis kõlvatuks petiseks. Hulk inimesi saab masendatud, nad pööravad Reginale selja ja kibestus ei lahtu võib-olla enam kunagi. Kuidas nad küll sellest katsumusest läbi tulevad? Neid, keda koleda tõega rabatakse, polegi nii vähe: Regina seaduslik mees, tema vanemad, ka Gerta, ja kõige valusam on seejuures lastele mõelda. Praegu on Reesi, Rein ja Riina veel väikesed ega taipa sellest loost suuremat, aga edaspidi tambivad heasoovijad tõe neile pealuu sisse ja lapsed mõistavad, et neil on igaveseks märk küljes.

Loomulikult ei jää ka kohtumõistjad ise sellest sündmusest riivamata ja kui nad kohale ilmuvad, ei ole nad kaamed mitte ainult rae-vust, vaid ka häbist ja alandusest.

Kui aga Regina perekond tõe ilmsikstulekule vaatamata siiski imekombel kokku jääb, on harmooniline elu edaspidi välistatud. Nende kodu nurkadesse asuksid koletised: riiakus ja usaldamatus. Monstrumid kipuksid igal võimalikul juhul oma lõusta näitama. Ühtelugu saaks Regina kuulda etteheiteid — mees ei salliks naist, ja lapsed võib-olla hakkaksid oma ema vihkama. Tusk kiiluks ennast perekonnaliikmete vahele ja nüsiks katki nende omavahelised ühendusi. Reginat näriks süüme, tema pärast on lähedased inimesed õnnetud. Regina peaks kahetsema: tema elu kõige lootusterohkem ettevõtmine — üksmeelse perekonna loomine — ei läinud korda. Kiivakistud psüühikaga inimesi on maailmas niigi liiga palju, Regina oli seadnud endale eesmärgiks terved ning elurõõmsad järglased. Ja midagi polnud võimalik olematuks teha ning otsast alustada. Ka Mari raevu ei saanud summutada, nüüd ta enam poolel teel seisma ei jää. Polnud ju Regi-nagi oma perekonda luues poolel teel seisma jäänud. Miks peaks ta lootma teiste järjekindlusetuse peale?

Reginal polnud põhjust ennast erilise mõõdupuuga mõõta ega teisi kõlgasteks pidada.

Kõik Regina mõtted koondusid vägisi ühte punkti: olukord on lausa hull, lootuseräbalatki pole.

Peasi, ei tohtinud ahastama hakata. Tal oli piisavalt elukogemusi teadmaks, et süüdlasele naljalt armu ei anta. Haledus ja pisarad polnud kaitsevahenditena kehtivad, millegipärast oli suur osa inimesi kalesunud. Oma tunnete voli andes võis teiste silmis lihtsalt naeruväärseks osutada.

Regina püüdis mälus sorida, et kellegi teise eluseigast või kogemustest tuge leida. Midagi asjalikku ei tulnud meelde. Üheltki inimeselt ei saanud ta praegu nõu ega abi paluda, sel juhul pidanuks ta veel kellegi peale Mari oma saladuse osaliseks tegema. Missuguse õnnetuse ta avameelsus sedapuhku kaasa tooks? Reginal tuli ainuisikuliselt mingi lahendus leida.

Oleks narr arvata, et mitte kunagi poleks keegi Reginaga võrreldes suuremas kimbatuses olnud. Regina tahtis uskuda, et teised inimesed on hoopis raskematest olukordadest auga välja tulnud. See lohutav oletus pidi talle juhtmõtteks saama.

Murest muljutud inimese maailmapilt aheneb hirmus väikeseks, vastasel juhul oleks meheema lugu Reginale kohe meelde tulnud.

Talu lähedal peetud metsavendadele haaranguid. Ühtelugu paugutatud põllu taga metsas püsse, perenaine polevat julgenud oma õuelt

sammu kaugemale astuda, et juhukuulile mitte ette jääda. Haarangumeestel ei olnud edu, nad jäänud kauemaks ajaks hoonete lähedusse varitsema. Üks nendest palunud talus öömaja, teised sõitnud õhtuti alevisse.

Ühel päeval märganud perenaine, et naabrinoorik hiilib salaja nende talu lauta. Asi tundunud kahtlane, ta läinud piiluma ja näinud teist lakaredelist alla ronimas, tühi korv käes. Perenaine olnud nagu välgust rabatud: sai selgeks, et naabrimees varjab ennast nende lakas heinte sees ja tema naine käib talle toitu toomas.

Siitpeale tundis perenaine ennast pihtide vahel olevat, hing ei saanud ööl ega päeval rahu. Mis teha? Haarangumees ööbis toas ja metsavend põõnas lae peal lakas. Mõlemad mehed olid talle ammust ajast teada inimesed, kelle sa teisele reedad? Ometi võis ju juhtuda, et ühe katuse alla sattunud vastased puutuvad kogemata kombel kokku, majas läheb verine lahing lahti ja perenaine osutub ühe või teise surmas süüdlaseks. Muret ei saanud kellegagi jagada, iga teine oleks võinud oma äranägemise järgi ühte meestest hoiatama minna. Kas oleks naabrinaine suutnud oma meest metsa meelitada, ilma et see enne poleks haarangumeest ära tapnud? Perenaisel ei jäänud muud paremat teha kui valvata, et vaenupooled teineteise olemasolust haisu ninna ei saaks. Pojal keelanud ta lakas käia, ning õhtuti riputanud tekid aken-dele ette, et väljast sisse ei näeks. Igaks juhuks seadnud ta haarangumehele tagakambrisse aseme. Töö tõrjunud hoolitsust: tema võiks ka lakas magada, et mitte tüli teha. Perenaine oli pidanud teeskleva ülevoolavat külalislahkust, endal mure südames ja hirm naha vahel.

Just sel ajal olnud ta mees linnas haiglas. Kui peremees koju tagasi tuli, hakanud tolle ema susima: poeg, pane tähele, vahepeal suksutas su naine võõrast meest.

Selleks ajaks olid haarangumehed sealtkandist lahkunud ja usutavasti ka naabrimees heinavirna seest kadunud — enam ei roninud keegi toidukompisuga lakaredelist üles —, ometi polnud naine oma mehele täit tõe tunnistada julgenud. Palju aastaid hiljem oli ta kaasale loo avaldanud. Nüüdki veel, kui juhtus vana sündmust meelde tuletama, läksid tal silmad märjaks: teda peetud liiderlikuks naiseks.

Meheema ammune südamevalu polnud siiski Regina koormaga võrreldav. Olematu süü puhul jääb lootus, et tõe tuuakse olgu või aastate pärast päevavalgele, seevastu Regina ihkas, et tema kuritegu teatavaks ei saaks.

Meheema käitumist sai sõjajärgse aja keeruliste oludega vabandada, ehkki just erapooletuid inimesi on olnud kombeks hukka mõista.

Kui Regina tahaks oma lugu kellegi või millegi kaela ajada, võiks ju temagi viidata ajale ning oludele. Esimese hooga naerdaks ta välja — mis on praegusel ajal viga? Sõda ju pole! Alati on üksjagu naisi vanatüdrukaks jäänud, selles pole midagi iseäralikku! Et Regina sellest seisusest omal viisil välja rabeles ning perekonna löi, see on üksik-indiviidi probleem.

Nii võidaks tema eneseõigustusse suhtuda. Sotsiaalsed nihked toimuvad just nagu märkamatuult ja mis need ühtedele või teistele inimgruppidele kaasa toovad, selle üle juurdlevad vähesed. Enamikku lum-mab progressi hele sära, varjusid ei peeta kuigi oluliseks.

TOL AMMUSEL SÜGISPÄEVAL, kui Regina Gertale tädi maja võtmeid ulatades nutma puhkes, oli ta eneselegi ootamatult pahvatanud: «Ma tulen siia elama.»

Spontaanselt otsuse langetanud, tuli talle korrapealt lausa naeru ja nalja tuju peale. Ta oli iseenda silmis vahvaks isikuks teisenenud, kellega osutades oleks tahtnud võidukalt hüüda, et vaadake ja imestage, siin seisab üks üleannetu inimene, kes suutis ennast rutiinist välja rebida!

Ta oli seal värava vahel nii sundimatult lõkerdanud, otsekui sattunuks ta iseenda lapsepõlve ja tsirkuseetendusele, kus klouni vigurid veel löbu pakkusid. Kohkunud Gerta oli teda õlgadest raputanud.

«Ei, see pole hüsteerika,» oli Regina teise hirmu vaigistanud.

Nad olid majja tagasi läinud ning hakanud innuga Regina elu korraldamist arutama.

Regina ei mäletanud, millal ta veel oli seesugust joovastavat eluhuvi tulva tunnetanud kui tol korral.

Gerta külvati silmapilk küsimustega üle. Veel eelmisel päeval maja suhtes täiesti ükskõikne Regina tahtis viimase kui piasajaga ennast kurssi viia, et uues elupaigas laitmatult orienteeruda — mitmel puhul sattus Gerta kimbatusse.

Pärast käis Regina koolimajas direktori jutul, et koha asjus maad kuulata — kus tööjõust ära öeldaks? Küllap direktorit üllatas, et sedapuhku ta ei pidanud siia kolkasse uut õpetajat ülemuste käest manguma — inimene lihtsalt astus uksest sisse ja pakkus ennast — loomulikult võis Regina pärast talvist vaheaega tööle asuda.

Ohtupoolikul ilmus lahke Gerta jälle kohvi ja pirukatega Regina juurde ning rabas oma värsket naabrit täiesti ootamatu jutuga.

Gerta dotserivad sõnad polnud Reginal siiani peast välja tuuldunud.

«Alati on normaalseks peetud, et kehtib perekondlik järjepidevus. Eskätt mõeldakse selle all mingite vaimsete väärtuste ning eetiliste normide sisendamist järelpõlve, tõsi küll, ka materiaalse hüveolu jätkumist ei ole selle juures ära unustatud. Eestimaal on sedasorti vanemate-laste seosed valdavalt katkenud — inimeste hukkumine sõjas, varemud ja viletsus —, enamik praegusaja inimesi on mingil määral kannatada saanud. Mõnikord on kummaline mõelda: paljud tänaseni veel sündimata lapsedki on viimasest sõjast riivatud, nad tulevad ilmale, ümberringi vanaemad, haruharval õnnelikul juhtub vanaisa elus olema.»

Regina noogutas, kulunud tõesed, tema teadis oma isagi ainult pildi järgi.

«Vanad inimesed on alati soovinud, et noor põlvkond nende elutööst lugu peaks. Kes tahaks igavikku hajumise eel tõdeda, et kõik, millele on ennast pühendatud, võidakse järglaste poolt hüljata? Mis tahes muldmutike ei lepi mõttega, et tema elu on tühja jooksnud.»

Teie tädi kireks oli vähemalt vanemas eas see maja, mille katuse all me praegu istume, ja ka aed. Ta kuidagi nagu sulas oma väikese maailmaga ühte. Pärast mehe kadumist hakkas ta hoonet mingiks iselaadseks monumendiks pidama — paraku tekivad inimestel mõnikord iseäralikud ettekujutused asjadest ning nende seostest elukäiguga. Eks see, mille peale ennast kulutatud, kasvab ikka südame külge.»

AIMÉE BEEKMAN

Regina lootis, et Gerta väsis jutustamast, aga ei.

«Tänapäeval on mitmed mõisted üllatavalt paigast nihkunud, kiputakse põlastama neid tarbelisi pingutusi, mis pole igapäevase leivateenimisega otseselt seotud. Võib-olla on see halvustamine oma mugavuse õigustamise pinnalt välja kasvanud? Inimesed peavad targemaks nõuda ning tarbida hüvesid, ise tahetakse vaba olla ning mitte vaeva näha. On tekkinud tühja aja kultus.»

Gerta õpetlik jutlus närtsitas Reginat ja kahandas ta head tuju. Elagu oma tõdedega, ärgu neid teistele peale sundigu. Seesugust kontinuiteeti Regina ei vajanud.

«Mugavuse taotlemise ajastul kehtib paradoks, ühiskonnalt hoolit-sust ootavad inimesed iseseisvuvad ning tõusevad jalgadele alles kesk-eaks — tarbijaid on palju, tegijaid vähe —, kõigile korraga kõike ei jätku. Süllelangevatest hüvedest unistav inimene hakkab umbuskli-kult ringi vahtima ning kadedalt teisi mõõtma: näe, see või teine on endale rohkem haarata osanud! Olen mina rumalam või halvem? Juba palja trotsi pärast ei taheta üleliigset liigutust teha ning virildutakse üha enam. Kahjuks tunneb nüüdisaegne inimene liialdatud huvi aine-liste hüvede vastu, healust mõeldakse eneseunustuseni. Kui aga keh-tiks üleüldine perekondlik järjepidevus ja inimesed poleks astunud tänasesse päeva eelse masendava viletsuse seest, mis on nende psüü-hikat moonutanud, poleks seda ülepingutatud huvi nii igapäevaste asjade vastu. Oleks loomulik, et inimesel on alati ja igas eas piisavalt vahendeid toiduks ja kehakatteks, niisamuti peaks tal enesestmõiste-tavalt olema katus pea kohal. Siis kaoks ehk maotu huvi selle vastu, kui palju on kellelgi lillevaase laual ja vaipu põrandal. Praegu kuluta-takse vaimuenergiat hingetute asjade süüdistamisele, tõusiklikkuse otsimine on tegelikult saamaahnete inimeste salakirg.»

Regina kuulas kannatlikult ja otsustas välja uurida, mis hüüdnime olid lapsed Gertale koolis pannud.

«Tänu oma tädile ja tema mehele ei pea teie olmelise tühja-tähjaga tegelema, materiaalsete hüvede saavutamine ei pea kujunema teie elu nurgakiviks. Teie võite ennast tõeliselt vabalt tunda, teil on võimalus oma vaimu harida, lapsi kasvatada — saate ennast pühendada mis tahes inimväärsele tegevusele ega pea oma tükki oodates aina väiklasemaks muutuma. Uskuge, seesugust lähtepositsiooni tasub hinnata.»

Reginale tundus, et Gerta just nagu õigete sõnade taga on midagi vastuvõetamatut peidus. Või oli temasse endassegi labane ning üld-levinud tarbijamentaliteet sisse kasvanud?

«Nüüd jõuan ma oma jutu tuuma juurde,» kuulutas Gerta pärast väikest hingetõmmet tähtsalt. Ta uuris Regina ilmet ja jätkas: «Teie tädi jättis mulle ühe korralduse. Ta ütles, et kui Regina hakkab elama minu majas ega kupelda seda võhivõõrastele inimestele maha, siis anna see talle.»

Gerta võttis taskust halli raamatukese ja mudis selle kaasi.

«Vastasel juhul oleksin pidanud hoiuraamatu ahju viskama. Kunagi oleks arve aegunud ja kui omanikuta vara riigi tuludesse kantud.»

Regina kohmetus.

Sellepärast siis oligi Gerta talle survet avaldanud, Reginat siia

elama asuma meelitanud! Vaat sulle löks! Mis tingimusi talle veel seadma hakatakse?

Regina löi hoiuraamatu lahti. Teda ehmatas summa suurus. Regina arvutas veidi, tulemus oli ühtaegu naljakas ning jahmatamapanev: lahtrisse kirjutatud arvu sisse mahtus keskeltläbi tema kümne aasta õpetajapalk. Niisiis oli ta nüüd lausa kohustatud olema vaimne, loobuma mõnuelust, kasvatama lapsi — elama inimväärsest. Raske koorem oli talle õlgadele pandud. Mugavalt ning kohustusteta polnud enam võimalik läbi ajada. Teised olid elupinnast väetanud, temalt nõuti õite aretamist.

Regina muigas.

«Mis on lahti?» kokkus Gerta.

«Ei midagi,» tõrjus Regina. «Mulle tuli üks sõbrannadest meelde.»

Gerta vahtis Reginale uudisahnelt otsa.

«Ta on minust vanem ja kurnab ennast murega, et elu on talle liiga teinud. Just selle materiaalse järjepidevuse mõttes, millest äsja rääkisite. Ta meelisteema on ajastu siunamine — oleks kõik endiseks jäänud, poleks tal vaja olnud igapäevase leiva teenimisega ennast kuldada. Aga sellest endisest ja tema arvates paremast ajast ei saa ta kuigi palju mäletada, sõjaeelsel aastal oli ta plikatirts, kes kõlbas vanema venna käe all nende perekonnale kuulunud aiandis peenraid rohima. Ka tol ajal oli töökasvatus au sees ja kui praegusi termineid kasutada, siis vanemad stimuleerisid lapsi, et neid veelgi usinamaks õhutada. Õhtuti andnud isa kummalegi mullatuhnijale päevatöö eest krooni, vend pistnud raha taskusse, aga soovitanud nooremal ja rumalamal õel oma kroon mulla sisse peita: münt ajavat seal juured alla ning hakkavat paljunema. Õde talitanudki venna õpetuse kohaselt, loomulikult korjas kaval poiss pärast krooni üles ja võttis endale.

Sõjakeerises sattus vend abiteenistusega Saksamaale ja rändas sealt hiljem Ameerikasse. Nüüd, kui vend juhtub paki saatmisega viivitama, kirjutab õde talle sedamaid pahase kirja ja tuletab järjekordselt meelde, et tema mulda torgatud kroonidest on maakera teisel poolel ammu rahapuud kasvanud, dollarid nagu õunad küljes, ning tema tahab oma dividendid kätte saada.»

Gerta tõmbus tusaseks, võib-olla ta kahtlustas, et Regina rääkis loo tema pilkamiseks.

Võimalik aga, et naabrinaist heidutas Regina lugupidamatu suhtumine halli raamatukesse, vahest oli ta oodanud tänupisaraid või rõõmuhoisikeid? Äkki hakkas ta kartma, et kerglane Regina muudab meelt, siiski loobub tülikast majast ning Gerta jääb kadunukese ees süüdlaseks!

Nii oletas Regina teise mossitamist märgates.

Reginal hakkas Gertast kahju. Naabrinaine pidi olema ustava hingega inimene, et tädi oli oma viimse tahte täitmise tema hoolde jätnud. Kes nii väga oleks vabatahtlikult seesugust tüli kaela võtnud?

Reginagi oli kogenud elu kummalist seaduspärasust, et just pehmete inimeste peale kiputakse oma kurjuseanumat tühjaks valama. Ega rahvasuu ilmaasjata öelnud: teed teisele head, saad vastu pead. Et Gerta meelehärmi leevendada, lubas Regina:

«Kui ma mingil põhjusel peaksin oma sõna murdma, annan hoiu-

raamatu teile tagasi. Siis teete nii, nagu tädi käskis. Et süda oleks puhas. Äрге muretsege.»

«See on pedagoogide professionaalne harjumus, teiste mõtteid lugeda,» pomises Gerta.

NÜÜD, MITU AASTAT HILJEM, kui Regina oli sunnitud ootama oma krahhi päeva, võis ta murele vahepalaks jälle kord muiata — Gerta pole sugugi terane mõtetelugeja, vaid tavaline puhtsüdamlik ning tõnts vanainimene. Vaene hea Gerta oli ennast omal ajal ülehinnanud. Kõik need aastad siinsamas läheduses viibinud, ei olnud ta osanud aimatagi Regina pealtnäha heakorraliku perekonnaelu tõelisi viirukuurulisi tagamaid. Reginal oli südamest kahju, et peab Gertale tohtu pettumuse valmistama. Ta ei saanud ju teist paluda, et pane mustad prillid ette ning vahatropid kõrva, et sa ei näeks ega kuuleks neid jõledaid inimesi, kes kavatsevad mu perekonna põrmu tallata.

Tuli leida ettekääne ja nad kõik ajutiselt kusagile ära saata — nii lapsed, mees kui ka Gerta. Hoobilt ilmsikstulnud tõde mõjuks tapvalt, tasa ja targu tuleb neid juhtunuga hiljem kurssi viia.

Aga tol ammusel sügisõhtul, kui Gerta selgitas oma suhtumist ainelistesse hüvedesse, oli Regina meenutanud tädi, mälestustel kibe maik küljes.

Hoiuraamatusse kirjutatud suur summa oli Reginat just nagu solvanud: õpiaastatel polnud tal kuskilt abi võtta. Alatine puudus oli teda käsist-jalust sidunud. Noorpõlve lõbud jäidki Reginal maitsmata. Olud sundisid teda igast juhuslikust tööotsast kinni haarama, kuidagiviisi tuli ennast vee peal hoida. Stipendium, mis oli teistele taskurahaks, moodustas Reginal põhisissetuleku. Et mitte kaltsu jääda ning et mõnikord oleks võimalus oma keskkohat tõhusamalt täis parkida, selleks käis Regina õhtuti lapsi hoidmas. Üks kena noorpaar osutus sedavõrd lõbujanuliseks, et, palganud Regina, ostis ennast justkui päriselt nii kohusetundest kui ka oma kaksikutest vabaks. Noorpaar suvatses kaugele pärast keskööd koju tulla; mõlemad elevil, ei raatsinud nad kuidagi magama minna. Nad tirisid ka puruväsinud Regina oma kampa, jutustasid koidikuni mingeid lugusid, keetsid aga uusi kannutäisi kohvi ning pakkusid pisikese pitsiga likööri, mis uimaseks tegi. Loomulikult ei sobinud Reginal vastu hommikut ühiselamusse minna ja ta oli sunnitud ööjäägi veetma sealsamas pererahva korteris, magas lastetoas põrandal, õõtsuv õhkmadrats küljealuseks.

Hommikuti noorpaar justkui vahetati välja: nii mees kui ka naine torisesid, koperdasid köögis, ikka jäid neile taburetid ette, kolmjalgsed istmed kukkusid igast puudutusest ümber ja tegid hirmsat kolinat — kurat ise oli need tobedad mööblitükid välja nuputanud, et inimeste närve süüa. Kaksikud ärkasid müra peale üles, tõnnisid, tahtsid ühekorraga pissile ja Regina pidi kahte potti käes hoides loovima läbi esiku ning hoolitsema selle eest, et tusane noorpaar ei arvaks teda taburetiks, mille otsa oldi harjunud komistama.

Noorpaari laiade eluviiside pärast tekkis Reginal enneaegu halb kuulsus. Äratas hämmeldust, et küllalt sageli jäi tema ühiselamu-

voodi öösiti tühjaks. Teised ei uskunud ning naersid, kui ta teatas, et hoiab lapsi.

Siis oleks tädi võinud oma rahadega Reginat säästa, aga seda ei juhtunud.

Gerta poolt ulatatud hoiuraamat oli Reginat järjekordselt veennud vanas tões, et igal asjal oma aeg. Mis hiljaks jäi, see kaotas mõtte.

Oma täbarat olukorda meenutanud Regina oli pidanud enesele tunnistama, et polnud õiglane süüdistada kadunud tädi lausa hoolimatuses. Süü tuli asjaosaliste vahel võrdselt jagada. Nooruke Regina polnud suutnud kohaneda õnnetusest rabatud tädi ja ta mehe muutumisega. Ise oli ta neist eemaldunud, pidades oma mõistmatuses tragöödiast vapustatud inimesi väiklasteks ning veidrateks, kellega on võimatu koos elada.

Viiekümne seitsmenda aasta mustal märtsipäeval, mil tädipoeg ennast mootorrattal surnuks sõitis, jäi elu hetkeks seisma, et siitpeale allamäge veereda. Sinnamaani oli Regina olnud tädi perekonnas oma lapse eest. Tädipoeg oli oma sõprade ringis Reginat nooremaks õeks nimetanud.

Tädipoja hukkimise kannul siginesid uued ja ootamatud mured majja, perekonna allesjäänud liikmed hakkasid üksteist justkui võõrastama. Järjest sagedamini tajus Regina, et on üleliigne olevus, sest tema lähedalolek tundus nii tädi kui ka tema meest ängistavat. Seni reipad ning elurõõmsad inimesed langesid nüüd ühtepuhku apaatiasse, aina istusid vaikides, kumbki oma nurgas, ning neil polnud kellegi jaoks kõrvu. Ometi pörklesid tummad küsimused alalõpmata toa seinte vahel: kuidas see võis küll juhtuda? Miks tabas õnnetus just meid? Pruukis Reginal künnisele astuda, märkas ta endal kahe inimese piinatud pilke. Vaistlikult hakkas Regina kodust eemale hoidma, enda arvates talitas targasti, aga tema iseseisvumine ärritas vanu ning nad sundisid teda korteri seinte vahele vangiks. Nii tädile kui ka ta mehele oli hakanud viirastuma, et läve taga varitsevad ohud — pruugib Reginal trepist alla astuda, ja sedamaid langeb ta mingi jõleduse ohvriks. Tol suvel ei pääsenud Regina kordagi mereranda, teda ei lubatud jalg-rattamatkale — hoidku taevas! Maanteedel ootas iga meetri taga surm.

Elu läks päriselt puntrasse. Ka Regina leinas tädipoega, ometi sügenes temasse inetu vimmm kadunu vastu: kuidas ta oli tohtinud olla hulljulge? Miks ta polnud talitsenud oma sõidukirge? Ta oleks pidanud ka teistele mõtlema!

Regina oli hakanud ennast tundma järjest ebamugavamalt: talle näis, et ülemäärane hoolitsus, mis teda kitsendas, on tegelikult teeseldud. Vanad tahtsid nii enesele kui ka teistele tõestada, et Regina on ainuke kallis hing, kes neile veel alles jäänud. Tundus, et nad on kiusu pärast Regina suhtes valvsad, ise aga kahetsesid: sina, orb, oled elus, aga meie poega enam ei ole!

Regina oli hingeliselt muserdatud ja loomulikult ajas ta okkad püsti ning muutus tõredaks. Tihtipeale ei suutnud ta ennast valitseda ning paiskas niigi kannatavale paarile jämedusi näkku. Kõik kolm vaevalt sallisid üksteise varju: tädi ja ta mees hakkasid teineteisele etteheiteid tegema, et on Reginat halvasti kasvatanud, tüdruk on hukka läinud.

Tolle aasta sügisel oli Regina teatanud, et jätab kooli pooleli ning:

läheb tööle. Kodus läks torm lahti. Tädi ahastas, käis ringi, silmade ümbrus nutust ponsunud; köögis toimetades pillas ta ühtepuhku nõusid katki ning lõhkus iseäranis sagedasti ja justkui meelega kalleid vanaaegseid tasse. Kilde käes veeretades vappusid ta ölad nuuksetest. Tädimehel närvid ütlesid sootuks üles. Ühel päeval kukkus ta Regina peale karjuma ning lõpuks käratas, et kao mu silmist.

Nii Regina tegigi.

Siitpeale elas Regina viletsas töölisühiselamus, hoidus sugulastest kõrvale, käis õhtukoolis ja istus vabal ajal raamatukogu lugemissaalis. Paaril korral oli tädi teda ühiselamus otsimas käinud, keegi ei teadnud talle öelda, kus Regina parajasti viibis; tol perioodil ei tavatsenud Regina üldse kellelegi oma tegevusest aru anda. Teised võisid temast arvata mida ise soovisid. Regina oli ennast tagant piitsutanud, et kahekorde koorma all mitte kokku vajuda; kui väsimus hakkas liiga tegema, sai ta trotsist tuge: noh, oodaku nad! Need mõttes lausunud sõnad mõjusid nagu piitsaplaks ja löid vaimu jälle erksaks. Ta ei suvatsenud enesele selgitada, kes pidi mida temalt ootama. Regina aina rühkis edasi ja sisendas enesele fanaatiku kombel, et ta ei tohi alla anda ega poolele teele seisma jääda.

Mingite ulasoovide-tahtmistel tarvis ei jäänud vähimatki aega ega võimalust.

Reginas süvenes veendumus, et ta on määratud olema täiesti üksik, tol ajal ta ei teinud katsetki endale sõpru leida. Ta uskus, et keegi ei vaja teda ja sellepärast polnud mõtet kelleltki tuge otsida, ainuüksi iseendale võis ta loota. Eapärane maksimalism võttis Regina puhul äärmusliku kuju — teda ärritas kõik, mis polnud seotud eesmärgi poole pürgimisega. Teiste tüdrukute kihistamine ja lobisemine tekitas temas vaid piinlikkustunnet; ajaviidet ja lõbutsemist pidas ta tühiseks enese raiskamiseks, mis kahjustab inimese terviklikkust.

Instituuti astudes valis Regina statsionaarse osakonna, loobus töökohast ja otsustas juhuotste varal läbi ajada, et asetada pearõhk elukutse omandamisele.

Endiselt oli ta seltsimatu ja see masininimese elu kestis teise kursuse keskpaigani. Siis toimus seletamatu murrang, ju said mingid hingelised ressursid ta pikaajalise krampunud oleku läbi ammendatud. Ta oli äkitselt tõdenud, et läheb hulluks, kui enesega midagi ette ei võta. Tema arglik püüd kellegagi seltsida põrkus esialgu tõketele: ümbritsevad inimesed olid harjunud, et Reginat sama hästi kui pole olemas — sõnatu vari. Kui ta katsus ennast mõnda juturingi poetada, jäid teised silmapilk häiritult vait ning vaatasid teda võõrastusega, kõnelus polnud Regina kõrvadele mõeldud. Päril loomulik, et ei saanud usaldada inimest, keda küllaldaselt ei tuntud.

Niisama innukalt, nagu Regina oli üksindust taotlenud, hakkas ta nüüd teiste tõrksuse barjääri murdma. Ta taipas, et ennast peale surudes ta ainult suurendaks vastuseisu oma isiku suhtes. Ta pidi oma käitumist revideerima ning kalkusest lahti saama: tema ise oli kõiges süüdi, sest polnud kunagi kellestki hoolinud. Ennast tahtlikult timmides püüdis ta oma isikut teistele vastuvõetavamaks muuta. Regina hakkas endast head kuulajat kasvatama; varsti oskas ta teiste kurtmistele juba kaasa noogutada, peagi mõistis õigel hetkel lohutavaid

sõnu lausuda — ja inimesed ei peljanud teda enam. Regina nägi vaeva, et suruda alla oma protestivaimu, mis teiste tobeduste või lapsikuste peale ikka veel kippus pead tõstma. Ta maadles oma isekusega, mis oli üksindusaastatel vohama lõõnud, ja hoidis suu kramplikult lukus, kui kellegi usaldav jutt temas üksnes irooniat äratas.

Pikkamööda tekkis Reginal hea inimese oreool: tema suudab teisi mõista.

Instituudi lõpetamise ajaks kogunes Reginale terve vägi sõpru ja tuttavaid. Kõik olid jõudnud unustada, et ta varem nii seltsimatu oli.

Tol korral läks Reginal enese muutmine korda. Loomulikult oli ta palju kordi sügava murega mõelnud sellele metamorfoosile: kas tohib inimene enese kallal vägivalda kasutada? Kas ei sigine seesugustest eksperimentidest hinge mingi jäik ning parandamatu mõistuslikkus? Kas on normaalne, et keegi söötab enesele nagu raalile uue programmi sisse ja täidab seda kõrvalekaldumatult!

Ometi kinnitasid targad raamatud, et kohanemine on intelligentsuse tunnus. Mis on õigem, kas kasvatada ennast külmaks intelligendiks või jääda spontaanseks tobukeseks?

Saanud tol ammusel öhtul Gerta käest tädi hoiuraamatu, oli Regina tahtmatult mõelnud: nüüd võin ma enesele mis tahes programmi sisse sööta. Lähteandmed olid soodsad: avar maja elamiseks; aed, et olla vahetus kontaktis loodusega (mullas sonkimine oli tehiskeskkonnast väsinud inimeste seas moodi läinud); töökoht korralikus koolis — mida ta veel oleks pidanud tahtma? Reginale oli tundunud, et eespool terendavad meeldivad võimalused oma elu seada, jäi valimise vaev.

Pärast linnaelu rutiini oli värskendav hakata nuputama uute tegutsemisvariantide kallal.

Oli olnud viimane aeg enesele selgeks teha, mida siis õieti tuleks elus korda saata. Tol ajal lähenes Regina katastroofilise kiirusega kolmekümnendale eluaastale, ta pidi kiirustama.

Enamik vanatüdrukutest ootas oma printsit ja laskis päevadel voolata.

Regina polnud nii naiivne, et imele loota.

MIDA SIISKI PRAEGU ETTE VÕTTA?

Omal ajal oli Regina kõikidele tõrgetele vaatamata suutnud välja mõelda oma elu seadmise kava ning selle ka teoks teinud. Kas nüüd on ummik tõesti möödapääsmatu?

Läheb raevunud kambal Regina perekonna lammutamine korda, langevad asjaosalised hoopis hullemate sisepingete ohvriks, kui see juhtus tädi lähedastega pärast tema poja hukkumist. Mida need kättemaksuhimulised inimesed ka ette ei võtaks, jäävad loomulikult kõik ellu. Sõnadega kooritakse osalised justkui alasti, edaspidi häbenetakse üksteist — toimub moodne protsess, võõrandumine —, siirusele ja soojusele pole enam lootust.

Paradoks: suhete halastamatu selgus väldib vajaduse veel kunagi teistega avameelne ning otsekohene olla. Aga mida Regina pidigi tahtma: ise oli ta kõik valele ehitanud. Et olud teda selleks sundisid, see ei huvita kedagi.

AIMÉE BEEKMAN

Ainuüksi võitjate üle ei mõisteta kohut, vähemalt avalikult mitte.

Tollest röskest sügispäevast, kui Regina oli langetanud otsuse tädi maja kasuks ning Gertalt hoiuraamatu vastu võtnud, möödus vaevalt kaks ja pool kuud, ning alevi elanikkonda lisandus uus kuju — noorepoolne saksa keele õpetaja. Koolis võeti Reginat kenasti vastu. Siinmail polnud elutempo veel jõudnud inimesi närutada, neid kärsituks ning hoolimatuks muuta ja tutvustamise tseremoonias oli olnud midagi naljakalt vanamoelist. Tavakohaselt nime pomisenud, oli igauks lisanud lühiaidmed oma eluloo kohta, unustamata sealjuures ka perekonnaseisu teatavaks teha. Regina kohanemisvaevu sooviti kergendada, igauks püüdis kaasa aidata, et ta liitumine õpetajate perega oleks võimalikult valutu. Päriloomulik, et heatahtlikule õhkkonnale vaatamata tuli Reginal piidlevaid pilke kannatada, eks tema ilmumine olnud siinses üksluses elus vahelduseks. Saanud oma vastsetest kolleegidest pealispiinalse ettekujutuse, kohutas Reginat asjaolu, et üle poole naisõpetajatest olid üksikud. Jälle oli ta sattunud keskkonda, kus polnud targemat teha kui mõõta oma saatusekaaslast, neid iseendaga võrrelda, et lõpptulemuseks nukralt nentida: niisugused me siis olemegi, alevi haritud vanatüdrukud.

Needsamad vanatüdrukud kutsusid teda hiljem kordamööda kohviõhtutele, pajatasid kooli traditsioonidest, kirusid distsiplineerimatuid õpilasi, rääkisid direktori harjumustest, iseloomustasid haridusosakonna töötajaid — ülemusi pidi ju põhjalikumalt tundma —, Regina oli neid kuulates kogenud, et tema üksikute naiskolleegide käitumisest kumab samuti vastu pseudoperekonnaks koondumise soov. Nad ei väljendanud seda nii otseselt kui linnasõbratarid, ujedus takistas neid hüüatamast, et hoiame kokku! Pealegi puudus enamikul telefon, polnud võimalik õhtuti ketast kruttida ning lobiseda, et luua kujutlus mõnusast perekondlikust vestlusest.

Üldse tundsid siinsed vanatüdrukud Regina linnasõbrataridega võrreldes kuidagi taltunumad — võib-olla oli esimene mulje petlik, aga hiljem suhtles Regina nendega harva —, igatahes toleaegetel kohviõhtutel tekkis kujutlus, et üksikud naisõpetajad seisavad tinglikus rivis ja keegi neist ei söanda sammukest ette- või tahapoole astuda. Keegi neist ei tahtnud teiste hulgast silma paista. Tagasihoidlikkus on teadagi voorus. Isegi oma tillukeste korterite sisustamisel olid nad üksteisest mõõtu võtnud. Kõigil toa pikema seina ääres maast laeni ulatuv sektsioonkapp, üksiku inimese vähene kraam mahtus sinna kenasti ära. Lükandklaaside taga läikisid kohvitassid ja särasid iluasjadena pokaalid — ah, kui kergemeelsed me mõnikord oleme —, avaramasse nišši kuulusid transistorraadio ning ajakirjad — me oleme harjunud igapäevast teabenälga rahuldama —, madalamatel riulitel seisid raamatud, üksikkõidete seas tingimata mingi ettetellitav sari. Polnud raske aimata, et sahtlites on peidus korralikult virna seatud püksikesed ja rinnahoidjad, aga kuskil aukohal, lõhnaseepide vahetus läheduses, hoiti paari pitsidega öösärki. Reginat oli tema naiskolleegide ning saatusekaaslaste kasinus ühtaegu kurvaks ning kurjaks teinud. Eks oelus sügenenud sellest, et ta kartis ise samasuguseks muutuda. Missuguseks siis veel, kui tal ei õnnestu perekonda luua? Lõbujanuline eluperiood armukestega oli möödas, niisamuti tekitasid temas

tülgastust baarid-ajaviitpeaigad oma labase kas mürtsuva või magusalt meelelise muusikaga. Oli ju Regina vabatahtlikult alevi kasuks otsustanud ning ennast oma senisest elukorraldusest ära lõiganud. Uutes oludes ei tohtinud ta masendusse langeda, niisamuti polnud mõtet oma endist elu taga nutta.

Aga Regina polnud ju rauast treitud ja esiotsa oli ta ühtepuhku tabanud ennast kahetsemas elumuutust.

Siis tegi saatus Reginaga veidi nalja, laskis lootusesädeme lendu, see säras ja kippus koguni pimestama. Korraga näis, et laul ei valeta — igauhe jaoks on kuskil keegi.

Matemaatik Martinson hakkas Regina ümber tiirlema. Pruukis Reginal õpetajatetoa riidenagile läheneda, kui mees nagu käsu peale ettepoole kaldus ja oma ümaratel taldadel kibekiiresti Regina juurde sibas, et mantlit selga aidata. Ühel veebruarikuu paukuva pakase päeval leidis Regina oma laualt kimbukese halehapraid maikellukesi. Naiskolleegid kukkusid sädistama ja kummardusid üksteise võidu lillede kohale, püüdmaks kevade hõngu õitelt, mis kahvatute lehtede vahel justkui külmetasid. Martinson seisis õpetajatetoa akna all, käsi Napoleoni kombel pintsaku revääri varju lükatud, ja ootas Regina tänulikku pilku. Ta ei jäänud sellest ilma. Kõik olid üksteise võidu ja õhinal hakanud jutustama Martinsoni imepärasest oskusest lilli ajatada. Martinson tõrjus ohtraid kiidusõnu ja selgitas nagu põllumajanduskommentaator, et tänavu polnud kasvutingimused soodsad ja maikellukesed jäid hiljaks ning nigelaks. Üldises jutusuminas sosistas geograaf Rita Reginale kõrva:

«Martinson on paadunud vanapoiss.»

Regina võis teise sõnadest mis tahes vihje välja lugeda. Et ärgu ilmaasjata lootku, Regina polnud siin naistekarja seas ei esimene ega viimane, keda talvapäeval lilledega üllatati, seda meest ei tasunud tõsiselt võtta.

Kui Gerta sama päeva õhtupoolikul maikellukesi nägi, naeratas ta hapukalt ja ütles justkui Ritaga kokkurääkinult, et Martinson on paadunud vanapoiss.

Iseendaga veidi aru pidanud — ju ta võitles oma taktitundega —, pomises ta siiski vastutahtmist:

«Ja kirglik kolleksionäär.»

Reginale jäeti võimalus ise Martinsonis selgusele jõuda: Gerta, kes üldiselt oli aldis arvamust avaldama, ei lisanud oma nappidele sõnadele midagi ja veel tükk aega varjutas ta nagu süüdlaslik ilme, nagu oleks ta teisest inimesest kõlvatust rääkinud.

Regina tõdes, et siin alevis tunnevad inimesed üksteist liiga põhjalikult ja igauhele on kindel silt külge riputatud. Kellegi muutumisele ning teisenemisele ei loodetud. Regina oli tundnud ennast pahasti, talle näis, et ka tema peab ennast mingisse valmisseatud vormi sobitama, eks teised kibelnud — juurdetulnud isik tuli lõplikult ära markeerida. Polnud vist juhuslik, et mõnel pool kaunistati pargialleede servi toruraamiga ümbritsetud plekkloosungitega, ju siis inimestele meeldis jäik selgus, ning et mingid kehtestatud tõesed ei alluks muutustele.

Kolleksionäär?

Miks oli Gerta selle üldiselt süütu sõna nii vastumeelselt üle huulte poetanud? Reginal ei olnud sedasorti rahvaga varem pistmist olnud; tema tutvusringkonda polnud sattunud ei jõukaid inimesi ega riigivargaid, kes oleksid oma lõbuks kuulsaate kunstnike maale või unikaalseid portselanesemeid kogunud. Õnneks polnud Regina kokku puutunud ka ikooniahnitsejatega, kes eidekestelt pühapilte välja petsid. Nii samuti ei teadnud Regina kedagi, kes oleks leidnud mõnu infantiilsest harrastusest ning kogunud märke või tikutopsietikette. Ühtainust inimest oskas Regina sedasorti seltskonnaga seostada: Aili. Tema kollektioneeris mehi. Minu väike nõrkus, tavatses ta ennast vabandada, ja käitus nagu narkomaan. Lähikonna kirevus ning selle kiire vaheldumine pakkus talle naudingut. Perekonnainimesed on õnnetud vangid, oli ta kuulutanud. Ühe öö kogemus sobivat tema natuuriga kõige paremini kokku. Nii ta ahmiski voodimuljeid ja tema partnerite diapasoone üha laienes. Aili pidas oma suhete kohta registrit, eks kõik kollektioonärid olnud kartoteegi osas hoolsad. Modernset perfokaartide süsteemi Aili veel ei kasutanud, ta leppis pikliku märkmikuga. Sõbrannade seltskonnas armastas ta seda lehitseda, et nina krimsputades kurta oma varamu lünkade üle. Kuuldavasti puudusid ta nimekirjast tuu-ker, riigimees ja trammijuht. Teised naised olid hakanud Ailist eemale hoidma, ega ta vajanudki samasooliste seltskonda. Ühtepuhku juhtuti nägema Ailit kellegi käevangus; endale uue partneri leidnud, hakkasid ta silmad ahnelt kilama ja see sinine tuli ei kustunud enne, kui mehe nimi sai järgmisel hommikul märkmikku sisse kantud. Regina tutvusringkonnas põlastati Ailit ja hüüti margikogujaks.

Kas ka Martinson on samasugune margikorjaja?

Igasugused perverssused olid Reginale vastikud ja ta hakkas Martinsonist vaistlikult eemale hoidma. Ebameeldiv judin läbistas teda, kui Martinson oma ümaratel taldadel üle põranda väntas, et Reginale mantlit selga aidata. Reginale näis, et Martinson püüdis selle toimingu juures oma nina Regina polaarrebasest krae sisse torgata. Regina arvas kuulvat, kuidas Martinson pahinal hingab, justkui tahaks ennast naise parfüümi uimastada.

Kui Martinsoni harrastus Aili omaga sarnanes, miks ei rutanud ta siis tegutsema?

Ühel pühapäeval andis Martinson Regina ukse taga kella.

Ootamatu külalise tuppä juhatanud, oli Regina ise kadunud kööki kohvi keetma. Eks vaatame etenduse ära, oli Regina mõtelnud ning ta naeruturtsatused sumbusid kohviveski mürinasse.

Huvitav, mil viisil tavatses see mees naistele läheneda?

Õigupoolest ei andnud Martinson südametemurdja mõõtu välja. Kui tal parajasti polnud mahti sisse võtta Napoleoni poosi, sagis ta tüütult ringi — tavaline sekeldaja. Seevastu koosolekutel istus ta liikumatult ja vaatas ülemustele andunud kuulekusega otsa. Martinson vältis vaidlusi, ta ei tahtnud kellegagi pahuksisse sattuda; kui mõni terava keelega vanatüdruk teda nokkima juhtus, löid ta kõrvad hämmeldusest roosatama. Iseäranis ujedaks muutus Martinson siis, kui keegi juhtus kiruma eluolu; tema meelest oli kõik hästi ja läks üha paremaks.

Kohvi rüübanud, üllatas Martinson Reginat oma isikliku arvamuse

AIMÉE BEEKMAN

olemasoluga. Regina mõtles, et näe, temagi on inimesi tundmata jõudnud neile silte külge riputada.

«Te olete siin uus elanik ega tunne selle paiga iseärasusi. Üks minu sõber muudkui kurdab alevielu üksluisust ja iseäranis pühapäeviti lõovad tal kõrvad igavuse tõttu pilli. Kirik, kõrts ja koolimaja — niimoodi öeldi vanasti väikeasulate kohta. Nüüd on ju üht-teist muutunud, kõrtsi lärm kajab kaugemale kui kunagi varem, õhtuti praalivad seal rahakad mehhanisaatorid. Kujutage ette, isegi baar on selles nõndanimetatud lõbustuspaigas olemas, päeviti lippavad meie kooli lapsed sinna, et pukkide otsas istuda ja läbi kõrre limonaadi imeda. Kirik on rahvast päris tühjaks jäänud, ometi on see siinkandis ainus koht, kus saab orelimängu kuulata. Naised käivad kultuurimajas koos, seal korraldatakse kõiksuguseid kursusi ja käsitöönäitusi. Rahvatantsurühm seevastu hingitseb, iga harjutuse järel teevad tüdrukud poistele viina välja, vastasel juhul jääksid partneritest ilma,» kurtis Martinson.

Ju tal hakkas piinlik, et oli siinsest elust musta pildi maalinud, ja ta lisas vabandavalt:

«Mis me sellest ikka räägime.»

«Aga millest me siis räägime?» küsis Regina mahedalt naeratades, et külalist julgustada.

Martinsoni kõrvad löid õhetama: ju kasvas ängistus. Eks ta kahetse- nud oma ettevaatamatult julget kriitikat.

«Minu elu küll tühi pole,» teatas Martinson pika vaikimise järel. «Ma olen andunud filokartist.»

Regina noogutas pettunult.

«Sajandialguse linnavaated on minu erihuvi.»

Reginal ei tõusnud ainuski asjakohane vaimustushüüatus keelele.

Aga Martinsonile piisas sellestki, et Regina kuulas ära mõned lood haruldaste postkaartide okkalisest ning hävinguohtudega seotud teest Martinsoni kollektsiooni. Mingi uskumatute keerdkäikudega pikitud seiga maha rääkinud, lisas Martinson sosinal kõne all olnud postkaardi väljalaske aasta ja koha — Reginal hakkas kõhe, nagu oleks talle avaldatud tähtis riiklik saladus, mida ta peab siitpeale hoolega hoidma ega tohi uneski valvsust unustada.

Martinsoni pikaleveninud visiidi vältel polnud Regina kuidagi suutnud taibata teise külaskäigu põhjust. Regina oli üsna ära kohkunud, kui Martinson äkitselt palus luba pööningule minna. Aga miks ka mitte? Regina ise polnud veel jõudnud sinna üles ronida, eks temalegi kulunud katusealuses veidi ringi vaadata. Kärsituks muutunud Martinson oli oma kummalist palvet vastutahtmist motiveerinud: enne Reginat elasid siin majas vanad inimesed, kes võisid saapakarbitäie postkaarte pööningule ära panna.

Nad läksid aeda, tõstsid kuuri seina pealt redeli maha, vinnasid selle üksmeelselt maja ärklikorrusele ja seadsid seinakappide najale püsti. Martinsonil polnud aega hingeldada, aareteotsija hasart andis talle jõudu, mees ronis nobedasti mööda redelit üles ja lükkas pööninguluugi lahti. Regina tõi taskulambi ja läks talle järele.

Üksnes katuseharja all mahtusid nad püsti seisma. Regina laskis valgusvihul libiseda piki räästaaluseid. Leiud olid kasinad: korstna juures seisis ämber kivistunud mõrdiga, sealsamas vedeles paar käk-

ras puldankindaid, nende kõrval aampalgi peal mõned poolikud telliskivid ja laetäidise seest paistis kellu käepide välja. Kadunud tädimees oli selle kraami kunagi siia unustanud ja tema naise korraarmastav silm polnud pööningule küündinud.

Regina surus hambad huulde, et mitte naerma pahvatada. Ammuilma närtsinud maikellukesed olid asjatult öitsenud.

VEEL ÜKS KORD OLI REGINA VEETNUD ÖHTU KOOS MARTINSONIGA, see sunniti neile peale.

Võib-olla oli direktorit tüütama hakanud, et teda vanatüdrukute vägi ümbritses — temagi nägi matemaatiku maikellukesi saksa keele õpetaja laual —, ja ta otsustas Regina ja Martinsoni edasisele lähenemisele omalt poolt kaasa aidata. Kellega tulevikus koolimaju täita, kui vanapiigade-vanapoiste osakaal ühiskonnas aina suureneb? Samuti polnud võimatu, et direktori palve oli tõsisest murest ajendatud. Kooli jõudsid kuuldused, et vanemate klasside õpilased on hakanud õhtuti alevi restoranis pummeldama. Kõlvatusele tuli sedamaid ots peale teha ja nii antigi Reginalle ning Martinsonile ülesanne minna kontrollretkele. Mis ikka, eks see olnud omajagu naljakas, et ühiskondliku töö korras tuli teinekord ka kõrtsis käia, aga mis vaja teha, see tuli teha.

Reginal polnudki veel juhust olnud alevi kõige esinduslikumasse hoonesse jalga tõsta — õpi tundma oma kodupaika!

Tantsupõranda taha surutud pisike ansambel suutis uskumatut müra teha. Vaba lauda otsides olid Regina ja Martinson sunnitud hädavajalikke sõnu teineteisele kõrva karjuma. Valju muusika tõttu tuli neil pead kõnelemiseks peaaegu kokku panna — Regina eelistanuks paberi vahendusel suhelda. Regina tundis, et ta kulm on kortsus ja ilme pinev, just täpselt niisamuti nagu Martinsonilgi.

Saalis ei olnud ainsatki kooliõpilast märgata. Martinson töötas alevis juba seitsmendat aastat ja tundis kõiki siinseid elanikke. Küllap tal olnuks iga noorema inimese kohta midagi iseloomustavat ütelda, kui muusika poleks teda tummaks sundinud.

Minutid venisid, kõrvad läksid lukku ning pakitsesid. Üks poisiohtu noormees ilmus orkestrimeeste sekka, haaras mikrofoni, püüdis seda endale hammaste vahele suruda ja üürgas hinge väest laulda.

Regina mõistis, et nende reid on osutunud mõttetuks. Ükski koolipoiss ega tüdruk ei saanud täna siia saali sattuda. Kui Martinson tundis kõiki, teadsid teised ka teda: üks riidehoidja hoiatanud õpilasi, et nuhid on majas.

Regina võis pühenduda publiku vaatamisele. Nagu paljud teisedki tänapäeva inimesed, oli ka tema sotsioloogiasse kiindunud. Kerge vaevaga tegi ta selgeks, et saalis viibijatest on umbes kolmkümmend protsenti naised. Ilmselt olid eakamad daamid tööalaselt vajalike inimestena meeste poolt kaasa kutsutud. Saada meeleheaks ühtesoodu vaid torte või šokolaadi — niisuguse üksluisuse peale oleks iga endast lugupidav naine kinkija isiku soositavate nimekirjast kustutanud. Paari laudkonna puhul võis oletada, et on tulnud perekonniti mingit sündmust tähistama. Loomulikult ei saanud ükski lõbustuspaik ilma kergemeelsete olevusteta läbi ja need torkasidki tagasihoidlikult rõi-

vastatud kasinate pereemade kõrval kohe silma. Mitte ainult elujanuliste naiste välimus ei tõmmanud endale tähelepanu, vaid ka see, kuidas pereemad neid valvsalt jälgisid. Juhtus mõni vuhva saalis ringi liikuma, pöördusid teiste naiste pead nagu radariantennid ja hoidsid kahtlast objekti vaateväljas. Hommepäev levivad alevikus kõige värskemad kuulujutud. Kes tunneb huvi, saab täpse pildi: see istus sellega, too mehkeldas tollega. Need jõid terve patarei pudeleid tühjaks. Iga tühine seik annab ainet pikkadeks heietusteks ning kaugeleulatuvateks järeldusteks. Võib-olla paneb rahvasuu veel Reginagi Martinsoniga paari?

Regina silmitses jõuravaid ning suitsetavaid mehi ja mõtles: kellega neist oleks võimalik tegelikult paari minna? Regina libistas pilgu üle punetavate nägude. Mehed olid eranditult turjakad, lipsud ilmselt piinasid neid, sest olid lödvaks lastud; sõnaaher polnud neist keegi — vehiti kätega, tõestati agaralt oma tõe, kogu keha hüppevalmis, vaieldi ja naerdi häälekalt. Vaat kus vägevad kõrid, isegi orkestri mürtsumine jäi neile ajuti alla! Meestel polnud silmi kellegi jaoks peale vestluskaaslaste, küll neil oli ikka palju rääkida! Võib-olla jätkati restoranis päeval katkenud tootmiskoosolekut? Hingevalust ning unelmatest polnud siin saalis vististi kombeks sosistada. Ju kõnelesid mehed tagavaraosadest, kirusid kevadist teede lagunemist, siunasid laomeest või brigadiri, vandusid esimeest või kolonni ülemat ja vaidlesid plaanitüütmise protsendi üle. Küllap ei jäänud ülekohuski välja selgitamata: esikoht läks valele mehele ja preemiaga tehti sobi. Kindlasti räägiti ka mõnest hiljutisest pulmapeost — kus sai alles nalja! — üks ja teine jõi ennast seal lausa laua alla.

Reginal hakkas kõhe. Martinson oli siin saalis ainuke mees-õilishing. Tedagi tundus lips pitsitavat, ta kehtas kaela pikemaks, aga kui trumm liiga ägedasti mürtsatas, tõmbas Martinson pea vaistlikult taas õlgade vahele. Usaldatud ühiskondlikku koormat polnud tal kerge kanda.

Valikuvõimalus?

Hirm puges Reginale põue, ta paistis enesele täieliku tobukesena — miks oli ta arvanud, et suudab siin alevis oma elu seada?

Rõkkavad helid sadasid raske rahena pähe, inimhäälte kõuepilv roomas täissuitsetatud ruumi lae all; karikakraõisi täismaalitud betoonsäärvant, mis eraldas päeviti pruugitavat selveletti saalist, näis vibreerivat muusika taktis. Tohuvabohu läks üha hirmsamaks — torma või tantsupõrandale ja karga seal selleks, et kimäärlikku keskkonda kuidagiviisi endast maha raputada.

Martinson oli pea kätele toetanud, võib-olla ta oigas endamisi, ent korraliku inimesena ei julgenud ülesande täitmist pooleli jätta.

Regina pööras aegamööda oma helidest uimaseks pekstud pead ja vaatas jaurava publiku uuesti üle. Ta püüdis muiata, võib-olla ilmus ta näole hoopis nutugrimass — miks oli ta arvanud, et siin alevis avaneb talle valikuvõimalus?

Pealiskaudse inimese tühi lootus, et kõrvalise paiga elanike mentaliteet erineb urbanistlikust ellusuhtumisest soodsalt. Regina oli uskunud, et inimesed on siin lähedad, seltsivad, looduslähedased. Kuidas siis teisiti? Siinsed ei pidanud kuulnudki olema stressiseisunditest ja

AIMÉE BEEKMAN

neid ei tohtinud vaevata ahistavad kompleksid. Restorani meeskülatajaid jälgides võis nentida, et nad tõepoolest olid väga sundimatud, isegi ohjeldamatud. Nende inimestega kohanemine nõudis suurt jõupingutust. Kas Regina oli selleks suuteline?

Loomulikult ei saanud saalitäis rahvast anda läbilõiget alevi elanikkonnast; heakorralikud perekonnad istusid praegusel tunnil vaiksete tänavate unisevõitu majades vaguralt televiisori ees. Nemad on ennast leidnud, nende jaoks on elu tasaselt voolav jõgi, kaldad teada ja tuntud; üks tulnud kärestikkegi ette, aga kobrutamine jäi peagi seljataha ja kõik läks kenasti vanaviisi.

Elukaaslast ihkav Regina ei tohtinud kokkuma lüüa ja ta naeratas eikellelegi.

Oli Regina ehk siiski lootusetult hiljaks jäänud?

Mürast piinatud Martinson igatahes naist ei vajanud.

OMA ALEVIELU ESIMESEL KEVADEL sai Regina õige pea selgeks, et aiatöö käib talle üle jõu ning mõistuse. Ümberkaudu tossasid kütised, puudel lõigati oksid, põõsastel kärbiti võrsid, kaevati ja rehitseti maad ning külvati seemet mulda. Regina maalapp nägi hale välja, kulu ja prahi seest tärkasid mingid taimed, aga Reginal polnud aimu, mis nime need kannavad. Enda arvates oli ta loodusesõber, kevadõhtuti oli ta tundide kaupa jalutanud linnaparkides ja rääkinud teistele ehtsa vaimustusega: pungad pakatasid naksudes. Regina tegelik kokkupuude taimede maailmaga oli olnud õige kasin ning piirdunud kirsi- või kastanioksa ajatamisega vaasis. Nüüd tagantjärele tundus linnainimeste paljuräägitud loodusearmastus piinlikult armetu. Isegi neid, kes oskasid lõikelilli tavalisest kauem säilitada, peeti aiandusala hinnatud asjatundjateks ja lähikondsed küsisid neilt telefoni teel ühe või teise õievarre longuvajumise puhul nõu. Seevastu siitkandi inimesed, kes nii enesestmõistetavalt oma maja ümbruses tegutsesid, oleksid küllap ehk üllatunud, tituleerinuks keegi neid loodusesõpradeks. Aed peab olema haritud, mis selles erakordset on, see ju mõnutöö, vastanuksid nad nähtavasti. Tänapäeva tüüpparadoks: ühed teevad tühja koha peal suuri sõnu, teistel pole kõnekõminaks aega, töö tahab tegemist.

Gerta oli Reginale soovitanud, et võtku endale Pampli Ants appi. Et mis see Ants ikka pärast vahetust seal «Krokodillis» letti toetab ja paksule ollemüüjale Mahtale suhu vahib.

Nii roheline Regina ka polnud, et ei oleks siidivendade meelispaika, restorani taha peidetud õlleputkat teadnud. Häda ajab härja kaevu ja Regina seadiski sammud «Krokodilli» poole. Ta trügis suitsetavate meeste vahelt läbi, jõudes selle aja sees mõtelda, et kõik need noorepoolsed ja ka keskealsed mehed olid veel hiljaaegu siinse kooli õpilased, keegi pole neid kuskilt mujalt alevisse õllejoodikuteks komandeerinud. Vaevalt kümme-kakskümmend aastat tagasi kandsid need rämedad ning tursked mehed valgeid põlvsukki, lugesid koolilavalt ilusaid värsse, tegid kraapsjalga — keegi, ei õpetajad ega lastevanemad, polnud suutnud ette näha, et nende poolt õilsate kavatsustega külvatud seeme langeb sageli viljatule pinnasele ja suurest hulgast

poistest saavad tulevikus kas sopajoodikud, tipsutajad või õllekõhud, kes käivad ringi, nagu oleksid korvpalli alla neelanud.

Uks aina paukis, külatajaid tuli juurde — kõriloputajate tipp-tund —, lett tõmbas mehi nagu magnetiga ligi; pisikesed koolijütsid tavaliselt vaimustuvad, kui näevad füüsikaklassis rauapuru liikumist, magnet toimib isegi läbi paberi, ja keegi ei oska maailma avastamise eas arvata, et tulevikus muutub temale külgetõmbavaks jõuks ligane lett, mille taga seisab paks Mahta.

Paksu Mahtat häiris, et jultunud naisõpetaja oli ennast tema kuningriiki sisse pressinud. Ta jättis õllejagamise katki, pühkis vahuseid sõrmi kitlihõlma ja sirutas kaela, et oma nõelav pilk Reginale näkku suunata.

«Ma otsin Ants Pamplit,» ütles Regina.

Mahta ajas silmad rattaks — ime küll, siin alevis leidus inimene, kes Antsu ei tundnud!

«Proua,» ütles üks joodik Regina selja taga, «Ants on ohtlik vend, tema pruut löi põnnama ja läks metsa libahundiks.»

Teised müristasid naerda.

«Mina olen Pampel, Ants, Juhani poeg,» lausus kõhetu mees, võttis soni peast, kummardas ja oleks äärepealt oma õllekruusi sisu põrandale läigatanud.

«Ma ootan teid väljas,» pomises Regina.

«Vaata, Ants, et sul jälle kehvasti ei lähe,» hirnusid mehed.

Regina katsus, et õlleputkast välja sai.

Nutt tikkus kurku, teda pitsitasid häbi ja pahameel.

Mehed, kes hoogsal sammul «Krokodilli» poole astusid, ei jätnud ütlemata, mida nad Reginast arvavad.

«Jälle patrullib.»

«Passib nagu õel ints põõsa taga.»

«See seelik on õige kõrtsihuviline.»

Terve alev teadis, et Regina oli Martinsoniga restoranis käinud.

Ju ei kavatsenud Ants Pampel oma õlut tühipalja õpetaja pärast kiirustamisi kurku kallata; Reginale näis ooteaeg sündsusetult pikaks venivat. Kauem ta ei kannatanud olla pilgupüüdjaks ning märkuste objektiks — las see Pampel kulistab oma laket, küllap leidub mõni teine joodik, kes samuti viinaraha himustab.

Umbes tunni aja pärast seisis Ants Pampel värava taga, kutsikas süles. Regina ei teadnud, kust oli see mees koerapoja hankinud, aga kodust oli ta igatahes läbi käinud ja soojast ilmast hoolimata ennast koheva ruudulise salliga ehtinud, selle üks ots oli elegantsuse mõttes üle õla heidetud.

Õlleputka küllastamisest ikka veel tusane Regina ei tahtnud värava taga seisvale joodikule otsa vaadata, sellepärast ta panigi ainult salli ja lontkõrvalist kutsikat tähele, loomake lutsis mehe pintsakurevääri nurka. Regina otsis ettekäänat, et võõrast minema saata.

«Nüüd ma tulingi,» ütles Ants Pampel, «Gerta kinnitas ka, et teil olevat aiatöölist tarvis. Mul endal aeda ei ole. Teil jälle pole koera, aga mis majapidamine see ilma krantsita on.»

Ants Pampel ei oodanudki, et talle vastataks. Ta astus väravast sisse,

Regina taganes sirelipöösasse ja mõtles murega: kas see tüüp on väga purjus? Kuidas ma temast küll lahti saan?

Ants Pampel võttis trepil istet, pani kutsika enda kõrvale maha, soris taskutes, sikutas põuest paberisse mässitud nutsaku välja, harutas selle lahti, koer kukkus röömust vänderdama.

«Suur tükk ajab suu lõhki,» püüdis Pampel ablast looma taltsutada. Leidnud püksitaskust liigendnoa, löikas ta kildhaaval vorsti ja andis koerale süüa.

«Piima mul kaasas pole,» kahetses ta.

Koeraga õiendava Pampli nägu jäi soninoka varju. Kui kutsikas toidetud sai, hõõrus mees pihkusid vastu püksipõlvi ja vaatas vaikivale Reginale puhtsüdamlikult otsa.

«Tunnen seda aeda nagu oma viit sõrme, käisin ka teie tädi abistamas. Juba mitu päeva vahtisin üksisilmi «Krokodilli» ukse poole, ootasin, millal te mind otsima tulete. Maad ei saa lasta raisku minna. Alati hakkab mul millegipärast just kevaditi igav juua, tahaks mullas sonkida.»

«Kas polegi kahju kannu maha jätta?» teeskles Regina üllatust.

Regina ironia ei vihastanud joodikut. Mees ajas ennast trepilt püsti, torkas käed taskusse ja läks vilistades kuuri poole. Omainimesena otsis ta abihoonest labidad ja rehad välja, takseeris tööriistu, ja enne kui viljapuude vahele kadus, hõikas Reginale:

«Teie mureks jääb kutsikale nimi välja mõtelda!»

Aga koerapoeg ei hoolinud Reginast põrmugi, vaid tiirles Ants Pampli ümber, püüdis ta najale hüpata, et saaks taskuid nuusutada.

Ometi tahtis Regina sellest kahtlasest mehest lahti saada ja kui ta siiani oli sõnaahtrana teist jälginud, siis nüüd võttis ohjad enda kätte. Eelmistel päevadel oli ta märganud, et naaberaedades puistati plastik-kottidest rammujahu laiali, ja ta korraldas:

«Kõigepealt minge käruga alevisse ja tooge väetis ära.»

Millegipärast Pampel jahmus. Joomisest punsunud näos avanesid kuldude all justkui luugid ja Regina nägi heledaid silmi. Häirivalt ilmsüütu pilk, nagu polekski tegemist täiskasvanuga, vaid põlvpükstes poisikesega. Taandareng, mõtles Regina, alkohol on Pampli infantiilseks teinud.

«Väetis võib otsa lõppeda,» ei taganenud Regina oma tahtmisest.

Loomulikult polnud tal õrna aimu, kus seda kunstsõnnikut müüakse ja mis sorti tuleks osta. Regina lihtsalt arvas, et kui Pampel saab rahapaberi kätte, kaob ta taas oma joomasõprade seltskonda, unustab ennast trimpama ega julge pärast enam Regina palge ette ilmuda. Parim moodus joodikust vabanemiseks.

«Olgu,» nõustus Ants Pampel. «Aga teie hoolitsege seni kutsika eest.»

«Koer võib siin olla,» ütles Regina esimest sõna rõhutades.

«Muri mamma on heast tõust, ainult pojad korjas laiaast ilmast,» teatas Ants Pampel lahkudes.

«Loomale saigi nimi pandud,» noogutas Regina.

Kummalisel kombel tuli Ants Pampel peagi tagasi ja kärü kägises väetisekoorma all.

Siitpeale käis ta igal õhtupoolikul Regina aeda harimas.

Tol ajal Gerta veel tõepoolest oskas teiste mõtteid lugeda, ta aimas, mida Regina arvas alevi joodikutest, nendestsamadest, kes kõik olid kunagi olnud armsad poisikiibakad, valged põlvikud jalas. Miks muidu oleks Gerta Reginale Pamplit kiitma hakanud? Saagu Regina aru, et nii lastevanemate kui ka õpetajate vaev pole päriselt mõttetu olnud. Elu reegel: igauks püüdis kas või alateadlikult oma olemasolu õigustada.

«Antsul on lahtised käed, ta on isasse läinud. Vana Pampel võib mis tahes asja valmis meisterdada, aga ei tee kunagi kärmet ega kärnilist tööd. Ümbruskonna rahvas räägib, et Juhan võiks inimesegi voolida, ainult hinge ei suudaks talle sisse puhuda. Ma kohe ei tea, miks küll Ants jooma kukkus. Eks vist igavuse pärast, ta on nii üksik.»

Gerta oli piirdunud üldiste sõnadega, lähemalt polnud ta tahtnud Antsust rääkida. Esimest korda oli Regina tajunud, et teda peetakse siiski võõraks — meil, omadel, on saladused, mis jäägu kotti. Hea veel, et Gerta ei pakkunud välja naeruväärset seletust: halvad sõbrad on Antsu ära rikkunud.

Pikapeale Regina harjus, et Ants vehib aias tööd teha ja kutsikas vänderdab tal sabas. Kui Muri mulla sees hullamisest väsis, lontsis ta trepi peale, keeras ennast kerasse ja magas kui mauk.

Sedapuhku sai aed haritud, Ants oli maalapi serva mõned peenradki teinud ja külvanud sinna porgandeid ning tippinud sibulaid. Hiljem lubas kurgi- ja tomatitaimi tuua.

Otsinud kuuri alt lauajuppe, ehitas ta kutsikale kuudi.

Pampli toimetamist jälgides oli Regina muremõtetest kõssi tõmbunud: ta on sohu vajunud — potipõllupidaja ja loom kah veel majas!

Aga Ants võis käed mullast puhtaks pesta ja oma teed minna.

Ühel ööl oli Regina koera niutsumise peale ärganud. Aknast välja piiludes nägi ta Pamplit väravale nõjatamas; Muri hüpatas ennast tagakäppadel ja üritas mehe käsi noolida. Ants Pampel vestles loomaga, ju ta oli purjus.

Regina tüdines vaatamisest, heitis uuesti pikali ja alles tüki aja pärast kuulis, kuidas kutsikas haukudes piki tara jooksis — saatis oma sõpra nurgani.

Tol ööl ei saanud Regina sõba silmale.

Kas nüüd viimaks ometi on leidunud mees, kes temast tõsiselt hoolib! Võib-olla pakkus ainult koer talle huvi? Mõru mõte: Pampel — viimane austaja. Vanatüdruk peaks suled kohevile ajama, kätte on jõudnud otsustav hetk!

Miks oli Regina teistesse inimestesse üleolekuga suhtunud? Nii-samuti nagu need rämedad mehed, kes paksu Mahta leti ees tunglesid, polnud ka tema oma elu korraldada osanud. Mis helesiniste atlaspriintside paraadi oli ta lootnud siin alevis kohata? Ah kui meelitav: võõrad paigad, uued huvitavad tutvused! Ehk siiski tuleks maja maha kupeldada ja kaduda nelja tuule poole? Uus tühjus uues paigas, kas see leevendab pettumust? Uus koht saab varsti jälle vanaks. Järgmises koolis, kuhu ta lapsi utsitama asuks, korduks kõik otsast peale: vanatüdrukute punt kutsuks teda kohvile. Jälle arutataks õhinal direktori harjumusi ning nõrkusi — annaks jumal talle salapatte, oleks rohkem kõneainet —, siis pakutaks klaaskausist purukuivi valveküpsiseid ja

jutustataks sünge lugu mõnest õpilasest, erikooli kandidaadist; muus osas teeseldaks enesekindlust ning rahulolu, ei unustataks heietamast heldimapanevaid mälestusi üliõpilaspäevist, mis paraku üha kaugemas minevikku mattusid. Aastad aina lähevad, aastad lähevad.

Älevisse elama asunud, oli Regina peaaegu katkestanud suhted oma linnatuttavatega. Aeg-ajalt läkitati üksteisele kasinaid sõnumeid, kritseldati piltpostkaardi tagaküljele mõned sisuvaesed laused. Ainuüksi Mari polnud veel tüdinenud Regina tõrksusest, tema saatis pikki kirju, jutustas, keda näinud, mida kuulnud. Ridade vahelt uhkas haletsus, justkui oleks Maril tegemist inimesega, kes ülekohtuselt asumisele saadetud. Kui Reginalt vastus saamata jäi, öhkas Mari järgmises kirjas, et eraomand on Regina ära neelanud, ja küsis, kas kapsad kastetud.

TOL SUMEDAL ÖÖL oli unepuudus Reginat hullusti kummitanud. Ta oli valmis olnud tablette pruukima just niisamuti nagu sügisel, kui Tiit ta hülgas, ent sedapuhku otsustas Regina siiski teisiti talitada. Ajutine unustus ei too kergendust, hommepäev on samad pihkased mõtted platsis — parem neile ükskord ots peale teha.

Regina vähkres, linad liibusid raskelt vastu kuuma ihu, ometi hoo-vas läbi lahtise akna värsket õhku ja puude okstel vidistasid linnud. Ela ja rõõmusta! Kuskilt imbus kirbet lõhna.

Tulevik terendas nukrates värvides: suures tühjas majas kooserdab ringi vananev naine ja otsib endale tegevust. Üha enam tõmbub ta endasse, sest millega ka kokku ei puutuks, kõik tundub läila.

Õhtuti loeks ta silmi kissitades raamatut, haigutaks televiisori ees, kuklas tuksumas mure: kas ahju siiber sai ikka kinni pandud? Vihma ja tormi ajal poeks kõhedus põue — mis hääled sealt väljast kostavad? Äkki tungis keegi rajumüha varjus keldrisse? Ööpimeduses jookseb koer ümber maja ja klähvib kiledalt: mis on juhtunud? Ajapikku hakkaks Reginagi teiste kartlike inimeste kombel hirmu- ja õudusjutte kõrva taha panema ning laseks välisuksele lisaluku külge kruvida. Et üksindusest mitte jaburaks minna, tikuks ta oma õpilastelt seltsi otsima ja püüaks mannetu lipitsemisega teha ennast neile vastuvõtavaks. Kõigest väest mängiks ta noorte inimeste usaldusväärset sõpra, kuigi teab, et vanad pugejad mõjuvad võikalt ning neid naerdakse seljataga.

Aeg veereb, jälle saavad õpilastest täiskasvanud inimesed; uusaasta puhul peavad nad vana saksa keele mutti meeles ja saadavad talle õnnitluskaarte. Mõni hingelisem nende hulgast tuleb üks kord paari aasta kohta külla. Siis saab istumisest ning lugemisest kühmunud õpetaja tuule tiibadesse: prillid ninalt kukkumas, jookseb ta köögi vahet, pahmerdab sihitult ja kolistab tassidega. Endine õpilane istub kannatlikult tugitoolis, ta tahaks minna oma teed, aga ei sünni lahkuda enne, kui kohvilonks on rüübatud. Loomulikult hoiab Reginagi puhvetis klaaskaasi sees valveküpsiseid, pealetüklilikult pakub ta neid külalisele. Puru huultel, arutavad noor ja vana koogiretsepte, et mil-lestki rääkida. Lahkumine on ülimalt südamik, tegelikult kätlevad inimesed, kes ammu teineteisele võõraks jäänud.

Ka Gerta eeskuju pakkus alternatiivi. Naabrinaine oli vanas eas

teatrit jumaldama hakanud. Ta löikas ajalehtedest arvustusi välja, teadis kõiki näitlejaid nime- ja nägupidi, ja kuna alevi oli etendusi haruharva, sõitis iga paari kuu tagant nädalaks linna, et uued tükid ära vaadata. Seal seadis ta endale kokku tiheda tegutsemisgraafiku, külastas tuttavaid, jahmatas neid oma teatrilase eruditsiooniga ja tõestas tuliselt ühe või teise kriitiku seisukohtade pädevust, kuigi keegi temaga ei vaielnud. Nad on kunsti suhtes nii ükskõiksed, oli Gerta Reginale kurtnud.

Kuni Ants Pampel Regina aias töötas, oli naine teda puhuti lähemalt silmitsenud. Paaril korral juhtusid nende pilgud ristuma — leiged kiired libisesid läbi õhu —, Regina jõudis märgata, et teise silmist ei peegeldu mitte infantiilsus, vaid tüdimus ja tühjus. Regina hakkas uskuma, et paljud näevad temagi näole kirjutatud loidust, et temaski domineerib eesmärgitu inimese ebalev ja nõutu olek. Regina arvas, et Pampel joob just nimelt selleks, et nägu üles tursuks ja silmad kaoksid veelgi rohkem peitu — milleks peaksid teised ta õõnsa hinge põhja vahtima?

Tõsi küll, aeda oli Pampel agaralt harinud, liigutustes jõudu ning kindlust rohkem, kui joodiku puhul võis eeldada. Ometi näis Reginale, et neil mõlemal on ühesugused nigelad lihased, aegamööda kärbuva keha tunnus, enneaegse vananemise märk.

Oli seda mandumist võimalik peatada?

Kas oleks võimalik velmata ennast ja ka teisi samasuguseid?

Regina oli uskunud, et alevisse elama asudes muutub kõik.

Ilmselt ta ikka veel põdes sisseharjunud linnaelu katkemist. Seda polnud meeldiv enesele tunnistada, aga ju ta kahetses, et maha jäid nii sõbratarid kui ka tuttavate meeste ring — kes neist olnuks ta järgmine voodikaaslane?

Mispärast ta ikkagi pööras oma elu pea peale?

Piirsituatsiooni oli arvatavasti põhjustanud mitmesuguste asjaolude kokkulangemine. Vist oli Reginat valitsenud bioloogiliste rütmide ülima mõõna moment, teisel viisil ei osanud seletada oma ebatavalist tundlikkust nähtuste suhtes, mille puhul ta tavaliselt jäänuks üsna ükskõikseks. Ta oli tähtsaks paisutanud seiku, mis seda polnud väärinud. Kõigepealt lühinägelik Mari seal kangapoes lillat kleidiriidet valimas; siis Tiit, kes rabas teda oma elumurdmise otsusega. Regina oli võtnud liiga tõsiselt selle mehega juhtunud anekdootlikku lugu: papamamma sokutasid üle kolmekümnesele isandale naise voodisse! Selle järel kukkus tädi maja lugu kaela. Eks ka Gerta kavatsuslik targutamine oli Reginat aina nüginud lõksu sisse, naabrinaine justkui õmbles ta tihedate pistetega sinse paiga külge.

Küllap oleks ikkagi tulnud linna jääda ning mugañeda vanatüdrukute pseudoperekonnaga. Nüüd polnud Reginal isegi telefoni, et kellegagi õhtuti sädistada.

Inimestel on rumal komme otsida väljapääsmatust olukorrast väljapääsu, aga midagi tuli siiski ette võtta. Liiga kaua oli Regina oma elumuutust põdenud — hirm hakkas —, rõõmsameelsest ja üpris murest inimesest kippus kujunema kibestunud koolipreili.

Niimoodi tulevad veel õpilastegagi konfliktid. Lapsed oskavad õpetaja hingeseisundit imetäpselt ära tabada, nad hakkavad teda hasardi

mõttes nimme kiusama ning on põnevil: kas kukub märatsema? Küll saaks nalja!

Taevale tänu, varsti algas suvevaheaeg ja Regina võis kuhugi ära sõita. Pikk talv ja hingeline pinge oli teda kurnanud, peaks meelt lahutama.

Pampli Ants võtku aia kastmine oma hooleks. Las kitkub suuremad maltsadki välja. Teenigu rublasid, et oma viinahimu orjata. Marja-saak pudenegu põõsaste küljest maha, Regina põlgas moosi keetvaid mämmisid.

Eks sügisel näeb, mis edasi saab.

Aga sügiseks on Regina juba kolmekümnene.

Regina teadis väga hästi naiste jaanalinnulikku kommet ennast lohutada, et tühja kah, aasta ees või taga, küllap too õige ja ainuke inimene ükskord ikka välja ilmub. Ei suvatseta süveneda karmi tegelikkusse; aga olgu, juhtub ime — lõpuks tuleb igatsetu otse taevast kuldseid kiiri pidi kohale, ja keegi ei mõtle sellele, et iga mõõdanikku vajuva aastaga kahaneb pikemaks ajaks kokkujäämise tõenäosus. Eakamate abiellujate enesearmastus on juba jõudnud täielikult välja kujuneda ning kivistuda; esimeste rõõmude kahanedes hakkavad kaaslase harjumused ja tavad lihtsalt närvidele käima. Kumbki on veendunud just nimelt oma tegude ainuõigsuses, piasjadest osatakse põhimõttelisi lahkkelisid üles kruvida. Tüli võib tõusta isegi kingakontsade viltutallamise tasandilt, kole komme irriteerib teist hirmsasti. Hakkabki närimine ja näägutamine pihta, kuni jõutakse veendumusele, et õigem on kummalgi omaette elada.

Regina teadis oma sõbrataride haiglast arvustamiskihku, kui jutt pööras meestele, kes olid neile võib-olla naljaviluks tühiseid lähene-miskatseid teinud. Üksmeelselt leiti, et see mees on tahumatu mats, teine ei osanud maitsekalt riietuda, kolmas polnud piisavalt peene-tundeline, neljas naeris sündsusetult valjusti, nii et laest pudenes krohv; viies huvitus ainult poliitikast — masendavalt igav inimene; kuues aga oleks ämmapeletise ühisesse ellu kaasa toonud.

Pole parata, keskeaks kuhjub küllaldaselt elukogemusi, et osata võimalikke ebameeldivusi ette aimata.

Loomulikult teadis Regina ka seda, et ta pole ei esimene ega vii-manne, kes ühel päeval tahaks maailma nagu jalgpalli eemale viru-tada — milleks see kõik, kui elu mõte on käest kadumas! Iga inimene täitis temale ulatatud ajakarikat isesuguse sisuga, polnud otstarbekas teisi kopeerida, matkimine võis kasvatada üksnes igavat automatismi. Teiste eeskujule lootma jäädes haihtub iseseisvus ja alatasa kummitab kõhklusetont: võib-olla oleks pidanud valima hoopis kolmanda-nel-janda matriitsi! Niimoodi kujunevad pendelinimesed. Kõigutakse ühe meelitava mudeli juurest teise juurde ja elu läheb märkamatuult mööda.

Eneseteostuse vajadus on ürgne tung, millest inimene kunagi lahti ei saa; kui aga siiski, peab ta leppima sellega, et on kõlgas. Regina oli alati kadestanud neid, kes suutsid midagi luua tühja koha peale. Nemad said ennast kas või nõrkemiseni teostada. Niisamuti oli Regina vaimustunud andekatest interpretidest, ju ka nemad ei pidanud elu sisutuks lugema. Kooliplikana oli Reginagi neelanud puberteedialiste

meelislektüüri — suurmeeste biograafiaid, et mõistatada, mil viisil neil õnnestus silmapaistvateks isiksusteks kujuneda. Mida rohkem ta oli inimsaatuste kallal juurelnud, seda ähmasemaks läks pilt: reegleid polnud. Esiotsa oli ta uskunud sihikindluse määravusse, ent heitis selle naiivse versiooni peagi kõrvale. Täitsa jahmatav oli teada saada, et mõnikord jõudsid just hälbinud ning tavapärasest mõttes ohjeldamatud tüübid tippu ega aimanudki sealjuures, et loovad midagi erakordset. Sihikindlus ning kainus võisid aidata kasinate võimetega reainimest — see käis Regina kohta.

Kolmekümnendaks eluaastaks kujuneb inimene välja, varjatud võimed peavad selleks eaks ilmneema. Regina ei pruukinud enam loota, et ta on endas tundmatut vulkaani kandnud, seda lihtsalt polnud olemas. Tal puudusid eeldused, et kujuneda silmapaistvaks pedagoogiks ning saada oma erialal arvestatavaks tegelaseks. Taevale tänu, kõige ilmetum ja hallim saksa keele õpetaja ta ka polnud. Ta oskas tunnis luua omalaadset mängulist atmosfääri, mis soodustas aine omandamist. Vastasel juhul poleks ta ise kroonulikuks muutunud koolisüsteemis vastu pidanud. Mida nooremad õpilased, seda parema kontakti ta nendega saavutas. Oma meetodikat oli ta ise vähehaaval kujundanud, algusest peale sai selgeks, et instituudis kuuldud tarkadest loengutest on igapäevases töös vähe abi. Tuhat pisiasja andsid õpetamisprotsessile oma värvi ja nende hulgas polnud õpetaja sarm viimasel kohal. Regina ei sallinud nõmedat tuupimist, ta ei apelleerinud ainuüksi kuulmismälule, vaid rakendas tundides ohtralt pilte ja sidus nendega lugusid ja mõistatusi. Vastavaid abivahendeid oli kasinalt ja Reginat aitas ta mõningane joonistamisoskus. Olnuks igav jäljendada didaktilisi realistlikke või naturalistlikke kujutusi, kus kõik oli kuivalt täpne. Kriit käes, visandas Regina iga tund klassitahvlile karikatuurseid olendeid ja esemeid. Iialgi polnud Regina keelanud lastel naermast oma joonistuste üle, las lagistavad palju kulub, see oli parim viis aju verevarustuse tõhustamiseks; ja kui hallollus töötas laitmatult, jäi kõik iseenesest meelde.

Regina loomupärast joonistamisoskust piisas parajasti selleks, et tund poleks uniselt igav. Hea seegi, et lapsed teda ei ärritanud nagu paljusid teisi vanatüdrukuid — alatasa nad hädaldasid —, sellepärast oli ta talutav õpetaja, ei enam.

Ometi oli Regina küljes parandamatu viga: teda piinas üha rohkem mõte, et elul peab olema suurem sisu.

Ürgsetest aegadest peale olid naised ennast teostanud laste kaudu.

Miks mitte tema?

Siinkohal ring sulgus.

Kust võtta lastele isa?

Ta ei tahtnud, et tema lapsele öeldaks: hunt on su isa.

Vallasema staatus Reginale ei sobinud, mitte et ta oleks kartnud lapsega tüdruku kuulsust. Hoidku teised oma eelarvamused endale.

Paraku oli ta oma pedagoogilise praktika jooksul palju kordi näinud kurbi väikesi vanainimesi, kes pingsalt juurdlesid ühe probleemi kallal: miks pole minu perekond täielik nagu teistel lastel?

Ise orvuna üles kasvanud, soovis Regina oma lastele terviklikku kodu.

AIMÉE BEEKMAN

Vahest peaks Regina minema matemaatik Martinsoni juurde ja paluma teda jumalakeeli endale meheks, et tulevastel lastel oleks isa? Näe, kui lõbusad mõtted!

Kahjuks polnud kedagi, kellega koos naerda.

Üksinda lõkerdades, linnuvidin saatemuusikaks, oleks ta peagi kainenunud nentimaks: olen arust ära läinud.

Võib-olla peaks meeste-naiste suhete kiire teisenemise ajastul nii mõnedki kehtivad postulaadid ümber hindama? Kättevõidetud võrdväärsuse seis on labiilseks muutumas, oludes karastatud naiste tugevuse tõttu kipub kogu kupatus uppi minema. Eelmiste ajastute tavad on ammu aegunud, paljudes perekondades on naised tegevjuhtideks saanud. Miks ei tohiks naised meestele abieluettepanekuidki teha? Nad võiksid ju mehi samal viisil jälitada ning piirata nagu kunagi mehed naisi; neil oli kõik olemas, et tulevast laste isa meelitada kindla ning jõuka elujärgega, niisamuti kõlvanuks toonitada oma silmapaistvat ühiskondlikku positsiooni. Kuna haritud naisi oli rohkem kui haritud mehi, kuluks meestel naiste poole imetlevalt alt üles vaadata, et aegajalt heldinult laliseda: kallim, kust sina seda kõike tead? Sageli näitasid naised ennast meestega võrreldes ettevõtlikumatena ning julgematena, siit edasi oli õige pisike samm perekonnasuhete kardinaalse teisenemiseni. Kui keskajal kasutasid mehed abielu puhtuse nimel oma naiste vaoshoidmiseks voorusevööd, siis uuemal ajal võiksid naised teha meestele sundkorras alkoholivastaseid kaitsesüste, et valve alt pääsenud elukaaslane säilitaks inimese näo.

Oleks naistel voli abieluettepanekuid teha, ilmneksid äraarvamata võimsad reservid, mida saaks rakendada nüüdisaegse lodevuse väljajuurimiseks ning moraalse allakäigu peatamiseks.

Regina kujutles oma sõbratare-vanapiigasid nende poolt kositud mehi kantseldamas, õpetamas ja õigele teele juhatamas. Missugune tohutu energia oli uinuvus olekus! Õlleputkade ja viinalettide juurest kaoksid kakerdavad mehed, agarad vanatüdrukud juba oskaksid neile pidurid peale panna. Ühiskonnale kasu missugune: meeste tervis oleks säästetud ja vaim värske. Nad suudaksid hoopis tõhusamalt teenida tootmisjumalat, tööviljakuse protsent hüppaks igasuguste graafikute peal järsult üles.

Peale selle jääksid sündimata viinauimas sigitatud lapsed, ühiskond saaks kergemalt hingata — kahaneks debiilikute ning idiotide arv.

KUI REGINA ENDISED ELEGANTSSED AUSTAJAD NÄINUKSID TEDA «Krokodilli» läheduses luusimas, oleksid nad kohkunud ning jälestustundega seesugusest naisest eemale põrganud. Härrasmehed sallisid vaid ekstrasordi daame, kelle kohus oli väsimatult hoolt kanda, et nad kütkestavad välja näeksid ning hoiduksid kõigest, mis võiks neile kahtlast varju heita. Vastasel juhul poleks nad ju meelitavalt mõjunud! Naine, keda õlleurgas ligi tõmbas, pidi olema kas sopajoodik või midagi veel hullemat.

Paraku on inimesed eelarvamuste kütkes. Regina oli tulnud üllatavale mõttele: paljude tema meestuttavatega võrreldes polnud Ants Pampel võib-olla mitte kõige agaram vinditaja, sest «Krokodillis» käis

AIMÉE BEEKMAN

ta ainult pärast vahetust ning väljus sealt enamasti kergel sammul. Kui ta ka teinekord veidi taarus, võis seda kõnnaku eripäraks pidada. Seevastu Regina linnatuttavad, kes jõid peeni marke, polnud kunagi ei porujommis ega ka päris selged, vaid ikka kerge auru all ja karskeid hetki lihtsalt ei tulnudki ette. Päeva jooksul astuti mitmesse baari sisse, pits konjakit oli kohviga paari pandud ja see ei võtnud kellelgi jalgu nõrgaks. Tilgake kuldset jooki kuulus jutuajamise juurde, aga lobisemishimu käis omakorda nüüdisaegse tsiviliseeritud mehega kokku. Ikka leidis baaripuki otsas mõni tuttav, kellega sai informatsiooni vahetada või sensatsioone arutada. Intelligentne inimene pidi tihedasti suhtlema, teisiti polnud võimalik elada.

Kui dipsomaani poolt baarides pruugitud konjak ja Pampli õllekruusid absoluutse alkoholi peale ümber arvestada — kummal juhul rohkem ära joodi?

Kahjuks ei teadnud Regina, kuidas Pampel kodus aega veedab. Võib-olla hoidis mees laua iga jala varjus poolikut viinapudelit ja kulistas kord ühest, kord teisest, kuidas parajasti tuju tuli.

Regina jälgis Pamplit nii palju kui võimalik, püüdis mehe harjumusi aimata — tal ei kõlvanud ju minna tema kohta aru pärima kõiketeadvatelt alevinaistelt. Nad jahmuksid, et mis teil selle tüübiga pistmist.

Regina ei saanud neile ütelda, et tahan ta ära võtta. Et saage aru, teisi väljavaateid pole, vanatüdrukutel puudub valikuvõimalus.

Nad oleksid teda segaseks pidanud.

Võib-olla Regina oligi jaburaks läinud?

Oma kujutluses oli ta tulevase perekonna loomise üksikasjalikult kavandanud, aga see plaan ajas tal endalgi judinad üle selja jooksma, veel vähem kõlbas sellest teistele rääkida. Selliseid asju võis ainult täieliku saladuskatte all korda saata.

Väljamõeldud mudel oli jõhker ja inimvaenulik. Inimvaenulik moodus selleks, et sigineks inimesi, keda armastada. Ajuti oli Regina oma kavatsusest tagasi pörkamas. Ärevale peataolekule järgnesid rahunemisperioodid, juhtus ka, et ta läks trotsi täis ja oleks tahtnud kõigile karjuda: käige kuradile! Siinsamas püüdis ta ennast kalgiks sundida ja sisendas enesele täie kainusega: teist võimalust pole. Kõhklus hood ja siia-sinna heitlemine raputas Reginat, nagu oleks ta malaarias: kas ta tohib inimestega eksperimente teha? Kas tohib abielluda, kui süda pole tulvil armastust, vaid ettekavatsetud pettust? Aegadest aegadesse kehtinud moraali seisukohalt oli see muidugi taunimisväärne, aga igapäevane elu tõestas muud. Just tänapäeval, vaatamata sotsiaalse survepuudumisele, oldi jälle hakatud kaine arvestuse alusel paari minema, lodevusele järele andes piirasid inimesed ise oma valikuvõimalust. Halva mängu juures tehti hea nägu — on seda armastust nii väga vaja üldse otsida —, kuhu pöösasse sa ikka enam põikad, kui lapsuke on sündimas! Pooltel puhkudel tulid abiellujad sündima valmistuva ilmakodaniku seltsis Mendelssohni pulmamarssi kuulama. Peale selle on alati nii- või teistsugustel põhjustel sõlmitud muidki sundabielusid.

Oma senise elu rutiini polnud Regina murdnud selleks, et kõheldes poolele teele peatuma jääda. Seda, mida ta kavatses, võis ratsionaalne ning skeptiline inimene nimetada eksperimendiks, romantiline tüüp kasutanuks teistsuguseid sõnu: Regina oli otsustanud omal viisil õnne

otsida. Halemeelsust ning naiivsust polnud Regina enda juures just mitte kuigi sagedasti märganud, ent sedapuhku meeldis talle ilusaks ning üllaks looritatud definitsioon rohkem. Põhjus oli lihtne: tema kavatsusel pidid puuduma eksperimendi tunnused. Katse võis ju pooleli jääda, see kas läks korda või mitte, aga Reginal ei saanud olla tagasitee võimalust ning käegalöömist ei tohtinud ta arvestada. Koos oma perekonna loomisega võttis ta endale kanda vastutuskoorma, inimesi ei tohtinud siia-sinna pillutada.

Nüüd, kus murelik Regina meenutas oma perekonna loomise algust, ei tahtnud ta kumiseva pea sisse ära mahtuda teadmine, et siia on ilmumas raevunud inimeste kamp, kes tahab põrmu tallata kõik selle, mis sündinud läbi hingepeinade, kõhkluste ning alanduste.

Tol korral lõplikult oma riskantse kava kasuks otsustanud, oli Regina pidanud kõigepealt leidma tulevasele perekonnale pea.

Kavalusega on naised ennegi mehi õnge võtnud, aga Reginal tuli otsesõnu oma asjad korda ajada; keerutamiseks ning kassi-hiire mänguks polnud tal ei aega ega tahtmist. Pealegi oli teesklemine Regina olemusele võõras ja üldse pidas ta mänglemist maneerlikuks käitumisviisiks, mis ajast ning arust. Kui olukord vähegi võimaldas siiras olla, tuli seda ka täiel määral kasutada.

Ju oli Regina sagedane jalutamine «Krokodilli» läheduses imelik paistnud, sest häiritud Ants Pampel astus ühel õhtupoolikul talle ligi ja küsis:

«Kas majal on midagi viga? Mõni remont või?»

«Ei,» oli Regina pead raputanud.

Vastutahtmist hakkas Ants Pampel Regina kõrval astuma ja vaatas sagedasti üle õla tagasi, ise pinevil, nagu ootaks kellegi rämedat hüüdu või naeru endale kaela sadamas.

Alevi inimtühi tänav suubus lagendikule, kuhu aiamaal küürutaval alevirahval asja polnud, mõnikord tagusid siin lapsed palli. Regina ja Pampel lonkisid mahajäetud parki, kuhu keegi polnud radasid sisse tallanud. Võib-olla tuldi siia kokku üksnes jaanipäeviti, et põletada vanu autokumme, istuda puude all ja lasta pudelil ringi käia — nii nagu kõikjal kombeks. Polnud võimatu, et valge öö peol meelitasid tüdrukud purjus poisse kaugemale metsa tulema, ettekäändeks ikka seesama iidne ning kättesaamatu sõnajalaõis.

Ettevaatlikult, et teine kokkunult jooksu ei pistaks, oli Regina Pamplit küsitlema hakanud. Ta päris alevielu üksikasju ja poetas mehe isikule suunatud uudishimu terahaaval üldiste arutluste sisse.

Muu hulgas sai Regina teada, et Antsu vanemad on mõlemad elus, õdesid-vendi tal pole, niisamuti ka lapsi mitte — igati vaba inimene, nagu seda argiselt mõistetakse. Regina ei hakanud Pamplit vaevama targutustega inimese allumisest rutiinile, tema aheldatusest oma nõrkuste külge ja nende orjamisest — jäägu keskustelu lihtsale tasandile.

Reginat hämmastas, et Pampel vastas küsimustele puiklemata, kuidagi alistunult — ta ise polnud kunagi endast kõnelda tahtnud. Küllap Pampel arvas, et Regina pärib kõike niisama suusoojaks, oli ju iga aleviinimese elu niigi peo peal ja salatseda polnud mõtet. Pampli siirus, mis hiljem osutus näiliseks, julgustas tookord Reginat ning aitas tal vabaneda mingitest sisetõketest. Mees jättis üldiselt soodsa mulje,

talutav joodik, kellele Reginagi sõandas kohmetumata oma elukäiku valgustada. Ka tema võis kinnitada, et on kohustustest vaba ning pole kellegagi seotud. Jutuajamine kujunes igati asjalikuks ning rahulikuks, iseenesest kukkus niimoodi välja, et kaks ajaliselts lähestikku sündinud inimest võrdlesid oma momendisituatsiooni ja leidsid selle paljuski sarnase olevat.

Mõlemal jätkus võrdsest kannatust teise kuulamiseks ja tekkinud jutupausid ei ajanud kumbagi piinlikult kõhevile, et kas meil rohkem pole millestki rääkida.

«Kõik klapi, me võiksime abielluda,» ütles Regina ja vaatas karske pilguga oma kaaslasele otsa.

Pampel viskas äsja süüdatud sigareti maha, vajutas selle kingakontsaga laiaks ja läks näost punaselapiliseks. Ta hakkas kulmulihaseid võngutama, nagu tahaks ninajuurele sügavat mõttekurdu tekitada.

Oli näha, et jahmunud mees otsis sobivaid sõnu, need jäid tal leidmata ning ta lihtsalt pahvatas vihaselt:

«No teate!»

Regina otsis taskust rätiku, siis taipas, et pole häbipisaraid, mida pühkida, ja sellepärast mudis ta riidetükki niisamuti pihus. Ei olnud mõtet mängida sajandialguse ujedat preilit, kelle süda põksub suurte lootuste purunemise või täitumise ootuses.

Reginale meeldis, et Pampel vihas. Sellest võis järeldada, et ta polnud oma mehelikku eneseväärikust veel viimseni maha joonud.

Reginale tundus, et peab piinliku jutu kuidagi sündsalt ümardama.

«Ega ma väga kole vist olegi,» pomises Regina ja mõtles, et võtku Pampel tema sõnu kuidas soovib, pidagu neid kas käitumise või välimuse kohta käivaiks, ükskõik. Loomulikult polnud öeldu kuigi vaimukas, aga kust need naised kosimise kogemusi ikka ammutaksid? Mees- tel olid vanasti isamehed abiks — kas tänapäeval peaksid emanaised tegutsema hakkama?

Regina puhkes naerma.

Ants Pampeli näolihased lõdvenesid.

«Nali naljaks,» ütles mees. Ta otsis uue sigareti ning torkas selle suunurka.

«Selles nali ongi, et polnud nali,» teatas Regina.

«Olen küll ja küll narris olukorras olnud, minu mõõt on täis,» tõrjus mees Regina pealetungi.

«Üksinda on kõle elada,» lausis Regina lepitavalt.

«Ma ei ole kellelegi oma elu üle kurtnud,» vastas Pampel ja taganes Reginast kaugemale.

«Ka mina mitte. Peale teie.»

Niiviisi, pooleldi tahtmatult, kuulutas Regina tolle õllejoodiku vaat et oma ainukeseks lähedaseks inimeseks, kellele võis muresid usaldada.

Ants Pampel nõjatus puu tüvele, vahtis heledat kevadtaevast ja kohmas mõne aja pärast:

«Naised on kohutavaks muutunud. Lausa karda neid.»

«Jah,» soostus Regina. «Mis neil muud üle jääb.»

Pärast kodus haihtus tuimus — või oli Regina rahulik ükskõiksus

olnud kestaks mingile tohutule sisepingele? Igatahes tol öhtul Regina jälestas ennast ega tahtnud teist korda seesugust vördjalikku situatsiooni läbi elada.

VARSTI REGINA MÄRKAS, ET TA HAKKAS ALEVI MAAS-
TIKKU SISSE SULAMA. Tuttavaid sigines üha juurde, üks inimes-
tel olnud igav kõndida, kui polnud kellelegi noogutada. Mida sünd-
mustevaesem elu, seda rohkem on kombeks piasjadest kõnelda, aga
tühjast-tähjast vesteldes ei teki ju kellelgi erilist võorastust. Nii tõm-
mati Reginatki siin-seal keskustellu, sundimatu lobisemine saatis kõik-
jal inimeste toimetusi. Ühel päeval kõnetas toidupoe müüja Reginat
saksa keeles ja sedamaid läks lai jutt lahti. Regina arvas, et alevi
elanikkonna intellektuaalseid ressursse poleks paha õppetöö huvides
ära kasutada, ja toidupoe Marta soostus saksa keele praktilises tunnis
kaasa lööma.

Talve jooksul pingi nühkimisest tüdinenud lapsed olid Regina kavat-
susest vaimustatud ja kuna tänapäeva koolis on hea läbisaamise alu-
seks vastastikune huvide arvestamine — käsu ja keeluga lähed
rappa —, lubas Regina õpilastele, et avalikus tunnis hindteid ei panda.

Tol päeval, kui Regina lastekarjaga Marta juurde läks, oli tavaliselt
inimtühjas toidupoes naise murdu. Nad tõmbusid leti juurest eemale ja
Regina taipas, et ebatavalist tundi on nagu etendust vaatama tulnud.
Lapsed seadsid ennast järjekorda ja küsisid Regina rõõmuks valju ning
selge häälega ja loomulikult saksa keeles seda, mida keegi neist arvas
heaks osta.

Marta sattus oma sõiduvette, ta lausa säras, oli ülimalt jutukas,
päris iga lapse käest nende vanemate käekäigu kohta, ergutas väikesi
ostjaid sõnaohtramaks ja ulatas nobedasti kaupa. Aeg-ajalt ta teesk-
les, et ei näe pakendilt peenikese kirjaga trükitud hinda lugeda, laskis
lastel endale numbraid dikteerida ja ka summasid kokku arvutada.
Marta tegutses hiilgavalt, Reginal polnud sekkumiseks tarvidust.

Iseenesestki mõista olid poodi kogunenud täiskasvanute seas ülekaa-
lus avaliku tunni osaliste emad ja vanaemad ning üks igaüks neist
tahtnud, et tema võsu või järglane võimalikult suuremas rollis esineks.
Nii topitigi tublidele saksa keelt kõnelevatele lastele lisaraha taskusse,
äsja leti juurest lahkunud õpilased läksid uuesti järjekorra lõppu ja
pealtvaatajate kandekottidesse kogunes üha enam kaupa. Hooguläinud
lapsed ei oodanudki sedapuhku tunni lõppu.

Pärast ei saanud Regina poe juurest tükil ajal tulema, sest pealt-
vaatajad käisid õpetajat kättpidi tänamas. Jälle sai Regina hulga tut-
tavaid juurde. Poetrepri ees tekkis midagi lastevanemate koosoleku
taolist, ainult puudus see rusuvalt ametlik õhkkond, mis tavaliselt see-
suguste üritustega kaasas käis. Suhtlemine kujunes niivõrd südamlu-
kuks, et Regina hakkas tahtmatult mõtlema: kas avalik saksa keele
tund polnud kergemeelne ettevõtmine? Võidakse arvata, et ta ajab
odavat populaarsust taga.

Sellegipoolest läks Regina kergel sammul koju, viimasel ajal teda
rusunud masendumõtted hajusid kuhugi.

Väravast sisenenud, jahmatas teda ootamatu pilt.

AIMÉE BEEKMAN

Ants Pampel istus trepil ja sügas koera kõrvatagust.

Loom ei jooksnud Reginale vastu ja oma reetlikku käitumist tajudes vaatas perenaisele alandlikult otsa.

«Ma olen nõus,» teatas Ants Pampel. «Ainult mul on palju tingimusi.»

Regina oleks tahtnud valjusti oiata. See joodik esitab tingimusi! Käigu põrgusse! Ta võiks siiski arvata, et Regina tegi seal pargis mitte just õnnestunult nalja. Leppida tolle tüübiga? Elada oma elu selleks, et taluda pidevat hingelist diskomforti!

Regina tundis, et kõigepealt tahab ta istuda ning jalgu puhata, ja muu teda praegusel momendil nii väga ei huvitanudki. Ta vaatas otsivalt ringi ja taipas, et on oma valduse suhtes häbematult ükskõikne olnud. Mõnusat äraolemise nurka siin maalapil polnud. No muidugi, töö ja töö, taimed on alati hoolt nõudnud, ta eellastel polnud lõsutamiseks mahti — kas tema ise muutub samasuguseks? Hakkab samuti põosaste ja peenarde vahel ringi roomama, põlved mullased!

Regina pahameel aina kasvas.

Ants Pampel tõi abihoone juurest puunoti ja mõlkis ämbri, seadis need majaseina juurde päikesepaistele ning nühkis pakujupi käisega puhtamaks, et Regina saaks istet võtta. Talle endale sobis kummuli-keeratud ämber tagumiku alla.

Nüüd tuleks kummalegi õllekann kätte võluda ja kogu see kupatus käiks «Krokodilli» filiaali eest, mõtles Regina vastikusega, aga toetus siiski pakule.

Reginal hakkas endast hale, arvatavasti just vanad inimesed tunnevad niiviisi südamest iseendale kaasa — ju siis ka Regina noorus oli mööda läinud. Elust väsinud ning närutatud närvidega tüübid ei suutnud enam maailma kergelt võtta. Olgu, ta püüdis ennast koguda. Ise oli ta oma sõgeduses vaimud välja kutsunud, nüüd pidi Pampli vähemalt ära kuulama.

«Laske käia,» ütles Regina ja hoidis ohet tagasi.

«Pulmapidu me korraldama ei hakka. Lihaliuad, süldivaagnad ja pikad pingid on mulle vastumeelsed.»

Kas sa näed! Regina elavnes. Täitsa põnev! Sulaselge eestlane ja põlgab söömaorgiat!

«Ma ei vaidle vastu,» kohmas Regina.

«Registreerimine peab toimuma salaja, võiksimme käia rajoonikeskuses, et uudishimulikke ninapidi vedada.»

Regina oli jahmunud. Mis inimene see Pampel on? Tal on isegi mingid põhimõtted olemas! Uskumatu!

«Olen nõus,» ütles Regina.

«Pärast abiellumist tulen siia majja prooviks elama, kui mulle kooselu ei meeldi, lähen oma pugerikku tagasi. Vabadust ei anta niisama lihtsalt käest ära, ma ei põleta sildu.»

Sa vaata, härra hindab ennast kõrgelt. On alles nali! Võib-olla on sellel vindivennal veel mõned põnevad kompleksidki varuks?

«Olgu,» muigas Regina lõbustatult.

«On teil ikka himu mehele minna, et nii leplik olete!» imestas Ants Pampel.

«Ka minul on paar tingimust,» teatas Regina ja mõtles, et nad

Pampliga mängivad selle mängu maha ja pärast naeravad kooris. Kunagi on kena meenutada: oli kord lustlik ohtupoolik.

«Eks kuulame,» soostus Pampel ja patsutas koera.

«Ma ei saa lubada, et minu kohta mingid kahtlased lood levima hakkaksid. Tahan edaspidigi kooliõpetaja ametit pidada. Nii et hoidke oma õllesõprade ringis pool suud kinni.»

«Laterdamine on eitede lõbu.»

«Ja veel: kui tahate juua, siis teadke mõõtu. Aiaalustest ma teid otsima ei hakka. Räuskamist ma samuti ei kannata ja lauanõude kildusid koristada ei taha.»

Ants Pampel vilistas.

Koer kikitask kõrvu, nagu oleks tedagi Regina avaldus üllatanud.

«Kas see tingimus on vastuvõetav?»

«Eks võib kah,» venitas Ants Pampel. «Kas kirjutame kohe lepingu ja paneme pookstavid alla?» küsis ta pilkavalt.

Regina pea lõi kumisema. Kui lihtne oli olnud oma tulevast perekonda kavandada! Nüüd, kus asi susisema hakkas, oleks ta tahtnud püsti karata ning ummisjalu metsa tormata. Ära siit! Ära siit!

Ometi jäi Regina paigale. Päike oli vist ta kondid pehmeks küpsetanud, ju ta ei suudaks ainsatki sammu teha. Seevastu Ants Pampel kargas reipana püsti, lõi loperguse ämbri jalaga eemale, ta silmaavad ahenesid nagu käsu peale liivateradeks — ärgu keegi proovigu talle hinge sisse piiluda! —, ja mees sirutas käe välja.

Regina ei liigutanud oimugi. Ants Pampel kummardas ja puudutas huultega oma tulevase naise sõrmi.

Näe, avaldab armastust, imestas Regina.

«Sa oled omapärane kuju,» väljendas Pampel sina peale üle minnes oma soosingut.

Eks ma saan temaga näguripäevi näha, muretses Regina. Niisiis hakkas siitpeale perekonnaelu rutiini kujundama, et ajapikku selle orjaks muutuda. Mille nimel? Eks tulevaste laste nimel. Et võiks taevavärvasse jõudes lausuda: olen kannatanud nagu kõik naised ja oma asemikud maailma maha jätnud. Laske mind nüüd paradiisiaia nõgeste varjus puhata.

Nagu iga tänapäeva inimene, oli ka Regina täis pikitud pealiskaudseid teadmisi psühholoogiast ja meditsiinist. Iseäranis ahnelt oli ta lugenud kõike, mis geneetika kohta näppu puutus. Kokkuahmitust piisas parajasti selleks, et oma hirmusid toita. Regina oskas karta kõikvõimalikke inimesesse puutuvaid hälbeid, mis teaduse poolt registreeritud. Nagu teisedki, oli ka tema ammuigi taibanud, et looduse kuninga uurimine on alles lapsekingades, eksperimendi staadiumist poldud suurt kaugemale jõutud. Järelduste tegemise ajastu algas kuskil hämara tuleviku taga.

Selle valguses võis Regina ennast kujutleda nimetuks uurijaks ja lohutada ennast mõttega, et temagi püüab täiendada maailmapilti ning teeb iselaadse katse. Mis sellest siis ikka, kui tema panus osutub mikrokoopiliseks tolmuübemeks kuskil inimest ja tema olusid uurivate distsipliinide vallas kogutud teabekuhja jalamil. Ehkki ta ei tohtinud endale lubada kõhklusit ning kaotusmeeleolu, võis siiski lepitust leida ka sellest kurvast mõttest, ettevõtmise nurjumise korral saab tema

valitud tee vastuvõetamatus tõestatud. Eelnevad põlved sillutavad järeltulijatele jalgealust — ja nii edasi.

Eks Regina oli läbi aegade lasknud ennast kõiksugusest statistikast võib-olla liialt mõjutada. Jube oli lugeda olnud, et nii- ja niisugune protsent fertiilseid naisi on üksikud ning nende koefitsient vabade meeste suhtes kõrge. Regina koos paljude tuhandete temataolistega arvati elu aktiivsema poole pealt välja. Üksikindiviid on teadagi isekas, ta ei taha olla tarbetu heidik. Statistika on kiretu, alternatiivi ei paku, see tuli endal leida, et lugupeetavamasse rubriiki üle ronida. Nii oligi Regina asunud ennast vinnama üle tohutu kõrge müüri — millega muidu seletada seda, et ta polnud luuda haaranud ning Ants Pamplit värava taha kihutanud!

Jälle kord tabas Regina end sellelt, et püüab oma käitumist iseenda ees õigustada. Oli ju temagi eelarvamuste kütkes nagu need, kelle eelarvamusi ta põlgas.

Olgu, esimene samm oli astunud, ega järgmisedki tegemata jää. Enam polnud pääsu. Regina võis ennast turgutada mõttega: ainult julged suudavad elada oma elu elamisväärselt ega küsi, kui kõrge on pingutuste hind.

Tol päeval, kui nad Ants Pampliga pooleldi mängides kaubad maha tegid, ei juurelnud Regina selle üle, miks tahab mees nende pulmi salaja ning ilma tunnistajateta korraldada.

Pampli kummaline käitumine hakkas teda huvitama märksa hiljem, siis, kui nad bussiga rajoonikeskusesse sõitsid, et abielu registreerida. Vaikides olid nad kõrvuti istunud, pealtnäha täiesti igapäevased reisi- ja, rõivad vahest veidike pidulikuvad, kui alevi vahele, poodi või postkontorisse minnes. Reginal polnud pruudikimpugi — toimugu kõik varjatult ning tähelepanu tõmbamata, saagu Pampli tingimus täidetud. Vaid õnnest säravad noored paarid ihkavad imetlevaid pilke — kades-tage meid! Neid vaadataksegi, nii et küll saab, ja mõeldakse: olin ju minagi kunagi samasugune, aga ilus aeg kaob imekähku. Las tee-asujad usuvad pealegi oma ainulaadsusesse, arvaku, et argipäev ei hammusta neid ial. Ehkki Regina ei pidanud pulmapäeva dekoratsioonide kuigi tähtsateks, sugenes tal südamesse ometi ehtnaiselik pitsitus: miks pidi ta elu üks tähtsamaid sündmusi nii tuhmilt mööduma? Pealegi häiris Pampli käitumine, mis ei klappinud seesuguse mehetüübiga kokku. Temataolised primitiivsed mehed, kellel alkohol aastate jooksul pidurid lõdvaks teinud, peaksid tahtma oma saavutustega teiste ees hiilata. Tänapäeval aina räägiti materiaalse heaolu kasvust, see tees oli elu nurgakiviks seatud — miks ei ihanud Pampel vähemalt sellega kelkida, et on joomasõprade kehvast kambast ühe ropsuga välja karanud ning heale järjele tõusnud. Topsivennad oleksid kadedusest roheliseks läinud.

Miks polnud Pampel oma kasuliku tehingu puhul nina püsti ajanud? Kes veel ta sõpradest oli osanud nii jõukas majas peremehe troonile tõusta?

Eks vana harjumuse kohaselt hinnatud ka haridust; Regina oli kindel, et alevi teistel viinaninadel polnud kõrgkooli diplomiga naist. Pampel oleks võinud oma pükstest välja hüpata. Kuskil nurga taga saanuks ta ennast oma topsisõprade ringis täis puhuda ja kiidelda, et noor

naine armus minusse hullupööra, heitis oma maja ning diplomi minu jalge ette. Mis te selle peale kostate?

Reginat tegi rahutuks, et Pampel polnud vastavuses sedasorti inimeste kohta kehtiva mõõdupuuga. Hakkas kuidagi kõhe, nagu oleks teda ninapidi veetud.

Tegelikult pidi Regina head saatust tänama, sest oli pääsenud peo korraldamisest. Alguses nii ujedad külalised oleksid peagi joobnult jaurama kukkunud — katsu neist siis lahti saada! Suur lõbu küll! kõigepealt nügi võõrad tinasilmad ukse taha, siis lohista oma värsket abikaasa trepist üles magamistuppa. Registreerimisele söites oli bussistmel rappuv Regina endamisi juurelnud, mismoodi on kergem maani täis meest teisele korrusele tarida: kas upitada ta selga nii, et kinganinad takerduvad astmekantide taha, või vastupidi, lasta kontsadel vastu treppi klõbiseda!

Loomulikult ei teadnud Regina, kas ka teised pruudiseisuses naised olid viimasel vabadusetunnil seesuguste probleemide kallal pead murdnud.

Registreerimise protseduur läks libedasti. Et nad Pampliga olid saatjaskonnata, lülitati nende puhul abiellumiskonveier kiiremale käigule — saaks ühe paari jälle jalust ära! Ukse taga tammusid kärsitult tõelised pruudid: valge siid kahises, loorid ja kroonid peas, lillekimbud käsivarrel. Tõelised peigmehed kandsid musta ülikonda, igaühel kikilips õhetusest roosa lõua all. Päevakangelaste ümber tungles sugulaste-tuttavate elevil parv, pidulikku kleiti pitsitatud tulevased ämmad olid veel enne saali sisenemist härdusest nutma puhkemas.

(Järgneb)

Kersti Merilaas

RING JA RIST

1

...saabund on sügis,

lõõrred koltuvad, langevad lehed,
vili viidud on salve ja linnud
hennanud lõunamaale,
ja pikkadel pimedail öödel
tulevad armsad surnud,
mu ema, mu õde ja tema,
nad tulevad, seisavad uksele
ja räägivad: saabund on sügis,
lõõrred koltuvad, langevad lehed,
vili viidud on salve ja linnud
hennanud lõunamaale,
ja pikkadel pimedail öödel
me tuleme, seisame uksele
ja räägime: saabund on sügis...

2

Petis, kus on pühvlinahad?

August Sang «Indiaanid».

Kõrgete mägede harjad
säravad valgemast valgemalt:
kahepäised kotkad
alla sealt vahivad
ja ära
voolavad ränduri jalge alt
esiisade põlised jahimaad.

Oi indiaani lugu:
viib pühvlinahad Buffalo Bill.
Kustuva lõkke ääres
valvata,
pihus ädalalill.

KERSTI MERILAAS

Ja kuhu minnagi? Meri
on püsti ees.
Läände laskuval rannaribal
maasse magama vajub mees.
Vaglake varvastel sibab,
rinnal kõhiseb luitekaer.
Tuhandeks aastaks
näota näole on tarretund
hääletu naer.

3

Kuu tõuseb, suur punane kuu
metsa mustade sakkide kohale.
Varjud viskuvad üles
ja tarduvad valvel.
Selles tuikavalt punases valguses
läbi kumama hakkab
must sõmerjas muld
ja ma näen, kuidas kätelt,
mille õrnust ja kindlust ma tundsin,
tasa sahnal koorub
tume siid.

Mustpunases öös on tunda tule lõhna.
Korraks lahvatab leek: kokku
variseb mälestuste maja.
Tahmase sõrmega
kritseldan lõhenend koldekivile
ringe ja riste,
ikka veel uskumata,
ikka veel leppimata,
ikka veel.

4

Ükspuha on nüüd, kus olla,
kõik paigad on ühtviisi head;
tammuda seinast seinast,
ümber öömaja teha tiir
või tõusta õhku.

Kõik seosed on katkend, veider
on olla äkki nii vaba,
nii sõltumata ajast,
nii lahti maast.

Vaga hulluke vantsin,
käes kott ja kepp,
ja mu ümber on ääretu
hingetu stepp.
Jälgede tuhmuv rodu,
tühjuse tume piin,
aga siingi võiks olla mu kodu,
oleksid sina siin.

Maa pöörleb ja maastikke
vaheldub taas;
igast küljest nüüd piirab mind
ummiklaas.
Õõtaevast lõhestab
tuline tähelang.
Olen sunnitöölaagrist
ärakaranud vang.

Padrik ja põhjatu lodu,
süü raskus ja süümepiin,
aga siingi võiks olla mu kodu,
oleksid sina siin.

Ja jälle teisale, ära
kannab mind hõljuv aeg:
üks punane pihlapuu särab,
ja sammeldand kiviaed,
ja madala päeva paistes
üks kahvatu odranurm,
kõrtes sahistab sügis,
aga võib olla, et surm.

Sellest punasest pihlapuust sammugi
ma edasi enam ei saa;
aimub — siin kunagi ammu
oli mu kodumaa.

KERSTI MERILAAS

Aina hulgun aga
hallil hingekuul,
silmad selja taga,
surnu suudlus suul.

Möödub ratta täral
vanker, kronu ees,
istub vankri päral
tuttav kroonumees.

Kelle kord on minna,
kus ju käsk on käes,
keerab sisse sinna
vääramata väes.

Nagu lillelt lehed
võtab sõbrad ning
jätab vihamehed,
neil on visa hing.

Nii ta pikkamööda
mu valda tühjaks veab,
minust ikka mööda:
Surm mind surnuks peab.

Rein Saluri

KOGUJA

Mets paistis läbi. Iga puu seisis omaette, hõre, raagus ja alasti, poetanud lehed tüvejalamile hunnikusse, katnud juured vettinud mustpruuni kihiga. Suvine ühtekuuluvus, mis võrad kokku liitis, oksad läbisegi põimis, oli sügistormides lagunenu; mets kui tuulevari, kui vihmakaitse oli kadunud, seisis vaid üksikud puud, mis kirdeilide puudutusest võpatasid. Mets paistis läbi — seda mahajäetud küüni võis suvel ainult teadja üles leida, praegu peletas küüni märg palksein juba kaugelt lootused kuivale küljealusele.

Ta polnud ammust aega sügismetsas käinud, mäletas üksnes, et kunagi oli see uduhägune vaikus teda rahustanud, omamoodi heldima pannud, ja need meenutused sundisid teda süüd otsima iseendas, ta pidi aru saama metsa jäävast muutlikkusest, ta oleks tahtnud ka praegu siit rahu leida, aga ei leidnud.

See eraldumine on mul endal välja mõeldud. Näen metsas ainult puid. Ma ju tean, et kunagise näilise rõõmupeo varjus käib suur võidujooks, enda eest valmisolek, kus võimsam varjutab väetima eest viimse valguslaigu, kus igaüks hoolimatult, isepäitsi vohab. Praegu on mets rahu-lik, taltunud, alistunud, ja see ärritab.

Heinaküüni juures otsis ta mõnd kuivemat paika, kuhu toetuda, aga samblikune kivi, mis suvel lausa õhkus kuuma, tundus istumiseks külm ja lige. Ta nõjatus vastu küüniseina, müksas isegi paar korda õlaga, kuid palgid püsisid seinas kindlalt ja tal hakkas sellest kergem. Mis sest, et palkide vahelt olid näha märjad heinatuustid — tuul pääses pragudest läbi käima ja mädanik polnud seinu puutunud, palgid olid pahklikud ja põleksid hästi. Kuid ka siis, kui ta oleks siin suvekuivas kirvesilmaga kopsinud, kui palgid oleksid talle varma kõlksumisega vastanud, oma kõlblikkust tunnistanud, poleks ta hakanud seda vana ja kasutatut ehitist tulepuudeks lammutama. Teiste kätevaevast ei tohtinud tema kerget sooja saada, ta oli harjunud endale ise talvevarusid muretsema, piirates oma tahtmisi isegi kiirel metsatööl — kätteantud raielangil käis ta ringi ja valis puid, mis ei paistnud silma ei ilu ega inetusega, tema ahjutäiteks pidid vahepealsed saama, pikad ja sihvakad kasvagu metsailuks, tema silm jäi kõige kibedama töö ajal pidama eriliselt pentsikute puude peale ja siis surus ta teeseldes maha leidmisrõõmu, tõstis kirve kuidagi kohmetult ja vargsi, justkui kartes leidu kahetada. Saagis puu maha või raius kummalise oksa tüve küljest lahti, juuris välja mõne tuultest mahamurtud jändriku kannu ja

REIN SALURI

vedas need siis terves tükis koduõuele, teiste eriskummaliste juurde hunnikusse. Algusest peale — nii kaua kui tema mäletas, oli seesugune kogumiskihk tal metsas ikka peale tulnud — ei söandanud ta endale tunnistada, et nokitsemist jätkuks elu lõpuni, tal oleks, millest ilu luua, voolida riidenagisid või järisid, pussipäid või kadakakeppe, unka-laudu või lihtsalt naljakaid puukujusid, mida niisama silmarõõmuks mis tahes kohas püsti panna. Puuslikud uhkeldaksid tema saunaesisel ja ajapikku harjuksid kõik nendega ära — talle poleks seda harras-tust pahaks pandud, pealegi oskas ta külas parimaid labidavarsi teha ja löi käed külge kõikjal, kus puu järele lõhnas. Saunaesisel seisaksid tal haldjad ja nõiad, naabrimehe näoga lollike ja muud tegelased, kelle kohta ta isegi ei oskaks öelda, mis või kes nad on. Ta oli ikka metsas ringi käinud äreva ootusrõõmuga, teades, et päris tühjade kätega ei tule ta kunagi tagasi, siiani oli ka saunatagune rägahunnik, millest rabavees mustunud tammeoksad ja keerdus kadakajuured välja turri-tasid, talle omamislohotust pakkunud. Hea peremees võtab ka rooste-tanud naela maast üles, liiati siis imelisi loodusesünnitisi, mille jaoks ainult temal silma jätkus.

Varem oli tal enda pärast heameel olnud, ta oli tundnud ennast min-gil moel erilisena — nii silmanägemise kui käteosavuse poolest, ta oleks heatahtlikult või lõmpsimeeli osanud vastata igale pärimisele, et miks sa seda kõike teed, mis mäng see olgu.

Tegelikult ta ju ei mänginud, polnud seda mängu alustanudki ja mõnikord tõdes lausa rõõmuga, et õnneks pole unistused ikka veel tõe-lisuseks muutunud, oli leppinud teadmise-ga, et unelmad ja kibestu-mised temas rahumeelselt kõrvuti elavad, ja oli sellise kooseluga päri. Kuid metsas kolades oli ta aina silmad lahti hoidnud, puudutanud hin-davalt kasepahkasid, kuigi ei uskunud, et nende katsumine haigused eemale peletab, raagus okste vahel seiranud tuulepesasid ja neidki koju vedanud — mõnele nõiale võiks neid luua asemel pihku pista. Koju jõudis ta alati elevil; ise raske koorma all küürus, seletas ta teistele majalistele pikalt ja laialt, miks ta just selle tüüaka või tolle juurika kohale oli tarinud, jättis need siis teiste hulka sauna taha ja mõtiskles samas, missugune rõõm see oleks, kui saaks kõik muud askeldused kõrvale jätta ja aidaesisele istuda, klõbisevalt kuiva oksa kätte võtta ja midagi tõelist valmis teha. Tal oleks alati meeles, kas ta leidis selle oksa kevadel või talvel, metsast või mererannast, rabast või järve äärest, milline oli sel päeval ilm ja kustpoolt langes oksale valgus. Tema oli neid looduse äraspidisusi märganud ja pidi nende saamisloo meelde jätma.

Ta toetus väsinult vastu küüniotsa ja mõtles, et temagi on elus palju palke seina pannud, on sammalt korjanud ja kuivatanud ja sellega

majaseina täitnud, on vundamendiks kive veeretanud ja sarikapärgi pununud, kuid kõiki neid tõsiseid töid ei andnud võrrelda selle magusalt mõttetu tundlemisega aidaesisel või pliidisuu ees järil; kõik nood majad, pingid, laudad ja katused polnud midagi nende sealpoolsete kõrval, mis saunaukse ees seista võiksid. Kord oleks kena teda ennastki seal ukselehel pildistada — mustlepast Vanasarvik käes, kõrval püsti mehepikkune lusikas, tõeline hiidkulp, mille ta mõnes külapulmas noorpaarile kingiks, ja tema kink võetaks vastu tänu ning imetlusega.

Miks ei võiks ta endasuurusi lusikaid voolida ja teha traktoreid, til-lukeksi nagu suitsukarp?

Ta libistas peoga üle vihmadest siledaks uhutud palkide, ohkas ja kõndis metsast välja. Raagus metsas vajuvad silmad püstijalu kinni, kõrvad on kurdid ja näpud tuimad justkui reumavalus.

Kui ta saunatagusele jõudis, hakkas lumelobjakat sadama. Märjad kokkukleepunud räitsakad langesid tema hädavarandusele ja ta ei tahtnud näha, kuidas see jälle lumme kaob, läks kuuri alla, kus riita laotud küttepuude kõrval vedelesid juba kuivad mängupuud, võttis ühe kadaka, ühe sanglepa ja ühe siugu meenutava kase, lohistas need enda järel majani, kraapides lumekirmele selle talve esimesi jälgi.

Ta oli alati kinni hoidnud oma vanast leivaahjust, mis võttis enda alla pool kööki, oli vastu vaielnud nii kodustele kui ka külarahvale, kes tahtsid ahju maha lõhkuda, sest igale lapsele oli selge, et ahi kulu-tab liiga palju puid ja sooja ei anna ikka, leiba aga ei küpsetatud külas juba aastakümneid. Kuid talle läks seda ahju tarvis — need tihumeetrid, mis ta heast peast korstnasse küttis, olid tema eraasi, ta ise saagis ja rassis, vedas puid metsast välja, raius halgudeks, ladus riita ja kuivatas, nägi vaeva nii küttepuudega kui mängupuudega, ja alles nüüd pidid need mõlemad ahjus võrdseks saama.

Kuuri alt toodud kõverikud võtsid kohe tuld, nendel väänikutel oli veidraid muhke ja lohkusid, millest tulekeel kiiresti kinni hakkas, siledalt halult võis leek alguses maha libiseda. Ta istus ahjusuu ees, pilk tules kinni ja pea tühi. Kas saab keegi teine sellist rahu kätte, nagu tema oma vana ahju ees istudes — sellist tühja rahu? Tal polnud tahtmist mõelda, et maailmas on palju teisigi tulekummardajaid, ja kui nad praegu, samal hetkel, samamoodi lõkete, luksuskaminat ja taluahjude ees istuvad — mis teab tema nende tundmistest, kas ka neil on tulle heita midagi sellist, mida kaua on hoitud kui seletamatult väärtuslikku?

Kadakas särises, lepp praksus, kask leekis rahulikult.

Nende veidruste, nende ebaharilike puutükkide tekkeks on alati midagi tarvis olnud — on siis nõrgemale tugevama puu oksad ette jää-nud ja too on pidanud ennast kahekorra koolutama, et päikesele lähe-

male pääseda, on puu sisemusse mingi haigus pugunud, mõni seen või midagi veel väiksemat ja kurjemat, mis puu sirged sooned välja väänab, või jääb tihedas metsaaluses juurtele kitsaks, või on inimene oma jõudu näidanud ja puu on eluõigust nõudes just selliseks kasvanud, et lõpuks teeb mõni temasugune ringikondaja oma silmarõõmu nimel puu katsumustele lõpu.

Peaks veidi aega kõrbes elama, et puust aru saada.

Kord leidis ta kase, mis kunagisele mahlalaskmise tilale oli kesta ümber kasvatatud — ümber võörkeha kasvanud pakk turritas tüvest välja, meenutades torutava suuga vanamehenägu, imestavat ja veidi napakat metsavana, kuid see aastakümneid tagasi tüvesse löödud puutükk polnud jõudnud päriselt kaduda, enne tuli tema sae ja kirvega, rõõmustas nagu laps, uuris torus suuga vanameest eest ja kõrvalt, sülitas pihku ja saagis kase maha — üks pakk jäi kuuri alla kuivama, ülejäänust said küttepuud, kõiki oksa ei viitsinudki metsast välja vedada. Ja kord oli ta jugapuu kallal käinud, aga sellest ei tahtnud ta mõeldagi, känd ise oli kusagil puuriida taga peidus. Ta ei tundnud ennast kurjategijana, looduse kaitsmise reeglid olid välja mõelnud inimesed, kes salaküti kirgi ei mõista, ta oleks võinud jugapuuliiste õllekannu viirutusteks peita, nagu vanasti tehti, ja keegi poleks millestki aru saanud, ometi tundis ta ennast võrdselt süüdlasena kõikide puude ees, olgu see viimane kraaviäärne lepajärss, jugapuu üllus ei heidutanud teda rohkem ega vähem. Puu on puu.

Kui aga tema saunatagune imenoos siit leivaahju suust sisse pidi mahtuma, kas jääb siis temal tõesti üle ainult ämbritäite kaupa tuhka välja vedada, või on nendes puudes midagi, mingi jälg inimsüüst, mis on väärastuste põhjuseks, ons nende pahllike tüüakate seas ükski oks või tüvi või känd, kuhu on jäänud murdunud kirvetera või saelehe kild, mille puu on nüüdseks enda sisse varjanud, või koguni omal ajal puusse tunginud lõhkekeha, mis ootab ülestõusmist ahjuleitsas, et tuhandete langetatud puude nimel öelda talle välja oma viimane eitus? Alati, kui ahjus või lõkkes mõni oks liiga äkilises tulevalus raksatas, tuli talle meelde, kuidas karjapoisina sai kamalute kaupa padroneid tulle pillutatud ja lõkke lähedal kivi varjus küürutatud, lõke paukus ja kuulid kiunusid ümberringi. Täismehed olid üksteist niimoodi läbi püssikirbu sihtinud, kuulid lendama pannud kuhu tarvis, poisid pidid selle lusti mängimisega verre harjutama.

Ta tõusis püsti, et ahjus tuld kohendada — ümmargune lepakühm oli leegis pooleks murdunud nagu küps kaalikas, ta togis seda roobiga, koputas söestunud kihti maha. Ahjusuust lahvatas välja lõbus leek, see puu oli tõesti vanal kaevikurinnatisel seisnud, jonnakalt kõver justkui pealetükkiv mälestus.

Ralf Parve

*

Pikad pilved kui tohutud paklad
on laofusse laiali veetud.
Vastu loojangut lõõmavad aknad.
Nüüd arved on endaga peetud.
Silman aeglaselt raagevat eha.
Ei mõtle peole, ei aule.
Ainult armsate jaoks tahan teha
veel veidike lihtsaid laule.

*

Kõik päevad on viisistatud,
iga tund on kui noodimärk.
Selle järgi ma mängin lugu.
Ja see lugu on ajajärk.
Ning pöörates viimset lehte
on kirjas veel ainult paus,
mille peale peab rõkkama saalist
rahuloluga kaasnev aplaus.

*

Ei maksa matta lauludesse
nostalgiat ja kestvaid stresse,
sest asjatu on võõrik pelgus,
kui kõik ju ammuilma selgus:
miks puhtad mõtted piinaks saavad,
miks eal ei kasva kinni haavad,
kui need ka igiaegu löödud,
miks hūvameelseist löödult möödud,
miks kogemata vihavahku
võib minna vaenlastena lahku,
kust pärineb ükskõikse jäisus,
ameeste heitlik tuulepäisus.
Eks kogemuste kuldne rikkus
tea öelda, mis on inimlikkus.

RALF PARVE

Alvi Schmuul

LAPSED

Nad olid vend ja õde. Ta oli ergu olemisega, aga tema oli tasane.

Tõuse üles ja lähme, ütles tütar isale nelipühilaupäeva öösel.

Pimeduse varjul see sündis. Ta laskis pool talukohta oma nime peale kirjutada.

Ja piirikivid seati paika. Aga ta viskus seliti peenrale ja nuttis. Ma pean parema poole saama!

Isa süda läks haledaks. Tütar sai viljakandvad põllud, poeg nüsitud kibuspuude ja kivivaredega siilud.

Su nimi jääb vandumiseks mu lastelaste suhu!

Ja esivanemate majast ajas poeg minema oma isa.

Aga seal kadakate vahel, vihakeemast ja needimisest kaugel, said valmis tütre eluruumid. Tema saunas söi ta karjase kasinat toitu.

Ta otsis endale meest, aga ei leidnud.

Ja kui ta Kantsi külla läks, nägi ta teda ja ütles: ma leidsin mehe. Aga nad olid õeste lapsed ja nad küsisid õpetajalt: kas me võime kokku minna? Ta ütles: Võib. Sest vendade lapsed ei või.

Ja pulmapäeval läks isa väravast välja ja jäi kauaks kadunuks. Kui ta tagasi tuli, ütles: ma eksisin ära.

Ta ei rääkinud õigust. Ta ei tahtnud neid pulmi näha. Sest väimees ei olnud õige mees. Ta oli Riias pättjalaks olnud.

Ta tuikus õllest ja laud oli täis okset ja paska.

Aga nad elasid ja tütreid sündis ühe- ja kahekaupa.

Nad jooksid ringi.

Jää ragises kuhjadeks rannakividele. Neitsilikus vees leisisid luigepaarid ja päike säratas nende sulgi ja nende kiirgus oli heledam jäävalgest ja tuul pühkis puhtaks laste unesed silmad. Nad luikasid nagu pesast ehmatatud linnud.

Ja Liina pidas pruudipõlve ja noor väimees Joosep tuli majja.

Lapsed kuulsid püssipauku toas. Nende isa heitis hinge jahipüssi puhastades.

Lesk parandas atra, tagus rauast kirve ja nõel välkus ta käes.

Ma teen vanakuradile silmad ka pähe!

Ja Joosep oli talus rohkem ilu pärast.

ALVI SCHMUUL

Nad olid merel ja lainete käes katkes aer, aga tal polnud hirmu, sest ta juuksed olid paljad ja tanu paadipõhjas ja lained kiigutasid neid ja väi oli keeletu kui utt pügaja käes. Ja päike kattis nad kuumade käsivartega ja rõõmukilamises libisesid kalaparved merevees.

Nad niitsid heina. Ei tütreid jäänud emast sammugi maha. Aga tema magas kase all vilus ja kergitas ennast vaid kusemise tarvis.

Higileemes naised keerutasid vikateid ja viskasid talle uimastavaid pahmakaid pähe. Ta noristas edasi ja roheline lehevirve kattis ta silmi. Valged olevused seisid ligistikku ja sirutasid taeva poole oma haralisi jäsemeid. Ta läks kõrgele üles mööda kaske, kus oli kalliskividest tiik erekuldsete lilledega. Seal kõikusid kellukesed tuule käes ja kaugele kandus hurmavat heli.

Joosep müüs maha talu kirju varsa ja jäi linnakividele seniks, kuni rahad kulutatud. Aga ämm ei pannud seda süüks, sest ta tarvitas teda ja hellitas rasvaga. Ja ta vana isa silmad pidid seda nägema.

Sa oled varestega nõu pidanud ja noore mehe ära nõidunud. Miks ei lase sa mind südamerahus surra?

Ja vastu ööd läks ta majast välja. Ta tõstis käia ja virutas selle aknast nende aseme ette. Nad kokkusid une pealt ja värisesid mitu päeva enne kui toibusid.

Aga jõululaupäeva õhtul viis ta oma vana isa nende lammastesauna ukse ette ja kallas ree pealt maha ja keeras hobuse ringi ja sõitis minema. Ta hüüdis teda. Aga ta süda oli kui kinni savitatud.

Kuidas see päev küll teiste vahele mahtus! Ta tuli tagasi!

Aga talle ei antud aset. Ta ronis parsile ja kukkus sealt öösel alla.

See pidi hea laks olema, mis vanainimene paepõrandal sai, sest varsti ta suri ära. Aga ta oli ka üheksakümmend kaheksa aastat vana.

Tiina käis kahtekümmet ja läks suurele maale teenima.

Kus on sadam? Kus on suurmaa?

Mine ikka teed mööda!

Ta hakkas astuma koidikul ja jõudis keskpäevaks Kuivastusse.

Ta otsis uisku, millega inimesi üle väina pidi viidama.

Ta nägi ühte kaupmeest, kes oma kastide otsas istus, ja küsis ta käest, aga mees raputas pead ega lasknud end tülitada.

Tiina ikka vaatas ja nägi, et inimesed oma kompsudega ühte paati läksid, ja ta läks nende juurde.

Sa pidid maha jääma, ütlesid nad.

Aga ta sai sõidu peale, ta sai üle väina.

Ja hobusemees oli Virtsus vastas ja nad otsisid ja silmitsesid teineteist, sest talvel oli kaup valmis tehtud ja näod ähmaselt silme ette jäänud.

ALVI SCHMUUL

See oli Nakama mõis, kus ta teenis.

Ta võttis kergesti õppust ja oli mõisarahva meele pärast ja härrade seljad olid laiad ja paksud nühkida ja suurekõogi põrand värvimata laudadest, mida seebiveega tuli uhada, ja vana Kai lõi seelikusabad üle pea ja ta püüdis kõik kirbud kinni.

Õo oli käes ja ta loputas ennast ja nõrkes väsimuse kätte ja ärkas puuvanni sees ja küünal oli kustunud.

Ja talvel käidi teda jälle tööle kauplemas, aga ta pidi koju abiks jääma.

Ta võttis kaevust vett ja vibu katkes.

Ta kukkus kaevu.

Ta hüüdis appi, aga teda ei kuulnud ja ta pidi ise katsuma välja pääseda.

Ta põdes pikali maas. Aga sai ikka terveks ja leidis mehegi.

Ta peigmees oli sõjaväes ja jäi seal kopsuhaigeks.

Kui ta laevaga Kuivastusse jõudis, saatis ta sõna: tulge vastu, ma ei suuda käia.

Ja Tiina läks hobusega vastu ja viis ta koju.

Ta elas kaks nädalat ja suri ära.

Tiina oli üksi mitu aastat. Ja Madis ikka vaatas teda, aga ta ei tahtnud teda ja ta ei tahtnud ka seda teist, kelle nimi oli samuti Madis.

Ennem lähen seitsme versta taha kui Madisele!

Ja siis tuli Tõnu, see kõige parem, ja ta sai oma seitsme versta taha. Ja poeg Timmu roomas vagude vahel ja oli üleni mullane ja toppis vihmaussi suhu. Aga ema veeretab tõrre põllupeenrale ja tõstis Timmu tõrde.

Ja seesama Madis, kelle Tiina ära põlgas, läks Kiideva pruudi juurde.

Raske sadu täksis vastu seinat, kui ta teda asemelt otsis.

Liisi magas kambris ja Ruudi istus aseme ääre peal ja Madis tuli ja torkas pussiga Ruudi käsivarde ja ta pidi ära minema.

Nad ootasid teda paadis ja vaatasid lagedat mereranda pidi, aga Madist polnud kuskil.

Ta tuli mööda helesinist randa. Ta jalge ees oli valgete pilvede põhjatus. Ta varbad puudutasid lainekurdusid liival ja ta süda hõiskas.

Siis hakkas Madis paistma ja nad ütlesid:

Narrime teda natuke.

Nad tõmbasid purje üles ja kiigutasid nagu sõidul ja Madis nägi purje liikumas ja lidus mööda randa, et paljas pealagi vilkus.

Ta jooksis oma kolm versta ja pruudi headus oli ihust kadunud, kui ta lõõtsutades paati ronis.

ALVI SCHMUUL

Ta oli Saaremaalt pärit.

Ta juuksed olid musta karva ja pätid keerdus jala ümber.

Ta küsis vett, aga Sander tõi talle petipiima ja võttis ta naiseks.

Nad olid laisad ja vedelad, aga mehevennad Mihkel ja Madis usinad.

Me peame ka vara tõusma ja enne palavat odra maha saama. Lähme õhtul põllule ja heidame nabra sisse, et varavalges ärkaksime.

Vili kõhises ja kõrred langesid sirbi ees. Päike põletas liikmeid ja küpseid teri kukkus kivide õhukestele varjudele ja nad armastasid teineteist odranabra sees.

Päike oli pooles taevas, kui nad maast lahti said.

Ag vennad võtsid peenral põlast, sest nende kõhud olid tühjad ja nahad õsumisest märjad.

Juula nägi seda ja ütles:

Vaata söömasulaseid!

Ja Mihklil hakkas leib suus ringi käima. Ta sülitas selle välja ja ütles:

Ei ühtegi. Küll hooraja saab isu käes otsa.

Ja Juula vaatas häbita silmadega Sandrit ja käänas ta südame enda poole. Ja Sander lõi kirvega Madise maha, sest ta süda oli õotsuma lõõnud, nagu puud metsas tuule käes õotsuvad.

Nad ütlesid: see oli õnnetus. Ei meie ole kuulnud-näinud.

Ta tuli tuppa mullaste jalgadega ja Juula hakkas taplema.

Ta läks ja kadus.

Ta astus mööda hõbedast kulu ja lehekortsud kõbisesid. Seal nad sigisid. Ärganud ihas, tõusid tulekeeltena kõrgesse, vajusid maa ligi kui suits, kui inimliikmete kuhi liigutas-sagis ussipesa.

Ta kohkus ja kargas üle kiviaia.

Ta leiti metsast oksa küljest. Elu oli talle tülkaks läinud.

Ta lüpsis lehma ja ämber oli täis sooja piima.

Ta küsis oma kaksikutele piima, aga ta ütles:

Anna rampadele soolvett.

Ja nad said meesteks ja Villem päris talu ja võttis naiseks Eedu. Ja pulmapäeval imes Eed kõrrega õlleankru tühjaks. Villem vihastas ja tahtis naist kaevu visata, aga ta pääses lahti ja lidus valge särgi väel mööda külatänavat ja karjus hirmsa häälega. Ja Villem suri ära ja Andrus päris talu ja lesk kiskus väevõimuga maa ta käest ja laskis teda peksta.

Ta lükati peadpidi ahju, et peksukisa kaugemale ei kostaks.

Ag Eedule anti näha viletsat elujärge.

Ta lapsed said õnnetult otsa. Tütrel põlve pihta lõi jää ja ta jäi nii viletsaks, et õhkas veel väheke ja suri, ja ta kaks poega olid kurttum-

mad. Ja Joosep sai sõjas otsa ja Jaan läks linna ja jõi oma riided seljast ja tuli tagasi koju ja tahtis, et talle uued riided selga ostetaks.

Ta õde läks teenima ja sai palgaks villu ja kudus vennale kuue. Aga vend läks minema ja varastas hobuseid ja oli vangis.

Ja vanem tütar Liina tõmbas tuusa välja: abiellus suurtalu peremehega. Aga ta suri esimest last sünnitades.

Kaks korda põles maha nende maja, kaks korda lõi välk sisse. Ja Eed ütles:

Kõik asjad pööratakse ära.

Ta pidas oma vanadusepäevi majauberikus, mis oli sipelgapesa sarnane.

Ta tassis raod ümber maja ja väike nelinurkne aken vaatas välja oksavirna seest. Ja lammas oli ta voodi külge seotud ja määgis ja tegi sõnnikut.

Ta suri ja kibuvitsad kasvasid kivist väravapostide vastu.

Toomas Sutt

EVOLUTSIOON — INIMESEGA VÕI INIMESETA?

Iga teaduslugu sisaldab endas faktide, ideede, meetodite, avastuste ja eksimuste kogumit, selle teadusharu loonud inimeste saatusi, aga ka sotsiaal-majandusliku praktika, ideoloogia, muude teadusharude vastastikuseid mõjutusi, see tähendab, antud teadusharu rakendamist praktikas ja ideoloogias, tema andmete, meetodite ja üldistuste mõju teadmiste eri valdkondades.

K. Zavadski (1910—1977)

Paljudele täiesti ootamatult sai XX sajandi teisel poolel ilmsiks vastuolu eluslooduse evolutsiooni ja inimtegevuse vahel. Selle ülimalt keerulise ja tähtsa probleemi eduka lahendamiseta ei ole mõeldav mitte üksnes inimkonna edenemine, vaid tema olemasolu üldse.

Tänapäeva maailmas toimuvatest globaalsetest protsessidest — demograafilisest «plahvatuses», energiatarbimise kasvust, looduslike ressursside vähenemisest, elukeskkonna üha suurenevast saastumisest ja selle paiguti katastroofilisest ulatusest — tingitud olukorda võib harjumuspäraselt iseloomustada üsna lihtsalt: kust ja kuidas saada seda, mida me vajame, ning mida ette võtta sellega, mida me enam ei vaja.

Selle küsimuse tegelik keerukus ja sotsiaalne tähendus sai põhimõtteliselt selgeks käesoleval kümnendil. Raske aga on kiiresti leida teaduslik-teoreetilisi ja praktilisi lahendusi. Kindlalt võib väita üht: ökoloogilise kriisi vältimiseks on vaja rakendada loodusteaduslike, tehnoloogiliste, sotsiaal-poliitiliste ja maailmavaateliste abinõude süsteemi globaalses ulatuses.

Käesolevas loos tahaksin põhjendada vaatekohta, et inimkonna ees seisvaid ülikeerukaid ökoloogilisi küsimusi saab edukalt lahendada ainult juhul, kui me täpselt anname endale aru, mis toimub eluslooduses inimtegevuse mõjul. Niisuguse probleemiasetuse üldteoreetiliseks ja metodoloogiliseks aluseks on tänapäeva darvinistlik evolutsiooniõpetus ehk sünteetiline evolutsiooniteooria (SET).

Darwini evolutsiooniõpetuses oli keskne evolutsiooniprotsessi kui nähtuse tõestamine ja tema liikumapaneva jõu (loodusliku valiku) väljaselgitamine. Tänapäevane evolutsiooniteooria on märksa ulatuslikum ja haarab biosfääri ajaloolise arenemise kõiki üldisi seaduspärasusi alates elu tekkest ja lõpetades evolutsiooni tulevikuväljavaadete ennustamisega. Evolutsiooniteoorial on teaduslikus maailmapildis alati

TOOMAS SUTT

olnud oluline koht. Ökoloogilise kriisi taustal saab selle maailmavaateline tähendus veel ilmsemaks.

Ökoloogilise kriisi loodusteadusliku aspekti lahtimõtestamiseks peatume põgusalt biosfääri organisatsiooni ja evolutsiooni mõnedel kõige üldisematel seaduspärasustel. Tänapäeval käsitatakse biosfääri avatud termodünaamilise süsteemina, kuhu kuuluvad kõik elusorganismid (*Homo sapiens* kaasa arvatud!) ja nende vahetu elukeskkond hüdro-sfääris, litosfääris ja atmosfääris. Biosfääri astendikulise organisatsiooni põhitasemeteks on organism, populatsioon, liik ja ökosüsteem (e. biogeotsünoos). Kõikide nende elussüsteemide invariantseks sihiks on enesesäilitamine ja nõnda kujutavad nad endast objektiivselt sihipäraseid, s. o. teleonoomilisi süsteeme. Enesesäilitamine on realselt võimalik ainult elussüsteemi pideva eneseuuendamise kaudu. Eneseuuendamine tähendab aga paratamatult enesemuutmist, mida tingivad ühelt poolt organismide pärilikud muutused ja teiselt poolt populatsioonide kohanemine pidevalt muutuva (nii elutu kui ka elusa) väliskeskkonnaga. Liigi tasemel viibki vastuolu enesesäilitamise ja selleks vajaliku enesemuutmise vahel uute liikide tekkeni ja olemusvõitluses kaotajaks jäänud liikide väljasuremiseni. Nimetatud vastuolu ületamine on lõppkokkuvõttes biosfääri progressiivse evolutsiooni aluseks.

Eluslooduses valitsevale mitmekesisusele ja biosfääri tohutule keerukusele viitab ainuüksi juba asjaolu, et orgaanilise evolutsiooni «sõlm-punkte» — liike — tuntakse tänapäeval üle 1,25 miljoni. Ent liigid ei olele üksteisest sõltumatult, vaid on omakorda struktuurielementideks ökosüsteemides, mis on biosfääri talitluslikult iseseisvad osad. Ökosüsteemid on bioloogilise evolutsiooni kulgemise keskkonnaks ja evolutsioneeruvad ka ise, olles dünaamilises tasakaalus ja tagades bioloogilise ringluse kaudu biosfääri tervikluse (Н. В. Тимофеев-Ресовский, Популяции, биogeоценозы и биосфера Земли. Математическое моделирование в биологии. Москва, 1975, lk. 19—29).

Bioloogiline evolutsioon on paradoksaalne: elu järjepidevus tagatakse surma kaudu (biosfääri tasemel avaldub see uute liikide tekke ja liikide väljasuremise näol, liigi tasemel — põlvkondade vaheldumise näol). Elu suure ringluse aluse moodustavad produtsendid — orgaanilise aine loojad (fotosünteesivõimelised taimed) — ja destruktorigid — orgaanilise aine lagundajad (mikroobid). Sellel rajanevas pealisehituses lülituvad ringlusse taimetoitlased loomad, kiskjad, parasitidid jne. Bioloogilist ringlust iseloomustab suletus, tsüklilisus. Mitme miljardi aastase evolutsiooni vältel on iga uus liik lülitunud bioloogilisse ringlusse, tagades biosfääri tervikluse ja tema struktuuri üha keerulisemaks muutumise. Ka *Homo sapiens*'i bioloogiline evolutsioon on olnud selle olulise seaduspärasusega täies vastavuses. Vastuolu hakkas kujunema inimese sotsiaalse arenemise käigus ja paisus konfliktiks XX sajandil, mil inimtegevuse tulemusena üha suuremal hulgal orgaanilist ainet väljub bioloogilisest ringlusest. Samal ajal paisatakse biosfääri järjest rohkem aineid, mis ei lülitu bioloogilisse ringlusse ja osutuvad elusolendeile kahjulikuks või koguni surmavaks. Tähtis on alla kriipsutada, et eeskätt toitumisahelate kaudu muutub biosfääri saastumise ohvriks inimene ise. Ohustatud ei ole mitte ainult

tänase põlvkonna tervis, vaid inimkonna genofondi (pärilikkuse aluse) suureneva kahjustuse tõttu veelgi enam meie järglaste elu. Niisiis, ökoloogilise kriisi üheks põhjuseks tuleb pidada asjaolu, et inimtegevuse kasvava mõju tagajärjel degradeerub biosfääri struktuur ja bioloogilise ringluse tsüklikuline iseloom.

Looduse ja inimese suhete käsitlestes on piirdutud vastuabinõude kavandamisega klassikalise looduskaitse vaimus, kuni viimase ajani on esiplaanil olnud pelgalt inimtegevuse degradeeriva toime tõdemine. Kõige järsemalt avaldub nimetatud toime üksikute liikide täielikus hävitamises. Rõhutagem, et liigi hävitamine ei kujuta endast üksnes ainulaadse bioloogilise informatsiooni korvamatut kaotust, vaid rikub ka ökosüsteemide terviklust. Eespool viitasime ökosüsteemide ja nende dünaamilise tasakaalu tähtsusele evolutsiooniprotsessis. Tehislikud keskkonnamuutused, mis destabiliseerivad ökosüsteeme (rikudes loodusliku valiku tulemusena väljakujunenud regulatsioonimehhanisme ja liikidevahelisi suhteid, hävitades ökosüsteemide üksikuid osi jne.), kujutavad evolutsioonilises plaanis biosfääri terviklusele veel suuremat ohtu, kui kätkeb endas üksikute liikide hävitamine. Paljud uurijad on seisukohal, et inimtegevuse vahetu «surve» elusloodusele on praegu kõige tugevam just ökosüsteemide destabiliseerimise näol (avaldudes üksikjuhtudel ökosüsteemide täielikus hävitamises).

Biosfääri terviklusest mittehooolimine või selle mittetundmine võib põhjustada ekslikke järeldusi, mis on eriti taunitavad seetõttu, et neid sageli esitatakse teaduslikult põhjendatud praktiliste soovitude pähe. Eluslooduse ja inimühiskonna suhete perspektiivi äärmusliku käsitluse näiteks (milletaolisi paraku kohtab mitte just harva) on F. Gismatovi seisukoht: «Meile tundub, et liikide arv Maal on ülearu suur ja tulevikus muutub see mõnevõrra väiksemaks. [---] Pole mingit vajadust biosfääri tervikluse pärast, eetilistel, esteetilistel või tehnilistel (bioonilistel) kaalutlustel säilitada kõiki kahjulikke, aga ka vähetulusaid liike. Seni pole inimene hävitanud veel ühtegi putukaliiki, need aga moodustavad 80% kõikidest loomaliikidest. Hävitamisele kuuluvad kõigepealt elamukahjurid, tirtsud, tsetsekärbes, lihakärbes, verdimevad sääsed...» (Ф. А. Гисматов, К проблеме будущего живой природы. Материалы 8-го всеуральского совещания по вопросам географии, охраны природы и природопользования. Биogeография. Ufaa, 1973, lk. 31—34).

Ometi on bioloogia aabitsatõeks, et iga liigi (kaasa arvatud ka kõige madalamad vormid) roll biosfääris on määratud mitte inimese subjektiivsete vajaduste, vaid ökosüsteemis ajalooliselt kujunenud suhetega. Nii ei kujuta madalamad organismid endast sugugi mingit juhuslikku jäänukit, vaid nad kuuluvad orgaanilise maailma tervikliku süsteemi selle koostisosana, millela poleks võimalikud tema üksikute elementide vahelised suhted. Seetõttu peab inimene olema äärmiselt ettevaatlik biosfääri üksikute alaosüsteemide ümberkujundamise plaanidega ja võib praktilisi samme astuda alles siis, kui tal on olemas vajalikul hulgal teadmisi nii ümberkujundatava ökosüsteemi struktuuri kui ka oma tegevuse võimalike tagajärgede suhtes. Sellist informatsiooni on tänapäeval veel ebapiisavalt.

TOOMAS SUTT

Rööbiti lihtsustatud lähenemisega inimese võimalustele eluslooduse ümberkujundamisel, on üsna laialt levinud veel üks looduse ja inimese suhete ühekülgne käsitlus. Tihtipeale vaadeldakse loodust passiivse, inimese «rännaku» eest kaitset vajava objektina. Säherduse vaatekoha pooldajad ei arvesta asjaolu, et elusloodus vastab inimõjutustele aktiivselt — mikroevolutsiooniliste muutustega liigi populatsioonides.

Ühena esimestest tõendasid inimtoimest tingitud mikroevolutsioonilisi protsesse H. Kettlewelli tööd kase-kedrikvaksiku (*Biston betularius*) melanistilistest vormidest. (H. B. D. Kettlewell, The phenomenon of industrial melanism in Lepidoptera. — «Annual Review of Entomology» 1961, 6, lk. 245—262.) Saastamata looduses on sellel liblikal hallikas värvus, mistõttu ta on samblikega kaetud puukoorel raskesti märgatav. Umbes 100 aastat tagasi leiti Manchesteri lähistel mainitud liigi esimene must isend (f. *carbonaria*). 50 aasta pärast moodustasid mustad isendid populatsioonist juba 99%. Tänapäevaks on leitud rohkem kui 70 Inglismaa liblikaliigil melanistilisi vorme. Neid täheldatakse tööstuskeskuste lähistel, kus vabrikusuits on hävitanud samblikud ja muutnud puukoore mustaks. Tumedal taustal paistavad sellised liblikad neid hävitavatele lindudele vähem silma kui nende heleda värviga eellased. Nõnda määrab keskkonna saastamine tööstusjäätmetega mikroevolutsiooniliste muutuste suunda.

Rohkesti on näiteid putukate kohastumise kohta insektitsiididega. Orgaanilised putukamürgid, millest tuntuim on DDT, võeti kasutusse 1940-ndatel aastatel. Kodukärbe esimene resistentne vorm tehti kindlaks 1946. a. Pärast seda avastati insektitsiidide suhtes resistentsid vorme üha sagedamini. Selle nähtuse dünaamikat kajastab järgmine tabel (D. J. Merrell, Pollution and evolution. «Journal of the Minnesota Academy of Science», 1969—1970, 2—3, lk. 66—69):

Aasta	Resistentsete vormidega liikide arv
1948	12
1951	16
1954	25
1957	76
1960	137
1963	157
1966	165

Uuematel andmetel on resistentsid vorme avastatud 224 putukaliigil. Neist on 127 liiki olulised põllumajanduses, 97 liiki meditsiinis ja veterinaarias. (H. Stubbe, Evolution unter dem Einfluss des Menschen. — «Biologische Rundschau» 1974, 1, lk. 1—12.)

Märkimisväärne on, et mitte üksnes kiiresti paljunevad organismid (bakterid, putukad), vaid ka mõned suhteliselt aeglase paljunemisega kõrgemad loomad (näiteks konnad ja kooraoravad) on tehismõju toimel saanud uusi omadusi. (С. С. Шварц, Экологические основы охраны биосферы. — Методологические аспекты исследования биосферы. Москва, 1975, lk. 100—112.)

Õeldu kinnitab, et paljude madalamate ja kõrgemate organismide

populatsioonides leiavad aset mikroevolutsioonilised muutused, mida põhjustab keskkonna saastumine. Kuigi elementaarseid evolutsioonilisi nähtusi ei saa pidada veel evolutsiooniks selle mõiste ranges tähenduses (evolutsiooniprotsess kulgeb geoloogilises ajamastaabis ja määravaks etapiks on uue liigi teke), tõendavad nad ometi, et inimtegevuse tagajärjel on muutumas paljude liikide evolutsiooni suund, kiirus ja väljavaated.

Kokkuvõtvalt võime tõdeda, et antropogeensete tegurite mõjul toimuvad eluslooduses vähemalt kolme tüüpi protsessid, mis tähistavad uue perioodi algust eluslooduse evolutsioonis:

1) biosfääri degradatsioon (üksikute liikide ja ökosüsteemide täielik häving);

2) ökosüsteemide destabiliseerumine;

3) mikroevolutsioonilised muutused taimede ja loomade populatsioonides.

Kuigi inimtoimelised protsessid biosfääris on saavutanud niisuguse taseme, mille võimalikkusele osutas V. Vernadski käesoleva sajandi 30-ndail aastail, ei ole küllaldast alust väita, nagu oleks alanud biosfääri muundumine noosfääriks, s. o. mõistuse sfääriks, nagu ennustas Vernadski. Pigem on vastupidi: inimtegevuse tagajärjed ähvardavad likvideerida inimkonna olemasolu paratamatud bioloogilised eeldused.

Inimese olemasoluks vajalikud bioloogilised eeldused on ajalooliselt tinginud biosfääri kui terviku kolme miljardi aastane evolutsioon. Arendades edasi SET ühe looja J. Huxley «piirideta progressi»* (*unlimited progress*) ideed, rõhutab tuntud nõukogude evolutsionist K. Zavadski, et bioloogilise progressi peasuund, inimese tekkimine, on eluslooduse kui terviku arenemise tulemus. «Piirideta progressi» teostumise eelduseks oli evolutsiooniprotsesside kulg kõrvalsuundades nõnda, nagu me seda eluslooduse arenemise ajaloost tunneme. (К. М. Завадский, К пониманию прогресса в органической природе. Проблемы развития в природе и обществе. Москва — Leningrad, 1958, lk. 79—120.)

Inimese biosotsiaalse olemuse vastuolulisus seisnebki selles, et inimese bioloogilise evolutsiooni iseloom määrab ära tema sotsiaalse edinemise ja tegevuse ökoloogilised piirid. Need piirid on objektiivsed, sest on määratud biosfääri evolutsiooni põhiseadustega ja eelkõige biosfääri tervikluse põhimõttega. Vaadeldava küsimustiku üks autoriteetsemaid tundjaid M. Kamšilov on seisukohal, et «sõltumatult sellest, kui kõrgele ka pürgiks inimõte, pole meil pääsu oma bioloogilise olemuse eest. See aga tähendab, et piirideta sotsiaalne ja tehnoloogiline progress on võimalik kui erijuhtum elu üldises progressis planeedil Maa.» Teiste sõnadega: et inimkond moodustab osa ajalooliselt kujunenud tervikust, peab ta suhete korraldamisel ülejäänud osaga arvestama seadusi, mis määravad biosfääri enda struktuuri ja evolutsiooni.

Juhul kui inimkonnal ei peaks õnnestuma vältida ökoloogilist katast-

* Olgu öeldud, et ökoloogilise kriisi taustal saab üha selgemaks, et ka «piirideta progressil» on oma piirid. Eluslooduse progressi üheks kriteeriumiks peetakse organismide kasvavat sõltumatust elukeskkonnast; tegelikult on sellel suhteline iseloom.

roofi, ei tähenda see mõistagi bioloogilise evolutsiooni lakkamist, vaid seda, et evolutsioon jätkub ilma *Homo sapiens*'ita, kes on võimatuks muutnud iseenda ja enamiku (või paljude) kõrgemate liikide olemasolu ja ühtaegu loonud uued tingimused madalamate liikide (eeskätt viirused, bakterid) evolutsiooniks. Igatahes loodusteaduslikult on alternatiiv — evolutsioon inimeseta või inimesega — täiesti põhjendatud juba meie teadmiste praeguse taseme juures. Sellest tulenevad keerulised maailmavaatelised probleemid ja ideoloogilised kollisioonid on pärvinud meie ühiskonnateadlaste järjest kasvavat tähelepanu.* See küsimuste ring väärib omaette käsitlust, ent põhimõtteliselt ei tähenda nimetatud alternatiivi positiivne ja humanistlik lahendus midagi muud kui sotsialismi ülemaailmse võidulepääsu ökoloogilist paratamatust. Ajalugu kinnitab, et kasumi kasvule ja kunstlikult loodud tarbimisvajadustele rajatud kapitalistlik ühiskond pole võimeline inimtegevuse niisuguseks ümberkorraldamiseks, et see oleks vastavuses eluslooduse arenemise üldiste seaduspärasustega.

*

Eelnevast tuleneb kaks kardinaalset küsimust — esiteks, kuivõrd inimene on suuteline ette nägema oma looduses tegutsemise otseseid ja kaudseid tagajärgi; teiseks, kas ja kui eesmärgipäraselt saab inimene elusloodust ümber kujundada ja selle arenemist suunata. Esimesele küsimusele vastust otsides tasub meenutada Friedrich Engelsit, kes sada aastat tagasi oli ettenägelikum kui mõnigi teadur või ökonomist tänapäeval. «Looduse dialektikast» võime lugeda lausa meie jaoks kirjapanduna: «Ärgem aga laskem end liiga palju meelitada oma inimlike võitudega looduse üle. Iga sellise võidu eest maksab loodus meile kätte. Igal sellisel võidul on küll esmajoones need tagajärjed, mida me arvestasime, kuid teises ja kolmandas järjekorras on tal hoopis teistsugused, ettenägemata tagajärjed, mis väga sageli need esimesed tagajärjed jällegi hävitavad. [- - -] Nii tuletatakse meile igal sammul meelde, et me ei valitse loodust sugugi mitte nii, nagu vallutaja valitseb võõra rahva üle, mitte nii nagu keegi, kes asub väljaspool loodust, vaid et me kuulume loodusesse ja elame selle keskel liha, vere ja ajuga ja et kogu meie valitsemine looduse üle seisab selles, et meil on kõigi teiste olenditega võrreldes see eelis, et me suudame looduse seadusi tunnetada ja õigesti kasutada.» (F. Engels, Looduse dialektika. Tallinn, 1962.)

Loodusteadusele on omane prognostiline funktsioon. Ometi tuleb SET puhul sedastada, et teooria suudab märksa paremini põhjuslikult seletada evolutsiooniprotsesside senist kulgu kui ennustada biosfääri evolutsiooni lähitulevikkugi. SET suurimaid autoriteete E. Mayr rõhutab, et kõige raskem on teoreetilises bioloogias ette näha evolutsiooni edasist suunda, ja põhjendab oma väidet eelkõige bioloogiliste objektide (süsteemide) ainulaadsuse ja äärmiselt keerulise struktuuriga.

* Mõningate uusimate käsitlustega tutvumiseks soovitame lugejale järgmisi allikaid: К. М. Кантор, Экология и прогресс. «Вопросы философии», 1977, № 8; В. Загладин, И. Фролов, Глобальные проблемы современности. «Коммунист», 1976, № 16; Т. Тимофеев, Социальные аспекты взаимосвязи человека и окружающей среды. «Вопросы философии», 1976, № 12.

(E. Mayr, Cause and effect in biology. — «Science» 1961, 3489, lk. 1501—1506.) Tuntud nõukogude paleontoloog-evolutsionist L. Tatarinov on palju järsem, kinnitades, et evolutsiooniprotsesside kulg ei ole põhimõtteliselt üldse ennustatav. (Л. П. Татаринов, Морфологическая эволюция териодонтов и общие вопросы филогенетики. Москва, 1976.) Nii jäiga väitega on siiski raske leppida. Küllap on otsustavaks täpsustada, mis mõttes ja kuivõrd õigesti on võimalik ennustada evolutsiooniprotsessi suunda ja tulemusi.

Teoreetiliseks lähtekohaks on siin SET üldistus, et evolutsioon eluslooduses on seaduspärane (determineeritud) ja suunaline (vektoreeritud) protsess. See tähendab, et liigi evolutsioon ei saa kulgeda kõikvõimalikes suundades, vaid teatud võimalikkuste raames. Milline neist arenemissuundadest teostub, sõltub ühelt poolt liigile omastest, ajalooliselt väljakujunenud struktuuri iseärasustest (nii organismi kui ka populatsiooni tasemel) ja teiselt poolt keskkonnatingimustest (abiootilised, ökoloogilised, antropogeensed). (К. Л. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Tallinn, 1965.) Nende sisemiste ja väliste mõjurite vastuolu laheneb loodusliku valiku protsessis ja määrabki liigi edasise evolutsiooni suuna.

Toodud mõttekäigu ilmestamiseks sobib hästi näide B. Renschi klassikalisest monograafiast «Evolutsiooniõpetuse uemad probleemid» (B. Rensch, Neuere Probleme der Abstammungslehre. Stuttgart, 1972): «Kui parasvöötme mingi laululinnuliik levib niiske ja sooja troopilise alani ning moodustab seal uue, erinevatele keskkonnatingimustele kohastunud geograafilise rassi või edaspidi uue liigi, siis võib ennustada tõenäosusega, mis mõnede tunnuste puhul on 70—95%, järgmisi pärilikke erinevusi, võrreldes jahedamates piirkondades elava lähteliigiga: 1) väiksem keha; 2—3) pikem nokk ja jookse; 4—6) pea, peaaugu ja silmad suuremad; 7) tõmbid tiivad; 8) lühemad suled väikesulestikus; 9) kehaosad udusulgedega vähem kaetud; 10) melaniinirikkam sulestik; 11—13) süda, maks ja neerud väiksemad; 14) lühem soolтору; 15) vähem mune kurnas; 16) puudub pärilik rändeinstinkt; 17) aeglasem põhiainevahetus; 18) lühem keskmine eluiga.

Iga kord, kui avastati selle väljamõeldud näitega analoogilise troopilise linnurassi või -liigi kuulumus muidu ainult külmematel aladel levinud rasside hulka, leidsid eelnimetatud erinevused suuremal või vähemal määral kinnitust.»

Niisiis, B. Renschi toodud näide ja teoreetilised kaalutlused kinnitavad, et SET alusel on võimalik teatud tõenäosusega ennustada liigi evolutsiooni edasist kulgu. Ökosüsteemide tasemel (biosfäärist rääkimata) kujutab evolutsiooni üksikasjalik prognoosimine endast aga praktiliselt lahendamatu ülesannet, sest 1) elussüsteemide struktuur ja nende omavahelised seosed on ülimalt keerulised; 2) liigi evolutsiooni mitmest võimalikust suunast realiseerub loodusliku valiku tulemusena üks; 3) evolutsiooniprotsesside ja inimtegevuse ajalised mastaabid erinevad teineteisest mitme suurusjärgu võrra (liigi teke looduses vältab miljoneid aastaid).

Ei tohi unustada, et praegu «töötab» aeg inimkonna kahjuks just selles mõttes, et kasvav antropogeenne «surve» biosfäärile muudab

mikroevolutsiooni suundi ning destabiliseerib ökosüsteeme ulatuses, millega võrreldes meie prognostiliste võimete kasv on tegelikult tühine. I. Novik mainib, et «biosfääri arenemise teaduslike prognooside ebatäiuslikkus on teaduse niinimetatud ökoloogilise kriisi üks peamisi põhjusi. Sellega seoses on piisav meenutada, et DDT avastamine pälvis Nobeli auhinna. Ent peagi selgusid DDT kasutamise ootamatud kahjulikud tagajärjed.» (И. В. Новик, Концепция оптимизации биосферы. — Методологические аспекты исследования биосферы. Москва, 1975, lk. 205—219.)

Nii peame tõdema: hetkel ainus küllaldaselt põhjendatud evolutsiooniteoreetiline prognoos on see, et inimtoime jätkuv mõju biosfäärile süvendab ökoloogilist kriisi.

Lähtudes biosfääri arenemise objektiivsetest seaduspärasustest ja loodusteaduse enda arengutasemest, saame vastata küsimusele, kas on võimalik allutada biosfääri evolutsiooni juhtimine inimese tahte, üksnes eitavalt. Lisaks evolutsiooniteoreetilistele kaalutlustele on siin silmas peetud ka mõningaid küberneetika põhimõtteid. Tavaliselt mõistetakse juhtimise all ühe objekti või süsteemi (juhitav) antud olekust teise üleviimist teise objekti või süsteemi (juhtija) sihipärase tegevuse tulemusena. V. Bokarev rõhutab, et inimkonna ja biosfääri (*resp.* juhtija ja juhitava) suhete puhul on tegemist iselaadse olukorraga, kus juhtiv subjekt on «lahustunud» juhitavas objektis selles mõttes, et ta moodustab osa viimasest. (В. А. Бокарев, Понятие управления и оптимизация биосферы. Методологические аспекты исследования биосферы. Москва, 1975, lk. 268—282.) V. Bokarev hoiatab küberneetika ja sotsiaalse juhtimisteooria põhitõdede automaatse ülekandmise eest põhimõtteliselt teistsugusele süsteemile, nagu seda on «inimkond—biosfäär». Seetõttu ei ole õige kasutada ebamäärast ja mitmetähenduslikku mõistet «evolutsiooni juhtimine» kogu eluslooduse suhtes. V. Bokarev väidab: kui uurija jõuab lõppjärgeldusele, et on vaja vähendada inimtegevuse negatiivset «survet» biosfäärile, tähendab see sisuliselt mitte evolutsiooni «juhtimist», vaid inimühiskonna ja eluslooduse suhete optimiseerimist, inimtegevuse «ökologiseerimist».

See seisukoht kehtib ka noogeneesi kontseptsiooni puhul, mida viimastel aastatel arendab M. Kamšilov. Noogeneesi määratleb ta kui inimese poolt juhitavat evolutsiooni. M. Kamšilovi vaateid sisuliselt analüüsid selgub, et evolutsiooni juhtimise all mõistab ta tegelikult inimkonna ja biosfääri suhete korraldamist (optimiseerimist) biosfääri evolutsiooni põhiseaduste alusel, rõhutades eriti vajadust arvestada biosfääri tervikluse ja bioloogilise ringluse seaduspärasusi. Põhiline järeldus, milleni M. Kamšilov SET ja dialektilise käsitlusviisi najal jõuab, seisneb selles, et inimkond peab oma tehnoloogia niivõrd ökoloogiliseks muutma, et kogu inimtegevus lülituks meie planeedi bioloogilisse ringlusesse. Nimetatud seaduspärasuse arvestamine vastaks inimese bioloogilistele vajadustele ja ühtlasi säilitaks biosfääri «traditsioonilise» evolutsiooni põhielddused (biosfääri ja ökosüsteemide tervikluse, liikide ja ökosüsteemide evolutsiooni kiiruse ja suuna optimaalse muutumise, võimalike arenemissuundade paljususe jne.).

Evolutsiooniprotsessi reaalsest juhtimisest on mõtet rääkida ainult

TOOMAS SUTT

mikroevolutsiooniliste protsesside puhul, s. o. liigi tasemel. Z. Berman ja kaasautorid annavad küsimusele, «mis on evolutsiooniprotsessi juhtimine?», järgmise vastuse: «Kõigepealt tuleb eristada ülesande eesmärgi ja juhtimise võtteid. Evolutsiooniprotsessi juhtimise eesmärgiks on uute orgaaniliste vormide (tüvede, sortide, tõugude) loomine, millel on inimesele kasulikud morfoloogilised ja füsioloogilised omadused, mis on kohastunud ökoloogilistele tingimustele ja annavad oma, inimese seisukohalt kasulikke omadusi püsivalt edasi järglastele.» (З. И. Берман, А. А. Парамонов, Ю. И. Полянский, О некоторых перспективах управления эволюционным процессом. Современные проблемы эволюционной теории. Leningrad, 1967, lk. 475—477.) Maailmakuulus nõukogude geneetik N. Vavilov on määratlenud selektsiooni kui inimese poolt juhitud evolutsiooniprotsessi. Inimkonna pikaajaline tõu- ja sordiareetuse praktika kinnitab seda väidet veenvalt. Ent seejuures ei tohi kahe silma vahele jätta põhimõtetlist erinevust antropogeense evolutsiooni (kus määravaks teguriks on kunstlik valik ja inimese loodud elutingimused) ja loodusliku evolutsiooni vahel. Viimase puhul etendavad olulist osa tõenäosuslikud protsessid, eriti aga juhuslikud mutatsioonid, mille alusel looduslik valik «loobki» uusi liike. Selektiiooni seaduspärasuste mehaaniline ülekandmine biosfääri evolutsioonile on metodoloogiliselt väär ning tekitab utopilisi ja sotsiaalselt kahjulikke kujutelmaseid inimese võimaluste piiramatusest looduse «ümbertegemisel».

Seega siis on inimkond jõudnud teelahkmele, kus valiku tegemiseks jäänud aeg saab peagi ümber. Teid on kaks: kas globaalsed protsessid ja negatiivne toime biosfäärile jätkuvad sama kiiruse ja intensiivsusega ning paratamatult põhjustavad ökoloogilise kriisi süvenemist, või õnnestub inimtegevust nii ümber korraldada, et biosfäärile jääb inimese seisukohalt optimaalse evolutsioonilise strateegia valiku võimalus. Ainult viimane tagab inimkonna olemasoluks ja sotsiaalseks edenemiseks vajalikud paratamatud bioloogilised eeldused.

Mainitud alternatiiv taandub lõppkokkuvõttes igihaljale küsimusele inimese kohast universumis ja suhetest universumiga, mis inimõtte ajaloos on tuntud kui filosoofia põhiküsimus. Selle tänapäevane dialektilis-materialistlik lahendus eeldab, et peale üldfilosoofiliste ja ideoloogiliste aspektide tuleb maailma sotsialistliku ümberkorraldamise praktikas arvestada ka eluslooduse arenemise kõige üldisemaid seaduspärasusi, kindlustamaks tulevastele põlvedele elamist võimaldav ja elamisväärne elukeskkond.

Vicente Aleixandre

VALGUSETA

Möökkala, kelle väsimus eelkõige tuleneb võimetusest
pimedust läbi puurida,
tunda oma ihus merepõhja külmust, armastuseta ööd,
kus puuduvad nood värsked kollased vetikad,
mida päike vete ülakihis kuldab.

Ohkav kurbus selles liikumatus, jäiga pilguga möökkalas,
kelle vaikiv kindlus tema enda silmis valutab,
kelle pisar libiseb sinnasamma vette,
milles keegi ei märka seda ülikurba kollast piiska.

See merepõhi, kus liikumatu kala hingab lõpustesse muda,
see vesi nagu õhk,
see hõljuv ibe,
mis sahiseb, luuletades nefantaasiad,
mis ühetooniliselt rahuneb, kattes vaikivat süngi,
kus lasub kõrgest kõrgem mägi, harjad lehvimas
nagu suletutid mingis sünges unenäos.

Üleval vahutavad lained kui hajali juuksed
ei tea midagi muda madalaist jalgadest,
sellest võimetusest end valla rebida sügavikust,
tõusta koos roheliste voogudega üle kuiva sadangu
ja kergena välja pääseda, kartmata hõõguvat päikest.

Valged juuksed, nooruserõõmud
heitlevad tuliselt, tulvil kalu,
idaneva elu eest, mis kohe algab,
õiguse eest tõsta häält selles noores õhus,
milles kimmeldav päike
teeb hõbedaks armastuse, kullaks embused,
ühineva naha,
liituvad rinnad kui kantsid, mis kokku sulades leebuvad.

VICENTE ALEIXANDRE

Ent sügavik võppub kui üksildane hüljatud kala.
Pole sel mõtet, et üks lõbus laup
taevasinasse lubjastub otsekui anduv päike,
otsekui armastus, mis inimolendeid väisab.

Pole sel mõtet, et terve määratu meri
tunneb vahutavais laineis oma kalu otsekui linde.
Soojusel, mis röövib talt vaikiva tuunja põhja,
tuhandeaastase samba liikumatu aluse,
mis lõmastab uppunud ööbiku tiiva,
noka, mis laulis armastuse paost
röömsalt kesk taltsaid sulgi vastse päikese all.

See sügav öö, kus ei ole hala,
kus silm ei pöörle kuivas koopas,
möökkala, kes ei suuda läbi puurida pimedust,
kus rahunenud muda ei matki hajuvat und.

ARMASTUSE IHU

Kummuli su kohal,
kummuli su kuju kohal, mis hajunud kõrgete süütute paplite alla, —
ja otsekui pagev jõgi pakub end su alastus,
su krudiseva ihu sulnis vaht,
armastuse pakane ja tuli, mis pihustub mu pihku.

Seepärast, lähendades suud su imelisele virrale,
silmitsedes su sinist üksildust, kus terve taevas veel mind kardab,
näen pilve, mis haarab mu suudlusi
ja pageb ja karjub mu nime ja haihtub mu käte vahel.

Seepärast, suudeldes su üksildast rinda,
puutudes ülinukrail huulil su hõõguvat nahka,
tunnen palgel kustuva eha sulneid huuli,
adun ohkavat häält, sädelevat südant,
kaunist keha mu tuksleva suu all,
armastuse rüppe, õhtu ümarat haprust.

VICENTE ALEIXANDRE

Sõnad või suudlused katavad, tumestavad,
kustutavad su naha üleva roosikuma,
ja sealsamas valvavad, jagavad, ööbivad mu huuled,
ahnelt hõõgudes: oo kaunis täherind!

Su lumivalge kõht ei karda neid esimesi iile,
jääkülmi, karme nagu tänamatud käed,
mis kraabivad ja sakutavad seda jahedat magnooliat,
kalbet valgust, mis välgatab öös.

Jäta mind nõnda, oma vaba ihu kohale,
hõbra kuu karskeima valguse alla,
asu andma teisele valgusele, mis sind suudleb
armastuse suuga, sahisevaga kesk varje,
läbistavaga su neitsilikku merevahust ilmutist.

Vaevalt oled sa jõgi, vaevalt huul, vaevalt sinine siid, oo sulnis rand,
kes sa naerdes andud, kollane ööpimedas,
kuna mu vari on kui hõbedane mustvalge
õnnelikes lehtedes, mis tuules tahaksid laulda.

Avali, ööst läbitud, maa vaikus,
see sa oled: oo minu oma, terve maailm mu käte vahell
Ära ütle mu nime: ainult kuma pimedas.
Ja armasta mind, minu omand, ihu ihu vastas, õndsuses, —
puhas suudlus, mis õhku jätab igavese jälje.

TÕELUS

Jah, jääv,
ei iial armastuse puudumisena,
ei iial põgenev, ei iial unena, ei iial pelga soovina.
Sel lõunatunnil
valge, kallis, puhas, kirkam kirkast,
sel täiusliku päeva lüümel tunnil.

Seesama, mis võiks olla öösel.

Sest sa oled alati olemas.

Olen palju unelnud. Terve elu unelnud. Terve elu haaranud kujusid,
pihtinud kujudele.

VICENTE ALEIXANDRE

Terve elu pimedana inimpiirdeid joonistanud.

Meenutan mõnd armastust: kas oli see armastus?

Meenutan mõnd südant: kas oli tal südame kuju?

Meenutan mõnd muusikat, mida püüdsin kuulda mõnes rinnas.

Jäin magama mõne suletud rinna najale. Ja unelesin armastuse kaunist
värvist tuksuvas südames.

Haarasin kujusid, seirasin muresid:

kuulasin tuult,

mis öösiti peksles ja äkki manas mu ette mõne keha,

käff sirutava, ja ma kuulsin ta häält. Ja minu nime. Ja oli kuulda...

Ent ma ei kuulnud midagi.

Nõnda oli elus,

kõigis raamatuis,

liivalagedail, merelaineil, koopais, ajalikkuses...

Alati uneldes või vaikides.

Riided rebitud seljast. Või uuesti selga pandud.

Või äkki üheskoos kuskil kaljul, alasti, ohjeldamata.

Ent pettes ennast.

Ja täna,

siin, selles toas koos päikesega,

õrna, peaaegu taltsa päikesega,

täna jäävalt

siin, aken lahti, oodates.

Ent mitte seda oodates, mis iial ei tule.

Sest et sina ju tuled. Sest et hetke eest läksid ja tuled taas.

Tuled taas ja ma näen su tulekut valge müüri taustal.

Ühes aias. Ja ma näen su tulekut erkroheliste akaatsiate vahel,

keset elavaid hõnge ja kõlasid.

Ei iial armastuse puudumisena,

ei iial igatsusena,

ei iial pelga soovina.

Vaid oma täpseis piirdeis,

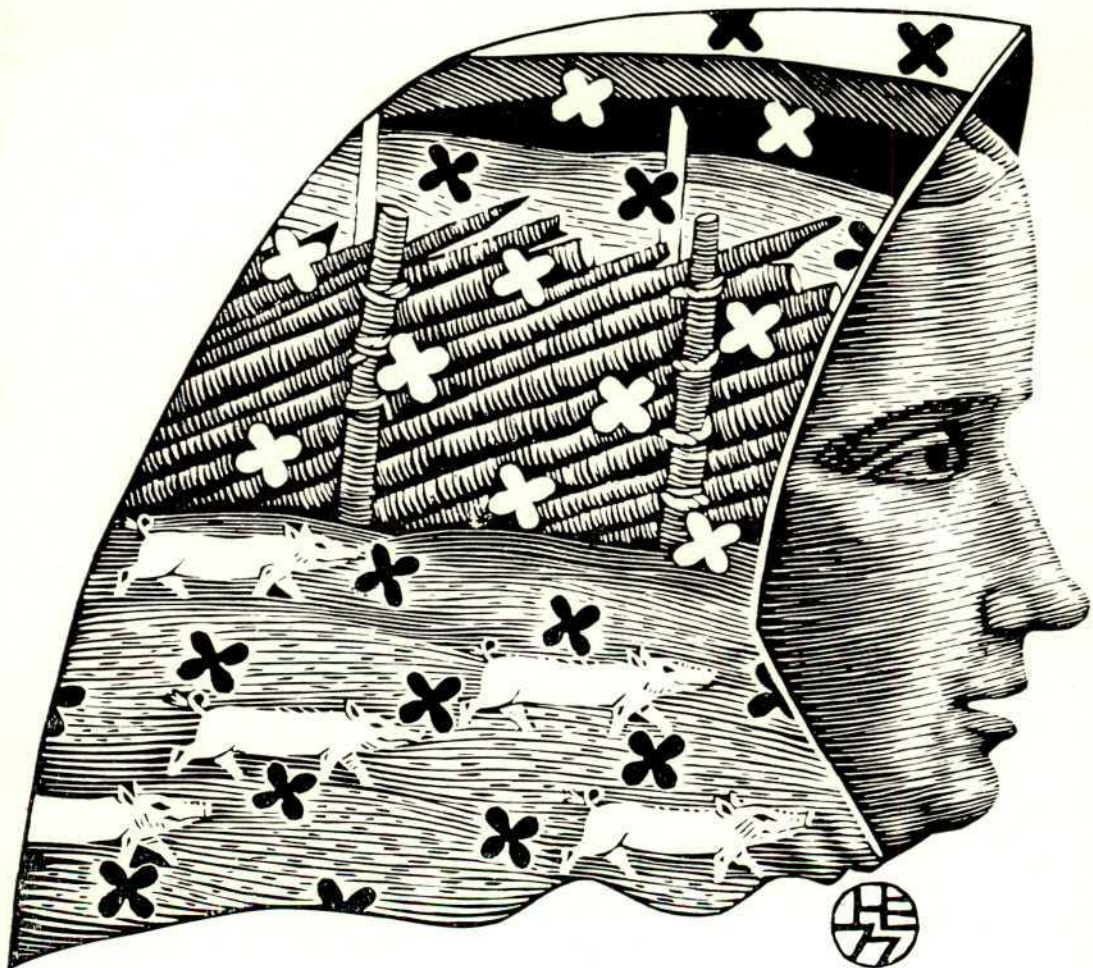
mida ma enam ei pea

visandama

unes...

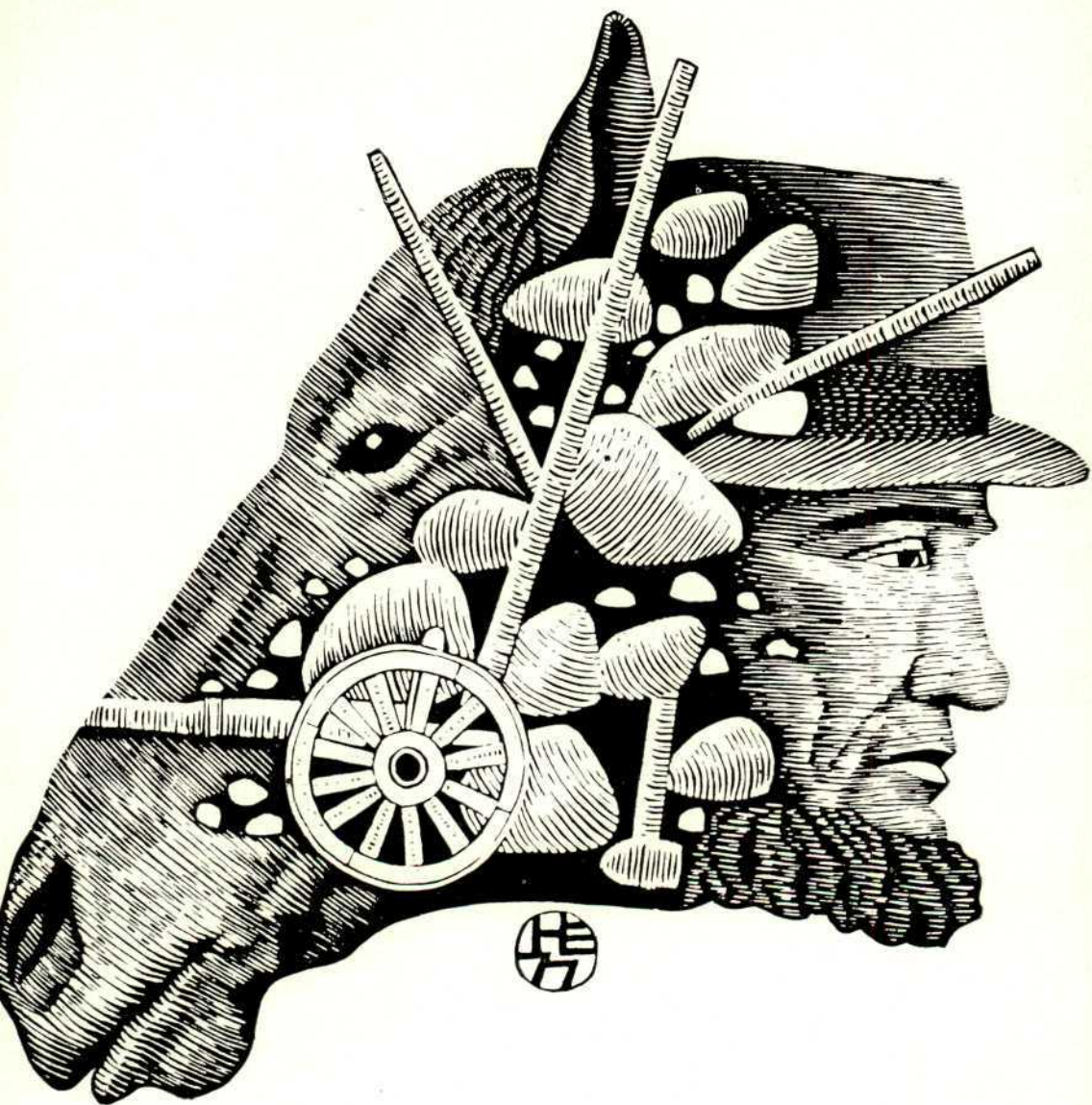
Hispaania keelest tõlkinud AIN KAALEP

VICENTE ALEIXANDRE

HERALD EELMA

Krõõt (Linoollõige) 1977

HERALD EELMA

Andres (Linoollõige) 1977

HÄVITUS VÕI ARMASTUS

Õnnelik keha, kes mu käte vahel voogad,
pale armastatu, milles maailma kaen,
milles nõtked linnud pagejaid mafkivad,
lennates sinna, kus miski ei unu.
Su kuju, väliselt kõva teemant või rubiin,
särab päikesest, mis mu käte vahel hõögub,
kraater, mille sisim muusika mind endasse hüüab,
su hammaste sõnulseletamatu kufse...
Suren, sest sööstan, sest surra tahan,
sest tules ma elada tahan, sest õhk seal väljas
ei ole minu oma, vaid seda on tuline hingus,
mis minu lähenedes põlema särab ning põhjani kuldab mu huuled.
Lase, lase mind vaadata värvi armastuse
punavail palgeil läbi sinu purpursed elu.
Lase mind vaadata armastuse põhjatut karjet sinu sisimas,
kus ma suren ja alatiseks elamast loobun.
Tahan armastust või surma, tahan täiesti surra.
Tahan olla sina, sinu veri, see mõirgav laava,
mille piserdust ümbritsevad su ilusad saledad liikmed,
ikka ja alati, nõnda kui kauni elu piirid.

See suudlus su huulil on kui aeglane astel,
on kui peeglina valvakas meri,
on kui tiiva sära,
mis ikkagi on vaid käte silitus su krudiseval nahal,
kättemaksu ragisev helk,
surma või mõõga helk, mis kerkib ähvardavalt mu kaelale,
kuid mis eales ei suuda hävitada selle maailma ühtsust.

Hispaania keelest tõlkinud OTT OJAMAA

Kui Rootsi Akadeemia 6. oktoobril kuulutas välja 1977. a. Nobeli kirjanduspreemia laureadi Vicente Aleixandre, oli see kindlasti üllatuseks maailmale ja kuuldavasti ka luuletajale endale. Kas või sellepärast, et seni pole auhinna määrajad hispaania kirjandust eriti soosinud, ja ka valik pole kiita: kaks tänaseks üsnagi unustatud näitekirjanikku José Echegaray y Eizaguirre (1832—1916; 1904. a. laureaati koos Frédéric Mistraliga) ja Jacinto Benavente (1866—1954; 1922. a. laureaati) ning üks poet — Juan Ramón Jiménez (1881—1958; 1956. a. laureaati) —, kes etendas juhtivat osa hispaania nn. 98. aasta põlvkonna luules juba enne Esimest maailmasõda. Nüüd on siis järg jõudnud nn. 1927. a. põlvkonna kätte, mida tunneme eeskätt Federico García Lorca, vähem Rafael Alberti, Jorge Guillén, Dámaso Alonso, Miguel Hernández põlvkonnana; neile võiks

VICENTE ALEIXANDRE

lisada veelgi arvukalt silmapaistvaid andeid, nagu Luis Cernuda, Gerardo Diego, Pedro Salinas, Manuel Altolaguirre jt., lõpuks isegi Salvador Dalí, kelle põhilooming kuulub maalikunsti valdkonda. Kõigil neil on oma osa enneolematu luule-õitsengus, mida näeme Hispaanias 1920. aastaist alates, ning oma esikkogust «Ambito» («Ümbrus», 1927) peale on selle liikumise avangardi «võrdsena võrdsete hulgas» kuulunud ka Andaluusiast pärit poeet Vicente Aleixandre y Merlo (sünd. 26. IV 1898 Sevillass). Hariduselt jurist ja majandusteadlane, asus ta elama Madridi. Oma raskete kroonilistest haigusest (neerutuberkuloos) hoolimata suhtles ta väga paljude silmapaistvate kultuuritegelastega ning tegi kaastööd kirjandus-ajakirjadele. Aleixandre esikkogus, samuti sellele järgnenud kogus «Espadas como labios» («Mõõgad nagu huuled», 1932) on märgatavad eeskätt sürrealismi mõjud ning mitmesuunalised otsingud. Täielikult küpse isikupärase väljenduse ning omapärase tervikliku maailmanägemise saavutab luuletaja kogus «Destrucción o amor» («Hävituse või armastus», 1935), mis toob talle rahvusliku kirjandusauhinna. Samal aastal ilmub Mehhikos ka Aleixandre lüürilise proosa raamat «Pasión de la tierra» («Maa kirg»), millele järgneb pikem vaheaeg. Kodusõja traagiliste sündmuste ajal on luuletaja oma kirjutuslaua või voodi külge aheldatud, ja kui sõpradel ning kolleegidel tuleb pagulusse minna, jääb haige poeet üsna üksinda ja abitult tumedate jõudude meelevalda. Tema teosed hakkavad taas ilmuma 1944. aastast alates, andes tunnistust, et Vicente Aleixandre on suutnud füüsiliselt ja vaimselt Franco režiimile vastu seista. Sünged ning traagilised toonid iseloomustavad küll veel tema esimest sõjajärgset kogu «Sombra del Paraíso» («Paradiisi vari», 1944), kuid juba 1948 avaldab ta raamatu «Miguel Hernández surma puhul», milles väljendab selgesti oma poolehoidu 1942. a. Alicante vanglas hukkunud rahvapoeedile. Hiljem on Aleixandre demokraatlike haritlaste protestiüritusi oma allkirjaga korduvalt toetanud. Muide on ka Nobeli preemia määramisel arvestatud, et Aleixandre ei alistunud kunagi Franco režiimile, vaid «kujunes kohtumiste keskpunktiks ning esmajärguliseks isiksuseks Hispaania vaimuelus, niipalju kui seda oli järele jäänud». Pärast valimist Hispaania Akadeemiasse 1950. a. on Aleixandre loomig olnud väga viljakas. Nime-tagem tähtsamatest luuleraamatutest järgmisi: «Mundo a solas» («Maailm üksi», 1950), «Poemas paradisiacos» («Paradiislikud luuletused», 1952), «Nacimiento último» («Viimne sündimine», 1953), «Historia del corazón» («Südame ajalugu», 1954), «En un vasto dominio» («Tohutut valduses», 1962), «Poemas de consumación» («Hävimise luuletused», 1968), «Dialogos del conocimiento» («Teadvuse dialogid», 1974); lisaks veel mälestusteraamat «Los encuentros» («Kohtumised», 1958).

Loodame, et eeltoodud väike luulevalimik annab meile pisutki ettekujutust sellest omapärasest andest ning mehiselt rasket elusaatust talunud inimesest, keda Pablo Neruda on oma mälestustes nimetanud «piiritute dimensioonidega luuletajaks». Teadaolevail andmeil on Vicente Aleixandre loomigust eesti keeles ilmunud kaks luuletust: «Aastad» 1969. a. «Nooruses» nr. 10 ja «Luuletaja laulab kõigile» 1977. a. 14. oktoobri «Sirbis ja Vasaras», mõlemad Ain Kaalepi tõlkes, viimane ka Jüri Talveti tõlkes pealkirja all «Kõigi eest laulab poeet» (ajaleht «TRÜ», 21. oktoober 1977).

O. O.

VICENTE ALEIXANDRE

Ilmar Sikemäe

ÜSNA TAMMSAARE JÄLIL

JÄRVÄKATE HULGAS JA MUJAL

1

20.—25. oktoober.

«Tõel ja õigusel» on juubel. 25. oktoobril 1926 jõudis romaani esimene osa raamatukauplustesse ja seega ka lugejate kätte. Raamatu juubel — eriline, tähtis, erutav. Ning see raamat ise on ainuline.

Selle omalaadse juubeli päevil olin Tartus ja võisin kuulata Riikliku Akadeemilise Meeskoori kontserti. Esmakordselt esitati seal Gustav Ernesaksa laul «Tuhat tänu», mille maestro on pühendanud Vargamäe vanadele.

Meeskoor laulis:

Tuhat tänu taatidelle,
tarmukaile taatidelle,
tuhat tänu memmedelle,
mahedaile memmedelle,
tuhat tänu, tuhat tänu
mulla alla, muru alla,
muremusta mulla alla,
eluhälja muru alla.
Sink-salle-proo,
sink-salle-proo,
elle-roo.

On kahju, et Gustav Ernesaks ise ei saanud laulu juhatada. Ta viibis Moskvast.

Kuid laul kõlas ülikooli aulas imepäraselt hästi. Põhjamaiselt karge, samas tundehell, sügav, liigutav ja romaaniga seostuv selle mälestusi elustava «sink-salle-proo» kaudu.

Mehed laulsid, rahvas kuulas hingega.

•

«Keel ja Kirjandus» on avaldanud Leenu Siimiskeri ulatusliku artikli «A. H. Tammsaare: «Kuid mu loomisindu ergutab peamiselt küll elu ise»». Kõneldes romaani juubelist, nendib Siimisker «Tõe ja õiguse» erilist kohta meie rahvuskultuuris, «sest ei meenu peale «Kale-

ILMAR SIKEMÄE

vipoja» ühtki eesti kirjanduse teost, mille sünnitähapäeva oleks ulatulikumalt tähistatud». Autor lubab, et «... käesolevas kirjatöös püütakse jõudumööda taotleda uurimuslikkust, pidades ometi silmas eeskätt laia lugejaskonna huve». Ja uurimus see ongi. Siimisker kutsub endale appi Mihhail Prišvini: «... Tammsaare pärandisse süvenedes meenuvad tahtmatult eaka M. Prišvini sõnad, kes kinnitab, et mida vanemaks ta elab, seda rohkem ta veendub, et kirjaniku peamine prototüüp on kirjanik ise.» Selles vaimus liigub artikli mõttearendus edasi: kirjaniku minaelamus, kirjaniku kodu, kodumaastik, lapsepõlve- ja noorusmälestuste tinglikkus, nn. ideelise äratõuke vajadus jne.

Leenu Siimisker märgib, et esmakordselt vilksatavad kanged naabrimehed «Noorte hingede» esimeses trükis 1909, «sünnitades pika võrdluse, mis peab iseloomustama kahe «noore hinge» Aino ja Kulno vastastikust vägikaikavedamist»:

«Ja nõnda jonnisivad ja pahandasivad nad, nagu kaks üleaiameest, kes ühte ja sedasama teed peavad käima ja kes üksteise kiuste seda ei paranda. Läheb oma vankri ass katki või jääb leivajahukott vankriga vihma kätte porisse, siis kirutakse ja vannutakse üleaedset: murrab aga selle hobune pakkude vahel oma jalaluu, siis naerdakse kahjurõõmulikult ja parastatakse teda. Purjus päaga, kui enne lauakirikusse minemist kõrtsis ära lepitakse, patsutavad üleaedsed hääsüdamliselt üksteisele öla pääle ja ütlevad: «Me oleme ikka kuradi vänged mehed.»»

Siimisker lisab: «Nagu võime veenduda, esinevad kuulsad kemplejad siin oma esialgsel kujul sarnastena nagu ühemunakaksikud, kaks tilka vett ühe pange uurdes.» Ja arutleb: kirjanik ei saanud vängeid «nuabrimehi» kasutada täpsete modellidena, «nende inspiratsioonil võinuks sündida romaan kangeist vägikaikavedajaist, ei enam»; ning et ilmselt on Tammsaare «vajanud ideelist äratõuget, midagi, mis teda intiimsemalt ühendaks oma kangelaste selliste püüdlustega, mis vastaksid ajastu pakilistele vajadustele ja oleksid loomuldasa ühtaegu globaalsed, eksistentsiaalsed».

*

Kirjanike Liit, fuajee, enne koosolekut. Kolm-neli meest kõnekõminal koos. Kõnelus sellest, et Siimisker pajatab muu hulgas Koitjärveimpulssidest ning mõjudest «Tõe ja õiguse» loomisel.

Nigol Andresen väidab:

«See mõte oli ammu ripakil, nüüd on see viimaks ometi üles korjatud. Aga et vana Ploompuu oleks vana frakiga põllul adra taga kõndinud, see on muidugi loba. Tal võis seljas olla vana pikk-kuub, seda küll.»

Parve kajab kaasa: «Ploompuul nüüd frakki, küllap jah pikk-kuub.» Teised noogutavad: küllap vist.

Andresen jätkab hoogsalt:

«Ja üldse: Ploompuu oli raamatukaupmees, mitte tegelik põllumees. Et ta kirjutas brošüüre sooharimisest ja metsakasvatamisest — ise kirjutas ja ise ka müüs, see on klaar. Aga praktiline põlluharija ta ei olnud. Ta oli rohkem fantast. Ta tahtis ka poliitik olla, asutas oma erakonna — Tööraha Liidu. Tahtis muidugi rahvasaadikuks saada. Kir-

jutas, et teised panevad riigi ja rahva raha oma taskusse. Nagu tollal öeldi: valige mind, mina olen õige mees! Aga ei valitud. Tal ei olnud liitlasi, poolehoidjaid. Ta oli ju oma partei ainuke liige. «Pühade ajal oleks hakanud uusi liikmeid juurde värbama» — nagu Vargamäe Ants oli Vargamäe vabariigi ainuke kodanik ja tahtis pühade ajal uusi kodanikke juurde hankida.» Ning lõõpides: «Võiks kirja panna: vana Ploompuu oli Vargamäe Antsu ideeline eeskuju, vaimne prototüüp.»

Muidugi, Ploompuu kui võimalik mõtteandja, ideekergitaja on üks paljudest. Oletusi võib teha, ajendeid leida, tõugendeid arvata — kõik jääb ikkagi ehku peale. A. H. T. ise on püüdnud oma loomisprotsessi selgitada: «Teosed küpsevad mu peas või südames, muutuvad varjudest elavaks, nii et näen ja kuulen neid. Alles selle järele hakkab kirjutama. Kirjutamine ise aga võib mul, nagu vist teistelgi, muuta algupäraseid kujusid, tuua uusi ideid, tundmusi, perspektiive, nii et peatun isegi üllatudes ja imestades, kust nad kõik tulnud. Põhimotiivideks võivad muidugi olla mu isiklikud elamused, kuid ka mõndagi kuuldot, nähtut, loetut, millest ei tea, miks see tunginud mu verre ja ajju.» Olgu korratud: kirjanik ei oska sageli ka ise ütelda, kust ja kuidas mõni idee, mõte, tundmus, kujund on tulnud. Teose loomise tagapõhja, tausta selgitada aidata — seda küll. See on kirjandusteadlase ülesanne. Ja Siimiskeri püsiv ning visa töö on paljus head vilja kandnud.

*

«Loomingus» on ilmunud Katre Ligi artikkel ««Tõde ja õigus» kriitikas». Üsna algul öeldakse:

«See on meie kirjanduse kõige «klassikalisem» ja tuntum teos, on üks mahukamaist ja kõige rohkem arvustatuist. Nüüdisaegne lugeja ei saagi vist talle läheneda vabana eelteadmistest või eelarvamustest. Tuntakse umbes nii, nagu juba 1938. aastal ütles Jaan Roos: XVIII sajandil oli eesti kirjanduses Piibel, XIX sajandil «Kalevipoeg» ja XX sajandil «Tõde ja õigus». Kui palju suurem on au ja eelarvamuste koorem meie päevadel!»

Suure materjali vaatlus on lahterdatud: «Tõde ja õigus» kui kunsti-teos, kui ajalooline romaan, tema filosoofia. Veenev on artikli kirjutaja analüüs, hinnangute andmine kriitikale ja kriitikuile. Kahju ainult, et ülearu lakooniline, liialt kokkuvõtlik.

Omapäraseid ütlusi ja väiteid: «Tõde ja õigus» — «monument kaduvikule» (M. Sillaots). — Romaanis on «seda erilist Põhja-Eesti sarmi, milles pole suurepärast, vaid pigemini väikest, külma, kuid karastavat raskemeelsust» (A. Oras). — «Tammsaare ei saa uskuda kinnisideid, mis võiksid lunastada inimest ja looma» (H. Visnapuu). — «Pole põhjust registreerida kirjanduse teooria nimel vormilisi puudusi teoses, mis lugedes niivõrra haarab» (P. Ambur). — «Pearu on suugategija, Andres teoinimene, sõnu-kaaluja, vaikiv mõtleja» (M. Sillaots). — «Pearu on autori kõige eestilisem tüüp» (J. Kärner). — «... oleks tahtnud näha, et ka mõned teised tüübid pääle Indreku oleksid antud edasi selle alateadvuse hämarusega, mis temale omane» (J. Semper).

Juubeliartikleid ajalehtedes, juubelitervitusi raadios ja televisioonis. Juubeliõhtu Kirjanike Maja saalis; seal kõneles Heino Puhvel, lausu-

des kokkuvõtvalt: «Küllap hinnatakse romaani tulevikuski sellepärast, et ta ütleb inimesele midagi väga olulist.» Ja kirjanike vaikne hetk Metsakalmistul A. H. Tammsaare haua juures.

Tähtsa raamatu juubel — eriline, vajalik. Austades suurt inimest ja suurt kirjanikku hindame oma kultuuri järjepidevust.

2

Oma «Vargamäe kirjade» raamatus olen jutustanud Tuhala Jaanist ja olen arvanud, et temap see ongi romaanis sekeldava Lauulu-Lullu eeskuju. Olnud üleüldse isevärki mees, laulnud igasuguseid laule, tõsi- ja lorilaule, teinud ka ise laule. Kõrvenurka tulnud Harjumaalt Tuhalast, nagu pajatas tema laulgi (kuulsin seda onu Augustilt):

«Oh see vaene Tuhala vald,
see on taga Talina all,
seal on piigad petulised
ja on naised nutulised.»

Mu ema mäletas salmi teisest Tuhala Jaani laulust:

«Tiide-riide, uia-uia,
ega sa meie poisse'i püia,
neil on seitse salasempu,
kümme tempu, sada vempu.»

Mullu sügisel, kui uurisin Kirjandusmuuseumis Albu mailt kirjapan-
dud (Erna Tampere poolt 1965. a.), leidsin uusi andmeid Tuhala Jaani
kohta.

Anete Evert (78-a.) Oeti külast Kungla talust on jutustanud:

«Ma olin 6- või 7-aastane, kui vana Tuhalas tuli ja ise laulis. No ta oli juba 60-aastane, päris kindlasti. Ta olnd vanast kooliõpetaja. Ta olnd seitse korda piibli läbi lugend. Vana sant, käis peresid mööda. Kui ütlesid: «Jaan, kas tahad süia?», siis sõi. Kui küsisid, et: «Jaan, kas tahad kislakörti?», siis läks ära, ütles: «Ptruutoit, ptruutoit.» Seadis naisteriided omale ümber, mitu seelikut ja põlle. Räägiti, et pruut ole-
vat ta maha jätt, sellest niisuguseks jäänd. Lapsi ta oidis.»

August Rajasaar (78-a.) Vetepere külast Rummussaare talust:

«Tuhala Jaan kandis naisterahva riideid. Sääred olid rätikutega ära mähitud, nii et need olid jämedamad kui tal keskpaik. Kui naisterah-
val olid juuksed taha krunni keeratud, siis ütles, et madu on pähe läind ja läks kohe ära sealt perest. Seelikuid oli tal seljas mõni kümme tükki. Ja põllesid kohe hulka ümber enda riputatud.

Tema oli piibli kaks korda läbi lugend, sellest oli läind niisuguseks.

Ja kui tema teed mööda käis, siis laulis. Ta oli Tuhalast pärit, rääkis, et oli sigade tallmeister seal. Ta ütles, et: «Siahu on nii puhas kui inimese ihu.» Tema kiitis ise, et: «Tegin ikka Hundivilla Anule tite koa.»

Juuli Mardiauk (78-a.) Orgmetsa külast Muru talust mäletab, et Tuhala Jaani on hüütud ka Seeliku-Jaaniks, sest tal oli palju seelikuid seljas, ning jutustab:

«Ta oli siis Viisu välja peal. Mina olin siin tüdrukust, olin 20-aastane. Jaan võis olla juba 70-ne. Meestesärk oli teisel seljas. Tõstis sõnnikut nii vägevast, et kole. Mehed haukusid ta kallal ja kiskusid särki üles. Muidu oli tal seljas palju seelikuid, ühekorra pani seelikud pingi peale, sai terve heinasoad. Poisid olid ajand Jaani välja peale ja külm võttis ta ära. Maeti siis Järva-Jaani surnuaeda.

Küll tema laulis ja kiri oli ka selge. Kui pühapäev tööd tegid, siis võttis leiva laua pealt ja viskas, et pühapäev ei tohtind töötada. Aga jumalasõna laulusi laulis kohe öö läbi. Eks ta old ka koolitud inimene, aga hulluks läind. Temal oli naisega miski pahasti läinud.»

Need on üllatavad leiud. Hakkab silma korduv ning rõhutatud motiiv: «kui tema teed mööda käis, siis laulis», «tuli ja ise laulis», «küll tema laulis». See osutab ju ilmselt Laulu-Lullu poole!

72-aastane Matilde Valbu Kodru külast on edasi andnud:

«Kõrvenurga poisid tegid laulu:

Sikenbergil kõrvid märad,
tüdrukud kui käärpärad.
Ansenil on laugud täkud,
tüdrukud kui äkkepakud.
Simisalu kõrgel mäel
tüdrukud kõik särgiväel.
Aga Eeru poiste vapp
on pussnuga, verekapp.

Rohkem ma seda laulu ei tea.»

Lõbus, kentsakas laul. Kahju, et autorit ei teata. Võib-olla jääbki tundmatuks.

86-aastane Anna Malleni Järva-Madiselt teatab:

«Vana Sikenbergil sai tütar mehele. Vanamees pand seitse lehmakella looka ja sõit Madikse kõrtsi ette. Kiriku juurest tuld.»

Aleksander Väli (60-a.) Aru külast on jutustanud hilisema juhtumi:

«Juhan Liiv oli kiriku kellamees. Läind Sikenbergi poole põrsaid ostma. Käind ära, tulnd siis tagasi, Hansen olnd oma värava peal, küsind: «Kus sa käisid?» Juhan, et: «Käisin põrsaid ostmas.» — «Kas ära ostsid?» — «Ei, põlnd raha kaasas.» Hansen siis: «Tule minu juure,

mul on ka pörsaid.» Juhan vastu: «Ei ma täna tule, mul põle raha ega kotti. Jalgsi ka.» — «Ei, tule kohe,» öelnd Hansen, and kohe pörsa, pand kotti, siis käskind poissi: «Pane must ette, vii koju.» Naabrimehelt ei tohtind pörsast võtta.»

Robert Põdrus (85-a.) Albu asundusest:

«Va Sikenbergi poeg kuuland, kui tütar Linda luges seda raamatut («Tõde ja õigust»), siis ütlend, et see on õige küll, aga see pole õige, nii see asi polnud. See pükste lugu, kuidas Sikenberg rätsepale püksid kaela viskas, old küll nii. Aga lambapeade lugemist põle old.»

Nõnda siis on rahvaluule sees Tuhala Jaan, kelle pärisnime ei ole teada, ja Tammsaare väljamäe nuabrimehed oma õigete nimedega.

Ja mina olen jonnakalt pähe võtnud, et Tuhala Jaan on romaani Laulu-Lullule vähem või rohkemgi ainet andnud.

3

29. jaanuar.

Ma olen Järva-Jaani kultuurimajas. On öeldud ava- ja tervitussõnad, on esitatud kimbuke Tammsaare aforisme, nüüd tuleb minu järjekord.

On hea alata ütlusega, et homme möödub 99 aastat A. H. Tammsaare sünnist. Algan pisut kobavalt, siis hakkab jutt minema. Püüan kõnelda hästi lihtsalt, selgelt, ajan nagu juttu — ajan juttu valgepäise tädike-sega, kes istub teises reas ja kuulab mind miskipärast kinnisilmi, ning nende poistega aknapoolses nurgas, kes — ennäe! — lausa ahmivad sõnu. Kõnelen Tammsaarest, kuidas ta elas ja kasvas ning kogus — muidugi alateadlikult — muljeid, millest sai materjali paljudele teoste ja lõpuks võimsale suurromaanile. Ja aina edasi: elu, tõsielu ja luuleteose vahekorrast, kokkupuuteist ja lahkuminekuist, prototüüpidest, raamatu menust, kirjaniku kodukohast, üldtuntud muuseumist, saabuva juubeli ettevalmistustest. Räägin, ise mõtlen, et pean olema arusaadav poistele ja samal ajal huvipakkuv vanemaile kuulajaile, ja tegelikest ning romaani nuabrimeestest vesteldes saavutan selle, et pahvatab naeru ja valgepäine vanatädi avab muiates silmad ning jääb mulle omainimesena otsa vaatama. Vastan ka küsimustele, mis on paberi peal ja mulle algul kätte antud. Ei ole keerukas vastata: Tammsaare perekonnast — kas elab Vargamäe mail kirjaniku sugulasi, Tammsaare teoste tõlkimisest jne. Lõpuks räägin Tuhala Jaanist, keda arvan Laulu-Lullu prototüübiks, ja sellest, et võib-olla on ta maetud Järva-Jaani kalmistule. Kutsun ühtlasi koguma ja säilitama mälestusi Tammsaarest ning tema ainestikust.

Siis taitlejate keni ettekandeid, juttu ja laulu, Tammsaare enda lugusid ja tammsaarelikke motiive. Nõnda see üritus lõpeb. Kui juba rahvas laiali valgub, tuleb Leida Aaresild, Raamatuühingu esindaja, surub kätt, ütleb, et kirjandusõhtu läks korda.

Ei ole lõpp ega lahkumine. Istume tühja saali esireas koos: õpetaja

Hilja Sunduk, kolhoosnik Richard Raude ja mina. Räägime Tuhala Jaanist, ja tuleb välja, et kõigile meile on sellest mehest kõnelnud meie emad. Hilja Sunduk: kui ta sülelaps olnud, tulnud ema majja, ehmatanud ära — Tuhala Jaan kiigutab last. Eks Jaan olnud tuppastunud, laps nutnud, ja tema siis vaigistanud. Üldse meeldinud Jaanile lapsed. Richard Raude: räägiti, et Jaani vend võtnud temalt pruudi üle ja sellest Jaan läinudki segaseks; ei ta olnud päris loll, aga veidrik siiski. Laulumees olnud tõesti ja kandnud seelikuid küll. Kuidas surnud ja kuhu maetud, seda ei tea. Siis jutustab Richard Raude hoopis muud: ta tundis Paul Graupi, Tallinna postiljoni, kes oli A. H. T. koolivend ja oli tulevases kirjanikust klassi jagu vanem; Paul Graup jutustanud mitu korda, kuidas ta kohtas 1914. a. kevadel Tallinna uulitsal Anton Hansenit, kes ütles siis nõnda: «Ega sellest elust enne õiget asja ei saa, kui mustakuuemehe ei ole kantslitest maha pekstud. Nemat on kõige suuremad rahva pimestajad ja hullutajad.»

... Kui koju sõidan, on mõnus-mugav «äraolemise» tunne — nagu pärast väsitavat tööpäeva. Ei ole vist õige võrdlus. See ei olnud ei väsitav ega töö. See oli midagi muud, midagi rohkemat. Ei oska seletada.

Aga see on kindel, et Tammsaarest tema kodunurgas kõnelda on... mingi eriline kodutunne endalgi. Nemat, kuulajad, elavad ju nendes paikades, kus meie klassik on elanud, kasvanud, ringi liikunud; nende hulgas on rohkesti inimesi, kes tunnevad romaanide algkujusid ja nende järglasi või on vähemalt nendest kuulnud. Ja kõneldes neile inimestele tunned ning tunnetad, et oled — ühe sõnaga — kodukandis.

14.—18. veebruar.

See on juba tõeline hoogtöö: Kabala, Retla, Paide, Koigi, jälle Paide, siis Türi. Raamatuühing on päris tublisti kavandanud. Lähen, sõidan meeleldi. Võetakse lahkesti vastu, ühest kohast viiakse jälle teise, antakse ilusti käest kätte, nagu võiksin teel järsku kaduma minna. Jääb mulje, et üsna hoitakse — äkki külmetab, väsib, tüdineb.

Igast paigast on oma muljed, oma eripärane õhkkond, oma inimesed, üksikult ja üldiselt kokku, oma meeolu, tuntav ja tabamatu. Ja kõikjal südamlilik suhtumine. Ise tunnetan, et olen saanud midagi, mida ei oska mõõta ega kirjeldada, võiksin ütelda: kontakti, osasaamise, ühisraajatunde.

Ma tean, millest see kõik. See on Tammsaare pärast, kellest ma kõnelen, tema on meie Tammsaare.

Koigis tuli minu juurde vanemat iga naine, näitas fotot ja ütles, et see taat on Anton Hanseni ema vend ja on siin pildistatud üheksakümnendal sünnipäeval. Kas Jüri Bakhoff, küsisin. Ei, Ado Bakhoff. Ja juhtus kurjasti, et naine pidi kohe bussile ruttama ning koju, Imaveresse sõitma. Lubas mulle kirjutada. Teistelt kuulsin, et ta on Imaveres kultuuritöötaja ja kodu-uuriija Aino Kärt, praegu küll pensionil.

4. märts.

Kiri Järva-Jaanist. Elviine Karjus jutustab, et tema surnud isa teadis Tuhala Jaani surmast. Jaan olevat surnud Kõisi mõisa väljal tuisku ja leitud sealt lumehangest. Esna valla küüdikorras olevad talumehed matnud ta kas Peetri või Koeru surnuaeda. See pidi olema 1908. või 1909. aastal. Tuhala Jaani lugusid räägitakse palju, kuid tema tegelekku nime ei tea keegi.

Nõnda see kiri. Mehe hüüdnime järgi oleks raske või võimatu tema surmateadet kirikuraamatuid otsida.

16. märts.

Talvine õhtupoolik Lehtse kultuurimajas. Inimest viiskümmend. Kõik keskealised ja pisut vanemad. Jutt läheb ladusalt. Olen juba tund aega kõnelnud, istun kuulajatele pisut lähemale, ütlen, et küsigu, ma püüan vastata. Tuleb küsimusi. Vastan jõudumööda. Siis vestan Puksrätsepast ja Tuhala Jaanist ja küsin, kas kuulajail on nendest midagi teada. Ongi. Nüüd läheb jutujärg edasi. Paar inimest on kuulnud Gustav Puksist, teatakse seda, et läks hulluks. Tuhala Jaanist teadjaid on rohkem, viis-kuus, needki kuulduste kaudu. Üks mees lausub, et Jaan lugenud piibli järjest läbi, ei jätnud ridagi vahele, see ta lolliks teinudki. Keegi naine lisab, et Jaanil olnud karujõud, murdnud näpude vahel raudnaelu nagu ölekõrsi pooleks.

Jutuheitamise algusest on möödunud kaks ja pool tundi, rongi minekuni jääb paarkümmend minutit. Siis ütleb vanem naine, kes varemgi paar sõna sekka lausunud:

«Te saaksite Tuhala Jaanist andmeid, kui otsiksite üles Ambla inimese Alise Klamm, kes peaks Tuhala Jaanist natuke rohkem teadma. Ta on Jaani kaugelt sugulane, täditütre tütar. Jaani perekonnanimi on Treiman.»

Näed sa, uudis uudise otsa, ja päris viimasel minutil!

Elviine Aav, aasta seitsmekümne ringis pensionär, nende tähtsate teadete andja, ütleb veel, et mäletab Otto Hansenit ja tema naist sellest ajast, kui nad elasid Aravete kandis. Ta tunneb ka Marta Hansenit, kellega ei ole kahjuks ammu kokku puutunud, ja küsib, kas ma tean kirjaniku õe aadressi. Paari-kolme minuti jooksul teatab Elviine Aav, et ta tunneb ka Sikenbergide järglasi, kes elasid kunagi Lehtses.

«Näete siis, meil, järvakatel, oleks veel juttu küll ja küll,» ütlen kiirustades, sest rongid, teadagi, sõidavad täpselt. Luban siis heale inimesele, et saadan talle Marta Hanseni aadressi ja otsin tema kevade poole kodus üles.

«Tulge, tulge!» ütles Elviine Aav. «Ega ma arva, et midagi tähtsat tean, aga juttu võib ikka ajada.»

Olen selle õhtuga rahul. Olen saanud mõningaid pidepunkte. Kes otsib, see leiab... Juba homme saadan kirja Alise Klammile.

20. märts.

Olen Koerus, siinses kultuurimajas.

Jutustan, aina jutustan. Ainet on, ei ole vist igav; näha, et kuulatakse. Siis mõtlen: paras aeg lõpetada. Kuid tuleb küsimusi. Vastan nendele. Ja küsin ise, kas keegi teab-tunneb Tuhala Jaani. Paar inimest on temast kuulnud, ise näinud ei ole. Tema surmast ega matmispaigast ei ole nendel aimu. Niisiis — aeg minna. Minu juurde koguneb mehi-naisi. Küsitakse veel seda-teist.

Ja siis ütleb keskealine vilka jutuga mees:

«Ma elasin varem Koitjärvel, tean Tammsaare venda, tean teda ennast. Ega ta enam seal ei elanud, külastas vahel juhuslikult venda.»

Siis — pisut vaiksemalt:

«Ma ise olen Tammsaare ristipoeg.»

Üllatus! Kas tõesti? Kuuldub ütlusi: ei ole kuulnudki.

Mees, Ilmar Mandre, elektrik, jutustab muigenäol:

«Kui ei usu, võib ju Kuusalu kirikuraamatust järele vaadata. 1929. aastal peaks olema kirja pandud. Eks Tammsaaret tundsid kõik Koitjärve küla inimesed, ja nõnda juhtuski...»

Kas ta kirjanikku mäletab, küsin.

Küllap mäletab. Näiteks sedagi korda, kui ta seitsmeaastasena uitas koos Tammsaarega mööda Koitjärve metsaradu ja kirjanik laulis ning vilistas talle mingit viisi ette ja tema püüdis järele laulda. Ei tulnud välja, ei pidanud viisi kinni. Lõpuks Tammsaare jättis pooleli, ütles muheldes: «Sinust küll muusikameest ei saa.»

Varutud aeg on läbi, tuleb lahkuda. Lepime siis kokku, et jutustame kirjateel edasi.

Ennäe, üllatus — Tammsaare ristipoeg.

5

5. aprill.

Aino Kärt kirjutab ja selgitab oma taadi (s. o. Ado Bakhoffi) kohta:

«Taati mäletan vähe. Mõningaid mälestusi: Käisime emaga Suure-Jaanis, kus taat elas tütre juures oma vanadusepäevil (tütre mees Sprenk oli kiriku kellamees ja surnuaiavaht). Taat näitas Vargamäe raamatu esimest köidet, mis pühendusega õepoja Antoni poolt oli saadetud (raamat on Viljandis alles). Taat pahandas selle üle, et Krõõt oli nii ruttu surnud ja Juss oli end üles poonud. Muidu ütles, et see minek ja algus olevat olnud täpne, see lehma sohu jäämine ja kõik. Mäletan, et taat käis meil hagu tegemas. Nad vaidlesid minu isa poolt vanaemaga piibli üle (vanaema luges igal pühapäeval jutluseraamatut). Taat ütles: «Patule pakuga p... e.»»

Huvitav teade: Tammsaare pühendusega «Tõde ja õigus». Meeles pidada!

Aino Kärt jutustab veel:

«Taadil oli kolm tütart: üks läks mehele Kaansoo koolmeister Prak-sile, hiljem Kurlas, talus elav; teine läks Suure-Jaani kellamees Sprenkile ja kolmas oli minu ema-ema, kes suri neljanda lapse sünnitamisel koos lapsega.»

ILMAR SIKEMÄE

Ja jällegi huvipakkuv mõte:

«Olen tihti mõelnud, et Anton võis ka sealt (s. t. Viljandimaa sugulastelt) oma raamatule materjali saada, sest sugulased käisid omavahel läbi. Ema mäletas, et paar korda aastas käidi Järvamaal ja sealt jälle vastas Viljandimaaal.»

Tarvis nende uudiste kohta lähemalt ja täpsemalt küsida.

8. aprill.

Koerust tuli pikk kiri Ilmar Mandrelt, A. H. Tammsaare ristipojalt. Ta teatab kõigepealt, et temal ei ole kahjuks fotosid kummastki vennast, ei A. H. Tammsaarest ega Jüri Hansenist. Ei ole ka kirju. Muidugi kahju.

Kiri pajatab:

«Minu õde, kes on minust kümme aastat vanem ja elab Aegviidus, jutustas, et Jüri Hansen olevat soovitanud kirjanik Tammsaaret minu ristiisaks. Ma olen Metstoa peres viies ja kõige viimane laps. Juba varem oli Jüri Hansen minu õe Valve ristiisa. Tammsaaret minu ristimise juures ei olevat olnud, küll aga olnud seal vend Jüri.

Neil aastail, kui mina poisike olin, Tammsaare Koitjärvel ei suvitatud, käis seal üksinda ja lühiajaliselt. Mingit mälestuseset mul Tammsaarelt järel ei ole. Õde mäletab, et Tammsaare on kinkinud mulle panama riidest ülikonna. Tollal hinnati seda kalliks. Ma olevat siin nelja-aastane olnud. Seda mäletan ise, et kompekke oli Tammsaarel alati kaasas, kui ta meile külla tuli.

Seda ma ei tea, kellelt ma lugema õppisin, kas õelt või vennalt. Aga lugeda oskasin ammu enne kooliminekut. Algul tõi mulle raamatuid lugemiseks onu Anton — nii ma teda nimetasin. Hiljem tõi Jüri Hansen. Esimesi raamatuid, mis onu Anton tõi, oli «Laane lapsed», selle autorit ma ei mäleta. Kui Tammsaare jälle meile tuli, laskis ta mul jutustada raamatu sisu. Jutustasin hästi ja sain ka kiita. Ja selle raamatu sisu on veel praegugi mees. Hilisemad raamatud, mis Tammsaare mulle tõi, olid kõik eesti kirjanike omad.

Jüri Hanseni iseloomustamiseks võib öelda, et töö suhtes oli ta hästi nõudlik. Inimestega sai ta hästi läbi ja riides käis alati korralikult. Jüri oli raamatuid tolle aja kohta keskmiselt. Ma olen temalt saanud raamatuid lugemiseks, küllap paarkümmend või rohkemgi.

Jüri Hanseni naaber Jakob Ploompuu kasvas oma Laane talus-tõukarja (veiseid) ja andis põllule ka mineraalväetist, aga on siiski tõsi, et talu sissetulekud ei olnud suured ega ületanud kulusid. Ploompuu ei olnud maameeste juures selline autoriteet kui Jüri Hansen. Ploompuul oli Tallinnas raamatukauplus, ta kirjastas raamatuid ja kalendreid ja kirjutas ka ise raamatuid.

Jüri Hansen ütles kord Ploompuule: «Kuule, Jakob, sina ja mina ei ole kumbki põllumehed, sina oled kirjanik ja mina metsavaht.»

Muidugi tean ma natuke rohkem Koitjärve elust ja seasetest inimestest, aga kirjas ei jõua kõike ära rääkida.»

Lisaks kirjale on Ilmar Mandre joonistanud Koitjärve küla kaardi, «kui seda nõnda võib nimetada». Selge kaart, mis annab külast ilusa ülevaate.

ILMAR SIKEMÄE

24. aprill.

Olen sedakorda jälle Albu mail.

Asko Sööt annab lugeda oma pika «obaduse ehk oopuse», nagu ta ütleb. Selles on juttu Hansenite suguvõsast ja lisaks ka Sikenbergidest. Teatmeline materjal vaheldub rahva suust kuulnud lugudega.

«Jällegi tõde ja luule segi ning sassis?» küsin ma.

«Olen püüdnud kirja panna ainult seda, millel paistab tõepõhi all olevat,» ütleb Asko Sööt.

Asun kiiruga lugema. Ei saa lahti kiusatusest ja teen endale märkmeid.

Söödi huvitav tähelepanek: Jakob Sikenbergil suri esmasündinud poeg ja edasi sündisid tütreid — tema roll on romaanis antud Andresele. Tegelikult olid Hanseneil neli esimest last pojad, kes kõik suureks sirgusid, ja Sikenbergidel neli tütart, kellest kaks varakult surid, nagu poleks neil lasteõnne üldsegi. Asko Sööt nendib: «Nõnda on olukord romaanis pööratud vastupidiseks tegelikkusele, et Andrese mõtteid perekonnaõnne juurest suunata tööõmudele ja -raskustele.»

Veel teine «ümbervaigutus». «Tõest ja õigusest» tuttav lugu kraavikaldasse taotud orkidest on tegelikult juhtunud Ülemiste järve ääres, kuhu Jüri Hansen noort männikut istutanud. Linnarahvas rikkunud järve ääres käies noori taimi ja metsaülem soovitanud Jüril nende kaitseks orgid maha panna, et need inimesi eemale peletaks. Jüri teinud orgid mõlemast otsast teravaks ja torganud teeradadele ette. Mõne aja pärast tulnud aga metsaülem ise, käed selja peal, vaadanud ülespidi noorte puude latvu ja astunud orgid jalga. Hiljem pahandanud Jüriga, ja kui see talle meenutanud, et ta ise orgid maha panna käskinud, siis ütelnud: «Nojah, mis pagana päralt sa need teravad tegid!»

Sööt arutleb, et Põrgupõhja nimi võiks tuleneda Albu vana vallamaja lähedase Põrgupõhja (Põrgu) talu nimest. Ja lisab: «On muidugi iseküsimus, kuivõrd koha- ja isikunimede, aga ka prototüüpide leidmise protsess tihti üldse jälgitav on. Vaevalt autor isegi oskaks tekkinud seoseid seletada, kuid teised inimesed näikse targemad olevat: nad teavad alati ja täpselt, kust miski või keegi pärit on. Aga kunst just seetõttu ongi kunst, et ta loomine pole lõpuni seletatav nagu tehnilise produkti loomine, ja sama vähe on seletatav selle vastuvõtminegi, kus tekib hoopis uusi, autoritki üllatavaid seoseid.» Arukas mõttekäik, aga või me kunstiteoste äraseletamisest nõnda kergesti loobume.

Asko Sööt ise ka . . . uurib ja lõpuks resümeerib:

«Tõde ja õigus» ei ole tegelikkuse täpne koopia. Romaanis on mõndagi muudetud, mõnigi talu või tegelane ümber vaigutatud, teisendatud, karaktereid tugevdatud, teravdatud. Siiski on küllalt palju muutumatult otse elust endast võetud, nii et vaiguti võib teost lausa dokumentaalseks pidada. Kohalikud elanikud ütlevad, et romaanis on vähemalt 50% tõtt — ilukirjandusteose kohta küllalt palju.»

Muidu on Tammsaare kodumäel vaikus. Paistab, et muuseumi uute väljapanekute hankimise, kokkutoomise ja ülespanemisega läheb kangesti kiireks. Suvel, kui hakkab jälle külalisi vöörima, peab ju korras olema, näha ja näidata olema.

28. aprill.

Vallo Raun, mõnus raamatuhull mees (vanade raamatute jahtija) jutustas mulle, et käinud Ruunoja metsavahi juures, noh, kuulnud, et mekel on mõnda põnevat, ja näinud seal seinal isevärki pommidega kella, mis olevat endise Koitjärve metsavahi Jüri Hanseni kell, lisaks veel säärane, et äratamismehhanism küljes: ehtne metsavahi seinakell, põrutab üles, kui tarvis ja millal tarvis. Ma kuulan loo ära ja ütlen, et selle kella järgi pidi ju ka meie aulik Tammsaare aega vaatama. Muidugi. Ja see masin kuluks muuseumile otse marjaks ära. Nõnda võtame nõuks, et tuleks teatada Elem Treierile, uue Tallinna-muuseumi agara rajajale.

6

8. mai.

Aino Kärt tervitab Imaverest ja teatab oma taadi, Ado Bakhoffi sidemeist Järvamaa sugulastega:

«Uuritud andmeil olevat taat (Anne vend) käinud öde kolimas Albu valda. Hurjutanud öde ja õemeest, et ostnud selle viletsa koha (kuhu kaasavaralehm sohu sisse jäi), raha olevat olnud ka paremate kohtade jaoks.»

Kas see on õige ja täpne? Teosed-pärimused kõnelevad ju rahanappusest.

Edasi Viljandimaa sugulaste elust:

«Mäletan, ema rääkis, et taat ja memm Albus käinud. Olukorda Rätsepal pidi aga Albus teatama. Jaan Kodres, see Rätsepa peremees olnud suur töörühmaja ja äärmiselt range, polevat naisele puhkeminutitki andnud. Vanade tõekspidamistega mees. Tean ja mäletan teda. Usun küll, et kõike kuuldut-nähtut võis Tammsaare kirjanduses kasutada.»

Viimane väide äratav huvi. Miks ei võinud A. H. T. oma suurromaanini põimida Viljandimaa motiive?!

Ja põnev on ikka see taadile saadetud pühendusega raamat — Viljandis alles! Peaks Viljandi lehemeestele teatama, las otsivad üles ja kirjutavad nagu avastusest ikka.

24. mai.

Huvitav, isesugune kiri. Jüri Pärn Koerust kirjutab:

«Mul on pööningul hunnik vanu ajakirju. Hakkasin neid sirvima ja lugema. Ja leidsin «Sädemed», kust Tammsaare võis saada oma Andresele ja Pearule ja nende kõrtsijantidele veidi eeskujju. See lugu («Sädemed» nr. 3, 1913. a.) on järgmine:

— Kaks naabrimeest on igaveses tülis. Kumbgi tahab teisest vägevam olla.

Ühel õhtul lähevad nad kõrtsis jälle tülli ja kui küllalt sõnu oli vahetatud, tuli rusikavõitlus.

Nüüd seisid nad kohtuniku ees. Ja see otsustas nii: Andres, keda

ILMAR SIKEMÄE

juba varem mitu korda on karistatud, peab 100 rubla ja $\frac{4}{5}$ kohtukuludest maksma, Peeter aga 20 rubla ja $\frac{1}{5}$ kohtukuludest.

«Kas näed,» ütleb Andres pääle otsuse kuulutamise Peetrile, «seda täab ka kohtunikgi, et mul rohkemp raha om kui siul sandill!»

Kas ei ole sarnane?! Andres ja Peeter — Andres ja Pearu! Tüli kõrt-sis ja kähmlus! Lisaks kemplemine, kumb on vägevam, ja õiendus rahadega — kirjanik võis siit leida äratust tolele kuulsale «litside meeste» kõrtsiloole. Eks ole võimalik?»

Kirjasaatja ootab kinnitust: eks ole võimalik? Ei saa ütelda, et võimatu. Ei sõanda vastata, et võimalik. Võib ju lihtsalt olla imelik kokkusattumus.

Juhtus nii, et Tammsaare-uuriija Eerik Teder luges sedasama kirja.

«Veider küll,» imestab ta. «Võib tõesti ütelda, et oleks nagu sarnaseid motiive. Aga ei! Naabrimehed ja nende kõrtsivembud on ju saadud tegelikust elust, milleks siin ajakirja eeskuju!»

«Kuid Andres ja Peeter — Andres ja Pearu?»

«Tõsi jah, väike «äratuse» võimalus tõesti,» arvab Eerik Teder.

Oleme ühte meelt, et tuleb kiita Koeru mehe juurdlevat mõtet.

*

Vallo Raun üllatab mind: ta leidis oma märkmikust Ruunoja metsavahi nime ja leidis sealtamast isesuguse märkuse: metsavaht kõneles, Aegviidu mees Viktor Lannuk olevat kord jutu sees maininud mingisuguseid kirjanik Tammsaare kirju, mis olevat tema, Aegviidu mehe, käes. Tohoh! Tammsaare kirjad — need tuleb ju üles otsida.

«Kord helistasin sulle, sa olid kuhugi sõitnud,» vabandab Vallo Raun. «Pärast, näe, unus nagu...»

Olgu pealegi, hea, et nüüdki sain teada.

Veel täna saadan kirja teele.

29. mai.

«Edasis» annab Aivo Lõhmus ülevaate Tartu kirjanduspäevadest. Ain Kaalep on esitanud «Mõningaid mõtteid Tammsaare «Tõest ja õigusest». Kõneleja heidab täiesti subjektiivse ning üpris irriteeriva küsimuse, «kas ja kuivõrd on Tammsaare puhul üldse tegemist tõelise klassikuga, sest üks tundemärk, mis teiste rahvaste klassikutel ikka on olnud, puudub». Kaalep kinnitab, et Tammsaarel pole kunagi olnud tõelist oponenti, tõelist mahategijat. Iseäralik, imelik mõte. Kui mõttega harjuda ja kaasa minna, võib kohe küsida: kes määrab «tõelise mahategija» tunnused? Võib-olla on Johannes Aaviku hoiak ja mahategev kriitika tõepoolest mannetu? Kes vastab, kes oskab mõõta, kas ei tule sellest ainult tühja vaidlemist? — Küllap huvitavam on Kaalepi väide, et «meil on «Tõe ja õiguse» näol olemas võimas Faustivariatsioon». Kaalep peab aru: eks ole faustlikud omadused jagatud Andrese ja Indreku vahel (kui meenutada romaanisarja lõppu)? Ja kas Pearu ei ole päris vägev Mefisto? See mõttekäik ärgitab kaasamõtlemisele.

ILMAR SIKEMÄE

30. mai.

Hea, võimas üllatus! Saabus kiri Aegviidust, Viktor Lannukilt:

«See on õige küll, et minul on mõned A. H. Tammsaare kirjad. Kirjad või kuidas neid nimetada. Igatahes tema mälestused.

Minu tädi elas Koitjärvel, olin seal mõnel suvel, olin karjapoiss ja veidi ka sulasehakatid. Käisin naabruses, Orul, saime Jüri Hanseniga hästi läbi. Ta oli imelik mees, kohtles poisinaaksi kui omasugust, rääkis, andis lugemist. See oli sõja ajal. Olin siis alles 15-aastane.

Teeme nii: ma annan neid kirjapanekuid Teile lugeda, eks Te vaata ja otsusta, mis nendest arvata.»

Ja Aegviidu mees teeb ettepaneku: saame kokku «erapooletul pinal», Ülemistel. Ta ootab mind tuttavas perekonnas sel-sel kuupäeval sellest tunnist selle tunnini. Selge. Põnev. No ainult paar päeva oodata.

Täna siis leidis aset see ajalooline kokkusaamine. Viktor Lannuk, Aegviidu metsamajandi autojuht, ligi viiekümnene tüüakas mees, sirutab käe ja pigistab tuttavlikult.

Toob välja kaustiku, hoiab seda õrnalt, nagu võiks see katki pudeneda või murduda, ja ütleb mahedalt:

«Minu sõjaaegne lauluklade. Ma räägin mõne sõnaga: sain Jüri Hansenilt lugemist, nagu kirjutasin — ta ütles, vaadaku ise sealt riiulilt. Võtsin siis Wellsi «Sabatähe aastal», see on Anton Hanseni tõlgitud. Ja leidsin need kirjad, olid kas raamatu vahel või seal raamatu juures. Hakkasin lugema. Jüri vaatas, seletas: «Need on Antoni vanad kirjad, sinna jäänd. Kui tahad, loe, ega seal saladust ole.» Lubas, et võtku kaasa ja toogu teinekord tagasi. Võtsin kaasa. Olid üksikutel lehtedel. Peenike, tihe kiri. Lugesin ja lugesin, imelikud olid. Kirjutasin siis oma kaustikusse, mälestuseks kirjanikust. Mälestuseks jah. Tammsaare oli juba surnud. See oli 1943. aasta suvel.»

Mees avab kaustiku, näitab, lausub: «Siin nad ongi.»

Seal nad ongi. Viis kirja «või kuidas neid nimetada». Nummerdatud: I, II, III, IV, V.

«Kas seal olid ka numbrid pandud?»

«Seal olid ka.»

Lehitsen, loen pisut. Imelikud, nagu ütleb nende omanik.

«Kirjutasite oma kladesse ja viisite tagasi?»

«Viisin tagasi. Eks nad ole Jüri omaste käes, kui ongi alles. Seal käis uurijaid ja pärijaid ka, mõni võis kaasa võtta. Veel oli linnainimesi korteris, linnast metsatööle saadetud. Kui sugulaste juures ei ole, siis ei tea. Palju aega möödab, inimesed surnud ja üldse laiali. Võib-olla mõni võttis mälestuseks, võib-olla temagi surnud. Ei tea, ei oska arvata.»

Nõnda arutab Viktor Lannuk. Ja mina loen. Imelikud kirjad.

Saan loa kaasa võtta. Ütlen, et uurin ja toon tagasi.

«Ega ma karda, et ära kaotate,» muheleb Viktor Lannuk ja kordab tõsiselt: «Mälestus jah. Toote tagasi, muidugi.»

Hüvasti siis, endine Koitjärve karjapoiss! Täitsa poiss olid, võtsid ette ja kirjutasid oma laulukladesse need kirjamehe eripärased kirjad. Ilus mälestus.

Olgu nii — ega need päris kirjad olegi, need on... olgu pealegi,

arvaku igaüks ise, mis nad on. Ja mina lähen nüüd koju ja hakkan neid oma laulukladesse kirjutama, ja nõnda on see juba mälestuste mälestus — nagu need Vargamäe aida kirjatud kirstu omad. Lisan veel juurde tinglikud pealkirjad ja tänapäevased motod, mis ei tohiks häirida, need ainult täiendavad ning varjundavad, muud ei ühti.

Ilus päev, see Ülemiste-kohtumise päev. Päikest ja natuke pilvi, kevadist karget tuult. Kui koju sõidan, läheb täiesti selgeks. Loojangutaevas ergab.

VIIS TAMMSAARE ULMA

I [*«Kas te minut ei tunne?»*]

Kas minevikuviirastused teda iialgi rahule ei jäta? Kas valusad või õnnelikud mälestused hakkavad tüütus rongkäigus alati tagasi tulema? Mis nad temast tahavad?

Teodor Parnicki,
Aetius, Viimne Roomlane.

Mõtlen: oleks suvi, oleks veel poisipöli! Ja juba... nagu oleks keegi hall vanamees mu soovi täitnud — juba olengi poiss, ronin noore kase otsa, võtan okstest kinni ja õõtsun ja viskan ennast õhku täie hooga, lendan vuhinal, oksad kriibivad käsi ja pehmed, lõhnavad lehed paitavad nagu ning külm, kõle tuul puhub südame alt läbi.

Oh poisipöli, mehepöli! Mõtlen unes: elu läheb, elu aina läheb ja lendab nagu pilved tuule käes...

Käin, kõnnin, tuleb vastu rässakas mees, pilgutab kavalalt silma ja ütleb: «Tere kah!»

«Tere!» Vaatan meest — võõras mis võõras.

«Kas te minut ei tunne?»

«Ei tunne.»

«Veikati Tõnni ei tunne?»

«Tõnis Veikat — noo?»

«Nojah.» Mees muheleb laialt. «Ega ma voorimees enam ole. Hobune sai otsa. Tohter urgitses sisikonna lahti, raudnaelad vatsas. Mis ta nendest järas, ei tea.»

Veikati Tõnn! Tõepoolest, need silmad, see nina.

«Ei tunne, ah? Vuntsid petavad ää. Ma olen kaupmees, kauplen puiega. Mõnus kaup, ei lähe kätte hapuks.»

«Visa nagu Veikati Tõnni viha!» naeran ma kunagist ütlemist.

«Ma olin siis kuulus jah,» silitab mees oma vuntse. «Va Päts, «Teataja» peremees ja peatoimendaja, no oli uhke saks. Ma nuuskasin näpuga nina, tema käratab: «Pidage kinni, ma lähen maha, ma teitega ei sõida, teitel on matsi kombes.» Vaata kus peenikene herra!»

See lugu on selgeste meeles: Tallinna voorimehed ei võtnud Pätsi sõidule, aina ütlesid: «Aulik herra, ma ei ole prii ja mul on kah matsi kombes.» Voorimees peab aupaklik olema, aga kelle peale sa kaebad, keda karistad! Ei olnud midagi parata, ülbe isand sülitas ja kõndis jala

ILMAR SIKEMÄE

edasi. Kõndis mõnda aega jalgsi ringi. Õeldi, et Veikati Tõnni kättemaks. Küllap ju teised olid ka osalised, seda muidugi.

Ja Veikati Tõnn räägib:

«Pidage meeles: Telliskivi uulits 12, head ja odavad küttepuid. Hommikul on hinnad odavamad, pärast kallimad. Nendel, kes kauem magada lõõskavad, on raha rohkem. Teitele kui vanale tuttavale annan järelmaksuga.»

«Teil päris ärimehe nõksud,» ütlen ma.

«Elu on niisuke,» muigab puukaupmees. «Ise takseerin ka, et kui voorimees olin, olin veel mats, aga nüüd, kui puiega kauplen, hakkab juba vurleks minema. Aga nina nuuskan ikka matsi moodi, hehehee!»

«Noh, elage siis heaste ja tulge mind vaatama,» ütleb lahke mees, surub kõvaste minu kätt ja laseb edasi: «Tervitage seda veikest preilikest, kellel on nii kenad pikad patsid ja nii targad silmad — või on ta juba proua? Oh, ma oleksin tahtnud teitele pulmasõitu teha, kuljused peal ja puha, aga... nojah, ma rääkisin juba. Ja tervitage veel herra Vildet, kes põrutas oma hõbenupuga keppi, nii et... hehehee, ja tervitage ka herra Pätsi, kui ta mind enam mäletab. No oskab tema mehike alles sülitada, rekordimees kohe, hehehee! No prassai, elage heaste!»

Ja kaob lahke mees, kaob unenäo udusse.

Istun lävepakul ja mõtlen: isalt pärsin väikese sauna ja väikese lauda. Laud, voodi, kaks järi, lehmamullikas, seapõrsas. Kaks järi, ei ole inimest, kes teisel järil istuks; oleks kassiniru, võiks see järil kükitada ja nurruda.

Istun lävepakul, särgiväel. Mõtlen: paljuke inimesel tarvis, üksainus tuba, üksainus aken, üksainus uks. Istun. Päike paistab. Lõokesed lõõritavad taeva all, eemal talus kirevad kuded. Mõtlen: oleks mul kukk ja paar kana ka, oleks mul naine ka, laulaks ja lõõritaks aina... Mõtlen seda ja muigan: oleks... oleks põrsal küüned... ja oleks tädil rattad all, oleks ta automobile... Mõtlen edasi: naisukene olgu muidugi ilus ja aus, aga ilust ei saa suppi keeta ja «naisterahva au on klaasist, ja kui klaas katki, kes ta enam kokku liimib?...»

Juba istun metsalagedal lõkketule ääres. Keegi puuraiuja istub seal-samas, veab oma vilkat ja räägib:

«Rebasel on visa hing nagu kassil. Üks jahimees jutustas, et paar haavlit teeb jänese vagaseks, aga rebase jaoks raiska või paarkümmend kõmakat. No oligi temal, sel jahimehel, nihuke lugu, et paugutas mis paugutas, ei saand rebase hingetossukest välja, pidi teise reo viimaks kuuseoksa üles pooma.»

Juba näen koera, kes magab pihlaka all vilus. Koer kiunub unes ja hakkab kähinal haukuma, nagu oleks tal kõha. Mõtlen: ei tea, mida küll krants unes näeb, kas ajab koduõuel kassi taga, kas kimbutab soos ussi või haugub naabrimehe hobuse peale, kui see laia traaviga õueväravast mööda kihutab...

S siis äkki tuulevagune pinutagune; naabri Leeni, peod täis seeni. (Tohoh, riimis!)

Karjub: «Kuhu sa peitsid mu pastlad?»

Ja vihaselt välguvad silmad, karglevad juuksetukad. Ja äkitselt naerab, viskab seened murule maha. Seened hüplevad, veerevad. Üks on

hoopis õun, punapöseline õun, veereb nagu muna mööda rattarööbast alla, nagu murumuna. Veereb mäest alla. Mõtlen: saab ka sellest ämmatoss ja sellest tuleb ainult sahmakas tahmast suitsu.

Näed sa, kuidas mõte tembutab: õunast saab järsku murumuna! Mõte vigurdab ju ilmsi ka.

Magades rändab inimene. Ise paigal, pikali, ja rändab.

Linnauulits. Öhtuhämarus. Ma istun külmal trepikivil, kõrval istub soldat, aina räägib, hädatseb. Ta kõneleb pikalt ja segaselt, aga üks on selge: temal on püss kaduma läinud või äravõetud või hoopis ära-varastatud. Ja soldat ilma püssita, see on hullem kui... nojah, tal on teada keegi mees, kes müüks talle püssi, aga rahakest neetu. Püssi eest nõutakse 47 rubla, ei kopikatki vähem.

«Mul ei ole seda raha,» ütlen ma.

«Laenuks, ainult laenuks,» nurub soldat.

«Ei ole ka laenuks.»

«Oh, ma olen kadunud hing,» haliseb soldat. «Lastakse maha, puuakse üles.»

Ta nutab, räägib naisest ja väikestest lastest, kes jäävad ilma isata. Ja ma hakkain otsima, otsin taskud läbi, otsin kaua, leian — viiskümmend rubla. Annan raha soldatile.

«See ei ole minu raha, see on võõras raha,» ütlen. Tõsi, see ongi võõras raha, seltsimeeste oma.

«Ja selle annate mulle,» imestab soldat.

«Selle annan teile,» vastan, «et teid maha ei lastaks ega üles ei poodaks. Kui saate, maksate tagasi. Kui ei saa, tasub taevataat.»

Soldat hakkab valjuste hulguma, tõnnib ja kõneleb tõnnimise vahele, et olen tema heategija ja ta hakkab paluma minu hingeõnnistuse eest ning minu naise ja laste eest ning isa ja ema eest, ta hakkab palvetama igal öhtutunnil enne magamajäämist. Ja härda südamega soldat tõnnib nõnda, «nagu jookseksid jänesed plekkтору mööda, murumunad suus».

Ja siis hakkab unenäos kell lööma; ma mõtlen, et kell lööbki öhtutundi ja soldat, rjädavoi palvetab kuskil kraavis või külmas saras minu hingeõnnistuse eest. Roosidega kell, pommidega kell kodumaja lubjatud seinal lööb ja lööb... Ja nõnda ma ärkangi.

Pikk, kirju unenägu, unepiltide rodu. Huvitav ka. Tõestestündinud ja väljamõeldud asjad, nagu ka raamatutes.

Panin kirja üsna kohe. Enese jaoks. Mõnikord vaadata, lugeda, — kirju nagu elu ise. Ja äratub mõtteid nagu elu ise.

Inimesed otsivad aina uusi tõdesid ja heidavad vanu kõrvale nagu kantud riideid. Inimesed valetavad tõe nimel ja teevad ülekohtu õiguse nimel.

Inimene ei ole veel hoopiski ligimesearmastaja, ei sugugi, ta ju murrab ja tapab nagu iga teine kiskja, ta ju valetab ja varastab, petab ja tüssab, rüüstab ja põletab, lööb omataolise pea sisse nagu savipoti.

Me otsime alguste algust, n.-n. ürgolemist ja ürgollust, ja püüame mõistatada ka olemise lõppu, aga kuidas ise olemas olla nagu mõistlik mõtlev olevus — selle otsimisest, juurdlemisest, teokstegemisest on alles nappus käes.

II [Väike, vallatu inimeseloom]

Kuid särada ise ja säratatud saada
on armastajate õndsus ööd kui päevad.

Georg Maurer, All päikese ja kuu

Imelised on meie õe unenäod.
Nad lepitavad kõik maailma inetused
ja rohitsevad hingehaavu
nagu haigeid vasikaid.

Debora Vaarandi, Linnurohi ja öde

On see unes või ilmsi? Vaikus, imelik vaikus. Seinakell ei tiksu, ei raba lüüa. Kas seisma jäänud? Või on aegki seisma jäänud?

Me oleme unenäos koos, oleme lihtsad jalakäijad linnaulitsal ja läheme käsikäes. Või ei olegi need meie?

Siiski meie. Aga kust tuleme ja kuhu läheme, seda ei tea.

«Kudas käsi käib?» küsin ma.

«Käsi käib heaste,» vastab neiu ja kaebab: «Ilm on paha, jahe, külm. Sajune ka.»

Ütlen, targutan: «Ega unenäo vihm ei teegi märjaks.»

Aga juba oleme rongivagunis. Rohkem ei paista kedagi, ainult meie kaks. Vaatame aknast välja, kuulame rongi ühtlast naginat, ise vaikime. Istume ja vaikime.

Ma mõtlen: me tuleme mäelt ja jõuame orgu: jõuame kord orgu, kus on viimaks õhtu, vahel pilvine, vahel imeselge, vahel eredalt punalöösaline.

Vaikime. Vaikida on niisama mõnus ja huvitav kui rääkida.

Neiu küsib: «See äramurtud tassikõrv — on see ikka alles?»

Ma vastan: «Muidugi on alles.»

Viimaks neiu küsib: «Millal me jälle kokku saame?»

Ma ütlen: «Muidugi homme.»

Ise mõtlen: kas üleüldse enam — kas unenäoski enam?

Äkki neiu kargab püsti, hüüab kokkunult: «Hunt seisab lauda taga!»

Ei olegi enam rongi, ei vagunit, aknaid ega möödavilksatavaid pöösaid, üksikuid puid, heinamaid, metsa silmapiiril.

Ainult iseäralik müdin, sahin, mürin, raksumine. Nagu põleks miski lahinal, nagu variseks kokku, nagu visiseks-sisiseks otsekui vettinud lepahagu. Aga tuld pole näha, kuumust pole tunda. On pilkanõ pime, või olen mina ise — pime! Siis vaikivad ragin ja sisin aegamööda. Kordan mõttes: ärapõlenud, ärakustunud, äralennanud. Külm värin raputab selga.

Järsku pahvatab hele valgus põlema. Ja minu neiukene naerab laginal — lõbus-mureta kui linnukene oksal.

«Mis sa mängid tulega,» noomin ma teda.

«Ma pole miskit teind,» vaidleb neiu.

«Vaga nagu kellamehe vasikas,» ütlen, ise rõõmus, et neiu alles.

Mõtlen: näe, ei põlenud ära, seinad püsti, katus pea kohal, neiu ka

hea meel. Peas uperdab lause: «Neiu süda tuksus kiirelt, lõbusalt, magusalt.» (See on ühest raamatust, küllap vist?)

Mingisugune tuba, ei, trepikoda. Neiu istub trepiastmele ja sädistab:

«Miks on jõed ja järved sinised? Miks on aabitsakuked punased?

Miks on musta lehma piim valge?»

«Miks on neiukese nina nõgine?» norin ma.

Saan nipsu vastu nina.

«Maal on kevade, aga linnas?» küsin siis.

«Linnas on rohtu ja lilli, tolmu ja kärbseid ka.»

«Mida me sööme ja joome? Mis meist saab?» küsin edasi.

«Kas väike koer ajas hirmu peale?» Neiu kõristab naerda. «Oled ikka kirpa täis?»

Raputan ennast ja sakutan ka teda.

Mõte kipitab peas: oh sina väike, vallatu inimeseloom, oled pugunud minule põue, i s e kirpa täis. Need aina segivad, ronivad, kargavad, ja tuleb ühtelugu ennast sügada — sügavalt seest, südame seest. Niisuke kibelev mõte.

Ja tõstan neiu «õrnalt» sülle, keerutan oma sületäiega «õrnalt» ringi ja panen jälle «õrnalt» maha. Ega ma salgagi: ta mässib oma käed ümber mu kaela, ripub mu kaelas, sosistab «Kallis poiss!» ja suudleb mind. Oi õndsus ja õnn! Paraku — ainult unenäos.

Jälle pimedus, vaikus ka. Ainult rammus-rasvane pirukalõhn ninas. Siis kostab tasane, ühtlane jutuvadin. Nagu tuttav... söömapood ja koeramammi... Ja jutukõmin uinutab, uinutab.

Pime on, hämar. Otsin käsikaudu ja leian. Tema käsi, õlg, lõug, kõrv...

Mõtlen: silitan korra su juukseid, oh luba! Ja juba tõstan käe, juba silitan. Nii pehmed, nii rudisevad, nii ennastlubavad.

Minu käsi tema käes. Tema käsi tuksub. Käsi tuksub, nagu oleks süda vajunud peopessa ja pugunud sõrmeotstesse.

«Sul on kare käsi,» ütleb ta vaikselt, üsna sosinal.

Tema pehmed juuksed, minu karedad käed, ärarääkimata erutav tundmus.

Siis äkki — teda ei ole. Ainult hämar valgus, tühi ruum.

Nagu ikka unenäos: miski ja keski kaob, otsekui põgeneb — ja oledki ilma.

Seisan, vaatan ringi ja hakkan ootama. Ootan ja ootan. Ei ole tulemas. Nagu ei oleks olemaski.

Päris üksinda. Ei ole hea üksinda olla.

Minna järele, minna otsima. Aga kuhu küll?

Ja kõlab tasane hüüe:

«Head aega siis! Head ööd!»

«Kus sa oled?» kisendan.

Vastust ei tule. Kõle vaikus.

Üksinda, mahajäetud, üksik puu lagedal.

Seisan ja ootan. Ei oska kuhugi minna. Ootan märguandmist, ootan kutsumist.

Seisan nagu kivi kõrbes. Ja ärkan üles.

Ärkvel ka imelik tundmus, mingisugune puine tuimus, kivine tardedumus.

Ja mõtlen: jääb ainult mälestus — see valge, soe, rudisev, pehme lambavillane elukas.

Inimesed, ärge oodake kutsset! Kutsuge ise!

Uni nagu udu mu tümber. Siis selgib õe nagu. Nooruke, valgepäine õde räägib mulle unes, mida tema unes nägi:

«Ma olin karjas, mul oli lähker kaasas ja selles oli piim, pidi olema piim. Jänu oli, rüüpasin. Oh jessas, võttis hinge kinni. Nagu sula tõrv või elus tuli kohe. Ei saanudki enam hingata, kukkusin pikali. Ise mõtlesin, et see tähendab lõppu, surma. Ja siis tõusin lendu. Lendasin, heljusin. Hea kerge oli olla, aina lendasin nagu udusulg. Mõtlesin, et nüüd tõusen taeva. Aga siis hakkas karjakoer haukuma, nihuke sassis karvadega klähvits. Ja oligi mu lend otsas, sadasin jälle maha tagasi, ei, mitte maha, vaid kukkusin küüni katusele, kaksiratsa nagu hobuse selga, kintsud paljad, ja mõtlesin ise, et kui keski juhtub nägema. Ja hakkasin ise, hullvaim, laulma: «Ma tulen taevast ülevalt.» Ja vaatan, lendav madu lendab õhus, lendab ja vingerdab, tuleb Kitsessaare poolt ja lendab kohe minu poole ja lausa minule otsa. Hakkasin karjuma ja ärkasin üles. Kuu vaatas aknast sisse — kurvalt, nii kurvalt.»

Nõnda jutustas mu õekene. Ennäe, kuu nägigi teda, kui ratsutas jõe ääres küüni katusel, endal kintsud paljad. Naersin. Mis ma naeran, küsis õde. Ütlesin ainult, et ärgu olgu kurb nagu kuu, et küll see lendav madu tähendab õnne, mis suisa lennates tuleb ja pistab sinu kõige karvadega kinni. Õde laksas selle jutu peale mu põse peale — magusa musu. Ja oli kadunud nagu vits vette.

Oh õekene, küll oskad sa ilusaid unesid näha, ja sul on heledad juuksed ja hele, kumisev hääl — nagu väikese vaskse kella hääl. Miks ei ilmuta sa mulle unes rohkem oma unenägusid?

Ja juba ma olen ise jõe ääres; hele päike kuumutab, aga minul on labakindad käes, sedagi tean, et õe kingitud labakindad. Istun kaldal, paljad jalad jõevees, sulistan, sulpsutan. Istun, kindad käes, paljad jalad vees, ja muud ei midagi.

Juba uus uni: tulin õdede juurde, ei olnud ammu käinud. Õeksed nokitsesid õmmelda. Vaatan: söögilaual neli külma keedekartulit ja pool küpseheeringat.

Ütlen: «Teil küpseheeringas laual, ma pole seda ammugi mekkind.»

«No meki siis, söö ära,» ütleb Anete.

«Söö ära jah,» lubab Marta, «aga mulle võiksid anda suutäie, ma proovin, kas on väga soolane.»

Tegin kaks parajat suutäit: leiba, heeringat, kartulit.

«Päris hea,» kiidab Anete.

«Paras soolane,» arvab Marta.

Siis tuli kojamehe Kati, väike viieaastane rillukene.

«Ema palus sutsu soola,» teatab. Ja küsib: «Onu, mis sa sööd?»

Ega ma söönudki, ei olnud veel hakanud. Kas tahab ka? Tahab küll.

No andsin siis lapsele veidi leiba, heeringat ja kartulit.

Hea! Andku veel! Ega ma kitsi ole. Ja oligi otsas.

Tüdruk maigutas suud ja lippas minema, ei tulnud meelde tänadagi.

«Sa ei saandki mekkida,» naeravad õed.

«Ega ei saand,» naeran kaasa.

Ja soola unustas, marakratt, viimata! Nojah, sool oli suusoojaks, redjab mööda maja, tuleb sisse, kui aga uks lahti.

Ja ärkan üles, süda vesine. Endal mõte sähvab: naljakas lugu nagu «Meie Matsi» oma.

Kui lugu kirjas, vaatan: ei olegi naljakas, purutõsine, igavavõitu.

Pakuks niisukese «Meie Matsile», vaata et tuleks ka «viisakas» vastus:

«Oleksite võinud küll loo välja mõtelda, aga kirjutamata jätta. Üles kirjutada oleksite ka veel võinud, aga oleks pidanud saatmata jätma. Ja kui just saatma pidite, oleks võinud «Vana Meie Matsist» selle karika mööda saata. Nüüd läheb aga paraku paberikorvi.»

Aga need unenäod ei ole trükilood, need on niisama — oma lustiks.

Algas see unerännak põneva rongisõiduga ja lõppes taheda kypseheeringaga. Ja unenäod olevat ööside hulkuvate mõtete kaja.

(Järgneb)

Heino Puhvel

RAHVUSLIK JA INTERNATSIONAALNE TAMMSAARE

1

Kunstiloomingul on kaks iidset algallikat — rahvuslik tagapõhi ja internatsionaalne kogemus, mis teineteisega lahutamatu seostuvad, moodustades sageli nii tiheda põimingu, et selle elementide eraldamine on raske või mõnikord isegi võimatu. Kes võiks kahelda, et ilukirjandus on sügavalt rahvusliku tagapõhjaga kunst? Kirjanduse kujutamisinstrumentiks on keel, aga keel on rahvuse peamisi tunnuseid. Kirjandus, mis kaotab rahvusliku põiheli, mis ei kajasta rahva psüühikat, eripära ja elutunnetust, eemaldub oma arengujuurtest ning läheb paratamatult vastu kidumisele. Ent samal ajal on peaaegu võimatu ette kujutada kirjandust, mis toetuks ainult ühe rahvuse kultuuritraditsioonidele, mis ei kasutaks internatsionaalset kultuurikogemust. Juba folkloorilgi oli tugev tendents ületada oma keele ja rahvuse piire. Teadus ja kunst — need maailma tunnetamise kaks võimsat vahendit — on aegade jooksul ikka enam ja enam internatsionaliseerunud. Kunstide järjest kiireneva ja süveneva internatsionaliseerumise tunnistajaks on XX sajandi inimene. Tihenevad kontaktid eri rahvuste vahel ja kirjanduslikud mõjud, mis varasematel sajanditel seoses elutempo aegluse ja kommunikatsioonivahendite algelisusega levisid üle keelepiiride suhteliselt pikamööda, voogavad XX sajandil kiiresti ühest mandri äärest teise. Kunagi varem pole kunstid niisuguse intensiivsusega tunginud üle rahvuse ja keele piiride kui meie sajandil, nii et moodne tehnikagi etendab kunstide internatsionaalsuses oma osa. Sisemiselt homogeenselt globaalsest kultuurist räägitakse seni küll kui utopiast, ent praegune epohh näitab, et süvenevad kontaktid eri rahvuste kirjanduste vahel võivad tulevikus luua vajalikud eeldused niisuguse kultuuri tekkeks.

Rahvusliku algme ja internatsionaalse kogemuse seosed on kultuuriloos mõnikord vägagi eriomelised, nad ei liitu ühtseks põiminguks sugugi ühesuguse lihtsa valemi järgi. Noored kultuurirahvad toetuvad paljus internatsionaalsele kogemusele, kasutavad teisalt laenatud mudeleid ja eeskujusid, nii et tähtsaks kultuur on sagedasti mingi vanema kultuuri mõjualune. Nii tekkis ka eesti ilukirjandus, nii tekkisid meil teisedki kunstid. Et XIX sajandi keskel arenema hakanud eesti rahvuslik kultuur oli Lääne-Euroopa ja rikka vene kultuuri traditsioonidest lootusetult maha jäänud, tuli paratamatult nii kirjanduses, kujutavas kunstis kui ka muusikas haarata võõraste eeskujude järele, pingutada võõraste mallide poole.

HEINO PUHVEL

Seejuures küll aimati, et eesti folklooris olid kõigi kunstide algelemendid olemas, kuid nendest moodsa kirjanduse, kujutava kunsti või muusika väljaarendamise loomulik protsess oleks nõudnud pikka aega, võib-olla sajandeid. Neid sajandeid polnud kusagilt võtta, rahvusliku liikumise ajal vajas rahvas oma kultuuri ning nüüd aitas selle loomisel oluliselt kaasa internatsionaalne kogemus, mida meie esimesed kultuurimeistrid oskasid hästi ära kasutada. Kogu Fr. R. Kreutzwaldi loominguline tegevus on suurepärase näide rahvusliku ja folkloorse ainestiku ning internatsionaalse kogemuse ühtesulatamisest. Et eesti rahvajutud Kreutzwaldi ümbertöötuses said seetõttu pisut germaanipärase varjundi, et «Kalevipojas» on märgata «Ossiani laulude» mõju, rääkimata Kreutzwaldi muu loomingu ilmsetest eeskujudest, seda tuleb võtta kui paratamatust. Sest meie ei kujuta tänapäeval enam hästi ette, kui raske oli Kreutzwaldil ja tema kaasaegsetel rajada eesti kirjandust, kui puudusid kirjakeel ja muidugi ka kirjanduslikud traditsioonid.

Julgelt toetus internatsionaalsetele eeskujudele möödunud sajandi lõppkümnenditel E. Vilde, kui ta tundis aja ja iseenese küps olevat eesti romaani loomiseks. E. Vilde puhul oli muidugi tegemist mitme asjaolu õnneliku kokkulangemisega, kõigepealt sellega, et realistlik sotsiaalkriitiline romaan, mis Saksamaal ja mujal Euroopas kulmineerus just sel ajal, kui Vilde saavutas kontakti saksa kultuurieluga, vastas oivaliselt Vilde enda loomingulisele natuurile. Ja Eestiski olid olud kujunenud niisugusteks, et sotsiaalkriitiline romaan võis kõlapinda leida. Romaani osas alustas Vilde ju tühjalt kohalt ja teostas oma ülesande lausa suurejooneliselt. Ent kuidas olnuks see võimalik, kui ta poleks internatsionaalset kogemust nii edukalt kasutada osanud koduse ainestiku vormimisel kunstipanooramiks. Kõigil neil, kes tulid Vilde järel, noorestlased kaasa arvatud, oli lihtsam, ükskõik, kas nad siis pooldasid või eitاسid E. Vilde loomingumeetodit ja-laadi.

Kui 1905. a. revolutsiooni eel astus kirjandusse realistide teine põlvkond, kelle hulka kuulus A. H. Tammsaare, oli eesti kultuurielus paljugi muutunud, võrreldes rahvusliku kirjanduse algusaegade olude ja loomistingimustega. Teisenema hakkasid ka suhted kirjanduse rahvusliku tagapõhja ja internatsionaalse kogemuse vahel. Muidugi jäi teistelt rahvastelt õppimine nüüdki veel esmase tähtsusega ülesandeks, oma kultuuritraditsioonid olid lühiajalised ja piisamatud, et ainult neile rajada arvestatavat loomingut. Meie kultuurisituatsioon seadis uue põlvkonna ette realismi edendamise keerulise ülesande. Ja on täiesti mõistetav, et seda pole suudetud täita ainult süvenemisega teiste rahvaste kultuuri, süvenemisega iseendasse, oma rahva psüühikasse, tema sotsiaalse olukorra ja vaimuelu iseärasustesse. Tänapäev on selge, et seda missiooni eesti kultuurielus täitis kõige edukamalt A. H. Tammsaare. Tema kujundas Lääne-Euroopa ja vene filosoofilise ja esteetilise mõtte eri suundadele toetudes omapärase esteetilise süsteemi, mis võimaldas tal eesti romaani viia maailmakirjanduse tasemele. Me võime oma romaani arengu intensiivsuse ja kiiruse üle uhked olla, sest A. H. Tammsaare sünniajal eesti romaani selle mõiste nõudlikus tähenduses veel ei olnud. Ainult poole sajandiga jõudis eesti romaan niisuguse tasemeni, et võis ise alustada internatsionaalset ringkäiku.

A. H. Tammsaare loomingut jälgides tekib paratamatult küsimus, missugustele allikatele ta toetus eesti ja internatsionaalses kultuuris, kui kujundas oma esteetiliste vaadete süsteemi ja inimesekontseptsiooni, mida tänapäeval nii kõrgelt hinnatakse. Kui alustame nende allikate otsimist oma kodusest kultuurist, siis on võimatu mööda minna kirjaniku kodutalust ning tollest talupoeglikust elutunnetusest ja maailmamõistmisest, mida see kirjanikusse sisendas. Kaksikümmend esimest eluaastat Kõrvenurga väljamäel või talurahvale mõeldud koolides, aga kaksikümmend aastat moodustab A. H. Tammsaare maisest elukäigust peaaegu kolmandiku. Loomingupühholoogia tõestab, et nooruses kogetu ja läbielatu juurde pöördub loov natuur ikka ja jälle tagasi, ning Tammsaare loomingulugu kinnitab seda täiesti veenvalt. Asi pole mitte ainult selles, et Põhja-Eesti laaneltalude pildistik heiestub läbi kogu tema loomingu, vaid väljamäel oli kirjanikule kaasa anda väärtuslikumat kui maastikupanoraam. XIX sajandi eesti talupojakultuur pole muidugi võrreldav sama ajajärgu Lääne-Euroopa linliku kultuuriga, mis andis tooni kogu maailmale või vähemalt euroopaliku kultuuriga rahvastele. Tõepoolest on need nii erinevad kvaliteedid, et võrdlemine on mõttetu. Aga kui me kultuuri mõistame avaramas tähenduses, siis oli loomulikult XIX sajandi eesti talupojakultuur olemas, see kajastub selgesti eesti folklooris ja keeles; taluelu sõnavara on rikas, linliku kultuuri osas aga nii puudulik, et sõnu on tulnud hulgi teistest keeltest laenata või kunstlikult luua. Ja loomulikult olid talupojakultuuril oma väärtuskriteeriumid, tavad, eelarvamused ja elufilosoofia. Talupoeglikud kultuuritraditsioonid domineerivad ju kogu meie rahvusliku liikumise aja kirjanduses, nad on peamiselt kohal ka E. Vilde loomingus, kuigi Vilde oli Euroopa risti-põiki läbi rännanud ning tundis teisi kultuure vahetu kogemuse kaudu. Kas A. H. Tammsaare seda talupoeglikku mõttemaailma ja elutunnetust, mis talle oli omaseks ja lähedaseks saanud ning mille ta väljamäelt lahkudes paratamatult kaasa võttis, õpingu- ja ajakirjanikuaastail veel hinnata ja väärtustada oskas, on raske öelda. Vaevalt küll, see lihtsalt talletus temas, kui ta hakkas kultuurihuvilise noormehena pürgima selle poole, mis talupojakultuurist oluliselt erines. Aga kui tõsised katastroofid olid üle elatud, 1905.—1907. aasta revolutsioon ja Esimene maailmasõda seljataha jäetud ning jõutud väärtustunde kriisi, mis kodanlikus Euroopas järgnes sõjale, jah, kui A. H. Tammsaare hakkas linlikus tsivilisatsioonis nägema eeskätt negatiivseid külgi, siis kujunes talle tuttav talupoeglik elutunnetus otsekui uueks väärtuseks, mille poole ta ikka ja jälle pöördus. «Kõrboja peremehes» on ta talupojakultuurile andnud ootamatult poeetilise väljenduslaadi, poeetilisema kui üheski teises romaanis. Ning oma suurimas romaanis kujutab ta komplitseeritumate tsivilisatsioonifaaside ja kultuurietappide väljakasvamist talupojakultuurist. Tänapäeval võib see tunduda veider, sest meie tunnetame toonase talupojakultuuri piire ja väheseid arenguvõimalusi, aga ärgem unustagem, et sellal, kui A. H. Tammsaare kirjutas «Tõde ja õigust», elas $\frac{2}{3}$ eesti rahvast veel maal. Ja ega Tammsaare toiminudki kultuuri talupoeglikele traditsioonidele vihjates oma suva järgi, vaid üldistas meie kultuuriloo arengukäiku.

Küllaltki raske on mõista põhjusi, miks A. H. Tammsaare nägi linlikus tsivilisatsioonis peamiselt negatiivseid külgi, kuigi linnades loodi tuleviku jaoks väärtusi niisama intensiivselt kui maal. Linnaühiskonna loovatest jõududest mööda vaatamine panebki uskuma, et kirjanik väljendas «Avalikus kirjas» oma sügavat veenet, kui ta talupojas nägi meie põliste rahvatraditsioonide kandjat ja Eesti

linnaühiskonda pidas väljakujunematuks. See seletab A. H. Tammsaare linnaelukujutust, mida iseloomustab eelkõige väärtustunde kriisiseisund.

A. H. Tammsaare loomingutee hakul võis juba rääkida eesti kultuuri ja kirjanduse mõningatest traditsioonidest, seepärast pole huvitusest küsida, missugune suhe tekkis A. H. Tammsaarel nendega. Oli eesti rahvusromantiline kirjandus oma poeetide ja ajaloolise proosaga, kuid selles ei leidnud A. H. Tammsaare realistliku ellusuhtumise ja andelaadi eripärasuse tõttu hinnatavaid väärtusi. Pealegi olid aeg ja olud rahvusromantilise kirjanduse ühe liini, nimelt ajaloolise jutustuse, nagunii katki lõiganud, vanaromantiline luule kandus oma vaiksuses kandlehelinas küll ühest aastakümnest teise, kuid ei etendanud luule arengus enam nimetamisväärt osa. A. H. Tammsaare avaldas imestust, kui väike, madal ja maine oli eesti varasemate romantikute poolt loodud elukujutus. Ta ei hakanud otsima põhjust, miks eesti romantism rahvusliku liikumise ajal ei saanud õiget tuult tiibadesse, vaid ainult konstateerib selle elujõuetust. Varjamatult väljendas A. H. Tammsaare sümpaatiat Fr. R. Kreutzwaldi elutööle. Ta mõõnis, et tajub «Kalevipoja» puudusi, kuid oli selgesõnaliselt eepose parandamiskatsete vastu. Aga A. H. Tammsaarele kuj eepikule ei saanud XIX sajandi romantiline kirjandus ega Kreutzwaldi eeposki anda mõjuvaid impulsse.

Loomingutee algul oli A. H. Tammsaarele eesti prosaistidest kõige lähedasem Juhan Liivi jutulooming. Pole raske märgata isegi teatavat sarnasust nende külaelukujutuses: mõlemale on natuuriomane hingestatud elupilt, huvitav tüübimaaling ja stiili varjundirikkus. A. H. Tammsaare realism oli Juhan Liivi omast esialgu küll asjalikum ja objektiivsemalt kirjeldav, autorimina on A. H. Tammsaarel kogu aeg hoolikalt varjatud. Juhan Liiv kirjutas avatud tundetoonidega proosat. «Vari» on neid jutustusi, mis Tammsaarele andis sügava elamuse. E. Vilde loomingusse on A. H. Tammsaare suhtunud respektiivalt, kuigi nad olid suuresti erinevad kirjanikunatuurid. E. Vilde tuli kirjandusse põneval süzeel rajanevate teostega, milles inimesekujutus oli sageli pealiskaudne. Vildel määrasid jutu süzee tegelase karakteriomadused, noor Tammsaare kirjutas peaaegu süzeetuid jutte, milles üksikstseene hoiavad koos huvitavad karakterid. Küpsel loominguajal kujutas Vilde karaktereid sotsiaalkriitilise realismi malli järgi, kusjuures sotsiaalselt tüüpilised või klassiomased jooned varjutasid sageli muud karakteriomadused. Tema mõisnikes domineerivad feodaalaadli klassipärasused, nende inimlik eripära jäi Vilde vaatepiirist kõrvale kuni «Mäeküla piimameheni». Selles on Vilde kui ühiskonnakriitiku tugevus: ta kujutab mõisnikku kui vaenlast, aga teisalt nähtub sellest Vilde inimesekujutuse teatav ühekülgus. A. H. Tammsaare lähenes karakterile teisiti; talle oli eelkõige tähtis karakteri inimlik olemus, tema inimesekontseptsioonis on määraval kohal teised kvaliteedid. Kuid Vilde väljapaistvat meisterlikkust hindas Tammsaare kõrgelt. Oli ju Vilde see, kes tõestas suurte romaanide eesti keeles kirjutamise võimalikkust, hõlbustades sellega ka A. H. Tammsaare teed. Ja üldse tuleb rõhutada esimese põlvkonna realistide suuri teeneid kirjandusliku atmosfääri kujundamisel ning niisuguste kunstiliste otsingute traditsiooni rajamisel, mis suundusid Euroopa esteetilise mõtte sõlmprobleemide poole. Realismi esiletõus tähendas eesti kirjanduses jõudmist vähemalt loomingumeetodilt samasse kirjanduslikku ajajärku, mis valitses mujal. Mahajäämus oli nüüd veel kvaliteedis, samuti nagu kvantiteediski, kuid ometi olid esimese põlve realistid astunud Euroopaga ühte ja sellesesamasse kirjanduslikku epossi. Ja alles siit avanesid võimalused realistliku eepika edasiarendamiseks. Võimatu on A. H. Tammsaare loomingutee

arengut kujutada realismieelses olustikus, näiteks 1880-ndate aastate eesti kultuurielu atmosfääris.

Loomingulist teed alustades ei olnud A. H. Tammsaare ei uue ajnevaldkonna avaja ega uute esteetiliste tõdede kuulutaja. Külaelu kujutamine oli varasema eesti proosa pärisosa olnud Jannseni ja Koidula aegadest alates. Kui ta selles traditsioonilises ainekus midagi uut tahtis ütelda Juhan Liivi, E. Vilde, A. Kitzbergi ja Peterson-Särgava kõrval, kes sajandi lõpu eesti külaelust andsid mitmekülgse ja värvika pildi, tuli otsinguid alustada kahes suunas: tuli leida midagi uut kodumaises aines endas ja anda sellele niisugune esteetiline läbivalgustus, mis puudus senises proosas. Neis otsinguis ta ei vajanudki konkreetsete eesti autorite eeskujusid: Tammsaare oli vägagi iseseisev loov natuur, iseseisev nii oma voorustes kui ka puudustes, millest tema varasemad teosed vabad polnud. Tähtis oli, et sajandi esimese kümnendi kultuurisituatsioon soodustas uute sotsiaalsete, teaduslike ja esteetiliste tõdede otsimist ja uute kunstisüntheeside poolepüüdlust. On raske öelda, millal A. H. Tammsaare ise tunnetas, et realismi uus süntees eesti proosas on saavutatav internatsionaalsest kultuurikogemusest saadavate ideede ja ka eeskujude abil. Tema ülikooliaegne sihikindel töö oma esteetilise ja humanitaarteadusliku silmaringi laiendamisel lubab küll väita, et ta sellal täiesti teadlikult püüdis omandada kõike uut ja väärtuslikku Euroopa kõrgkirjandusest.

Uue esteetilise tasandini jõudmine tähendas XX sajandi algul aga vägagi sügavat sünteesi, mitte ainult esteetiliste teooriate ja nende eri suundade jälgimist, vaid ka teaduslike distsipliinide tundmist. Esteetika haardeulatuse hakkas juba XIX sajandil tunduvalt laienema. Kriitilise realismi ja eriti naturalismi esteetika oli lahutamatu seotud loodusteaduslike avastustega, naturalistliku koolkonna põhimõtted kasvasid otsejooneliselt välja loodusteadusest. XX sajandil ei tõmbunud esteetika iseendasse, vaid laiendas oma haaret veelgi. Realistliku kirjanduse esteetilised printsiibid seostusid üha enam humanitaarteaduste mitmesuguste suundadega, filosoofia, psühholoogia ja sotsioloogiaga. Realismi uue sünteesini ei jõutud kusagil ainuüksi esteetiliste teooriate kitsaid radu käies, vaid hulgalist inimeseteaduslikku materjali üldistades. Sellele teele asus Eestis pärast 1905.—1907. a. revolutsiooni ka A. H. Tammsaare. Mitmesuguste takistavate asjaolude tõttu jõudis ta kunstiküpsete sünteesideni küll hiljem, kuid eesti kirjanduses puudusid tal eeskujud. Ta läks esialgu üksi XX sajandi realismi suunas.

3

Ent missugused olid need filosoofilised ja teaduslikud ideed, mis jõudsid A. H. Tammsaareni ja aitasid kujundada tema maailmapilti ja esteetilist süsteemi? Alljärgnevalt ei ole võimalik esitada kaugeltki kõiki teaduslikke ideid või filosoofilisi mõttekäike; tema huvi maailmatunnetuslike probleemide vastu oli kustumatu ja vastuvõtuvõime hämmastav. Seepärast liigubki tammsaarelik tunnetuse tee aiva sügavama üldistuse poole, mis ju tema loominguiski selgesti vastu peegeldub.

A. H. Tammsaare maailmamõistmine oli materialistlik, mis on täies vastavuses tema realistliku ande- ja loomingu laadiga. Ta orienteerus otsekui intuiitiivselt realistliku kirjanduse suurkujudele ja tundis huvi nende teaduslike ja esteetiliste probleemide vastu, mis kirjanduse ajaloos on realismil aidanud süveneda ja mitmekesistuda. Ent tema vaimse kujunemise käigule avaldas omajagu mõju

materialismi ja idealismi võitlus, mis Esimese maailmasõja eel oli eriti intensiivne. Filosoofilise maailmamõistmise poolest oli A. H. Tammsaare XIX sajandi keskpaiga ja teise poole loodusteadustel rajaneva maailmamõistmise ja sellele tugineva materialistliku filosoofia ning realistliku kirjanduse õpilane. Ent ta jälgis tähelepanelikult ka XIX sajandi viimasel veerandil mõistuspärase ja materialistliku elutunnetuse vastu tõusnud reaktsiooni. See väljendus H. Bergsoni filosoofilises intuitsivismis ja H. Hartmanni pessimismis, nimetatutele sekundeerisid vene filosoofilises mõttes N. O. Losski ja L. V. Sestov, kelle töid Tammsaare tundis. Kogu selle antiintellektuaalse suuna filosoofias, mis seadis kahtluse alla maailma tunnetamise mõistuse abil, võttis saksa füsioloog ja loodusteadlane E. du Bois-Reimond kokku oma tuntud väljendisse *ignorabimus!*, mis lentsõnana oli käibel sajandi lõpu mõttemaailmas. Bois-Reimondi tuntud *ignorabimus* ei suutnud Tammsaaret eksitada tunnetusteoreetilise materialismi teelt, aga ometi pole võimatu, et see tugevdas tema kahtlevat hoiakut paljude maailmanähtuste suhtes. Filosoofilistes ja teaduslikes tõdedes hästi orienteeruva inimesena oli ta kogunud teaduslike tõdede suhtelisust, kuigi aias, et purunenud ja purustatud suhteliste tõdede kaudu süveneb tunnetusprotsess peatamatu järjekindlusega. Küllap oli teatav kahtlev-arutlev mõtlemisviis talle juba loomuldasa omane ja filosoofiline *ignorabimus* võis seda ainult kinnitada. Kuid igal juhul kajastub väärtustes ja tõdedes kahtlev mõttelaad tema romaanides.

A. H. Tammsaare filosoofiliste mõtiskluste peamine huvi pole suunatud materialismi ja idealismi vahelisele võitlusele, vaid eelkõige on teda huvitanud intellektualismi ja antiintellektualismi probleem, inimese olemust analüüsivad suunad filosoofias ning looming ja seda determineerivad nähtused. Püüd haarata kõike, mida inimeses võib leida, mõista tuntut ja aimata tundmatut, sest Tammsaare hoomas varakult, et inimese psüühikas leidub veel küllalt saladusi. A. H. Tammsaare loomingut tervikuna silmade ette seades ei ole raske märgata, kuidas ta süveneb inimese avastamisele, tuues romaanide lehekülgedele järjest uusi ja uusi nüansse, tahke ja psüühika keerdkäike.

A. H. Tammsaare maailmavaatele avaldas sügavat mõju darvinism ja E. Haeckeli loodusfilosoofilised tööd, mille järgi võib leida nii tema romaanidest kui ka artiklitest. Areng, mis tuleb üle sauruste ja on lõpuks andnud inimese, kes on hädas oma esmaste vajaduste rahuldamisega, ühiskonnaga, kaasinimesega ja lõpuks iseendaga. Tutvumine kultuuri-, eriti aga religiooni ajalooa venis Tammsaaret, et inimene jälgib praktilises tegevuses harva ainult mõistuse häält. Seepärast huvitasidki Tammsaaret inimnatuuri sügavuses valitsevad tunded ja kired, millele oli toetunud juba E. Zola naturalistlik koolkond ning mille hiljem valis oma teooria lähtepunktiks S. Freud. Tammsaare esteetika omapära on selles, et ta ei absolutiseeri ei kirgi ega intellekti, vaid püüab sünteesida kõike, mis inimeses leida. Nähtavasti mõistis Tammsaare, et mõnele üksikkomponendile orienteerumine viib kirjaniku ühekülgusesse, nagu oli ummikusse jooksnud Zola teooria ja nagu arvestatavate teaduslike avastuste kõrval pakkus eksijäreldusi S. Freud. Alateadvuse ilminguid võis kirjanduses leida ammu enne S. Freudi teooriat. S. Freud tunnistas ise, et ilukirjandus, eriti W. Shakespeare'i ja F. Dostojevski teosed, olid üheks allikaks, mis andsid talle materjali alateadvuse komplekside teooria loomisel. Võib tunduda kummaline, ent on siiski tõenäoline ja võimalik, et Tammsaaregi aias alateadvuse olemasolu kas siis eluvaatluse või nendesamade klassikute põhjal, sest ta tundis hästi nii Shakespeare'i kui ka Dostojevski loomingut. Sellal kui A. H. Tammsaare kirjutas «Juuditit», milles alateadvus teatavasti etendab vägagi tähtsat osa, polnud S. Freudi pea-

mised teosed veel A. H. Tammsaareni jõudnud. Olgu meenutatud, et Freudi teoreetilised kontseptsioonid panid aluse tervele ilukirjanduslikule suunale, mis inimesest tegi ainuüksi alateadvuslike tungide mängukanni. Võib-olla tundis A. H. Tammsaare inimese psüühikat liiga hästi, et selle suunaga kaasa minna; inimese eesmärgistatud tegevus on tema loomingus põhiline, ja seda hakkab ta toonitama järjest enam.

Praegu ei ole veel täpset ülevaadet, missugused teaduslikud kontseptsioonid, väärtuslikud või ka vähemtähtsad ideesuunad, mis ringlesid Esimese maailmasõja eelses ja järgses Euroopas, jõudsid A. H. Tammsaareni. Ja muidugi oleks eriti täpselt vaja jälgida, missugused ideed ning mõttekäigud rezoneerusid kõige aktiivsemalt tema mõttemaailmas, suunasid või täiendasid seda ja avaldasid mõju tema esteetilistele seisukohtadele. Kuid samal ajal võib veendunult öelda, et ükski oluline või üldist tähelepanu äratanud idee ei läinud sellal A. H. Tammsaare teadvusest mööda. Olgu selle kohta ainult mõned näited. Esimeses maailmasõjas rängalt kannatanud Euroopat haaras väärtustunde kriis, mis andis endast väga tõsiselt märku ka rikaste kultuuritraditsioonidega maades — Prantsusmaal, Saksamaal, Inglismaal. Pole siis imestada, et O. Spengleri Öhtumaa allakäigu teooria leidis kõlapinda. Kultuuride tekke ja hävingu küsimus oli A. H. Tammsaaret huvitanud varemgi ning on tõenäoline, et Spenglerilt sai ta impulsse mõtisklusteks kultuuride saatuse üle. Ja miks pidi ta piirduma ainult Spengleri ajaloo filosoofiaga, temani võis ulatuda ka sama autori «Inimene ja tehnika». Inimese olukorda tehnikas maailmas püüdis A. H. Tammsaare analüüsida väga mitmest aspektist. Kirjaniku huvid avarust näitab seegi, et tema artiklitest leiame A. Einsteini nime. Loomulikult ei taha keegi väita, et Tammsaare püüdis mõista relatiivsusteooriate matemaatilist olemust. Kaheldakse, kas Eestis oli sellal paar-kolm inimest, kes A. Einsteini teooria matemaatilisest tõestusest aru said, kuigi Einsteini teooria ümberlukkajaid leidis eestlastegi hulgas. Kuid probleemist huvitumine näitab ise Tammsaare mõtteamplituudi ulatust.

Ent Tammsaare püüdis mõista sedagi, mis tuli väljastpoolt euroopalikku kultuuripiirkonda. Seal oli näiteks hindude jooga, mille vastu Euroopas aeg-ajalt huvi tärkas, seal oli eurooplasele raskesti käsitatav hiina iidne kultuur oma iseärasustega. Tammsaare tegi katse sellessegi sisse elada ning tulemuseks oli raamat «Hiina ja hiinlane». Siinjuures tuleb siiski märkida, et mõttelaadi ja elutunnetuse poolest jäi Tammsaare öhtumaise kultuuri kasvandikuks, Idamaade filosoofia ei mõjutanud tema eluhoiakut ega esteetilisi tõekspidamisi. Euroopa kultuuri minevikust oli talle lähedane renessanss, eriti uue mõttelaadi ja vaimuse tekkimine, mis tähistas keskaja lõppu Euroopa kultuuris. Aga talle imponeerisid ka renessansi suurejoonelised loovnatuurid. Ja otse tahtmatult tekib võrdlus — midagi renessanslikku oleks nagu tema enese loomingujõuski. Ja veel üks paralleel renessansiga: tollane kunst oli monumentaalne ja rahvalik, demokraatlik oma vaimult ja vormilt. A. H. Tammsaare tundis XIX sajandi Euroopa kirjandust ja esteetilisi voole, mille mõnedki harud olid minetanud renessansliku suurejoonelisuse, demokratismi ja rahvalikkuse. Eliidikultuur oli loonud eliidikirjanduse, oli tekkinud mitmesse harru suunduv dekadents. A. H. Tammsaare loomingu arenes aga pidevalt monumentaalsuse ja rahvalikkuse suunas, otsekuul oleksid sajandite taha kadunud renessansi suurmeistrid tal ideaalidena silma ees seisnud.

Me oleme harjunud A. H. Tammsaaret pidama nii iseseisva kujutusjõuga kirjanikuks, et ei taha tunnistada kirjanduslike eeskujude või mõjustajate olemas-

olu. Lubatakse ainult üks erand — F. Dostojevski, kellele Tammsaare ise vihjab kui võimalikule mõjustajale. See seisukoht on õige selles mõttes, et Tammsaare teostes tõepoolest ei leidu löike, millele saaksime osutada kui mõne teise kirjaniku mõju all looduile. Aga selles pole midagi iseäralikku, sest talendikad autorid sünteesivad kõik omandatu, andes sellele oma isikupärase kunstivaimuse ja sära. Jäljendab ju ainult epigoon. Et suurimgi kirjanik võib loominguks saada sisemisi impulsse teiselt autorilt, rääkimata sellest, et ühe kirjanikuga saavutatakse rikastav vaimne kontakt, teisega mitte. Ja kui otsiksime kirjanikke, keda Tammsaare on kõrgelt hinnanud, tuleks klassikast mainida W. Shakespeare'i ning J. W. Goethet. Shakespeare'i tugevaid karaktereid on Tammsaare imetlenud. Shakespeare oli draamatik, Tammsaare eepik, aga inimese nägemise ja avastamise seisukohalt polnud sellel tähtsust. Oluline oli see, et Shakespeare'i tegelastega ilmus lavaliteratuuri uus ja vastuoluline kangelane, keda sajandite jooksul on mängitud mitme mandri lavadel. Goethe loomingus võlus A. H. Tammsaaret mõtterikkus ja luule sügav inimlikkus.

Ent muidugi seisab A. H. Tammsaare kirjanduslike lemmikute hulgas esikohal F. Dostojevski. Võrdlev analüüs jääb siin ootama tuleviku kirjandusloolast, kuid praegu näib nii, et enim ühendavad neid lähedased arusaamad inimesest, inimesekontseptsiooni teatav sarnasus. Mõlemad pidasid inimese avastamist kirjaniku esmaseks ülesandeks. Noor Dostojevski on kirjutanud oma vennale Mihhailile 16. aug. 1839. aastal: «Человек есть тайна. Ее надо разгадать и ежели будешь ее разгадывать всю жизнь, то не говори, что потерял время; я занимаюсь этой тайной, ибо хочу быть человеком.» Kui lähedased on sellele mitmed A. H. Tammsaare mõtteavaldused inimesest ja inimeses peituvate saladuste avastamisest. Ent kui me sedastame mõningast inimesekujutamise sarnasust Dostojevski ja Tammsaare romaanides, peame tõe huvides jälgima sedagi, mis neid teineteisest eraldab. Dostojevski on deemonlikum, tema tegelaste kired hukatuslikumad, neid nagu lõhuksid palju suuremad vastuolud kui Tammsaare romaanide tegelasi. Teoste teistes komponentides on erinevused veelgi märgatavamad.

Lähedased olid A. H. Tammsaarele mitmed kirjanikud, kes etendasid olulist osa Lääne-Euroopa XX sajandi alguspoole realismi kujundamisel. Teda võitis A. France'i intellektuaalne sädelevus, muidu poleks Tammsaare France'ist kirjutanud omapärast esseed. (Aga küllap oleks huvitav lugeda France'i ja Tammsaare intellekte võrdlevat esseed!) Inglise kirjanduses jälgis A. H. Tammsaare tähelepanuga O. Wilde'i, B. Shaw' ja J. Galsworthy loomingut, kuid nendega oleme jõudnud juba XX sajandi realismi valdkonda. Nii nimetatute kui ka teiste (R. Rolland, vennad Mannid, S. Zweig, R. Martin du Gard) loomingut pidas Tammsaare pidevalt silmas, sest see tähendas eelkõige XX sajandi realismi suundumuste jälgimist. Tema enese looming arenes põhijoontes sellesamas esteetilises süsteemis. Ja see tähendas, et eesti proosa hakkas Euroopa kaasaegse kriitilis-realistliku kirjanduse arenguga koos sammuma.

Püüdkem eeltoodust tõmmata mõni kokkuvõttev joon. Internatsionaalsest kultuurikogemusest oli A. H. Tammsaare omandanud mõõimatult palju. Oli vaja erakordset sünteesivõimet, et sellest kõigest (teaduslikud, filosoofilised, sotsiaalsed, ajaloolised tõed, esteetilised teooriad ja paljude kirjanike looming) sünteesida iseseisev tammsaarelik elumõistmine ja esteetiline süsteem, inimesekontseptsioon ja kujutamislaid. Ka Vilde tõusis sotsiaalkriitilise romaania euroopa tasemele, kuid piltlikult üeldes sõitis ta sellele romaanimudelile järele Berliini, kust selle ka leidis. A. H. Tammsaare sünteesis Tartus, Koitjärvel ja Tallinnas end ise XX sajandi realismi esteetilisse süsteemi; küllap seepärast nõudiski kõrgpe-

rioodi jõudmine temalt suhteliselt palju aega. E. Vilde võttis internatsionaalsest kultuurikogemusest sotsiaalkriitilise romaani mudeli üle ja rakendas seda Eesti ühiskonnale iseloomulike vastuolude kujutamisel. A. H. Tammsaare missioon oli keerukam, niisugust kindlale romaanitüübile või esteetilisele süsteemile orienteerumist, nagu märkame Vilde puhul, Tammsaare praktikas ei olnud. Tema esteetilisele sünteesile toetuv romaan rikastas omalt poolt XX sajandi realismi, sest sellele ei leidu täpseid vasteid teiste rahvaste kirjanduses.

4

Elutunnetuse sügavamaks muutumine ja uute esteetiliste sünteesideni jõudmine ei kajastu A. H. Tammsaare loomingus pidevalt tõusva joonena, vaid on esialgu katkendlik, nii et süvenemisprotsess polegi kõigis faasides täpselt jälgitav ja toimub nagu varjava katte all. See on eriti iseloomulik üliõpilasnoveellide perioodile (tänapäevase žanrimääratluse järgi on need küll jutustused, kuid traditsioonil on oma jõud), millal tegelaste psüühika süvavaatlus ei vii veel niisuguste kunstiliste üldistusteni nagu loomingu kõrgajal. Ent loomingupsühholoogiagi tunneb kvantiteetide kuhjumist, mis lõpuks toob uue kvaliteedi. See sündis A. H. Tammsaare näidendis «Juudit», mida kannavad monumentaalsed karakterid ja ilmestab tege-
laste psüühika erakordselt sügav läbivalgustamine.

A. H. Tammsaare romaanid annavad kunstilise vastupeegelduse Eesti ühiskonna põhilistest arengusuundadest umbes kolmveerandsajandilises läbilõikes, kusjuures märgatav on kirjaniku huvi oma ajajärgu elu ja probleemide vastu. Seosed kaasajaga tunduvad nii tugevad, et raske on ette kujutada A. H. Tammsaaret ajaloolise romaani autorina, kuigi kirjanik heietas kord ajaloolise teose loomise mõtteid. Oma põlvkonna kroonikat kirjutades ei suutnud Tammsaaregi kõiki ühiskonnas toimuvaid protsesse jälgida ja kujutada võrdse tähelepanuga, ta vaatas mõnestki ajajärgu olulisest arengutendentsist mööda, kuid kõike haarata järjest keerukamaid suhteid ja probleeme esitavas maailmas ei suuda ükski kirjanik. Ja see, mida ta oma kõrgajal paarikümne aastaga korda saatis, on isegi titaanlik.

Jõudnud realismi uue sünteesini, pöördus A. H. Tammsaare taas taluelukujutuse juurde. Miks? Sellele küsimusele ühese ja selge vastuse andmine polegi lihtne, võib-olla on see isegi võimatu, kuid tolle sammu loomingupsühholoogilisest lahtimõtestamisest tammsaareistika nagunii ei pääse. Võib-olla kirjanik tunnetas, et oli nüüd leidnud uue esteetilise aluse talupojaelu kujutamiseks, võib-olla tõusis eesti talupojakultuur, mida ta nii hästi tundis, sõjajärgsel väärtustunde kriisiperioodil erilise püsiväärtusena tema teadvusse, võib-olla tahtis ta jätkata kirjanduslikku traditsiooni ja tollast moeteemat, võib-olla soovis kujutada miljööd, milles elas rahva enamik. Kuid oletused oletusteks ja vaidlused vaidlusteks — vaieldamatu on ju see, et A. H. Tammsaare avaldas «Kõrboja peremehe» ja epopöa avakõiteski pöördus talupojakultuuri poole. Ent sellega oli ta astunud sammu, mis pole tähendusrikas mitte ainult eesti kirjanduse ajaloos, vaid üleeuroopalises ulatuseski. Urbaniseeruvale ja tehniliseeruvale Euroopale oli meenutatud, et primitiivsetes tingimustes töötav talupoeg (Katku ja Vargamäe oma masinaeelse elupildiga tundusid Euroopa aspektist vaadates primitiivsed juba romaanide ilmumise ajal) pole seejuures ise primitiivne, vaid vägagi komp-
litseeritud inimene. Talupoja tööd ja võitlust oli nähtud üldinimiliku arengu olulise lülina ja veelgi enam — oli antud selge pilt, et talupoeglikust tsivilisatsioon-

nist kasvavad välja tsivilisatsiooni järgmised, komplitseeritumad astmed. See oli uus suhe talupojakultuuriga, missugust sellisel kujul kirjanduses vahest polnudki. (Lääne-Euroopa kirjandustes oli talupojateema XX sajandil vajunud tagaplaanile või sootuks unarusse.) Nende teoste kunstiline rikkus, mis avaldub eelkõige inimesekujutuse meisterlikkuses — otsekui renessansi suurmeisterite tugev joonis, ent XX sajandi psühholoogilise tarkusega antud hingeelu, lihtsuse taga peituv keerukas ja sügav inimlikkus —, meenutas Euroopale, et primitiivseks peetud talupoeglikkusest oleme kõik alustanud oma teed kultuuri teiste etappide poole. Eesti kultuurile tähendasid A. H. Tammsaare talupojaromaanid rahva olevikust ja lähiminevikust suuri kunstilisi üldistusi, need olid rahvalikud romaanid sõna kõige otsesemas mõttes. Samuti avaldus nendes teostes ilmekalt rahvusliku ja internatsionaalse kultuuri dialektiline seos. Internatsionaalse kultuurikogemuse vahendusel oli A. H. Tammsaare sünteesinud oma realismi uue faasi, mis seostus XX sajandi realismiga. See esteetiline pagas võimaldas Tammsaarel viia eesti talupojaromaani kõrgemale tasandile, lubas mõtestada ja kujutada talupoja tööd ja võitlust sootuks teisiti, kui oli tehtud seni.

A. H. Tammsaare romaanid on kõik eestiainelised, ainult oma kahes näidendis on ta toetunud internatsionaalsele materjalile. Kirjanikku kiusas mõte, kas eesti ainestiku varal pole võimalik luua midagi niisugust, mille kaudu üldistuksid internatsionaalsed probleemid ja ideed. Inimese lakkamatu võitlus aja ja olude determineerituses on loomulikult üldhuvitav probleem, mis kannab «Tõde ja õigust». Ent veelgi võimsamalt haaras Tammsaare globaalse probleemi poole romaaniga «Põrgupõhja uus Vanapagan», mille kunstilises struktuuris on ühendatud eri kultuurikihistustest pärinev ainestik. Ekspluateerimine on inimkonna needuseks olnud aastatuhandeid. Kui Tammsaare käsitleb seda kodanliku Eesti taluühiskonna konkreetsuses, kusjuures realism on ühendatud fantastikaga, kristlik mütoloogia eesti rahvajuttude ainestikuga, siis oli see üllatavalt leidlik katse, mille tulemusel valmis mitmekihiline ja mõtterikas romaan. Täendusriikas on seegi, et üldinimlikule probleemile kunstilist kujundit otsides pöördus Tammsaare jälle talupoja juurde, vastandades lihtsameelse, kuid tööka ja ausa talupoja jõhkrale ekspluateerijamentaliteedile. Eesti kirjanduses ei leidu teist teost, milles meie olustikuline ja sotsiaalne tagapõhi oleks seostatud nii globaalse ja rahvaste meeli üldhaarava ideega kui «Põrgupõhjas». Seda romaani kirjutades ei teadnud Tammsaare, et ta seisis ühe ajaloolise etapi lõpul ning tema romaan osutus õigupoolest selle ajajärgu hauakirjaks.

A. H. Tammsaare loomingu rahvalikkus ei väljendu ainult talupojaromaanides. Kui Tammsaare romaanidest otsida sümboleid tema loomingu iseloomustamiseks, siis tundub kõige kohasem Vargamäe ja vargamäelaste minek väljamäelt linna, et seal luua uut kultuuri XX sajandi ajamärkide ja -hädade all. Samal ajal sümboliseerib see ka protsessi, mis rahva elus tegelikult toimus. Niipea, kui me selle sümbolpildi kõrvutame Euroopa teiste rahvaste ajalooa, märkame Tammsaare sümbolpildi arhailisust või värskest, sest tulemus on olnud vaatenuurgast. Arhailisust selles mõttes, et talupojakultuuril on üldises pildis veel nii suur erikaal, värskest selles mõttes, et linnades alles alustatakse omanäolise kultuuri loomist, ja see osutub eriti raskeks. Jah, Tammsaare esimese põlve linlane ei kohane hästi XX sajandi linnaga. Indrek Paasi saatuseks on kõikjalt lahkuda, nagu võime seda lugeda epopöa iga kõite lõpust, Irma Vainul on ristikehinalõhn veel juustes, kui ta alustab õnnetult lõppevat seiklust XX sajandi linnakodaniku Rudolf Ikkaga, ja jäljetult kaob ilmetu noormees Oskar, kes ei julge vastata naise suurele armastusele. Linnaelu kujutades on A. H. Tammsaare teravalt ana-

HEINO PUHVEL

lүүsiv ja karmilt arvustav kriitiline realist, kuid seejuures erilise psühholoogilise läbinägelikkusega.

A. H. Tammsaare looming jälgis seega tähelepanelikult rahva elus toimuvaid protsesse. Kus on rahvalikkuse ja rahvuslikkuse piir elus ja kirjanduses, seda on raske öelda. Rahvas pole tänapäeval ainult rahvas, vaid ikka ka rahvus. Et rahva elu kujutamise ja monumentaalse karakterimaalinguga on A. H. Tammsaare tabanud olulisi jooni eestlase rahvuslikus psüühikas ja karakteris, seda on tema loomingut analüüsid siin-seal ikka ja jälle korratud. Seda rõhutavad ka teistest rahvustest uurijad. Nii väitis M. Waltari, et «Tõe ja õiguse» I köites elab eesti rahvas kogu oma tüübirikkses. See on muidugi suur tunnustus Tammsaarele, kuigi eesti rahva tüübistikku on nähtud kitsalt. Küll aga räägib ilmekat keelt see poolehoid, mida rahvas on ilmutanud Tammsaare karakterite suhtes. Neid tunnetatakse tõepoolest omadena, pealegi üldistavad nad kõigile midagi omast ja tuttavlikku. Mis on A. H. Tammsaare karakterites tegelikult üldinimlik, mis eestiline — kas on niisugusel analüüsil mõtetki, sest täiesti selge, et nii nagu eestlasel on üldinimlikke jooni ja karakteriomadusi, nii leidub neid ka Tammsaare teoste tegelastel. Eraldava joone tõmbamine nende vahele lõhuks karakteri kui terviku ja see pole analüüsi eesmärk.

A. H. Tammsaare karakterite iseloomulikuks jooneks on nende lahutamatu side selle keskkonnaga ja selle sotsiaalse determineeritusega, milles nad elavad ja tegutsevad. Eks ole selleski nende elulisuse üks põhjusi. Tänapäeva psühholoogia väidab, et keskkonna mõju inimese psüühikale ja natuurile on vägagi suur, isegi nii tugev, et Põhja- ja Lõuna-Eesti loodus võib inimesele avaldada isesugust mõju. Tammsaare karaktereid jälgides tahaks küsida, kas kirjanik teadis isegi seda. Me oleme muidugi harjunud Vargamäe nuabrimehi pidama niisugusteks, nagu nad on, aga nende psüühika sobivus väljamäe keskkonnaga, samuti sotsiaalse olustikuga on tabatud targa läbinägelikkusega. Ja see determineeritus, mille kütkeis tegutseb härra Maurus, pidigi andma maurusliku tulemuse. Ta on väikerahva surveajastu ühiskonnategelane, kes pealegi kasvanud teises kultuurimiljões, millest ei vabane, seejuures pisut suuremate pretensioonidega, kui lubavad võimed — ja lõpptulemuseks ongi härra Maurus.

A. H. Tammsaare loomingus on internatsionaalne kultuurikogemus ja rahvuslik ainesik keerukates ja omapärastes suhetes. Ta oli üks esimesi eesti kirjanikke, kes internatsionaalsest kultuurikogemusest ei võtnud vastu valmismudeleid, et neile anda eestiaineline sisu. A. H. Tammsaare sünteesis internatsionaalse kultuuri üksikelementide abil omalaadse esteetilise süsteemi, millega täiendas XX sajandi realismi. Ta jätkas suurte XIX sajandi eepikute avarat elukujutust, ent täiendas oma meetodit uue sajandi esteetikast pärinevate joontega. Nii suutis ta oma eestiainelisele loomingule anda sügava kunstilise eripära. Aga just see ongi tagatiseks, mis tema nii tugevalt kohalik-koloriitsele loomingule avab tee rahvusvahelisse kultuuriringlusesse.

Leenu Siimisker

SÜND JA SURM

A. H. TAMMSAARE LOOMINGUS

«Sõna võim on mõõtmata, sest tema võib suretada ja võib ka sünnitada: sõna käes on elu ja surma astel.» Nõnda kirjutab A. H. Tammsaare 1925. a. E. Vilde 60-nda sünnipäeva puhul. Samas aga küsitseb juurdleja: «Aga mis on elu ja mis on surm? On nad tõesti kaks sõpra, kes kõnnivad käsikäes? On nad ehk oma ürgolemuses üks ja seesama? On ehk elu ja surma vahel ainult vormi küsimus?»¹ Tammsaareliku nobedusega liigub mõte surnud ja elava keele probleemistikku. Meil, kes me oleme nõuks võtnud Tammsaare suure tähtpäeva puhul keskenduda tema loomingus sellistele põhilistele momentidele, nagu on sünd ja surm inimese elus, peaks pilku peatama mõttekäigu filosoofiline osa, mõte surma ja elu olemuslikust samasusest. Kuigi äsja tsiteeritu on kirjutatud just selsamal aastal, mil Tammsaare asus looma oma suurromaan «Tõde ja õigus», on põhjust arvata, et kirjanik jõudis elu ja surma seesugusele käsitusele juba õige noorelt. On ta ju neid mõtlejaid, kes talulapsena oli maast-madalast elu alguse, sünni, küpsemise ja surma kui elu igikestva ahelreaktsiooni tunnistajaks. Selles osasaamises, vahetus ligiolekus loodusele ja tema seaduspärasustele on kindlasti ka põhjus, miks Tammsaare kaasaegse loodusteaduse arenguõpetuse ja sellega käsikäes sammuva filosoofilise materialismi nii enesestmõistetavalt omaks võttis. Aastaid hiljem, juba «Tõe ja õiguse» autorina, on ta meenutanud: «Treffneris lugesin ma suure huviga loodusteaduslikke teoseid, mis tol ajal erutasid noorsoo meeli. Jumala olemasolu küsimuses olin treffneristina kindlal arvamusel, et see on pastorite poolt väljamõeldud muinasjutt.»²

Selline materialistliku elutunnetuse nooruslik-veendumuslik omaksvõtmine vabastab Tammsaare ka idealismi ja metafüüsika ballastist sünni ja surma probleemide käsitamisel. Eriti lähedale tuleb talle arengu ja muutuvuse idee. Kõik, mis on tekkinud, on paratamatult määratud hävingule. See on ta varase loomingu meelismotiive. Tammsaare filosofoerib isegi öele saadetud kirjades paratamatust vananemisest ja sellega kaasaskäivatest muutustest noortesuhetumisel, samuti oma põlvkonna saavutuste naeruväärseks muutumisest uue põlvkonna silmis. Ei ole siin resignatsiooni. See on elu seaduse tõdemine. Tammsaare ise on kindlalt nendega, kes on haaratud elu uuendamise hoost teaduses, kirjanduses ja sotsiaalses elus.

Huvitav on seejuures, et just sünni ja surma motiivistiku lähem analüüs avab meile noore Tammsaare loomingu sotsiaalse tähenduse märksa paremini kui mis

¹ «Sünnipäevaks». «Vaba Maa» 5. III 1925, nr. 57.

² K. Mihkla ülestähendused kõnelustest A. H. Tammsaarega. (Käskiri.)

tahes teine aspekt. Sünni ja surma statistika oli Tammsaarel siis ja hiljemgi surma kasuks. Tõenäoliselt on põhjus selles, et inimeste sünnis on rohkem sarnasust kui surmas, surm on probleemirikkam, ta annab psühholoogiliselt ja ideeliselt suuremaid võimalusi, mida Tammsaare algusest peale mõistab eesmärgikindlalt kasutada. Kui peame silmas esialgu kirjaniku kahte esimest loomingukümnendit, siis ütleb midagi juba seegi, et surm saabub tollastes teostes ainult ühel juhul vananemise tõttu. See on siis, kui surevad «Mäetaguse vanade»³ eit ja taat.

Vaikne, peaaegu valutult alistumine surmale ei ole jutustusse väljast sisse kantud, see on omane looduslähedasele talupoeglikule keskkonnale, kus on elupõli elanud Mats ja tema eit. Mitte surm ei ole kole, vaid kahju on teist toeta jätta, ise toeta jääda. — «Mis muld, on muld; on aeg ümber, langed kokku. [- - -] Mis seal nii väga kurta, minejad oleme kõik, üks hiljem, teine varem,» lohutab Mats eite. Eit ei vaidle vastu, vaid koguni toetab käepäraste analoogiatega: kaovad kord kambrist tedrekujud, mis eidele mälestuseks jäävad, nagu on ammu otsa saanud nende esimene lehm Punnik. Siin ei lohutata surijatki ilusa valega: eit koguni kinnitab taadi surmaaimete õigsust, rääkides, et ta unenäos andis surnud pojale tüki soolaliha. Väga lihtsalt vaadatakse otsa ka lahkumise kibedamale poolele, sellest omamoodi tuge otsides: «Ehk kellel meid, vanu, tarvis on, paljalt tülikš oleme noortele, katsu et eest ära saad!» arwab taat.

Eide kiire järeleminek vanamehele annab Mäetaguse vanade surmale Tammsaare loomingus harva kohatava lepitava, isegi suursuguse lõppakordi. Kummalgi vanakesel ei teki mõtet mingist sealpoolsusest, kus võidaks kokku saada pärast surma.

Tammsaare oli «Mäetaguse vanu» kirjutades 23-aastane. Ta võime endast mitu korda vanemate inimeste psüühikasse sisse elada kõneleb varaküpsusest. Ja tundub, et mitte niivõrd väikese nägelemise saatena elupiltides, vaid just vanakese surmaga on tabatud midagi väga karaktersest talupoeglikku, aga vahest ka eestilist.

Ent paraku — illusioonideta idüllil jätkus Tammsaarel ainult «Mäetaguse vanadeks».

Järgmistes jutustustes rakendub eriti just sünni-surma motiivistik sotsiaalse protesti teenistusse. See ei ole protest E. Peterson-Särgava ja E. Vilde laadis, kus vastamisi seisavad talupoeg ja mõisnik, kulak ja sulane. Tammsaarel puuduvad protestijad, temal protestivad faktid viletsuse ja vaesuse vastu, mis ajab inimese enneaegu hauda või muudab sünni — ootuspärase õnnestava sündmuse — martüüriumiks.

Kõige drastilisemate olukordade keskele viib kahtlemata jutustus «Kaks paari ja üksainus»⁴, mis kõigi muude aspektide kõrval on loetav kui perekonnasotsioloogiline uurimus, näide sellest, kuidas toimub perekonna arvukuse reguleerimine tingimustes, kus tolle miniühiskonna käsutuses on ainsa vahendina hurjutamine. — «Ei tea, kes sind käseb ühtepuhku neid nõutada, saab näha, kuhu sa nad paned, löö rondiga otsa ja viska aia taha, surevad muidugi nälga,» lõugutab sünnitusvaludes vaevlevat paljulapselist ema naabrinaine avatud akna taga.

Surma ja sünni võtab Laia eit ise kui vältimatut jumala tahtmist. Surm pole nendes olusuhetes karistus, vaid pigem lohotus. «Kui Hans ja Tiit ära surid,

³ A. H. Tammsaare, Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, 1977.

⁴ A. Tammsaare, Jutustused I. Tallinn, 1959.

nutsin ma ja mõtesin: surgu aga pealegi, saate vaevast lahti, taeva Isa juure, temal leiba küll, kurja pole te ka veel teind.» (Lk. 22.) Laste näljasurmastki kõneleb ema alistumisega nagu paratamatusest. Linnast tulnud poeg aga avab ema silmad ees ootavatele teistsugustele piinadele: «Pärast vannuvad muidugi kõik teid selle eest, et te neid olete nõutanud. Hale meel ei ole teil ka neid näha! Parem võivad nad sündimata olla, kui sedasi vingerdada, palja jalu ja palja reisi joosta ja härra ees mütsata seista.» (Lk. 20.)

Samas reflekteerib noor Tammsaare ka töökspidamisi ja eelistusi, millel oludest sõltumatum, ürgsem iseloom. Selliseid on sündiva lapse sugu, mis on probleemiks isegi Laiade pere lasterikkuse juures. Laia Viitu pole õnnetu mitte ainult sellepärast, et vastu kaardimoori ennustust on talle veel üks laps sündinud, vaid et uue maailmakodanikuga on perekonnas lisa saanud niigi suur poistevägi. Võimalik, et selle suhtumise taga on sõnastamata tellimus, mis sotsiaalses tööjaotuses peab silmas nii naiste- kui meestetöö vajadusi. See ongi, miks ka vanamees seisab poisi ees häbelikult, «nagu oleks ta mõne kuritöö ära teinud». Aga ometi on poiss trump selleski mõisamoonakate keskkonnas, kus ei ole pärandada peremehekohta ega muud vara. — «Oleks ta tüdruk olnud, siis oleks ma ta küll jalgupidi vastu seina virutanud!» väljendab linnast tulnud poeg rämedal kombel oma rahulolu. (Lk. 20.)

Ja ometi on poja perekondlik-kiindumuslike tunnete välgatused selle viletsuse pildistuse kaunimaid külgi, mida Tammsaare mõistab argise konkreetseusega nähtavale tuua (linnasaja jagamine).

Kuigi loo tegelased oma vaimeses mahajäämuses usuvad jumalikku ettemääratust, eelistab kirjanik realistina siiski juhtumeid, kus paratamatuses selgineb ühtaegu seaduspärasus. Nõnda ei anna «Vanade ja noorte»⁵ Kaarel Kakra enneaegset surma pidada millekski muuks kui üle jõu töömurdmise ja alatoitluse tagajärjeks, mille teekaaslaseks on toonastes oludes nii tavaline tuberkuloos. Oludest piinavama tegurina nihutatakse esiplaanile naise hingeline inertsus ja vanade otse agressiivne mõistmatuus ja tigeuus, millega Kaarli tagasihoidlikud uuenduspiüüded vastu võetakse ning mis tapab noort meest rohkem kui töö. Tunnustus ja heakskiit saavad pärast surma: vanad ei jõua väimeest küllalt kiita uute kambrite eest. Et sureb noor, kellele peaks kuuluma tulevik, ja jäävad eluõhtusse jõudnud vanad, annab Kaarli ponnistustele eriti traagilise häälestuse. Täielikult tühja jooksnud on ta pingutused ka majanduslikus mõttes — ootatalu langeb mõisarendile tagasi. Nõnda teeb elu malelual kurja saatusena siingi viimse otsustava käigu mõis.

Kuid isa surma ja poja sünnimomendi kokkujuhtimisega kirjutab Tammsaare oma argisemast argisemale jutustusele unustamatu lõpu, tabades elusoont selle sünni ja surma igikestvas dialektikas.

Alati on imestatud iseäraliku rahu üle, millega nii naine, ämm kui ka noor surija ise surmale vastu astuvad. Seesama avalik surmaootamine mis «Mäetaguse vanadeski», on selles jutustuses veelgi vapustavam, sest surisärgi õmblemine toimub surija ligiläheduses, nõnda et Kaarel ise oma viimset ihukatet puudutada võib. Küllap mahajääjate rahu tulebki sellest, et naiste saatuseks on loodus valinud elu anda ja hoida.

Kaarli surmaheitluse ajal on majas kaks last — üks mängib põrandal, teine ootab ilmaletulekut. Sellises olukorras inimeste jõuvarud tavaliselt mitmekordis-

⁵ A. Tammsaare, Jutustused I.

tuvad. Vanavanemadki on tagasi saanud endise toimekuse, kummatigi kui neile Kaarli haiguse ja surma tõttu langeb taas kätte harjumuspärane ja omane pere-mehe-perenaise osa.

Need on bioloogilised ja psühholoogilised seaduspärasused, millele kirjanik alistab oma tegelased. Kaarli surm on asetatud looduse paratamatu ringkäigu raami. Ta surmapäeva hommikul heitleb sügis talvega: «üks rabistab vihma, teine raputab lund». Õhtuks, kui Kaarel on lahkunud, katab paks lumevaip maad, «tähed säravad nii rõõmsalt». «Kaarel on kadunud, igavesele talveunele läinud.»

Inimlikus olemises kätkeb aga kordumine arengut, muutumist. Viimane mõte on noorele Tammsaarele erutavalt südamelähedane. Kunstnikuna kuulutab ta seda läbi argise, aga meeldesööbivalt kordumatu pildikõne. Arengu, muutumise seadus pole teada ainult äravalitutele, see on vaistlikult kodeeritud igasse inimolendisse. Kui väike Ats kuulutab, et isa on uue maja just temale ehitanud, siis:

«Kõik vaatasid nagu imestades poisi poole.

«Sinu jaoks, jah, sinu jaoks,» näisid kõik ütelda tahtvat. «Kuid sinule on nad ükskord vanad, pead uued ehitama.» (Lk. 119.)

Ja juba järgmisel silmapilgul mängib poiss põrandal, «nagu poleks ta kunagi kuulnud, et isa temale need suured valged laudpõrandatega kambrid on ehitatud».

Erakordne ülesanne on surmal jutustuses «Käbe-Kaarli noor naine», kus vabanemisest kõnelev naeratus selgitab tragöödiat, mida see naine läbi elas vana mehe kõrval nooriku nime kandes. Elu edasikandmise soov põhjendab ka tema pahuruseks pöördunud rahulolematust.

Kaks teritatud sotsiaalse tendentsiga jutustust on A. H. Tammsaare «Kahenädalane» ja «Lehekandja nr. 17», milles nimetute tegelaste surm protesteerib sotsiaalsete olude, veel rohkem aga inimeste tooruse vastu.

«Kahenädalane» on lisaks ka näide Tammsaare — tollal Treffneri gümnaasiumi abiturienti — sotsiaalsest aktiivsusest ja löögivalmidusest. Nimelt ilmus «Teataja» lihavõttenumbris 5. III 1903 O. H. Müntheri «Sulejoonistused Venemaalt (See oli lihavõtte öösel)». Juba 15. IV 1903 reageerib Tammsaare samas lehes oma «Kahenädalasega». Kui Müntheril tõukab saatust mustatöölisid nende viimse viletsa peavarju alt välja kuskil Musta mere ääres, asetab Tammsaare oma tegelased peaaegu samasugustesse oludesse Tartus. Münther äratub oma tegelastes inimväarikustunde, Tammsaare näitab, et on olusid, milles inimväarikustunde äratamine on koguni eluohtlik. Ta suunab oma poolkodutu vanamehe lugema Müntheri lihavõttejuttu pärast võigast lihavõtteöö elamust: sillatruubi all, ühiselt leitud ööbimispaigas, sureb «kahenädalase» kõrval naine ilmsesse näljasurma. Vanamees, kes pole iialgi kuulnud ennast nime järgi nimetatavat, tahaks kõigile hüüda: «Ma olen inimene, mitte kahenädalane!» Ent armas Tartus saab ta aina togida: politsei tõukab ta eemale Kivisilla treppidelt, armastajapaar pingiotsalt. Vanamees läheb Emajõkke. Alles surnult nimetatakse teda küll inimeseks, kuid ikkagi isikunimeta: «Järgmisel päeval räägiti, et vesi ühe inimese surnukeha teisele poole jõekaldale välja uhtunud. Vene karskusseltsis aga räägiti, et «kahenädalane» ära olla uppunud, ning ta järg seisis tühi.»

Kuigi Tammsaare ei võtnud hiljem «Kahenädalast» oma valikkogudesse, ise loomustab jutustus ometi väga kõnekalt nii Tammsaares endas kui ka ühiskonnas 1905. a. eel pead tõstvaid meeleolusid. Sest kui kirjandusse ilmuvad tegelased, kes armetutele oludele, millest nad ei suuda välja rabelda, ning solvangutele, mis ühiskond laseb neile osaks saada, eelistavad surma, kas ei ole see siis tuntud

revolutsioonilise situatsiooni — ülaklass ei saa, alam klass ei taha enam elada vanaviisi — eriti drastiline väljendus.

Tammsaare oli ka üks esimesi, kes väga teravalt tõstis probleemi inimese asjastumisest, inimese nutrikeseks muutumisest ühiskonna bürokraatlikus masinavärgis. Silmas pidades, et «Lehekandja nr. 17» on «Tähtsa päeva» ning «Poiis ja liblika» kõrval üks Tammsaare kõige sagedamini taastrükitud lühipalu, võib uskuda, et «Lehekandjat» ei kutsu korduvalt avaldama mitte ainult esteetiline hinnang, vaid on olemas vajadus satiirilöögi järele, mida Tammsaare ühe nimetu lehenaise surmaga annab ükskõiksuse kui sotsiaalse vähktõve kõige levinuma, solvavama ja kahjulikumana vormi pihta.

Kui tundlik oli kirjaniku sotsiaalne südametunnistus ja nobe ta sulg reageerima ühiskondlikule ülekohtule, selgub ta 1905. a. revolutsioonipäevade loominguist. Tammsaare on taas esimene, kes ilukirjanikuna reageerib poliitilistele mõrvadele, millega tsaarivalitsus vastas tööliste õigustatud nõudmistele. Ta pööras relva, millega valitsus püüdis hulki hirmutada, tema enda vastu tagasi.

1905. a. jaanuaris voolas esimest korda tööliste veri Mayeri keemiavabriku juures Tallinnas, kus tsaarisoldatitel lasti tulistada streikijate pihta ja oli vereohvreid. 16. oktoobril kõlasid kogupaugud Uuel turul. 12.—16. nov. 1905. a. avaldab Tammsaare «Teatajas» oma jutustuse «Peastmisel», mille ideeliseks raskuspunktiks on streigivõitluses saadud haavadesse sureva töölise Hans Müüri vaimne testament. Pole teada, kas oli see juhus või toimetuse teene, aga just täpselt kuu aega pärast verist sündmust Uuel turul pöördub Tammsaare kangelane lugejate poole ärevate küsimustega: «Kes viib me järeltuleva sugu kõikide nende platside peale, kus kangelaste veri on auranud? Kes ütleb, kes seletab meie lastele, mis pärast see on sündinud? Kes tuletab neile alatasa meelde ja paneb neid pühadusega selle peale mõtlema, sellest eesmärki võtma ja algatatud rada edasi samumama.» Hans Müür tahab surra teadmises, «et elavad mitte rahule ei jääks... et siin mitte vana moodi ei jää... ei jäeta». Et tegemist on surija viimse sooviga, see rüütab kirgliku agitatsioonikõne eriti sugestiivsesse vormi. Kui lähedal Tammsaare ise seisis oma noorele kangelasele, selgub ehk sellestki, et veel aastate pärast on kirjanik väitnud: tähtsaim, mida üleelatud revolutsioonistaad talle on andnud, on võitlusvajaduse sotsiaalse tähtsuse selge tunnetamine, viimases näeb ta oma generatsiooni üht olulist eelist, võrreldes nende põlvkondadega, kes on kasvanud rahulikumatel oludes.

Kui Tammsaare 1907. a. suvel taas pöördub revolutsioonilise võitluse juurde ning kirjutab Stolõpini reaktsiooni eelõhtul oma «Raha-augu», on ühiskondlik-poliitiline õhkkond tublisti teisenenud. Selles sünges olustikus saab surm Tammsaare loomingus protesti järele kisendavate meeleolude väljendajaks. Ta valib karistussalkade tegevusest kõige hirmsama — süütu inimese surnukspektsmise kolmesaja keplhoobiga.

«Raha-augu»⁶ kirjutamise eel toimusid ligi poole aasta jooksul — 1906. a. sügist 1907. a. kevadeni — mõisapõletajate protsessid. Kuid nende jaoks, kes 1905. aastal inimesi ilma kohtuta tihtipeale huupi ja süütult maha lasksid, vigaseks ja surnuks peksid, süüpinka polnud. Sellise kohtu osa, vähemalt moraalse õigluse kehtestajana, võis täita ainult ilukirjandus. Tammsaare esineski surnukspektsu advokaadina ja tema tapjate prokurörina.

Paljust, mis toimus 1905. a. mahalaskmis- ja peksuplatsidel, vaikib ajalugu: karistusekspeditsioonide ajaks oli demokraatliku ajakirjanduse suu suletud. Nii

⁶ A. Tammsaare, Jutustused I.

ei saagi me teada, kas oli meil ainult üksainus Bernhard Laipmann, kes valis peksu asemel surma, või oli neid rohkem. Kuid võib arvata, et ilma Bernhard Laipmanni elulise toeta jäänuks kirjanduses sündimata mitte ainult Aino Kalda Bernhard Riives, vaid ka tema vaimuvend Tammsaare Liivamäe Hans. Kui peame silmas äsja vaadeldud «Kahenädalast», võime siiski tõdeda, et sisemised eeldused sellise kangelase loomiseks olid Tammsaares olemas juba enne, kui elu selle Laipmanni näol rahva hulgast esile tõi. Võrdluseks «Bernhard Riivesega» selgub aga Tammsaare eri laad. Tema on surma heroiseerimisest kaugel. Lõpuks teisendabki ju Tammsaare ka elulist lähtemotiivi: mahalaskmine peksu asemel jääb Liivamäe Hansul paljaks sooviks. Ta pektakse surnuks. Satiir piitsutab neid, kes käsutavad tapjaid. Pilt karistuse täideviimist pealt vaatama aetud hirmunud, ahastuses ja alandlikust rahvahulgast, omastest, kes põlvili maas paluvad halastust, on kohutav oma traagilisuses. Võigas on karistuse täideviijate loomalik hoogusattumine juba surnud keha peksmisel. Sellel foonil mõjub Liivamäe Hansu soov asendada peks surmanuhtlusega, tema keeldumine armulauast kui erandlik. Ometi, kui otsustada tõsielu andmete järgi, on tolles vabatahtlikus surmavalikus midagi tüüpilist mitte hetke-massilisuse, vaid progresseerumise seisukohalt. Nagu kinnitavad kaasaegsed, sai enesetapp poliitilistel motiividel, milleks võime ju ka Liivamäe Hansu tahet lugeda, sagedaseks just reaktsooniaastail. Nõnda kirjutab töölisleht «Kiir»: «Võtsid hommikuse lehe kätte, siis ei rääkinud ta peajasjalikult muust kui enesetapmistest. Mitukümmend enesetapmist ühe päeva jooksul! Nagu kuri taud oli ta pealinlaste, iseäranis õppiva nooresoo ja töörahva seas laiali lagunenud ja nõudis ohvreid.» Probleemi mitmekülgne uurimine viis välja ühele põhjusele: «ta on üleüldise poliitikaelu langemise vilj»⁷. Revolutsioon oli palju pingutusi nõudnud, aga avanud ka elu suuremad väärtused. Seda raskem oli üle elada uusi pettumusi, tagasilangemist.

See tunnetus riivas väga lähedalt Tammsaaret. Ühes oma kirjatöös «Elutahtmine ja elulõppemine» (alapealkirjaga «Mõteline unistus») küsib kirjanik üle elatud vapustuste sunnil: «Ja ikka kestab kurjus, ikka kannatus? Niisugusel korral tahaks elutahtmise lõppu ja pealegi veel niisugust lõppu, mille asemele mõistus loojana ei astuks.»⁸

Tammsaaret aitab süngetest meeleoludest üle protest, millega ta vastab vägivallale. Ilmselt vajab seda ka ühiskond: vägivallada ja surma tauniv protestiraa- mat «Raha-auk» tõlgitakse ja antakse väga kiiresti välja ka vene keeles.

Ent surmaga ei protesteerinud Tammsaare «Raha-augus» mitte ainult poliitilise reaktiooni, vaid ka nende keskaegsete vaimukõdikute vastu, mis hoiavad kütikes külainimeste meeli. Enne kui külas aeti Liivamäe Hansu läbi peksuvitste kadalipu, langes küla keelepeksu kadalipu ohvriks ta õde — koolmeistrist palvevenna poolt võrgutatud tüdruk. Seegi alandus ja häbi, mille aluseks rumalad eelarvamused, lõpeb enesetapuga.

Tütarlapse vabasurm demaskeerib süüdlasi, ent tõendab ühtlasi noore Tammsaare usku katarsisena mõjuvasse surmasse, mis võib äratada süütunde. Võrgutatud surnukeha juures seistes surub ema lein võrgutaja suu lukku, paneb pisarad voolama. Kui süüdlane lõpuks palja peaga, nagu ta surnu ees seisnud, kodu poole minema hakkab, on tal kõnnak nagu inimesel, «kes millegi üle kaua järele mõtelnud ja lõpuks tõetundmisele jõudnud. Teda ei huvita enam see, mis teistel temale öelda või mis teised temast arvavad, tema läheb vaikselt iseendas ja

⁷ R. O k a s p u u, Verine laene on vajunud. «Kiir» 13. VI 1913.

⁸ «Sõnumete» lisa nr. 111 juurde, 11. XI 1906.

valab pisaraid oma tõetundmise pärast.» (Lk. 277.) Andeksand ja leppimine surmas leiab aset ka Anna loodetava ämma südames, kelle hukkamõist oli tüdruku surmamineku viimseks tõukeks.

Et elutung paneb ennast maksma ka läbi leina ja kaotusevalu, see on Tammsaare kui psühholoogi üks püsivamaid äratundmisi. Nõnda kinnistub Liivamäe Hansu pilk õe matustel nutvasse tüdrukusse, kelle silmisse oleks nagu peidetud «põhjatü ja veetlev elu». Elu on seatud pühitsema võitu surma üle ning Tammsaare vaatleb seda kui kinnitust millelegi väga ürgsele ja elujõulisele.

Ent seesama vintske elujõud oma primitiivsuses, oma psüühilises ja moraalses arenematuses, rumaluses ja küündimatuses on Tammsaarele tõsiseks ja väga raskeks sotsiaalseks probleemiks. Võimetus kannatada, vägivalda, tapmist ja surma läbi elada kõiges nende kohutavuses, oskamatus teha järeldusi, talletada kogemusi tuleviku tarvis — see erutab Tammsaaret kui ajaloo traagiliste sündmuste vahetatut tunnistajat. Ta kriitika ei taba seetõttu mitte ainult neid, kelle käes on vägi ja võim, vaid on ka peeglik, kus rahvas võib tundma õppida oma ahhilleuse kanda.

Kõige pöörasema kuju võtavad sündmused Tammsaare nende tegelaste peas, kellele loogikat juhib usk ja ebauusk. Meenutagem või «Raha-augu» rahva kommentaare juhtunule:

«Ää suri teine,» ütles üks eit põllult lahkudes.

«Ära jah, ei võtnud ju jumalaarmu vastu,» lausus teine.

«Kangekaelne, ei karjunud, sellepärast lõhkusidki nii hirmsasti,» arvas kolmas.

«Vana Mart ise võttis valu nagu peoga ära,» seletas neljas ja seda kiitsid paljud järele. Peagi tehti Liivamäe vanamehest suur valuvõtja, suur ohutaja.» (Lk. 288.)

Just tolle suure valuvõtja ja ohutaja valib Tammsaare selleks, kes peab mälestuse toimunud vägivallast elava hoidma. Kõnekam Liivamäe Hansu surmakarjatusest on poja suust valgunud veri peksmise juures hullunud isa kätel. Tema jääb igaveseks otsima paruni kuuehõlma, kuhu seda pühkida. Kas ei anna seegi kujund kätte rohkem kui ühe tõlgitsemisvõimaluse?

Mis aga uuel ülelugemisel silma hakkab, on Tammsaare varane äratundmine, missugune osa on ühiskonna vastu suunatud kuritegudes, otsestes mõrvades käskijatel-võimukandjatel, missugune käsutäitjatel, nende orjalikul alistumisel mis tahes nurjatusteks, aga ka kõrvaltvaatajate orjalikkusel, nende nüril puutumatusel.

«Raha-augu» lõpupildil pole mitte niivõrd psühholoogiline, kuivõrd ideoloogiline iseloom, kuna mahajäämuse, arenematus psühholoogiline protokoll juhib samaaegselt kätte ka mahajäämuse ideoloogilise allika — usu ja kiriku.

Revolutsioonisündmuste käigus on Tammsaare tundnud otse teaduslikku huvi võitluse, vägivalla, surma psühholoogilise läbielamise vastu, nagu selgub kirjanekutest sündmuste jälil. Tõsi, et koosseisulise ajakirjaniku kaastöö jäi leheveergudel tavaliselt anonüümseks, ei ole Tammsaare kui ajakirjaniku seisukohataade ulatuslikum selgitamine sugugi kerge. Ühe pikema reportaaži «Mäss «Pamjat Azova» peal» autorsuses — avaldati «Sõnumete» kohalike sõnumite rubriigis 23. VII 1906. a. — pole ilmselt põhjust kahelda, sest stiilitunnused, kompositsiooni komponendid ja üldine tunnetuslaad osutuvad vägagi Tammsaare-pärasteks. Ülestõusu saatust pidid teda suuresti huvitama, sest oli ju temä see, kelle mõjutusel loovutati «Sõnumete» ruumid ülestõusnutele kokkusaamise kohaks. Ajakirjanikuna sündmuse jälgides tõuseb talle «nagu iseenesest keelele» küsimus: «Misugust mõju avaldas aga terve see sündmus linnaelanikkude peale?»

Ärevad kuulujutud linnas levivad nii ulatuslikult, et sunnivad end lõpuks uskuma. Väga paljud pilgud on suunatud merele. Ainult Harju värava mäel näeb Tammsaare seltskonda, kes muretult kaarte taob.

Ülestõusu mahasurumise ajal on suur rahvahulk kogunenud randa, kuhu kostab püssipauke, kiljumist, on näha merre hüppajaid. Rahvas on surutud sõnatu pinge olukorda, mida valitsusele truuks jäänud vägede võit ei lahenda.

Just selles sõnatus ärevuses ja pinges on Tammsaare jäädvustanud iseenda ja oma kodulinlaste poolehoidu mässajatele. Ta kirjutab:

«Haruldane ja kohutav pilt oli inimeste silmade eest läbi käinud, kuid ikkagi arvasivad nad veel paugutamist, karjumist ja sõjariistade kõlminat kuulma. Kõikide südamesse oli nagu midagi pakitsevat ja rõhuvat maha jäänud, mis rahu ära riisus. See oli tundmus, mida kõige suurem ärevus ja nervide pinguleajamine sünnitab.

Kõik on sõnakehvad, ühelgi ei ole tahtmist rääkida, oma mõtteid avaldada, tundmuse välja valada. Seda peetakse asjatuks, sest kõikide nägudelt võib ühte ja sedasama lugeda. Ja see tumm rahvahulk liigub merekaldal ning silmitseb niisamasuguse vaikivalt seisva musta kogu — laeva poole.»

Meri, mis sel päeval sillerdab ja kerge lainega rannakive nilpab, loob oma ükskõikse muretusega terava kontrasti rahva meeleoludele, millel sedapuhku on püsivam iseloom. «Veel järgmisel päeval, 21. juul., ei olnud meeleolu endiseks muutunud. Läbi-elatud silmapilgud olivad liig sügavad jäljed jätnud. [- - -] Hiljutisest ärevusest palgele jäänud jälgedega vaatajaid leidis isegi veel pärast lõunat ja õhtul siin ja seal mere ääres.»

Kirjapaneku lõpetab näiliselt lepitav akord, mille kaaskõlaks siiski mure, et katsumispäevad liiga kiiresti meelest kaovad:

«Pikkamisi vajub aga kõik jällegi vanadesse roobastesse tagasi. Rahvas käib endist viisi merekaldal jalutamas, kivide peal istumas, juttu vestmas, naljatamas ja naermas... Nende meeleolu seisab merelaente omaga jällegi täielikus kooskõlas.»

Hoopis erandlik probleemistik seostub surma, täpsemalt, külas toimunud mõrvaga jutustuses «Uurimisel»⁹, mis on mitmekihiline nagu ta pealkirigi. Juba uurimise käigus toimuv nihe — kohtu-uurijat ei haara mitte niivõrd tegeliku mõrvari väljaselgitamine, kuivõrd mõrvalcos peituv võimalus tõestada elava, igavese hinge olemasolu, selle võimet pärast surma kehast eralduda ja ilmaruumis ringi rännata — on ilmseks tunnistuseks idealismi, okultismi, spiritismi jms. lokkamisest surutisaastatel. Teisalt aga kõneleb kirjaniku pihtimus erilisest sisesunnist, otse loomingulisest palavikust, mis teda kirjutamisel vallanud, samuti teostus ise, et huvi selliste psühholoogiliste erandnähtuste vastu nagu Otto Almari nägemus oli Tammsaares endas olemas.

Mis puutub koos surma probleemiga sagedasti inimeste ette tõusvasse surematu hinge või igavese elu küsimusse, siis selle oli Tammsaare enda jaoks juba varem üheselt otsustanud.

1906. a. paberile pandud filosoofiline etüüd «Elutahtmine, elulõppemine» dokumenteerib usalduslikku kaasaminekut materialistidega ning elu (hinge) kui erilisel organiseeritud materia vormi mõistmist. Vaatamata pessimismilainele, mis eelmise sajandi lõpul, ka käesoleva algul püüdis lämmatada usku mõistuse ja teaduse võimekusse, on Tammsaare usk inimvõimesse suur ning väljendub ehk kõige selgemini utoopilistes unistustes, et kord tõepoolest osatakse «uinuvat elu

⁹ A. Tammsaare, Jutustused I.

kunstlikult [- -] üles äratada». Seilega oleks ka igikestev vaidlus idee või mateeria primaarsusest lahendatud. Sest inimene on siis «suure ringi läbi teinud ja kindlasti otsusele jõudnud, et ta elavast uinuvast mullast pärit on, kuhu ta jällegi uinuma läheb. Siis saab inimene aru, et ta tõesti muld on, et ta üks väike osake sellest igavesest loodusest on, mis nii mitmevärviliselt ennast avaldab. Mullast hakatakse peale ja sammutakse taimeriigist elajateriigi kaudu kuni inimeseni ning seejuures saadakse aru, et liivaterake, taim ja iga liikuv olevus öed ja vennad on.»¹⁰

Jutustuses «Uurimisel» jätkab kirjaniku mõtteliini arst Steinmann, katseliste teaduste entusiast. Jutustus otsekui kutsub materialiste tegelema ka vaimse ala keerulisemate, müstiliseks peetavate nähtustega, muidu jäävad need tööpõlluks Kleigelsi-moodi idealistidele, kelle teadasaamise kirge Tammsaare suhtub tõsiselt, kelle hüpoteesid ja uurimismeetodid — hingepüüdmise lõksud, spiritistlikud seansid — aga asetab naeruväärsesse valgusse.

Uurimiskirest on haaratud ka Tammsaare, keda huvitavad surm, enesetapp, mõrv psühholoogilise probleemina, mõjutegurina asjaosaliste ja nendega seotute hinges, mõrva motiivid. See on lehekülj külapsühholoogia ajaloo. Veel valitseb seal oma moraal ja väärtusteorientatsioon, lihtne ja primitiivne loogika, mille järgi teise mehe mahalöömiseks polegi tarvis muud, kui et ta osutub rivaaliks, kes tahab su käest röövida küla kõige tugevama mehe kuulsust.

Naine seisab Tammsaare arvates loodusele lähemal kui mees. Just mõrvasse suhtumises avastab Tammsaare kõige sagedamini naise ürgloomuse, mille paradoksaalsus on selles, et naine küll esialgu jälestab mõrva, kuid pöörab oma hinges selle üsna varsti kangelasteoks, iseäranis suure armastuse väljenduseks, mis sisuliselt ehk ei olegi muu kui otsuse langetamine tema pärast võitlemisel tugevamaks osutunu kasuks. Samal ajal kuj Otto Almar nägemuse ümber käib äge duell idealisti ja materialisti vahel, uurib Tammsaare ootamatult pävakangelaseks saanud mehe surma selle psüühilistes avaldustes ja sotsiaalses tingituses. Seegi surm on protest ühiskonna vastu, kus soldatipõlv on muudetud pikaks ja tervise kahjustamine sellest pääsemiseks on saanud massiliseks, nagu kuulutab Tammsaare Steinmanni suu läbi.

Psühholoogina-materialistina uurib ka Tammsaare Otto Almar paratamatut kustumist, mida kannavad loodusesse tagasimineku, loodusega ühinemise meeleolud. — «Pööras ta vaate akna poole, siis paistis sealt tükk sirelipöösast, punetav vili õunapuus ja kuskil kaugemal nõres okstega kask. Juba ammugi enam polnud lamaja enda ja nende vanade tuttavate puude vahel nii lähedast ühendust tundnud kui praegu. Peaaegu oleks tahtnud ta oma lõdva kae sirutada ja tuules liikuvaid oksid ja lehti katsuda, neid silutada ja paitada, nagu kadunud ja jälleleitud sõpru.» (Lk. 190.)

Need, kes Otto Almarile ligidal, on harjunud pead painutama suure paratamatuse ees, seda tõde rõhutab Tammsaare ikka ja jälle. «Juba kolm ööd ja päeva hoian paja sooja vett täis: arvan surevat... pesuveeks... aga elab...», kõneleb poja ema, ilmutades ühtaegu oma hingelist kaestumist.

Mitte kõik tegelased ei alistu nii kergesti, ka mitte veel Otto Almar ise. «Jõud on otsas, aga hing on noor, ei taha surra,» seletab surija ema.

Eriti jõuliselt protesteerib Tammsaare oma tegelaste kaudu sõjasurma vastu, ja see laieneb protestiks ühiskonna vastu, kus sõjad on ülepea võimalikud. Rahu-

¹⁰ «Sõnumete» lisa nr. 111 juurde, 11. XI 1906.

poliitikas on Tammsaare kompromissitu. «Ma vilistan niisuguse seltskonna peale, kelle õigused verevalamist lubavad ja nõuavad ning selle eest aumärke jagavad,» hüüab raevukalt dr. Steinmann, kelle veendumuste kohaselt «ülekohtuse seltskonna kaitsja on ka ise ülekohtune». Tapmine jääb Tammsaare silmis ikka tapmiseks, ka sõjas, sellele vaatamata, et ühiskond ümbritseb need teod aupaistega. Just see erinev mõõt, erinev moraal, mis kehtib sõja- ja rahuajal, erutab Tammsaare õiglustunnet:

«Ütelge, kas te süda sugugi ei vaeva, kui inimene teie läbi nii kaua süütult vangis istub, kus ta terve oma elu võib kihvitada?»

«Süütult... Kes tõendab, et ta süüta on? Mina ei usu seda. Tema on süüdlane... ta on mõrtsukas,» rääkis uuriija ärritatult.

«Siis laske ta uuesti kinni võtta, seda te ju võite.»

«Muidugi oleks see kõige õigem tegu, sest tapjad ei pea ausate inimeste seas elama.»

«Ei pea,» osatas arst. «Aga ometi elavad, elavad iga päev meie silma all.»

«Kuidas nii?» küsis uuriija ehmunult.

«Meie seltskond annab kõige suurematele tapjatele kõige suuremat au, ehivad neid aumärkidega.» (Lk, 204.)

Need on mõtted ja meeleolud, millega Tammsaare reageerib äsja lõppenud Vene-Jaapani sõjale ja näitab ühtlasi, missuguse arengukaare on surmamotiiv läbinud kuue aastaga, mis eraldab jutustust «Uurimisel» «Mäetaguse vanadest».

Tagasivaatlik pilk selgitab, missuguseiks tundlikeks mõõteriistadeks saavad kaks nii ajatuna näivat mõistet nagu sünn ja surm Tammsaare käes ühiskonna õigusliku ning majandusliku taseme üle otsustamisel, inimese moraalse ja psüühilise palge avamisel. Psühholoogiline, võiks öelda isegi uurimuslik laad on silmapaistev, ilmutab filosoofilist suundumist tüüpilise, iseloomuliku, seaduspärase väljasegitamises ja eelistamises, mistõttu noore Tammsaare looming on küll ajaloolise huviga loetav, kuid kätkeb rohkemat kui ajaloolist. Sünni-, eriti surmamotiivi ülisage esinemus kõneleb Tammsaare keskendumisest elu sõlmkõikumustele juba algusest peale, tema käes saavad need ideeliselt suure kandvusega motiivideks.

Kuigi keskendume eeskätt inimese konkreetsele sünnile ja surmale, täheldagem, et Tammsaare huvi sünni- ja surmaprobleemide vastu haarab uute ideede, uute eluvormide ja uute kunstivormide sünniprotsesse, vana ja uue vahelist võitlust, vananevat ja uuenevat elumõistmist, mille vastu tal huvi juba Treffneri koolis lõkkele löi, revolutsioonistaail aga ta eluvaatluste ja huvide peamise sihtpunkti moodustas. See on elu mõistmist ja mõtestamist janunev suhtumine, millest tingituna Tammsaare looming on ühelt poolt aldis ajale, teisalt aja suhtes agressiivne, elu kajastav, uute eluvormide sünnile teed tasandav.

Nõnda on omamoodi sümbolne ajapilt ka ta reaktsioonistaail sündinud looming, mida kaasaegne kriitika perspektiivi puudumise tõttu üsna ilmaasjata ajatuks kuulutas. Kõnekas on isegi sünni- ja surmamotiivi taandumine, mis otsekui sümboliseerib seda eluseisakut, millesse ollakse sattunud. Ent seisak varjab endas uue liikumise algust, valmistab ette uusi sünde sõna avaramas, aga ka päris konkreetses tähenduses.

Sest lõpuks — mille nimel siis keerlevad tundetormid ja lüüakse lahinguid Tammsaare intelligentsinovellide sees ja ümber, kui mitte keskaegsete eelarvamuste, keskaegsete moraalnormide vastu, millesse religioosne moraal oma patukäsitusega on mässinud mehe ja naise vahelised suhted. Selles vallas on avaliku arvamuse hirmuvalitsus olnud kõige agressiivsem ja vaidlused Tammsaare teoste

vastuvõtul kõige tulisemad. Paljutähenduslik on aga see, et triloogias «Pikad sammud», «Noored hinged» ja «Üle piiri» jõuab Tammsaare välja Hedvig Sternini, esimese emantsipeerunud naiskujuni.

Tammsaare püsivamat huvi probleemi vastu näitab tõik, et ta pöördub selle juurde süvendavalt tagasi oma publitsistikas, sellega aastate takka ka oma loomingu psühholoogilist tõe ja ideestikku kaitstes. 1915. a. polemiseerib ta M. Raua folkloorseil aineil valminud tööga «Eesti armuilm», mille autor kesk-aegsete usuisade kombel ülistab karskust ja kainust armuelus.

Tammsaare kaitseb kirge kui elujõu avaldust, kui liigi ja rahvuse säilimise eeltingimust. Ta kirjutab: «Kire puudumine võib aga ainult nende silmas voorus olla, kes ristiusu kiriku keskaegsetest paleustest veel pole vabanenud; siis nõuti liha ristilöömist, kirgede surmamist, siis kohitseti inimesi õndsuse pärast ja löödi kõiksugu kuraditega hundiratast.

Kirgede, instinktide puudus on ikka elujõu vaesuse tunnistus, see on eluline viletsus, kiduruse märk. Kas vast sellesama märgi lipu all niipalju soometõulisi rahvaid slaavlastesse pole ära sulanud, järele jättes enesest ainult muinasjutu.»¹¹

Tammsaare jääb probleemi uurides materialistiksi, küsides, kas kiretus, mida M. Raud nii ülistab, pole mitte aganase leiva ja kurnavalt raske töökoormuse kaasnähtus.

Väga otsustavalt astub ta välja moraali vastu, mis viis Liivamäe Anna ennast uputama. — «Igatahes ei tõenda väljaspool abielu sündinud laste arv rahva kõlb-luse kohta midagi, teda võib niihästi kõlbelise kasvamise kui ka langemise märke-giks pidada. Ühte aga näitab ta: põlgtuse ja naeru peale vaatamata, mis neile emadele ja lastele osaks saab, kasvab siiski julgete ja kangekaelsete hulk. Nende päralt olgu tulevik. Emaks ei tohi ainult need saada, kel küllalt varandust, kavalust või ilu mehe ahvatlemiseks abielusse, emakssaamise õigust peab võima omaks tunnistada iga terve naine, kes lapsi armastab.»

Samal ajal kaitseb Tammsaare Erose eluõigust ka kunstis proletaarsete kriitika vastu, kelle vasem tiib eeskätt tulise sotsiaalse võitluse päevadel on püüdnud armastuse ja lilled kunstist välja küütida. Ta ei näe Eroses mitte kunsti igi-põlist tõmbenumbrit, vaid suurt, kogu loodusele ühist seaduspärasust, eksistentsi alust, millele alistuvad kõik inimesed ühteviisi, oma soole või klassikuuluvusele vaatamata. Isegi oma tervislikule seisukorrale vaatamata, nagu Tammsaare väidab oma novelliga «Varjundid», milles elutung mängib surmaga eluohtlikku mängu.

«Varjundites»¹² võtab Tammsaare filosoofiliselt teritatud vaatluse alla eeskätt surma ja armastuse dialektika, kasutades selleks intiimse päeviku vormi. Et päeviku pidaja, minajutustaja Thomander, samuti teised surmaga silmitsi sea-tud inimesed — keele ja kirjanduse kõrgemate kursuste õpilane, tuberkuloosi-haige Soonja ning helilooja Anton Petroovitš — on kõrge intelligentsiga ja ääre-tult sensitiivsed, komplitseeritud tundeeluga, areneb ka surmaprobleem sootuks uuel tundelise läbielamise ja intellektuaalse juurdlemise tasandil.

(Järgneb)

¹¹ A. H. T[a m m s a a r e], Rahvuslikud voorused. «Päevaleht» 30. XI 1915, nr. 276.

¹² A. T a m m s a a r e, Jutustused II. Tallinn, 1960.

Nigol Andresen

A. H. TAMMSAARE «KÄRBES» JA SELLE UNISTUSED

A. H. Tammsaare üliõpilasnovellides kujutatud tegelaste sotsiaalpsühholoogilist clemust on Aino Kallas hästi tabanud («Nuori-Viro», 1918). Ta jõudis puudutada küll üksnes kolme varasemat («Pikad sammud», 1908; «Noored hinged», 1909; «Üle piiri», 1910) ning seal esitatud inimkujudega suguluses oleva minategelase päevikulist novelli «Varjundid» (1917). Puudu jäi «Kärbse» käsitus. Viimasegi suhtes võiks maksev olla eelmiste teoste kohta öeldu, et seal kujutatud inimesed nagu ei kuuluks mingisse ühiskonda, et neil ei näi olevat sidemeid minevikuga ega tulevikuga. «Ja siiski, sellest hoolimata on igaüks neist sellisena Eesti ühiskondliku murrangu, linnastumisprotsessi tulemus.» Neil novellidel ei puudu ühiskonnakriitiline mõte, nende tegelased oma protestimeeleoludega aimavad õigesti ühiskondliku arengu suunda.

«Varjundite» minategelase Thomanderi viis kirjaniku fantaasia tema enda poolt käidud teedele Kaukaasiasse. Lõunamaine looduspilt on ikka seotud minategelase hingeseisunditega ning kooskõlas tema tundelise partneri Soonja elamustega. Nukker armastuse ja surma novell algab nägemusega Eesti talvise metsas, millel on unistuslikke sidemeid Lõuna maastikuga: «Ja mulle näis, nagu ei kõnnikski ma üksikul metsateel, vaadeldes mändide vahel liuglevaid lumehelbeid, ja nagu poleks männid sugugi männid, vaid painduvad küpressid kuskil lõuna pool, mererannal [- - -].»

Maastik hingemaastikuna on siin võitnud eluõiguse. Varasemais linnanovellides oli õhu läbipaistvuse muutumist vahel rohkem märgatud kui maastikupilti. «Sügis sosistab puistikus surmasõnu; meri ohkab talle tasakesi vastu ja kuulda on, kuidas ta pisaratelained kive mööda laksudes kõrgemale tõusevad ja siis jõuetult tagasi langevad.» («Pikad sammud».) Esialgsele looduspildile järgneb lõike lapseõlvemälestustest, mis arenevad edasi suures eepikas («Tõde ja õigus» I). Kulno ja Aino Vösandi lõõpivat vastuolu nähakse otsekuju katset «kui kaua küll nõnda välja suudetakse kannatada». Nende jonnimist võrreldakse kahe üleaiamehe jonniga, «kes ühte ja sedasama teed peavad käima ja kes üksteise kiuste seda ei paranda». Teineteist parastatakse küll õnnetuste puhul, aga enne lauakirikusse minemist lepitakse kõrtsis ja patsutatakse naabrile õlale: «Me oleme ikka kuradi vänged mehed!» Hoopis uued helid hakkavad võnkuma Kulno hinges, kui ta on raudteejaamas Aino Vösandit saatmas ja näeb teda võib-olla viimast korda. Needki helid on A. H. Tammsaarel varem ja hiljem kõlanud, kord loomingu algaastail, kord suures eepikas, kuid ainult siin on see elamus saanud asjaomase isiku mälestuse kuju. Sellega seoses tulevad meelde karjapoisi neli-pühid, enne muud Toru-Jüri hõbekeeltega pill, mida poisike väga tahtis kuulda ja millel mängimine oli ta suurimaks unistuseks. «Nüüd heliseks nagu külm sinine taevas, helisevad hõbedased tähed, heliseb pakane lõpmata avaruses õise linna kohal... heliseb... heliseb...» See hõbekeelte helin kõlab «Noorte hin-

NIGOL ANDRESEN

gede» lõpust «Kärbse» meeleoludesse, siin paisub see Kulno isikut kujundavaks, koguni uueks kujundavaks motiiviks.

Arthur Kulno «Noortes hingedes» ei erinenud enne lõpplehekülgi kuigi palju teistest novellikaaslastest. Seal tutvusime temaga väikeses määratud tapeetidega toakeses, kus katkise vahariidega kaetud laual olid mõned raamatud, mida polnud aega lugeda, varnas kulunud üleriided ja põrandal katkised kalossid. Kulno fabuleerimisvõimest saime seal hea proovi. Uude novelli astudes juhib ta tegevusse Andres Meriheina, kes ilmub aralt ja kobades, kuid muutub varsti keskseks. Nimeliselt on seal teisigi: nii kuuluvad alguse kolm peatükki ulaüliõpilasele Lutveile koos Tiksiiga, keda kord nimetatakse ka preili Västrikuks. Õieti kuluvad need peatükid küll Lutvei valikuraskustele piipude ja Tiksi või Helene ja raha vahel, kauni huumoriga pehmentatud satiirile, kuni küsimus laheneb esialgu piipude ja Tiksi kasuks. Edaspidigi jääb Lutvei seosesse sündmustega ja keskse tegelasega, kuid on üldises arengus kõrvaline, rohkem objekt kui subjekt. Uudne ja kordumatu on A. H. Tammsaare tegelaste hulgas Tiksi.

Andres Meriheina raamatuist mainitakse kolme — «Eha valgel», «Armuveret» ja «Rabamaad». Pealkirjade varal võime aimata nende ainet ja laadi. Meriheina kirjanikutunnustus ei ole kergesti tulnud ja ei näi veelgi vaieldamatu. «Eks ei ole pidanud ta ikka kõrval seisma, nurka surutud nende iseteadlikust ettetükkivusest, kel eestkostjaks koolitunnistus või ainult suurem sissetulekki! Ta tegi tööd, ta kannatas puudust, ta rändas nukrusradu, ta rääkis inimestele igatsustest ja ideaalidest, aga see ei õigustanud teda millekski. Seltskond, kes teda nüüd mõtleb austada, seisib temast väga kaugel ja kõrgel.» Kuuleme ka, et ta teoste eest ajuti praegugi noori ja vanu hoiatatakse. Mõödavilkavas üliõpilasringis teda kuuldes võib tabada üht-teist ta olemusest. «Meriheini tajus, et valitsev ühiskonnakord tähendab kitsendust, ülekohtu, kurnamist. Aga üle selle näeb ta pahelist igasuguses ühiskondsuses. Sellepärast on ta esteetilisele loomusele jäänud eristuda, mõtiskleda, mõnitada, tuskleda, naeratada, meeltepettusele ja unistustele anduda.» (Gustav Suits, 1924.) Kõigepealt räägib Meriheini tööst kui elu sisust.

Nüüd saab ta viiekümneaastaseks. Mõjukas seltskond tahab seda tähtpäeva väärikselt pühitseda. «Kärbse» alguses me Meriheina veel ei näe ega kuule. Päril novell algab koosolekuga, kus arutatakse Andres Meriheina eelolevat juubelit. Siis anastab Kulno ootamatult juhtiva koha. Kaunid ettepanekud ähvardasid kahvatuda argade arvustavate märkuste ees, nagu oleks seni küll paljusid asju meele peetud, mitte aga kirjanikku ennast. Siis võttis sõna Kulno, kelle kõnet refereeritakse kolmel leheküljel. Kulno põhjendas ettepanekut asutada kapital, mille otstarve määratagu pärast Meriheina surma Rahvusliku Kultuuri Liidu peakoosolekul. Kui väike opositsioonirühm oli lahkunud, kinnitati Kulno ettepanek peaaegu üksmeelselt, ainult ettepaneku tegija hääletas vastu, teatades, et ettepanek oli nali. «Palun austatud koosolekut vabandada, [- -] mu nali läks täiesti luhta, temast ei saadud aru. See oli halb nali.» Kulno kõnes kuuleme autori vestete paradokse, need mõtted ei tundu võõrad ka Meriheinale. Varsti selgub puhvetis, et Kulno on Meriheina suur sõber, ja seda usumatut kõnet tahtnuks juubilar ise meelsasti kuulda. Siin tutvume Meriheinaga kui Kulno epateerimiskõne ideelise kaasautoriga.

Sellega kõlavad kokku Meriheina mõtisklused mõni aeg hiljem, ta sünnipäeva eelõhtul. Kord oli Meriheingi selle seltskonna ees tundnud kergest konformismilehvitust: «Nähtavasti seisib tal pisut südamel viiekümnes sünnipäev, mida seltskond tahtis austava meeldetuletamisega pühitseda. Laiemate ringkondade tähelepanelikkus kõditas veidi auhannust, äratas isegi lootust mõnesugusteks kõrvalis-

teks sissetulekuteks.» Sel õhtul jõudis ta üleolevalt rahulikule otsusele: «Tehku mis tahavad, kui nad vähemalt mu enese rahule jätaksid.» Soliidsele seltskonnale eelistas ta üliõpilaste muretut kogudust.

Ajal, kui novelli idee oli kuju võtnud, kirjutas A. H. Tammsaare: «Peab unistama sõnas, värvis, helis, peab unistama kuni unistused reaalseks muutuvad.» («Unistused», 1916.) Unistamine ja igatsused on Meriheinale omased lapsepõlvest alates. Andres Merihein on üksioleku romantik. Ta täidab oma elu unistustega, mis küll igakord reaalseks ei muutu, ja ergutab neid veiniga, millega päästab valla alateadvuse rikkad romantikaallikad. Siis ilmub talle seltsiks kärbes: Merihein ei ole enam päris üks. Kärbssega kõneldes sõnastab Merihein oma unistusi, loob kirjutamata teoseid. Ometi lööb temas vahetevahel välja vajadus suhelda teiste inimestega: «Ajuti tekkis igatsusvimm noorte muretuse järele, tahtmine ümbritseda end nägudega, kus puuduvad alles hieroglüüfilised elukirjamärgid, kuulda mahlaseid häälehelisid, tunda lõkendava liha, hõögava vere tukslevat mängu.» Sest Merihein tunneb end juba viiekümneaastaselt vanana. Ühel sellisel hetkel võtabki ta korterisse Lutvei, kelle kaudu tuleb kari temataolisi, tuleb ka Tiksi. Kuid see muretute kogudus lahutab Meriheina hoolimatult kärbsesest ja koos sellega unistuste maailmast. Kärarikkas joobnud kambas saab surma kärbes, üksiklase unistuste sümbol, mispeale Merihein lõpetab vahekorra selle seltskonnaga, kes ei suutnud teda nooreks ega muretuks teha. Ta jäi üksi.

Pärast joomakamba väljaviskamise tormilist stseeni leiab Merihein enese, hakkab endamisi kõnelema nagu kärbse eluajal: «Töö on elu saladus. Armastuski ei tähenda muud kui tööd. Mis väärtus oleks kõige ülevamalgi tundmusel, kui ta ei aja tööle, kui ta ei aja looma.» Nende mõtetega võis ta jälle minna mööda unistuste umbseid radu.

Hoolimata oma suhteliselt korrallikest eluviisidest, on Merihein kirjanikuna siiski «pöörane» tüüp, kui kasutada vanade kreeklaste iseloomustust luuletaja kohta. Mitte mõistuse kontrollitud apollonlik, vaid dionüüoslik luuletaja on Merihein. Ta on oma ümbrusest ühtaegu kõrgemal ja madalamal. Ennekõike kannab ta romantiline alateadvus saavutamatu püsivat ideaali, milles ühtivad nii ta luuletajaolemus kui ka inimlik sisu.

Korraga on Meriheina meeltes kärbse asendanud Tiksi, unistuse sümboli asemele on astunud erootiline unistus. Tiksi omakorda püüab olla Meriheinale inspiratsiooniallikaks, «Meriheina kuulates, tema unistusi ja mälestusi kaasa elades sidus teda ehk ainult naiselik uudishimu, sidus lugupidamine, mis Merihein temaga ümber käies avaldas, valdas auahne arvamine, et tema, see kergemeelne ja rumal tüdruk, nagu teda kõik nimetasid, on kirjanikutöö kaaslooja või et temasse hakkab Meriheinaga läbi käies osa sellest vaimust ja hingest, mida ta imestanud «Armuvères» või mõnes teises raamatus.» Kuuleme ka, kuidas jutustab Merihein Tiksi juba lapsepõlves alguse saanud unistustest: «Meie maja ette paistis samasugune mets ja minu unistus oli: kui ometi kord sinna metsa saaks. Aga kui viimaks metsa sain, siis tahtsin teada, mis küll metsa taga peaks olema. [- -] Metsa taga oli raba, suur laukaraba, kõrge kui mägi, ja kõik rääkisid, et raba [- -] tungib peale. [- -] küsisin ainult: mis on raba taga, sealpool laukaid ja kasvavat mäge? [- -] Tahaksin ikka alles kaugele metsa või mõni teab kuhu. Nagu peaks kuskil olema, mida ikka otsid, ikka igatsed, ja nagu peaks igatsetu paratamata olema kaugel.» Igatsemine, igatsemise objekti jäädes kaugusesse — see on Andres Meriheina kui luuletaja ja inimese põhiomadusi. Pole ime, kui ta eluga seotud igatsused jäävad täitumata. Jäävad täitumata ka Tiksi vahepeal tõusnud unistused maisest Meriheinast.

Tiksi unistused on põimitud liha ja verega. Asjatult on tahetud teda vahel nii tõlgitseda, nagu oleks tal kolme mehe vahel valides omajagu praktilist meelt. Temagi ei suuda kuigi palju lugu pidada elutarkusest või elukõlblikkusest. Ikka tahab ta abiks olla mis tahes mehele ja esiotsa paistis talle Meriheina abistamine luuletamises tõsisem ning lubavam kui Lutvei pükste lappimine. Ka Kulno ei jõua oma praktilise meelega poolest kuigi kaugele, kuid ta võlub Tiksit oma eluluulega, elu ja luule ühendamisega. Tiksi on vallutatud Kulno unistustest, mitte ta praktilise elu korraldamise võimetest, ka mitte mis tahes kujutletud bioloogilistel ajenditel. Kas peaksimegi kõiki Tiksi sõnu uskuma?

Kulno on uus, Kulno on põhjalikult muutunud. Üliõpilaste joomaseltskonnast ta eraldub ja enamasti püsib vaatlejana Meriheina läheduses. Hiljem tema juurde sisseastuvalt Tiksilt puhkeb imestushüüe: «Kui palju raamatuid!» Ei enam mõned üksikud. «Keset tuba jäi ta seisma ja vaatas ringi: üks, kaks, kolm riulit ja kõik peaaegu täis.» Kulno on uueks saanud, hõbekeeltega pill on uuesti helisema hakanud. Kui ta Tiksit rändama kutsub, leiab ta igapäevaseks peetud maastikust juba ette võrratut ilu:

«Ma näitan sulle, kus kasvasin, näitan sulle seda jõge, millest viimati rääkisin. [- -] Ma viin su jõele sõitma, lokkavasse luhta viin su, kahiseb aga, kui astud. Lähme palja jalu, mööda pehmet sammalt lähme, solistame leiges vees, pind kõigub käies, mägi ees, teine taga, meie orus, sootuks väiksed mäed, päris pisitil-luke org. [- -] Tahad, ma näitan sulle ka seda metsa, kus me varesepsi käisime otsimas, näitan sulle neid nõtked kaski, mille latva ronisime ja siis viudi alla lasksime, judinad aga jooksid üle keha, õudne oli, siiski ütlemata hea. [- -] Ma tean, kus on kodumaa ilusamad paigad, mägised ja orulised, metsade, järvede, soode ja rabadega, lillekirevate ojakäärudega, nurmedega. Seal kõnnib kurbus, seal hiilib nukrus ja laulab, laulab. Seal kasvavad kodumaa ilusamad lilled, sinna viin su, sinna panen su istuma, lõhnavate lillede sekka istume ja istudes teen sulle pajupilli, mis ajab metsa rõkkama.»

Kulno kõnelus on lähedal Meriheina kasvukohast kaasa saadud maastikuluulele. Mõlemaid ühendab «Tõe ja õiguse» esimese kõite esiktrüki tiitellehele paigutatud Baudelaire'i moto: «Imelises tundlikkuses mõõtmatuseni avardatud iga tühisem lapsepõlve mure, iga väiksemgi rõõm saab hiljem kunstiteose aluseks täiskasvanule, ilma et see ise seda ette teaks.» Lapsepõlve ja varajase nooruse maastikupildis valminud alateadvus on aluseks isiksuse esteetilise ja miks ka mitte eetilise tuuma kujunemisel. Meriheina ja Kulno on ligikaudu ühesuguse kujunemislooga, nende linnastumine ei ole neid lahti rebunud kodusest loodusest ega selle keskel vormunud alateadvusest. Nende poeetilise maailmapilti tugineb tervele elutundele. Kulnoil tuleb lisaks veel tõe leidmine valedest, illusioonidest, see temale ainuomane dialektika, mis lähendab teda maailma realistlikule mõistmisele, kuid ainult lähendab, katkestamata sidemeid ta romantilise elutundega.

Nii Meriheina kui ka Kulno on osa oma autori isiksusest, kumbki eri rõhuasetusega ja siiski teineteisele lähedal. Nad jaotavad oma allikat nii: Meriheinas avaldub esmajoones tema autori lüüriline mina, Kulnos on esikohal kultuuri-filosoof. Kummaski kordub palju teisest, ainult Kulno ei luuleta, ei jõua oma unistuste loomiseni kirjanduses, olgugi temas varjul luuletaja. Nad mõlemad on sündinud autori elujõulisest ja ilukätkevast elutuumast, A. H. Tammsaarest — kuivõrd temas on romantikut.

Andres Meriheina taolisel romantikul aitab elu sisustada ka suur kaotus ja suur valu. Andres Meriheina ootab pärast Tiksi kaotamist, «kuni valud saavad eluks ja hingeks, kui nad saavad suureks õnneks», siis võib ta pärast nurjunud

NIGOL ANDRESEN

argielu üle elada loomingulise tõusu, siis võib ta oma elu mahutada uutesse teostesse. Goethe oli «Marienbadi eelegia» tundealise aine üleelamisel Meriheinast kaksikümend neli aastat vanem ja tal ei olnud seda vanadusekujutlust, mis viimast korduvalt vaevab. Kuid siis järgnesid intensiivse töö aastad, mis nõudsid üksindust. Nii ka Merihein: «Merihein teeb valudest uue pilli, sootuks uue pilli teeb Merihein, ja see laulab kui noor neiu, kes ihkab mehele, huikab kui putkest luik, heliseb kui suur haavakoorest vene vile, ainult sõrmilised peale, ainult sõrmilised, palju sõrmilisi...»

Noore Anton Hanseni novelle eritledes leidis Gustav Suits (1928) õigusega: «Kõige inetuma tõsielu teisiti nägemine ja ilusaks kujutlemine mälestustes — see on tahes või tahtmata naturalismi vastumänguks, see on unenäoliste hinge-liigutuste tunnistamiseks ka kõige argipäevasemas inimsuses, see on vaevalt tähelepanevad salaukse lahtijäämiseks romantikasse.» Sellega erinebki A. H. Tammsaare juba noorelt läinud sajandi lõpu ja selle sajandi alguse naturalistidest: ikka avaneb tal üks romantikasse, see tähendab tal ilu märkamist elu kõigis tahkudes, see tähendab tal unistusi ja saavutamatu igatsusi.

«Kärbsega» lõppes see lüürika ülekaal vormilt eepilistes teostes, mis oli valitsemunud A. H. Tammsaare loomingus miniatuuridest alates, ja sealgi mitte niivõrd Oscar Wilde'i mõjul kui autori enese nägemustest tingituna.

Linnanovellidest on «Varjundid» ja «Kärbes» lüüriilise kompositsiooniga, neis esineb keset kõigiti reaalselt maailma romantilisi tegelasi. Romantik võib kujundada oma elu koguni õnnelikuks igapäevases mõttes, kuid ta võib tabada õnnetusestki nii-öelda õnne — sest need mõisted on ülimalt relatiivsed. Selline romantik kordub A. H. Tammsaare hilisemas suures eepikaski. Vahel leiab ta näilise või koguni tõelise sideme reaalse maailmaga, vahel on kohtumõistjaks oma normide järgi, kuid võib ka hukkuda, sest objektiivne maailm ei vasta tema maailmamallile. Selline romantik on Rannuk («Naistevõrgutaja», 1923), selline on Katku Villu («Kõrboja peremees», 1922), selline on ka Indrek Paas kogu eluaeg, põhiolemuselt sellised on Juudit ja Osias («Juudit», 1921).

«Varjundeid» käsikirjas lugenud, tõstis Friedebert Tuglas (1916) selle teose kõrgemale A. H. Tammsaare muudest töödest. «See on erandlikult tema ala, ja kui tahetakse teda õiglaselt hinnata, peab kõigepealt seda külge ta toodangus eritlema.» Omataoliselt tõlgitsedes jõudis M. Sillaots (1927) ka «Kärbse» hindamisel uuele astmele, tunnustades selle teose mitmes suhtes kõrget väärtust. M. Kampmaa oma vähe pakkavas referaadis (1936) andis «Kärbsele» graafiliseltki madala hinnangu — see osa oli laotud ptiikirjas. Nõukoguliku kirjandusteaduse viimane sõna (L. Siimisker, 1977) näeb «Kärbse» sisu naeruka ja väleda Tiksi mehevalikus ning lihtsustab kärbest kui sümbolit, kuid peab seda novelli siiski kirjaniku loomingus teatud tähiseks, «mis ennustas ta varstist muutumist loominguliselt küpsuks meistriks».

Aga «Kärbes» ongi juba kunstilist küpsust näitav teos. Novelli kompositsioon ja stiilitöötlus on selle ajajärgul erilaadsed. Mitte kirjeldustes, vaid nimikujudes on siin revolutsioonielne eposh leidnud sügavama käsitluse kui mis tahes muus eesti kirjanduse teoses. Ei ole mujal kirjaniku olemust asetatud sellisesse heledasse valgusesse kui siin, ja revolutsioonielsete aastate eestilises konkreetsuses, õige, mitte dokumenteerivalt, vaid autori enese isikupärasest peeglis. Nii «Varjundid» kui ka «Kärbes» on juba A. H. Tammsaare kunstilise küpsuse ja intellektuaalse sügavuse näitajad, kusjuures mõlemad sisaldavad hilisemais teostes varieeruvaid motiive.

Maire Liivamets

TALLINN JAAN KROSSI AJALOOLISES PROOSAS

Jaan Kross varustab oma teoseid tihti motodega. Need viitavad ideetuumale, aitavad lahti mõtestada autori-positsiooni ja autori suhet ainega. Koidula kirjast pärinev «Pöördtoolitunni» moto «Wenn man die Geschichte schreiben könnte, wie sie wirklich ist!» osutab ajalookirjaniku ees seisvatele probleemidele. Ajaloo või loo rekonstrueerimise täpsuses saab enamasti kahelda, ka siis, kui autori ajalootunnetus ja kirjanduslik fantaasia loovad igati usutava terviku. Et aeg on voolav kategooria ja temas elanud inimene püüdmatu objekt, vajab realistlik ajalookirjanik ka midagi püsivamat, suhteliselt muutumatut. Esemed, materiaalne keskkond elavad üle inimesi, ka ajastuid. Eesti rahvale on ajalugu jätnud erakordselt väärtusliku objekti — Tallinna. Kross on ühendanud selle jääva objekti oma teoste kangelastega, kelles taaselustab ajaloolisi isiksusi. Lähenedes Jaan Krossi ajaloolisele proosale meile ühtaegu tuttava ning omase Tallinna kaudu, püüan jõuda selgusele, milline on Tallinna osakaal kirjaniku loomingus. Muidugi konkretiseerib sinne vaatlus ainult ühte lõiku tema ajalootunnetusest ja ajalooaineliste teoste struktuurseostest.

1963. aastal, seega enne, kui Jaan Kross asus kirjutama ajaloo aineil, on ta jaotanud ajaloolised romaanid kolme liiki: reprodutseerivad, analogiseerivad ja filosoferivad. («Vahelugemised» I, lk. 157.) Tundub, et kirjanik on oma teostes kõige lähemal esimesele tüübile, kuigi ta loomingus põimuvad teisedki elemendid, igatahes lasub pearõhk ajastu miljöö, sotsiaalsel ja rahvuslikel protsessidel ning inimesel nendes protsessides.

J. Krossi ajaloolisi teoseid on analüüsitud mitmeti. Nii on tema loomingu käsitlejad enamikus pidanud tal keskseks kompromissiprobleemi. Kuid kriitikas on üksiktähelepanekuid ka käesoleva teema suunas. H. Puhvel märgib arvustuses «Kirjanik ja Klio»: «Balthasar Rüssowil ja Jaan Krossil on kindlasti üks ühine armastus — keskaegne Tallinn, sellepärast kiidab kroonik seda linna ja romaanis tõuseb linn lugeja teadvusse suursuguses konkreetsuses.» («Looming» 1974, nr. 1.) L. Siimisker: «Ja Rüssowi kõrval tõuseb otsekui teiseks oluliseks tegelaseks XVI sajandi keskpaiga Tallinn oma hoonete, tänavate, olustiku, kirevate turupiltide, köietriki, völla, pulmarongide, mitmest seisusest ja elukutsest elanikega, kelle hulgast eelistavat tähelepanu on pööratud siiski eesti soost kodanikele.» («Sirp ja Vasar» 9. X 1970, nr. 41.) Kõige selgemalt on Tallinna osa J. Krossi teostes nähtud n.-õ. eemalt. Väljavõte ungari kriitiku Pál E. Fehéri kirjutisest «Kõik inimesed on sündinud Genuas» (ajalehes «Népszabadság») aitab hinnata, kui võrdtugev kunstiline tegur on Tallinn J. Krossi loomingus: «Ta tõeline kangelane on

MAIRE LIIVAMETS

Tallinn, igivana linn. Isikud vahelduvad ja nad pole õieti iialgi päriselt piiriteldavad kangelased. Nende olemasolu on meile parajasti vaid teada — mõni Tallinna vana ehitus, mingi kirikuakna suurepärane maal säilitab nende nime. Kõik muu — nende elukäik — on luuletaja väljamõeldis, ajaloolase hüpotees. Või pigem siiski mitte paljas hüpotees: minu meelest otsib Kross ajalockeerises püsivamaid tegureid kui ühe inimsaatuse juhuslikkus. Tallinna seintes, igipõlistes majades, mere läbi määratud inimsaatustes tahab Kross näidata ühe rahvuse saatusi. Mitte sangareid, kuulsaid esivanemaid, vaid neid lihtsaid inimesi, neid juhuslikke hetki, milles ühe rahvuse saatus ära määratud.» («Kodumaa» 15. V 1974, nr. 20.)

Tallinn on peamiseks tegevuspaigaks keskaegse Tallinnaga seotud teostes — «Neli monoloogit Püha Jüri asjus», «Mardileib», «Kolme katku vahel» — ja kolmes XVIII ja XIX sajandi ainelises jutustuses «Kolmandad mäed», «Kahe kaotsiläänud paberi lugu» ja «Michelsoni immatrikuleerimine».

XV ja XVI sajandi Tallinnas areneva tegevusega teosed moodustavad suhteliselt tugeva terviku, andes niiviisi analüüsimiseks lubavamat materjali kui kolm viimasena nimetatut. Keskaegse Tallinna kohta on eriti 1970-ndail aastail ilmunud mitmeid uurimusi, mis lasevad aimata kirjaniku poolt kasutatud allikaid. Ehkki Krossi teostes on linn lugeja ette asetatud olustikulises konkreetsuses, esemete ja detailide märkimisväärse rohkuses, ei ole allpool püütud jälgida tema poolt kujutatud Tallinna ajaloolist tõetruudust, vaid selle funktsionaalsust tervikteose loomise seisukohast. Esemelist keskkonda tuleb sundida rääkima, s. t. tuleb avada temas potentsiaalne sõna ja toon, muuta ta mõtleva, rääkiva ja tegutseva (sealhulgas loova) isiksuse mõttekontekstiks, on märkinud M. Bah-tin.¹ J. Krossi ajaloolises proosas on oluline linna, s. t. valdavalt tehisliku, inimese enese loodud elukeskkonna, esemelise keskkonna suhe teose tegelaste ja autoriga.

Tallinna-motiive leidus juba J. Krossi luules. Põhiolemuselt mentaliteedikriitilises, osalt ajakajalises luuletuses «Dialektiline Tallinn» on pühendatud mõned värsiread ka vanalinnale:

Kesklinnas keskaegsed
tornid ja punased
katused tõstavad
müüre ja sakke.

Siin tuleb sisse Tallinna ajaloo- ja kunstiväärtuste kaitse teema, mida J. Kross arendab väga võitluslikult:

Haigushoos mõni lööb
ajaloole sarved
kõhtu kõige patentsema
sapiga —
peitel pihku!
ja õiendab arveid
linna seitsmesaja-aastase
vapiga...

¹ М. Бахтин, К методологии литературоведения. Контекст 1974. Москва, 1975, lk. 208.

Üldse on «Söerikastaja» ja mõne teisegi kogu luuletustes esiplaanil poeedi suhe kaasaegse linnaga, selle eluavalduste ja ilmega. «Tuule-Juku» lugu viib läbi iidse ja noorusliku Tallinna. Lustilisena tunduv teos puudutab rohkesti argielu varjukülgi, aga esimene pilk peatub sedapuhku ikkagi kodulinna tornidel, mis omandavad eriti olulise tähenduse romaani «Kolme katku vahel» kujundilises koes.

Meie kallist kallimas
igavesti valmivas
igivanas Tallinnas
kerkib palju kõrgeid torne.
Neid on süngeid, neid on morne,
röömsalt punnispõsiseid,
tõredaid ja tõsiseid.

Kodutundest johtuvad ka järgnevate luuletuste linnamotiivid:

siis pestud vikerkaared kõrguksid
seal linna kohal pärlendavaks pärjaks,
ja üle põõsa pika sõrmega
neid naerdes noomiks onu Oleviste.
«Kivist viiulid»

kus taevas on hall kui paas
ja meri hall kui tina.
«Vihm teeb toredaid asju»

Tallinna-teema J. Krossi luules esindab siiski juhuslikku, osalt isegi turistlikku laadi (excl. «Tuule-Juku») ja seostub päevakajalis-publitsistliku problemaatikaga. Oluliseks, kunstiliselt organiseerivaks komponendiks saab linn J. Krossi ajaloolises proosas.

Novelli «Neli monoloogi...» keskne tegelane Michel Sittow, meie XVI sajandi maalikunsti ainus suurkuju, nüüd J. Krossi kaudu ka laiemalt tuntuks saanud kunstnik, sündis Tallinnas arvatavasti 1469. a. lõpupoole. Niisiis tähistas 1970. a. ilmunud «Neli monoloogi...» väikese hilinemisega ühtlasi ka Sittowi 500. sünniaastapäeva. Eesti kunsti ajaloos on oma koht ka Michel Sittowi isal, kujuril ja maalijal Claves van der Sittowil.²

M. Sittow läks 1484. a. Brüggesse Hans Memlingi juurde õppima ja Lääne-Euroopas kuulsuse võitnud mehena naasis 1506. a. Tallinna oma pärandusasju korda seadma. Siin elas ta 1514. aastani. On teada, et Tallinna tsunftitraditsioonidele kindlaks jäädes nõudsid kohalikud meistrid Sittowilt selliaastat ja meistritöö esitamist — see kunstiajaloo fikseeritud fakt ongi J. Krossi novelli aluseks.

² «Eesti kunsti ajalugu», I kd., 1, Tallinn, 1975, lk. 78—79. J. Kross annab M. Sittowi isa nime kujul Claves Meler nii kommentaariumis «Väike memoriaal» (lk. 41) kui ka tekstis (lk. 8), kuid see pole päris täpne. Ametinimi *meler* (alam-saksa k. maalija) lisati tollal teistelegi maalermeistritele eesnime järele, niisiis mitte ainult Claves meler, vaid ka Marquard meler, Diderik meler jt. (vt. seal-samas, lk. 73); V. R a a m konkretiseerib («Gooti puuskulptuur Eestis», Tallinn, 1976, lk. 34): Claves Sittowi nimi esineb Tallinna dokumentides alates 1454. a. tavaliselt koos lisamärkusega «meler».

Novelli struktuur — neli monoloogi — tingib, et ka Tallinna, nagu kõike muudki, vaadeldakse nelja erineva linnaelaniku vaatevinklist.

Tollasele Tallinnale annavad ilmet rohked käsitöölise ametid ja tsunftid, kust võrsus meistreid, kelle nimi jäi keskaegse käsitöökunsti ajalukku. J. Krossi novelli tegelaskonnast on selliseks veel klaasija Diderik Katwisch (Katwijk) — Michel Sittowi võõrasisa ning esimene monoloogi pidaja, samuti episoodiliselt esinev kullassepp Hinrich Schrame (Schramme). Novelli tegelased on kunstnikud-käsitöölised, niisiis põimub intriig seisuse poolest võrdväärsete vahel. Klaasermeister Diderik, sisserännanu, elab juba kolmkümmend aastat Tallinnas, kuid tunneb end siin ikka veel ebamugavalt («... ja mu jooksvahaiged põlved külmetavad kivipõrandal, sest oktoober on käes ja see on siinmail kõledam kui Hollandimaal südatalv...»). Enne kui vana klaaseri mõte uuesti konkreetsemalt Tallinna jõuab, on see teinud haake mitmel pool mujal; Hollandimaal, Lüübekis, Kalileas, Naatsäretis, Hispaaniamaal, Brügges, Inglismaal, Viinis ja Flandrias. Vana Diderik ei näe linna kaitsvaid kivimüüre, veelgi vähem läheb talle korda Tallinna ilu, mis haarab kunstitunnetusega Sittowit. Diderikule tähendab Tallinn eeskätt tema kaht Rataskaevu tänaval asuvat maja. Järjekindlalt on rõhutatud Dideriku ustavust Tallinna ameti traditsioonidele ja muret oma naise pärandi pärast.

Oldermannile, kolmanda monoloogi pidajale, on tähtis Tallinna au, kõige tähtsam aga omakasu. Vanal klaasermeistril, pealegi oldermannil on tallinlase iseisvustunne kõrkuseni kõrge, Tallinna-tunnetus läbini omalinnalik. Iga klaaserite ja maalrite skraas seisev punkt on talle püha seadus, sest see kaitseb, peab kaitsma, kas või väänatakse kaitsma tema, oldermanni ja teiste Tallinna klaasermeistrite au ning kasu. Diderik ja oldermann seovad kõik mõistuspärase ning kasulikuga, linn on neile vajalik elamiseks ja edukaks ametipidamiseks, oldermannil ka võistlejate väljasöömiseks. Linn on kohustatud täitma nende soovid ning vajadused.

Sootuks erinev sellest on ilusa kingsepatütre suhe kodulinnaga. Materiaalseid muresid tal pole, need on algul isa, edaspidi mehe õlgadel. Ta nagu ei märkagi, kus elab. Tallinn on talle enesestmõistetav elupaik, mis ei vaja eraldi tähelepanu, liiatigi veel praegu, kus õnneliku pruudi kõik mõtted on koondunud peigmehe ümber. Linna märkab, täpsemalt, kuuleb ta ainult ühe korra, nimelt siis, kui keskaegne Tallinn oma argielu ühe küljega takistab tal jälgimast Micheli jutustust: «Aga siis ei kuulnud ma hulk aega midagi, sest kellaaeg oli juba nii kaugel, et altlinna ja Toompea kari tuli õhtust kojutulemist Schrammi akendelt läbi, ja lehmad ja sõnnid ja mullikad müdistasid ja inisesid ja ammusid nii valju ja pikalt läbisegi, ja karjused kõmmutasid väravatele ja hõikasid pereinasi, kes polnud oma loomi vastu võtmas, ja need, kes oma loomad kätte said, hüüdsid ja vissitasid neid, ja väravad kriuksusid ja paukusid — Neitsi Maarja, sa tead ju, misuke madin see kevaditi ja suviti karjalaskest lumeni iga õhtu on [- -].» Õigupoolest on seesugune rustikaalne Tallinna argipäevakülje nägemine J. Krossi loomingus haruldane ja hilisemates Tallinnaga seotud teostes sellist enam ette ei tule. Siin aga satub veisekarja tulekumüdin heasse koomilisse kontrasti neu ülevate tunnetega.

Peategelane Michel Sittow on niisiis Euroopas ringi rännanud, kuningakodade tunnustuse võitnud, nüüd juba keskikka jõudva kunstnikuna taas sünnilinna saabunud. Ja J. Kross rõhutab väga, et ta ka Tallinna just nimelt kunstnikuna näeb. «Ooker ja vask ja vase- ja rauarooste ja mesi ja sapp ja veri ja pagan teab mis! Niisuguseid sügislehti pole ma kaksikümmend aastat näinud.» — «Jumala

eest — kui ilus see tänav niimoodi on! See munakiviprügitus nagu hallikatest ümarikkudest kivilainetest jõgi. Need helehallist paekivist etikud vappide ja kivipinkidega. Uksed nagu mängukirikute portaalid kiviturpadega, mis meenutavad oreliiviesid. Hallid müürid. Sügislehtede sadu üle müüride. Katuste punased kolmnurgad ridamisi. Oleviste rohelisekirju torn. Pilved tihked nagu sinakas sulalumi. Päike, mis oma oda pilvedest läbi torkab...» Sittowi Tallinna-nägemine on ilu otsiv ja leidev, nooruslikult lustlik, isegi ülemeelik, vahel koguni frivoolne, üle linna mühisevat rahehoogu võrdleb ta mõttes tujuka emanda vihahooga, tema mehelikku pilku paelub aga Raekoja platsil tippiv kena teenijatüdruk. Ka on Sittowi tähelepanekud pisut turistlikud, nendes on rohkem välist imetlust kui süvatunnetust. «Ja kui tore on see siitlinna soolane meretuul...» — niisiis ikkagi siitlinn, mitte oma linn. Üle kahekümne aasta ringiseigelnud mehe kodutunne, ühe linna, olgugi sünnilinna omaksvõtmine ei saagi kergesti tulla. Sittowi linnanägemine on esteeditsev ja idüllitsev, tema värvirõõm ning ilunautimine markeerivad peale muu ka renessansikunstniku eluhoiakut. Oldermanni ja vana Dideriku Tallinna-tunnetus seevastu on piiratud, napp, isegi vaene. Kuid eks nimeta kunstiajalugugi Diderik Katwichi gootika, mitte renessansi peatükis.

«Mardileiva» sündmustik on viidud XV sajandi Tallinna. Jutustus ilmus trükis 1973. aastal. Teatavasti tähistas Tallinna Raeapteek oma 550. a. juubelit 8. aprillil 1972, nii langes seegi kokku «Mardileiva» kirjutamise ajaga. «Mardileiva» põhitegevus toimub 1441. aastal. Teose muinasjutulikkus on varjamatu: ühes kaunis linnas Tallinnas kohtuvad kena tütarlaps ja tubli noormees. Jutustuse alltekst on niisiis didaktiline, jutt ongi adresseeritud noortele lugejatele, aga ka kõigile teistele.

J. Kross, ise tallinlane, teab, kui harva märkab alati tõttav linlane oma linna. Ta suunab nägema Tallinna, tundma linna ajalugu, mõistma, kuidas elati ja mida tehti XV sajandi Tallinnas. Lugeja saab J. Krossi eksponeeritud paikadest — Raekoja plats, raehärra tuba, Raeapteek — ja ka linna kirevast elanikkonnast küllaltki tervikliku kujutluse.

Raekoja plats kui keskaegse Tallinna süda on jutustuse peategevuskoht. Siin oli kaubanduskeskus, linna- ja maarahva turg. «Ja selle kõrval tukub valge vae- ehk kaalukojahoone, raske punane kivikaabu silmadel» — nii tutvustab kirjanik üht omaaegset tähtsat hoonet. Ilmselt on siin tegemist mõne varasema ehitisega, sest vaekoda ehitati 1554. aastal. «Mardileiva» Tallinn on ennekõike muinasjutuline «piparkoogilinn», kus majad on ilusad liivakarva, valged ja helehallid, kus punaste katuste seas kõrgub kollaseid krobelisi müüre, halle torne, torniakendel aga on kullakarva pasunatega mängumehed. Majade aknad on kitsad, uksed kaarjakulmulised, trepid paesed, seintel vapid ja treppidel etikukivid. «Mardileiva» lapselikult rõõmsameelne Tallinn mõjub hubasemalt kui «Nelja monoloogi» maalikunstniku pilgu läbi nähtud panoraam. J. Kross ei vaiki maha linna ajaloost teadaolevat, et see õitsev hansalinn oli vastavalt oma peamistele sisse- ja väljaveokaupadele siiski ka traanihaisuline, rauamaiguline ning viljalõhnaline ja et pühapäevapoolsem mardileivalaev kuulub ikkagi muinasjutu-Tallinna. Autori suhtumise seda külge täpsustab ja kinnitab ka ta enda mõtte- tera: «Kainus on tore kuub tööpäevadel kanda — ja mõnel pühamal pühapäeval millegi kirkamaga vahetada.» («Vahelugemised» II, Tallinn, 1976, lk. 199.) Teist- pidi võib mõista seda kui kirjaniku tahet näidata ajalugu mitmest vaatenurgast.

Romaan «Kolme katku vahel» annab üsna kompakitse kujutluse keskaegse Tallinna välisilmest. Siin on põgusalt mainitud või põhjalikumalt kirjeldatud paljusid Tallinna ajalooliselt tuntud paiku, tutvustatud lugejat rohkete keskaegsete kaitserajatiste ja ülimalt detailse tänavaasetusega. Teoses leidub ligi 90 Tallinna kohanime, paljud neist on tänapäeval üldiselt teatud-tuntud: Kopli, Kalamaja, Lasnamägi, Tõnismägi; Kiek in de Kök, Pikk Hermann, Paks Margareeta, Kuldjalg; Harju, Karja, Viru, Müürivahe, Pikk, Lai, Kullassepa ja Rataskaevu tänav. Vähem tuntud või ajalukku jäänud nimetused on näiteks Lontmaakri nõlv (~Kõismägi), Roosiaed, Papagoiaed, Jeruusalemma mägi, Liivamägi, Suhkrumägi, Hundimägi, Härmapöld, Nõelasilm või siis Kannuvalajate, Hobuveski, Vaestepatuste, Seppade, Munkade jt. tänavad. Paljud nimed osutavad seal tegutsenud linnakodanike ametialadele.

J. Krossile on tüüpiline märgata, tunnetada tegelasi ja ümbruskonda ning neid omavahel seostada lõhnaaistingute kaudu. «Ta ei pannud isegi mitte majade ja kangialuste lõhnu tähele, nagu tal alati muidu moeks oli — tündersepatöökodade kadaka- ja haavalaastulõhnu, nahkrute tammepargalehku, seppadade söe- ja rauapurauitsusid...» («Kolme katku vahel» III, Tallinn, 1977, lk. 39.) Kasutatud toponüümika annab tunnistust põhjalikust vana Tallinna ja selle ümbruse tundmisest. Et Tallinna kesklinn, täpsemalt «altlinn», on olulises osas säilinud endisel kujul, võiks kirjaniku antud linnakirjeldus muuseumse edukalt aidata ka vana Tallinnaga tutvuda. Muidugi on tähtsam, et J. Krossi kunstiliselt aktiivne Tallinna-nägemine, -mõistmine ja -tunnetamine jõuab vaadeldavas romaanis hari-punkti. Otse kartograafi osavusega näib olevat koostatud — teose eeltöö korras — Tallinna tänavate plaan. Kirjanik püüab täpselt jälgida, milliseid tänavaid ta tegelased tallavad. «Märten kõndis Suurtüki tänavalt Laiale tänavale välja, põikas hobuveskile sõitva viljavoori vankrite vahelt läbi, sammus tüki maad mööda Laia tänavat Seegitaguse torni ja selle kohal hallikirjusse taevasse kerkiva Toompea poole, ja mõttes, maju, müüre, uksi, etikuid, vankreid ja vastutulijaid ainult pooliti tähele pannes [---]» (III, 325.) Toodud näide on tüüpiline ka selle poolest, et tänavaid, hooned jne. registreerib tegelase teadvus otsekui muu seas, kuna ta mõttetegevus keskendub enesega arupidamisele, mingile sündmusele, probleemile vms.

Enamasti on keskaja linnaehitistel täita kindel tarbefunktsioon, mille arvestamisest ei pääse mööda ka Krossi tüüpi ajalookirjanik. Romaanis nii tihti esinevate Tallinna tornidel (Zeghen, Stolting, Lippe, Assauwe jt.) on suhe tegevusega kolmel märkimist vääri-val moel. Esiteks, kui «Mardileiva» Tallinn oli rohkem martsipani- ja viljalõhnaline, siis Russowi Tallinn on vägagi sõjahõnguline. Tornid kui kaitserajatised muutusid Liivi sõja aegses linnas eluliselt tähtsateks komponendiks ning sellistena asetuvad need oma kohale ka ajaloo-nägemustes, sõjaatmosfääri edasiandvates panoraamvaadetes. Rohkete tornidega kõrge müür kaotas XVI sajandil oma strateegilise tähtsuse. Uued sõjapidamisviisid tingisid uusi, moodsamaid kindlustusi. Need rajati väljapoole linnamüüri muldkehandite ja rondeelide näol. Kindlustuste ehitamine ja moderniseerimine kestis sporaadiliselt läbi kogu XVI sajandi. Seda mitte eriti olulist momenti pole J. Kross küll maininud, aga ajastu peegelpildis nähtud tornid viitavad ise olukorra tõsidusele. Teiseks, Russow, kes tihti armastas ronida kuhugi tornitippu või müüriservale, märkas alati neid kõrgusse-pürgivaid kaitseehitisi. «Üks linn, üks maa läbi Aja... Siin see Stoltingi torn nagu kivine tansker hiiglalaeva kivimüürises türgerpoordis. Rosenkrans ehk Paks Margareeta ja Rannavärava tornistik siin all — vöör ja pukspriit. Toompea seal kurakätt — ahtrikastell.» (III, 367.) See sümbolne linnavisioon

kõneleb ka Russowi tundlikust ajaloonärvist, tema kroonikuhingest. Linn, mille jõulisus kehastub rasketes tornides ning vankumatutes müürides, on «laevaks», mille pardal purjetab kroonik oma ajaraamatuga läbi heitlike aegade. Kolmandaks näeme argiseid olustikurealistlikke pilte juba rahuaega üle minema valmistuvast linnast: «Vähemalt Stoltingis on valve sees, olgu peale, et raeäärard mitmesse teise torni on juba jälle rahuaegsel moel oma vilja- ja soola- ja traanivarud ulu alla vedanud.» (III, 365.) Tallinnale kui linnkindlusele viitab ka rohkete väravate mainimine. Karja värav, Pika Jala värav, Hattorpe värav, Vana värav, Nunnavärav, Viru värav — kõikide nende alt sõidavad alatihti sisse ja välja romaani tegelased. Toompeale põigatakse harva, selleks võib olla kaks põhjust. 1684. a. suures tulekahjus hävines enamik Toompeast ja nii oleks üpris raske rekonstrueerida nimetatud linnaosast usutavat pilti. Teiselt poolt tuleb arvestada, et Russowi sidemed Toompea kui Liivi ordu kantsiga olid kindlasti vähesed.

Teatavasti oli Pakkhoone linna tsentrumi üks tähtsamaid hooneid. Balthasari toaknasse paistev Vana turu väljak võimaldas näha ja hinnata linna kihavat argielu. «Seal saabuvad Pakkhoone ette raskete ratastega koormavankrid sadamast äraarvamata sisuga tünnide ja vaatide ja kastide ja kaubapallidega, mis levitavad mõnikord hoopis imelisi lõhnu ja mõnikord on märjad mündrikupaatides neist ülemühanud lainest.» (I, 109.) Pakkhoone ehitamiseks palus Tallinna linn Rootsi valitsuselt luba 1662. aastal, niisiis pole romaanis tegemist meile ajaloo kaudu tuttava ehitisega.

Jeruusalemma mäega on seotud romaani kõige süngemad pildid, nagu talupoeegade sõja võpatama panev finaali. J. Kross pole ühendanud kõiki tema poolt nimetatud paiku kindlate, nende paikade ajaloolist tähtsust rõhutavate sündmustega. Suurem enamik kohanimedest aitab siiski eeskätt taastada keskaegset linna selle nimelises konkreetsuses.

Tallinna üldpildis domineerivad hallid ja sinakad toonid. Paekivist ehitiste range korrapärasus loob teatava paralleelsuse Russowi hingelaadiga. Rohked kirkutornid, kaitserajatised ning müüri vallid on aidanud tõsta linna üldmulje jõulisust.

Romaanis prevaleerib massiivne detail, komponent, materjal või omadus, iseloomustamaks oma nurgelisuse ning raskusega Tallinna omapärasest hillisgooti arhitektuuri ja, mis veelgi olulisem, ka teose peategelases endas on samasugust jõulisust. Sajandil, mil Eestimaad laastas pikk Liivi sõda, suutsid esile tõusta ainult tugevad ja teotahelised isikud, kelle püsivus seisnes kõigepealt raudses enese-kindluses ja julguses. Tundub, et kirjanik soovib näha Tallinna vägevust ka linna välispildis: «... ning läksid Viru värava raske ja tõntsi võlvi alt läbi. Nüüd olid nad kitsas ja pisut kõmisevas müüridevahes, mis oli nagu piklik kivilaegas, peavärav taga ja eelvärav eespool, nurkadel tornid ja üleval, müüride siseservil tõrvatud puust kaitserõdud» (I, 70.); «... ja jõudis Nunnaväravasse parajasti siis, kui jalgvärav veel lahti oli, aga lukustaja peaväravale rasket riivpalki ähkides ette tiris» (I, 176.). Elegantne sulab ühte robustsega, ilma et rikutaks kunstilist tasakaalu või mindaks üle maitsepiiri. Siia kuuluvad ka üpris argielurealistlikud Tallinna pildistused: «... hüppas üle Roosiaia madala mullast ja munakividest müüri, mis nangunii ainult sigadetõkkeks mõeldud oli, jooksis võimalikult otsest teed leedri- ja kibuvitsapõõsaste vahelt läbi [- - -]» (I, 22); «Tuttavad müürid kaovad äkitselt su ümbert ära, katuste ja majanurkade tuule- ja päikese- ja vihmavari kaob su pea kohalt, ja niiske paekivi koduse lõhna, tänavate prahi- ja

hobusekuse lõhna ning hoovide kemmergu- ja roosilõhnade asemel hõngab tuul su ümber kadakaid ja luuakanarbikku ja mulda ning kevade tulist päikest ja jahedaid vesi...» (I, 72.). J. Krossi Russowile õhkus kodustest kivimüüridest kaitsvat lähedust, nendele tugineb Balthasari eluhoiak, tema emotsionaalne ühtekuuluvussuhe: «...Balthasar oleks tahtnud kinni pidada ja teretada neid tuttavaid, armsaid, vägevaid, vankumatult püsivaid müüre, mis nüüd ta selja taha pöördusid.» (II, 106.) Kross annab oma Russowi saatusekäigus erilise kujundilise tähenduse Tallinna kõrgeima torniga kirikule. Võib öelda, et Oleviste oli teataval määral vaheabiliseks Russowi «päris»-tallinlaseks saamisel (õde Annika abiellumine Oleviste pastori Bartholomeus Frolinkiga tasandas ka Balthasarile teed Kalamajast kesklinna). Kõrgust löikav, poetiliste, isegi liialt tundeliste võrdlustega ehitud tornitipp saatis Russowit mitmelegi teekonnale. «Hall kirdetaevas linna kaugete hallide tornide ja Oleviste magusasti südamesse torkava nõela kohal tõmbus õhtust tumedaks ja vihmäsombutaguse loojangu kuma pani lähenevad tornid vastu nahkpilves taevast helendama.» (II, 106.) Linna nägemise viis sõltub mingil määral tegelase liikumise suunast: Russowi Tallinnast väljumisel võib sagedasti märgata üksikasjalikke kirjeldusi, linna saabumisi saadavad enamasti võrdlus- ja hinnanguavaldused.

Tallinn on ainuke linn Eestis, mis on tänaseni säilitanud nii palju kesk-aegseid elamuid. Kõige selgema kujutluse saab fassaadidest. Halvem on olukord siseruumide ja sisearhitektuuri detailidega. Keskaja elamute interjäär on ümberehitustega niivõrd muutunud, et rekonstrueerimine on võimalik ainult üldjoontes.

Russowi esimeseks eluasemeks Tallinnas on Piiskopimaja. Teatavasti on see hoone säilinud tänaseni — Niguliste tänav nr. 1. J. Krossi esitatud Piiskopimaja kirjeldus vastab kohati V. Vaga (rekonstrueeritud) andmetele keskaja elamust. Kirjaniku poolt loodud visioon on lihtne ja äärmiselt konkreetne. Elamutes ja tubades valitseb hilisgooti arhitektuurile omane range joon. Piiskopimaja ja Pühavaimu õpetajamaja kirjeldustes on palju sarnaseid jooni. Piiskopimaja allkorrusel oli suurtuba ja kaks teenijate tuba, nende vahel koridor. Suurtoal oli palklagi ja paekivist põrand. Kirjutustuba asus ülemisel korrusel. Teisel korrusel elas Frolink koos Annika ja Balthasariga. Nende korterisse sai mööda hoovitreppede. Russow elas endises köögitaguses sahvris, kust avanes vaade Vanale turule. Ülakorrusel oli siserõdu ja mõned üldkasutatavad toad. Söödi suurtoas. Romaani tegevus toimub aga peamiselt kirjutustoas. Piiskopimaja hoovis oli suur kuur, hobusetall ning palvekabel. Majal ei puudunud ka kelder. Esisein kangialuse kohal oli kaunistatud apostlipiltidega. Pühavaimu õpetajamaja oli hallide paekivimüüridega, kõrge viilkatusega. Suurtoa aken koosnes kahekümne neljast tillukesest tinaraamis klaasruudust, akna ees jämedad raudtrellid. Kuusepuust ust ümbritses kaarjas paekiviraam. Palklaega suurtuba oli käärkambrist vaheseinaga eraldatud. Ülakorrusel oli väike magamiskamber ning kirjutustuba. Niisama askeetlik on ka kiriku käärkambri sisustus. Eluruumide interjäär lubab oletada nendes elavate tegelaste ranget eluviisi. Ajastu elukeskkond ja Russowi pastori amet tingisid lihtsa ja vähenõudliku ümbruse. Heledamates toonides kerkib ainsana esile doktor Friesneri suurtuba: «Ta avas väikese tagaukse, mis viis kahe teenijatetoe vahelisse koridori, jõudis toredasse väikese kiriku mõõtu suurtuppa, kus seisis veel mõned Weselouwe Hollandist pärit uhkusekapid ja roosiliseks maalitud palklagi peaaegu et peegeldus valges Padise paekivist põrandas.» (I, 116.) Samas uhkes ja väarikas Piiskopimajas on ka Balthasari lihtne skolaarituba. «See

ruum asus Meuse ja Annika köögi taga, ja kuigi ta valgeks lubjatud seintel oli kõrgust enam kui tarvis, oli ta vaevalt neli küünart pikk ja umbes niisama lai. Väikese toa võlvlagi oli ebamääraselt vildak, sest tegelikult oli see endine sahver lihtsalt kerge telliskivi-vaheseinaga köögist eraldatud konku.» (I, 106.) Elaniku tagasihoidlikust eluviisist räägivad ka eluruumid Pühavaimu kiriku õpetajamajas. «Paar nappi kirstu riideid ja raamatuid. Voodi. Kirjutuspult. Kolm järi. Mõned tinataldrikud ja kausid. Kõik. [- - -] Aga isegi praeguses kõleduses oli suurtuba ilus ruum, sileda ning alles liialt liuhka kulumata paepõrandaga, puhaste valgete seintega, laia saarepuust sisetrepiga ning valge palklaega, mis oli hõredate roosade õite ja roheliste lehtede muustrist kirju.» (III, 11.) Kuigi kirjanik viib lugeja korduvalt Friesneri kirjutustuppa, pole ta seda ruumi ühegi detailiga iseloomustanud. Küll aga tutvume Russowi kroonikakirjutamiskambriga. «See oli ruutja plaaniga, krobeliste valgete seintega kemm, mille aken vaatas läbi kaheküünrase müüri alla seegihoovi ja Munkade tänava äärsete majade tagaõuedele. Majariistu polnud selles toas muid kui vana, praguliseks kuivanud kaanega kirjutuspult paremal aknanurgas ja selle vastas muhklikul laudpõrandal kolmejalgne järi. Ja veel miski, mida küll majariistaks arvata ei sündinudki: puldi kohal seinas ruutjalasuurune, vastsest toavalgendamisest veel lubjapritsmetes rauduks.» (III, 47.) Jääb mulje, et neid askeetlikke interjööre kirjeldades on J. Kross peaaegu loobunud talle omasest metafooriküllusest. Vaadeldavad objektid on isegi liiga värvivaesed. Maaliliselt on kujutatud Niguliste kiriku sisevaadet ja Raekoja saali. «Kõrgete värviliste kaarakende sinipunane valgus lainetas võlvide all ja kollakasvalgeil seintel sedamööda, kuidas päike õues pilvedest välja tuli ja taas nende varju läks. Sedamööda süttisid ja kustusid valgushelgid päratul messingist lühtril, mis seisis kantsli kõrval nagu seitsmeharuline ja kuue küünra kõrgune imemoel õitsema hakanud osjakuusk [- - -].» (I, 190.) Raekoja kõrget saali kirjeldatakse talupoegade ja raehärrade läbirääkimiste stseeni taustana, selle toretsev ilme satub teravasse kontrasti talupoegade hallikarva välimusega. Ühine neis näidetes on teisevast valgusest tingitud dünaamilise efekti taotlus. «Küünla-leegid kõrgete kandelaabrite kohal vudisesid märgatavalt põrandaalusest küttest tõusva sooja õhu käes. See vudin oli raehärrade nägudelgi petlike liikumistena tundunud ja ka gobeläänide rüütliid ja ratsanikud, turvise- ja turbanikandjad, mõökadega sulased ja harfimängijad daamid, kõndijad, ruttajad, põlvitajad, kogu targa Saalomoni Kiionisse-õit ja tema kuningaks võidmine ja pruudiotamine ja kohtutooil istumine, kui hämaralt see sealt ülalt paistiski, hakkas vudisevas poolvalguses elama, Saalomon oma kohtunikutooil imelikult säravate punaste põlvedega ja tõllakil siniste pöidadega eriti.» (II, 114 ja 115.)

Raeapteegi interjöörist on J. Kross jutustuses «Mardileib» kirjeldanud selle kallist seinatahveldist, kaunistatud laevõlve, klaaslaekaid ning laes rippuvat krokodillitopist sisendamaks lihtsameelsele aukartust ja vahest hirmugi. Raeapteegis müüdi üpris kummalisi ravimeid: muumiatükke, põletatud mesilasi ja rästikuliha, oavarretuhka, kuivatatud kärnkonna, täkukapju, pääsupesi, uriinipiiritust ja kolbasoola. Neid medikamente hankis, valmistas ja müüs ka «Mardileiva» meister Johann ja mida muud vana Kimmelpenningi pruuks, kui ikka sealt saaduid. Erinevalt kaasaja apteegist võis tollaegsest osta veel kirjutusmaterjali, värvaineid, jooke ja maiustusi (klaretti ja morselle) ning J. Krossilt kuuleme, et martsipanigi. Romaani kõige detailsema, isegi ülekoormatult põhjaliku interjöörikirjelduse annab J. Kross Kimmelpenningi ärist, keskaegse pistemaakri poeruumist. «... Seal oli tosinate kaupa seanahkseid labakuid ja koeranahkseid sõrmikuid, oli jänese- ja vasika- ja lambanahkseid kõrvikuid, oli rullides kollaseid hollandi

nahku ja punakaid vene omi, mõned kirjude väljaõmmeldud lillede ja lindudega, oli messingnaastulisi püksirihmu pannaldegaga ja ilma [---], oli katlaid, panne, padasid, kirveid, naelu, küünlajalgu ja adrateri, oli kõikisugu suuruses tinakausse, taldrikuid, liudasid ja kanne [---]» (I, 60.) Kimmelpenningi tuba on peremehe jõukusele vaatamata siiski pigem lihtsa kui rikka linnakodaniku eluruum. Põgusalt peatatakse ka Ganderseni köösnerikojas. Sedapuhku on tähelepanu keskendunud majaomaniku ametit määravatele detailidele ja tehtud need väga nägelikeks, isegi kombatavateks. «Madala võlviitud kambri paekiviseintele tõmmatud nõoridel ripuvad vasika ja koera ja naaritsa ja mis nahad, torru tõmbunud ja ootamatult pikaks veninud. Natuke naljakad ja elusad ja haledad. Nagu nahad ülepea: surnud ja mitte päriselt surra lastud asjad.

Vanamees istub keset kambrit süllapikkuse tööjälgedest krobeda laua taga ja silkitab tihedat tulipunast rebasenahka, mis lebab, käpad laiali, tema ees laual.» (III, 83.) Elsbeti tuba oma kujunduse ja napi sisustusega on sarnane kõigile teistele interjööridele, aga ühtlasi hoovab siit naiselikku pehmust ja nooruslikku karskust. Rissa Siimoni elumajas on ülekaalus talupoeglik sisustus, selle kõrval aga ka linnalikke mööblitükke ja detaile.

Romaani interjööri kirjeldustes on kõige sagedamini esinevateks osadeks ja esemeteks aknad, laevõlvid, istmed. Neid leiame peaaegu igast elamukirjeldusest ja teataval määral on nad seotud ka peategelase isikupäraga. Nii näiteks ajuti tabamatu, poolalateadliku russowliku liigutusega — heita pilk läbi akna, s. t. ikka jälgida, vaadata, hinnata oma ümbrust: «...sel ruumil oli kogu korteri ainus otse Vanale turule avanev aken. See asetses ootamatul kombel maja toredas ja paavstiõpetuse aegsete apostilpiltidega kaunistatud eesseinas kangialuse kohal. Ja kuigi see aken oli vaevalt ruutküünra suurune ning asus nii paksus müüris, et Pall pidi aknast väljavaatamiseks kivisele aknalauale kõhuli heitma, oli kogu linn siit väljavaatajal otsekui pihu peal. Mitte pihu peal kuidagi kõrgelt ja kaugelt ja üleüldse, vaid *pars pro toto* küll, kuid ligi-ligidalt ja imeselt.» (I, 108 ja 109.) Võlvid aga, olgu nad Pühavaimu kiriku käärkambri, raekirjutaja kantselei või jõuka Tisenhuseni toa omad, on ikka ühetaolised raskepärased, tihti madalad, sellistena iseloomulikud Tallinna elamuarhitektuurile. Nendest võlvidest õhkub pisut raskemeelsust, surutist, aga ka õdusust ning rahu; mõnikord hakkab kirjanik neid n.-õ. hingestades veidi ilutsema. Ehk peegeldub siitki tegelaste hinge seisund — vahel kiretu, vahel tundeline. «Laevõlvilt on krohvilarakas ära. Istmed on vanadusest pragulised, kulumusest kiimatunud, istumisest mustad. Maa-kivine ahjukerep tagaseinas on muidugi vaevalt leige.» (III, 187.) «Tindiplekiline kirjutuspult, paar järi, lihtne männipuust riul ürikurullidega. Mõned rautatud laekad tähtsamate kirjatükkide jaoks. Ränk madal hallikas võlv.» (III, 66.) «Nii et ta madal ase, väike laud ja reisikast aseme päitsis ujusid pimedusest esile. Ning et lubjatud laevõlvile maalitud vanikud puhkesid hämaras haljendama ning ajasid kohati punased õiedki välja.» (III, 252.) Viimasest tsitaadist lähtudes on põhjust märkida, et J. Krossi poolt kirjeldatud ruumides valitseb tavaliselt hallus ja hämarus. Valgusallikaid näeme rohkem kirikutes ja ka Raekojas.

Kirjanik on andnud Russowile loomupärase oskuse suhelda rahvaga, igas vähegi soodsas olukorras sidemeid luua ja neid hiljem ära kasutada. Ta viib oma tegelase kokku eri kihtidest inimestega: kuidas saaks too muidu täita oma kroonikumissiooni. Neid, kellega kroonik kohtub, märgistab kirjanik mõne individuaalse, kuid ühtlasi sotsiaalset kuuluvust markeeriva detailiga. Kohati piisab

lugejale selle iseloomustava detaili mainimisest, et teada, kellega on parajasti tegevus seotud. Nelgilõhn lubab aimata proua Friesneri lähedust, Annikast õhkub aga mõrkjat vaiguseepi. Kui Elsbeti rikkalikult kaunistatud riietus viitab jõukale päritolule, siis Balthasari lihtne vasikanahkne kasukas annab tunnistust kitsamatest oludest. Ning kui Kimmelpenningi sõrmes olev raske kuldsõrmus märgib ärimehe jõukusastet, siis vana Siimon ei erine millegi poolest oma sulastest.

Kohe romaani esimeses peatükis tutvume linnakodanike kireva seltskonnaga. «Rannaväravast tuli rahvamurrus väärikust unustava rutuga punapõskne rae-härra Vegesack luidra, kuid täna siiski õhetava prouaga ja veel rae-härrasid prouadega, kaubasaksu ja poodnikke, õllekohulisi meistreid ja tedretähniliisi selle, elevil pürjelitütreid tähtsate mammadega, õhikaid teenijapiigasi, sinistes vammustes raesõdureid ja halli tööväge.» (I, 8.) Russowi kontakt linna elanikkonnaga on lahe ja loomulik, võiks öelda, et demokraatlik. Balthasar suhtleb mitmest seisusest linlastega, tõstmata kedagi neist esiplaanile, kohtlemata kedagi eriti aupaklikult või üleolevalt. Arusaadavalt kuulub Russowi pisut süütundlik poolehoid «hallidele», kelle hulgast ta ise on võrsunud. Madalama seisuse, n.-ö. liht-rahva toob kirjanik tegevusse varahommikul. «Parajasti sel kellaajal [kell 6 hommikul] kääksusid hiiglasuure mahapõlenud kloostrikiriku müüride vahel väikeste majauberikkude ukсед ning kärumehed ja kandjad, kaubaladude töölisid, tõurama ja liharaiujad ja muud niisugused alamad ametimehed, kes seal ulualuse olid leidnud, ruttasid läbi praeguse kooliõue oma tööpaikade poole.» (I, 28.) Tähelepanev on, kuidas Kross rõhutab linnahärrade ja maameeste välimuse erinevust dramaatilises stseenis. Siingi on tunda Russowi siirast poolehoidu abitude, kaitset ja toetust vajavate talumeeste suhtes.

Keskaegse Tallinna tänavatel liigub venelasi, poolakaid, rootslasi, sakslasi, soomlasi, taanlasi, flaamlasi, tatarlasi, šotlasi, hollandlasi, inglasi ja mustlasi. Juba esimene lehekülg annab tunnistust Tallinnas kõneldavate keelte rohkusest, teoses leidub saksa, alamsaksa, rootsi, itaalia, ladinakeelseid lauseid ja sõnu, aga ka vihjeid šoti, sorbi keelele.

Kihavat ja inimrohket tänavapilti kirjeldab J. Kross huvi ja kaasaelamisega. Selles mõttes võib näiteks tuua Vanal turul askeldava rahvasumma kujutuse, milles muide on tugev ka auditivne element: «... kõik lähevad üle Vana turu su akna alt mööda — Lasnamäe- ja Ülemiste-taguste külade talumehed kobisevais pasteldes ja kägisevail vankritel kirnude, nappade ja kottidega, ruigavate porsastega, määgivate talledega ja mögisevate õhvakestega, ja naabertänavate antvärgiselid ja meistrid ja nende emandad ja Viru ja Munkade ja Karja tänava hallides seelikutes teenijatüdrukud, ja hilisemal poetundidel kaubasaksaprouad, kes siidiseid seelikusabasid sõrmustatud näpuga kõrgel hoides peenikestes ummiskingades seerivad õlgede ja prahi ja lemmasõnniku ja hobusepabulate vahel.» (I, 109.) Balthasar märkab ja jälgib rohkem alamat rahvast. Ainult paaril korral peatub ta pilk uhkeldaval aadliseltskonnal: «... sadakond kõige uhkemini kuldkeede ja suletuttidega ülesmukitud aadlikku rongis nende järel. Ja kõigil on kõrged ja rasked täkud ja erksad ratsud, niisama kuldkeede ja suletuttidega ja igal muul moel ehitud, istumise all keksimas ja tantsimas, igal loomal enam kui üheksa sälitse rukki hind ja iga loom ei muuks kui paljalt niisuguseks kekutamiseks pruukida.» (I, 111.) Eelnenu on üsna lähedane Russowi enese tekstile: «... kus suured ja rasked täkud ja erksad ratsud, kuldkeedega ja suletuttidega ja muu ehtega ehitud, all pidid hüppama ja tantsima, kellest üksainus üle üheksa säilitise rukkid maksis ja mikski muuks tarvitada ei olnud kui seesuguseks uhkustu-

seks.»⁴ Samast allikast on lähtunud ka Aino Kallas oma protsessiooni kirjelduses «Barbara von Tisenhusenis»: «Ja nende täkud on olnud üleni ilustatud kuldkeede ja suletuttidega, nõnda et üks neist on üheksa koormat rukkeid maksma läinud.»⁵

Sõja- ja katkuperioodide kujutuses ei pööra J. Kross tähelepanu rahvahulka-dele, fookuses on üksikisikute suhtlemine.

Paratamatult kuuluvad Liivi sõja aegsesse Tallinna rohked sõjameeste salgad, kelle haavaarmilistelt tülpinud nägudelt peegelduvad pika sõja vaevad ja väsimus. Tavaliselt märkab kirjanik kõige enne linnakodaniku seisust määravaid detaile, kuid ka jalgu, nägu ja riietust. Pisut pealetükkivalt, kuid igatahes sugestiivselt on nähtud käsi: «Ja kuidas soonilised mõõgakämblad, tõmbid täringukäpad, pehmed söömaripihud kergitasid üksmeeles karikaid.» (III, 147.) «Ja see, kes kivipaku raske tabaga krabitud pilul annetajate käsi oleks jälginud (sulaste, kandjate, voorimeeste töökäppasid, laevameeste ja mündrikkude köitest ning aerudest mõhnalisi käsi, nahaalusest rauapurust sinkjatäpiliselt sepakämbraid, kivi-raiuajate ohatanud rusikaid, paetolmust igavesti halle, raudkivitolmust igavesti punasejutilisi, parkalite tammekoorepruune pihkusid, kingseppade ja pistemaakrite naaskliaugulisi küüsi...), kes neid kõiki oleks jälginud ja sinna juurde nende pillatud müntide kõlksumist kuulatanud, oleks kehvuse-jõukuse ja inhsuselahkuse seostest saanud esialgu küll lootusetult kirju pildi...» (III, 186.) Niisiis «Nelja monoloogi...» ja «Mardileivaga» kõrvutades on romaani «Kolme katku vahel» Tallinn palju realistlikum. Tutvume keskaegse vaba hansalinna erisuguste tahkudega, saame üsna tervikliku kunstilise mudeli XVI sajandi Tallinnast. Just romaani nähtub, kui suur on J. Krossi linnateadmiste kapital. Tunduvalt rohkem kui teistes Tallinna-ainelistes teostes on kirjanik pööranud tähelepanu linna elanikkonnale, tema tegevusele, käitumisele, riietusele, tallinlase kontaktile oma elukeskkonnaga.

1964. aastal ilmus J. Krossi tõlkes «Cyrano de Bergerac». Järelsõnast tundub, et tõlkijat on eriliselt paelunud ajaloolise Cyrano isiksus. Nagu Kross märgib, sündis viimane Pariisi kalakaupmehe järeltulijana. Balthasar Russowi isa oli veovoorme, imelise mardileiva tegija Mardi isa aga heeringamaja öövaht. Ka peaaegu kõigi teiste J. Krossi ajalooaineliste teoste kangelasel on madalamast ühiskonnakihihist pärinevad andekad ja töökad inimesed, kes tänu oma julgusele ja tahtejõule kõigi takistuste kiuste midagi ära teevad.

Kalamaja eeslinnas sündinud teise põlve linlasena pole Balthasar täielikult minetanud ka oma talupoeglikku päritolu. «Kuid Russow ise ei olnud enam talupoeg. Tema peamine sümpaatia kuulus «armsale kodulinna» Tallinnale, eriti selle kõrgematele ringidele, kelle hulka ta püüdis ja jõudiski. Russowil oli vaid üks võimalus, kuidas realiseerida oma otsingute kihku — saada linlaseks, olla linlane ja jääda linlaseks. Balthasari visadus ja tahe avasid talle tee linna — temast sai Tallinna kodanik, kellena realiseeris oma võimed ja ande. Juba romaani I osas vastab Balthasar ise oma küsimusele: «Kas sul on ka nii — et linn on omam kui maa?» (I, 73). Tallinn koos imekõiega Oleviste kirikutornis, linnamüüri, halli taeva, paekiviste tornide, prahiste tänavate, pisikese köögitaguse kambriga Piiskopimajas, raudrõskete Pühavaimu kirikuseintega, nagu näitab J. Kross, oli suur kaasosaline selles, et tema kangelasest sai XVI sajandi suuri-

⁴ B. Russow, Liivimaa kroonika I. Tartu, 1920, lk. 67.

⁵ A. Kallas, Valitud teosed. Tallinn, 1957, lk. 140.

maid eestlasi, ajalookirjutaja, kes oma «Chronica der Prouintz Lyfflandt» tiitel-lehel määratles ennast täie eneseteadvusega: Balthasar Russow, tallinlane.

Tallinnas 1547. aastal gastroleerinud köietantsijate etendusega toob autor «imekõie» näol sisse ühe juhtkujundi — Balthasar Russowi enese tulevasele teele ja tööle viitava. Imekõielooga algab ka meile olulise objekti Tallinna tunnetamine. Balthasari teekond läbi kirikutorni kitsa sisemuse kujunes raskeks ning pingutavaks ja samavõrd põnevaks ning huvitavaks; selle kaudu leiab iseloomustamist tulevase krooniku hinges kihav teadmis- ja uudishimu ning järeleandmatu tegutsemiskirg. Russowi püüdlemine positsioonile algas juba Oleviste kiriku keerdtreppidel rühkides — mida kõrgemale ta jõudis, seda pingelisemaks muutus olukord. Saja viiekümne küünra kõrgusel asetseva imekõie nägemiseks läbitud kakskümmend üheksa trepikorrust määravad ka Balthasari kõrgusetunnetuse astme — tee algus on haaravam, kuid raskem, lõpuastmed aga otsustavamad ning kindlamad. Mööda kiriku kivitreppe üha kõrgemale turnides, aina lähemale fastsi-neerivale imekõiele, märkab Russow veel midagi — vaatelõiku kodulinnast. «Ta vaatas aknast välja ja nägi läbi tuvimustalõhnalise tuuletõmbe oma nina kõrgusel majade punaseid katuseid ja valgeid korstnaid ning üle katuste Eppingi torni halli kukalt ja samblaseks tõmbunud kivikübarat.» (I, 13.)

Siin on põhjust rõhutada J. Krossi kujutamishandide rikkust. Ta annab edasi värve ja lõhnu ning nüansseerib mitmesuguste kujundite abil (antud juhul personifikatsiooniga) linnavisiooni. Romaanis näib imekõiel olevat väga kande funktsioon: see on võtmekujund nii peategelaste taotluste kui ka selle keeruka aja-järgu mõistmiseks, milles Russow tegutseb. Esimesest imekõie nägemise hetkest viimase kurva ja pettunud mälestuseni III osas, on Balthasar Russow oma tee läbinud iseseisva kindlusega, küll korduvalt kõikudes, aga ikkagi sirgelt ja täpselt nagu nõõril. Ilmselt oli ja jäi Lunt-Laose laitmatult pununud kanepikõis Balthasari julguse ja seesmise pingejõu moodsuaks. Ja kui keskikka jõudnud Balthasar, kõikidele kompromissidele ja enesesalgamistele vaatamata ikka veel oma nooruse imelist hõbedase läikega köit otsib, siis teab ta samas, et see on lootusetu unistus. Ning Tallinngi pole enam julgelt ja kindlalt seisev kants. Nendel keerukatel aastatel, mil linna pärast võitlevad Rootsi, Moskva, Taani, Liivi ordu ja Poola, pidid kõik, olgu nad linna «hallid» või Toompeale kindlustunud aadlikud, arvestama, et vaba hansalinna saatus seisus nagu imekõiel ja tasakaalu hoidmiseks tuli kõigil lõivu maksta. Russowi kroonikas fikseeritud imekõieloo fakti on J. Kross välja arendanud romaani peategelase elukäiku hõlmavaks kujundiks, mis aitab kaasa krooniku isiku kunstiliseks mõtestamiseks ning tunnetamiseks. Balthasari tallinlaseks saamine ei tule kergesti, temas põrkavad vastamisi seesmised kahtlused: kes ma olen, kas «eestlane», «tallinlane» või veel keegi kolmas, hoopis läbitunnetamata. Näeme, et Russowi jaoks pole eestlane ja tallinlane üks ja seesama. «... Tallinlane...» Pall võttis silmapilgu hoogu ja sooritas iseenese selle lühikese duelli aususe ja paremaksürgimise vahel, mis talle sellesama küsimuse ees ammugi tuttav oli. «Tähendab... eestlane Tallinna linnast.» (I, 156).

Russowi enesetunnetust eestlasena on kujutatud arengus: mida küpsemaks ja tunnustatumaks Balthasar saab, seda julgemalt räägib ta endast kui eestlasest. Russow oli siiski suur erand. Ja seda, et keskajal peeti isiku seisuse määramisel tähtsaks päritolu, peame arvestama. Saksastumine oli paratamatu eeltingimus, mis ei tulenenud sugugi päritolust — mina mahasalgamisest või selle häbenemisest.

Tundub, et Kross tahab Russowis näha eelkõige «eestlasest», mitte «tallinlasest» kroonikut. Ometi teame, et Balthasar ei kuulunud lõpuni oma rahvuse juurde. «See oli aga juba saksa keskkond, kuhu pääsemiseks tuli saksastuda. Russow valis selle tee, temast sai, nagu ta end ise kroonika tiitellehel nimetab, «tallinlane». See võimaldas tõusu ja üle aegade ulatuva kuulsuse.»⁶ Seda enam, et Russow tõusis astmele («kuni piiskopi ja hiljem bürgermeistri väimeheks, s. o. positsioonile, kus piiskopitoolgi ei olnud enam kättesaamatu»⁷), kus rahvuslike juurte probleem jäi ikkagi tagaplaanile. Krossi romaanis on Balthasar aga «eestlane» ja probleemiasetusel tuleb ka sellest lähtuda. Russowile on tema rahva staatuse probleem tähtis ja lähedane. Linn ei suuda temast päriselt välja kiskuda isakodus tugevasti juurdunud talupoeglikku eluvaadet, kuid aeg-ajalt tunneb Russow, et kohati on nagu ületamatu piir tekkimas tema ja ta päritolu vahele. Vist on see juurte rebestumise ja «tallinlaseks» saamise valutunne. Russowi jaoks koosneb Tallinna elanikkond kahest poolusest: tema enese taolistest mittesakslasest ja nendest, kes Tallinna vanaks heaks saksa linnaks kipuvad pidama. Viimaste vaateviisi annab Kross edasi mõõga-kujundi abil: «Ordu vanal mõõgal, mille peaks ja käepidemeks oli Tallinn ja mille kaheks teraks olid kindlad lossid — põhja pool Kiiu, Toolse, Kalvi, Edise, ja lõunas Paide, Porkuni, Kilti ja Vasknarva —, sel roostes, kuid ikkagi vägeval mõõgal oli Narva langemisega tipp äkitselt murtud.» (I, 197.) Russow näeb, kui vähe suudab eestlane ise oma linna asjades sõna sekka öelda, ikka on teised, küll sakslased, venelased või rootslased otsustamas Tallinna saatust: Balthasari suhted Tallinnaga on tundesirad ning valutekitavalt nukrad, tema linna-mina kõige varjulisemas sopolis võbeles haledustunne oma kannatava kodulinna pärast. Russowile on lähedane Tallinna kilpkonnalik enesekaitse: «Ja Balthasar mõtles, segase silmapilgu kohta imekspandava mõnuga suikudes: mis imeväärt vana loom oli ometi seesinane tema linn... See võis liikumatult paigal püsida, aastaid endast elumärki andmata kükitada — näiteks mõnel talle ette pandud palvekirjal —, täpisealt nagu too hallikast kivikaunist seljaga loom Pommeri hertsogi loomaaias, keda kummiga konnaks ehk ka kilpkonnaks kutsutakse ja kes pidi talve läbi liikumatult kapsalehe peal seista võima. Ta võis, see linn, tukkuda oma kivikoore sees *Historia* mühiseva jõe kaldal, Jumala eest, nina kivikarbi seest välja pistmata, käppa kivikarbi seest sirutamata, täpisealt seesinane imelik Issanda loom, aga siis äkitselt ärgata ja soonise kaela ootamata vilkalt õieli ajada — vihast, näljast, uudishimust, mine tea millest, ja h a m m u s t a d a kivise halli lõuavärgi üllatavalt vintskete lihastega...» (II, 111.) Siin on sõnastatud isegi midagi linnafilosoofia-taolist: linn võib läbi ajaloo püsida rahu ja kindlusega, ent kui saabub aeg, siis näitab ta oma vägevust. Kõigile piiramistele, tulekahjude- ja katkupalangutele vaatamata jäi Tallinn seekord kindlana püsima — tänu tallinlaste linnaarmastusele ja võitlusjõule.

Rasketel hetkedel, ka valikut ja otsust nõudvatel momentidel meenub Balthasarile Tallinn. Linna külgetõmbejõud on saanud tugevamaks kui sünnisidemetega seotud Kurgla või Kalamaja oma. «Ja seda lohutavam oli vaadata siit lähemas seda armast, seda vankumatut, seda aredas õhtuvalguse heletavate müüridega ja lõõskavate kirikuakendega linna.» (III, 241.) Selline pateetilisuseni hellinnatunnetus on Russowi juures harva esinev, kuid talle ikkagi omane.

⁶ S. Vahtre, Balthasar Rüssow, tallinlane. «Tartu Riiklik Ülikool» 19. II 1971, nr. 4.

⁷ V. Miller, Eestlane vanas Tallinnas. Minevikust tulevikku. Tallinn, 1972, lk. 186.

Võrreldes «Nelja monoloogi...» Sittowit Russowiga, märkame, kui täpselt on Kross eristanud kahe ühe ja sama sajandi tallinlase eri seisusest, natuurist ja kutsumusest olenevat kahte erinevat Tallinna nägemist ja tunnetamist. Sealjuures jääb Russowi tagasihoidlik linnanägemine, milles domineerivad hallid paekivised tornid ja müürid, madalad eeslinna hütid ja jahedust õhkuvad kirikuseinad, ometi palju ilmekamaks kui Sittowi toretsev ja päikesest sädelev kunstnikuvisioon. Küll aga on peaaegu kattuv mõnede kõrvaltegelaste vaateviis. Nagu «Nelja monoloogi...» Diderikul ja oldermannil, nii on ka vanal Gandersenil Tallinna suhtes eestlasest büürgeri tugevat iseteadvust. Gandersen ei ilmuta mingit huvi Tallinna kui iseväärtuse vastu, ta lihtsalt teab, et teda ümbritseb kaitsev linn.

Maaelust ei püüagi J. Kross luua tervikpilti, vaid annab Kurgla kaudu voli oma fantaasiale. Sügaval Russowi sisemuses on ladestunud lapsepõlve eredamad mälestuskilud. Sageli seostab Balthasar vanaisa ja Kurgla talu millegi jõulise ja erakordsega. Maaliini kaudu osutatakse põgusalt XVI sajandi talupoega rõhuvale murekoormale. Russowil on Kurgla ühtaegu kauge ja lähedane, reaalne ja fantastiline. Reaalne onu Jakobit kammitsevate hädadega ja fantastiline oma kriimude ja maajumalatega. Balthasar meenutab oma Kurgla-päritolu rohkem poisikesepõlves. Hilisematel aastatel on Russowil vaid kahju oma talupoeglikest maasugulastest.

Russowi isakoduga tutvume Frolinki kaudu. Balthasar ise märkab Kalamaja kui väga lähedast, tema endaga ühtesulanut üpris harva. Vana Siimoni pere-mehehoole ja armastusega rajatud majapidamine meenutab keskmise jõukuse ja hoolsa talupoja eluaset. «Tiheda ja pealt ühtlaseks lõigatud varbaia taga seisis vasakul paekivist laotud tall, kus poolele tosinale hobusele julgesti ruumi võis olla. Talli tänavapoolses otsas paistis vankrikuuritaoline poollahtine katusealune, mille hõreda seina taga olid näha mõned korralikult üksteise peale tõstetud reed. Keset õue oli kõrge kooguga kaev, mille juurest puutüve õõnestatud renn talli ette pika künani ulatus. Kaevust paremal, teispoole teelehist õuelappi ja paari-kolme sinirohevat mustasõstrapõõsast oli pikk tahatud palkidest ja mantelkorstnaga tare, mille räästa alt paistsid kõveraist okstest varnad, kus ripusid ühes loogad, teises rangid ja kolmandas rihmad ning ohelikud.» (I, 37.)

Valuliselt ärkab Balthasari südametunnistus ja protestitunne oma hukkuva minevikukodu pärast siis, kui sõjasündmuste keerises kästi maha põletada Kalamaja eeslinn.

Russowis on kadumas ürgne maa-mina ja alles tärkamas uus linna-mina, seepärast ta tunnebki end aeg-ajalt võõrana nii Kurglal, Kalamajas kui Tallinnas, seepärast kipub ka etteheidete tulv olema mitmepoolne: «Sest ta ei tule sealt, kust ta peaks tulema: korralikust majast, olgu kui nirust tahes, aga s a k s a majast ometigi! Vaid tuleb (nagu mitmed siin linnas on tagaselja tema kohta ütelnud, nii et see temani on ulatunud), tuleb sõnnikuhunnikust, tuleb jahikoerte ja pudulojuste vastu vahetatavate orjade tõust...» (III, 277.) Kui hingematvalt lähedased polnud ka Kurgla Epp ning mälestused Kalamajast, oli vaja neist ikkagi lahti rebida, sest oma südametunnistuse ühe valutavama koha juurde ei lubanud kutsumus, eneseteostuse tarve Russowit pidama jääda.

Taas on põhjust peatuda ühel krossiilikul detailil. Kalamaja elanikud, olgu see Annika, Balthasar või vana Siimon ise, kõik nad peavad balansseerima lobjalompide vahel, et pääseda linna mõnele asjaõendusele, laiemalt, sümboolsemalt võttes vahest ka — et pääseda puhtamasse pärislinna. Just siis, kui neil on eriti kiire või kui nad peavad otsustama tähtsaid asju, jäävad ette eeslinna ääretud

vee- ja poriloigud. «Vana Siimon läks oma tötakal sammul ees ja lapsed tulid ta kannul. Nad tegid suurte loikude vahel haake ja hüppasid vähemaist üle, nii et hallid püksid ja sinine seelik üle sügiseste taevalappide välkusid. [- -]»

Siimon hoobas end pika sammuga üle järgmise suurema loigu, ootas, kuni Pall ta kõrvale oli jõudnud [- -]». (I, 57.)

Balthasar Russowi õpinguaastad viivad noormehe Stettini, Wittenbergi ja Breemenisse. Kross on võtnud kõikide linnade mõõdupuuks Tallinna — igauht võrdleb Russow oma kodulinnaga. Balthasari koduigatsuses puudub sentimentaalsus, tagasivaated kodumaale on pigem hindavalt tagasihoidlikud. Ja nagu ikka, meenub talle ka Oleviste: «Juba üksi neist piilareist oli selge, et Tallinn ega Oleviste ei olnud see küll teps. Ja kõrgusevahest paistis see niisamuti ära. Sest kuigi üks siitmaavägevamaid, oli Breemeni Püha Ansgari torn Olevistest tubli kakskümmend sülga madalam.» (II, 171.) Russow ei lase kodutustundel võitu saada, aga teadmine kusagil eemal asuvast kodust on ikkagi nukrusest pakatav. Väljavaade üliõpilastoa aknast meenutab Balthasarile kauge kodulinna tänavapilti: «Jah, isegi studioosusetoa kitsas aken meenutas ta koolipoisikambri oma: seal oli Tallinna Vana turg, üks linna südamesoppe, nagu pihu peal ta silma all seisnud [- -].» (II, 12.) Balthasari kui võõrsile saabunu igatsusvalu näitavad ka alljärgnevad read: «... ja väikest isemoodi punutisega pajuvitstest korvi (pootsman-Hansu jumalagajätukingitust) täis tumepunaseid jõhvikaid, täpselt niisamasuguseid kui Kurgla rabade omad, ja jõhvikapeotäie kihvtihaput, hambajuurtest sügavamale küündivat maitset. Ja imelikku kibedusekihku, mis ajas teda edasi astudes veel teist ja kolmandat ja neljandat pihutäit suhu ampsima.» (II, 7.)

Saksamaa paljulubavad tulevikuväljavaated ei summuta Russowi kodumaaigatsust. Taas kodulinna jõudnud rännumehe mälestusteahel lõpeb vanas isamajas. «Ometi — need vanad palkseinad, see suitsu ja nõe ja leiva ja tükati ja parknaha lõhn ja need madalad laed [- -] ... Ja need kõik õhkasid mingit, oh, Balthasar teadis ju, et lapsikut, aga ikkagi ootamata selget turvalisusetunnet.» (III, 14.)

Paul Rummo

KODULEIVA MAITSE

«Ei ole aega!» lausus Mats oma eidele, kes teda käskis minna paaridega vett tooma, ja ronis vommile.»

Meil ei toodud paaridega vett, vaid kaelkookudega. Ei ronitud vommile, vaid ahju peale, sinnagi harva, kui just tōbi kallale kippus, muidu polnud aega seal lesida.

«Ei ole aega!» See oli aasta kümnese vist esimene kohtumine Tammsaarega. Või mis Tammsaarega! Külajutt «Kuresaare vanad» sajandi alguse albumis «Kiired» I oli signeeritud initsiaalidega A. H. Noore trefneristi teine trükkijõudnud ilukirjanduslik katsetus paistis silma ajajärgu parimate külarealistlike idüllide taustal, aga kes osanuks selle kirjapanijast ennustada tulevast Tammsaaret?! Või miks mitte? Kui tagantjärele lugeda hiljem «Mäetaguse vanadeks» ümberristitud novelli, siis märkad, et seda saadab autori toosama nukkervaluline muie, mis peaaegu kõiki ta hilisemaidki teoseid kuni viimse novellini «Vanaisa surm» välja. Puudub talle pärastpoole nii iseloomulik iroonia ja tühja töö ning vaimunärimise tõdemus, aga paradoksi alge on noorpõlvenovelli avalauses juba olemas. Võib-olla seetõttu ongi too avalause (küll lühendatult: ««Ei ole aega!» ütles Mats ja ronis vommile») lapsepõlvest, esmalugemisest saati aastakümneiks mu müllu sööbinud.

Otskui Edgar Allan Poe kaarna Nevermore kraaksatus on see mind viimaseil nädalail painanud. Tahtsin Tammsaarest kirjutada, tema igiolemuslikust võimest lugejat lihtsate asjadega vapustada, silmi kalkvele kiskuvast inimsuhete käsitlesest. Ei ole aega, ei ole aega, tõrjusin kõrvale kõik muu, võetud ülesandele keskendudes. Lugesin taas kord üle kõik käepärase, mis Tammsaarest aastakümnete jooksul on kirjutatud, ja tundsin end peaaegu Põrgupõhja Jürkana: millest küll räägitakse, kui räägitakse nii pikalt ja ilusasti... Jah, pikalt ja ilusasti räägitust-kirjutatust kerkib lugeja kujutlusse kirjanduslik gigant oma võlude ja vastuoludega, aga seletamatu sugestiivsuse uks jääb suletuks. Rahutult tammun toas ja õues, pakitsevad päevaiülesanded seisavad lahendamata, ei ole aega, otsin võtit. Ehk leiaks selle vommit, sest ega Mäetaguse Matski seal niisama vedelnud, ta mõtles tähtsaid

MÖTTEID JA MÄRKMEID

mõtteid, aga ahjupealset ei ole enam. Diivanil lage põrnitsedes ootan lahenduse õndsust.

«Õnnis on ainult see, kes teeb, mida kästakse ja kes mõtleb, mida soovitakse. Parem veel, kui ei tee midagi ega mõtle midagi. Kui muidu ei suuda, siis joo ja edenda karskuskuratuuriumis karskust, sest seal maksab kroonu.» (A. H. T. Õndsad ajad. «Olion» 7, 1930.)

Seegi tõdemus ei too mulle oodatud õndsust, sest keegi pole käskinud mind mõtete käes vaevelda. Joomisestki ei oska ma lohutust ega lahendust leida, maksku kas või kroonu.

Ja siis äkki nagu valguse välgatus lumepilvede vahelt: sa vaevled võimatuga, tahad tabada tabamatut, seletada seletamatut. Kes suudaks keelele sõnuda koduleiva maitse?

Minulgi on piibel nagu Vargamäe Andresel, küll ilma koera jäljeta Emmanuelil. Loen seda aeg-ajalt, ent õndsusest olen ilma jäänud, rääkimata hardusest. Ka pole kutsumust olnud loetut Andres Paasi kombel ära needa. Mu pühakirjaks on aastakümneid olnud Tammsaare loomine. Mitte et ma sellest alati ülevoolavat vaimustust tunneksin, et ma igale sõnale või mõttekäigule jah ja aamen võiksin peale ütelda. Võimalik, et ta skepsis on mind ohtlikult nakatanud, aga kergeusklikkuse taak oleks veelgi talumatum. Näpuga näitamata, õpetlike sõnadeta, jah, mõtteuperpallides kõike otsekui tühjaks tembuks keerates on ta ometi sisendanud elu ja ilu armastust sugestiivsemalt kui keegi teine. Tema aina esilekutsutav hardustunne on mind arvamata aegadest toitnud. Selle sõnastamiskatsest kui lootusetust loobun, ja mul on nüüd jälle ometi aega. Pühakirja seletamise püüded on ennegi tuleriidaga päädinud.

KIRGASTUMINE

Mats Traat: «Legendiku aeg». Luulet 1973—1976. «Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 60 lk.

Legendiku aeg on pool kaks, teatab luuletuskogu kaas otsekoheselt ja lihtsalt. Luuletuskogu ise ei piira end kellaajaliselt, ei lõigustu, ta tundedeklaratsioonid lähtuvad legendiku aja ajatust, igavesest sisemusest, milles iga kevad, sügis ja talv märgivad vaid eri olekuid, ei enam. Aeg ja ajatus, igatuse ja igaviku kohtumine, täiusliku hetke valdamine: «Kui varjud aina lähenevad / ja päike pääseb vaatama kaugemale / sügavamale üha kaugemale» ja «kus pole veel kibedust / aga on juba selgus», on selle luuletuskogu sisetundlik keskenduspunkt.

See oleks siis ajalugu inimeses, emotsionaalne mälu, «tihenev aeg», milles sõna ja reaalne ilm suhtlevad võrdseina.

Vaatan sõnamäel
laualambiga ringi
lahti on laotus
sulahämar pärimus
Läänemere lõpmatusse

Sellest siis ka vabaduse tunne liikuda kergelt ja loomulikult ajatus õhtus, tulla «metafooride metsast» maa-pealsesse pääslasse mikromeetriga mõõtma maailma toorikut. Sellest siis kevade te pöördumine valgusesse, valgusest piiritletud maailma mõttesse, aja hallijuukselistesse aimustesse, päikeseigatsusse, Ultima Thulesse, tuuleusku, mis «ise otsib nime sellele, mida

enam ei ole». Ainult loetleda kirgastunud olu koostisosi, jälgida meelte suubumist kõiksusse, tagasipöördumist maa vaimu kutse juurde, rohumaade elujanusse, ääretusse haljusse.

Luuletused mõjuvad hümmina valgusele, püsitusele, milles püsimine keskenduspunktina sees.

Mida peaks siit leidma see, kes sõnastatud olu täiuses aimab kehtvat tuma, rändab maal, mille sulalume-lõhnased, kasvutungist haaratud pun-gad ja laused kohmetudes ja komistades tõusevad küsima maailma ja kõiksuse mõtte järele viisil, mis sisaldab vastuse juba pöördumises endas.

Peaks ta otsima läbivaid teemasid? Mis oleks elu teema, loomise mõte peale kasvamise, kirgastumise ja närbumise, kui «koer ootab sind Toonela väraval»?

Mida otsiksid sa veel persoalikes mälu keskpäevastes tagasipöördumistes, milles kõik on sees, ka «helisev tundmatu», kes «salgab sumedaks nimesid»? Südametäitmise aeg palub halastust ja varju inimesele kurjuse sees, lõikab valguseleiba neile, kes tahavad kodunt kaugele ja koju tagasi.

Inimese päralt on maailm ning har-ras on hetk, kõige otstarbe tajumine elu kutses, kasvamise ärevuses, kui «lööb õitsele sulepea» ja miski ei kordu.

Tahaks olla tekstis kui mullas kinni ja hoopis teist puud õitseda, teades, et see oleks parim retsensioon, parim vastus, mis kirgastust tajuks, kuid ei lahterdaks.

Millest see legendikuline tunne, aja-keskus, igavese ja argise loomikum

KRIITIKA

või raskepärases ühendus meie luules? On see küpsuse märk, tunnistus pidevusest ja valdamisest? Nii Viu Härm oma armuheiaustes, mida intensiivistab surm, nii Jaan Kaplinski igavese ja ajaliku teispoolemas kohtumises, elamisega sõnas kui teises ilmas, piirmere pindade tajumises, nii Ellen Niit argipäeva näiliselt argipäevasemas mõtestuses, milles ülevad sõnad oleksid dissonantslikud. Meie arvustuski ei saa mööda kestvuse ja püsिमise märkidest, mõtestusest, seotuse, pidevuse tundeid vaadeldavas mõonmata.

Mats Traat «Legendiku ajas» tunneb end enim kõigist kodusena maas, mul-las ja ajaloo, mälus, milles «kuldne settinud aeg ja möödud on selgemast selgemad».

Traat mitte üksnes ei kirjelda, ei anna edasi olu tuuma, vaid ka pöördub lugeja poole käsulauseliste veenmistega:

Ära usu ahvatlusi; neis pole vaimu —
ja virilus tuleb sisse.

või

Sügisõõs õitseb omapäi inimlill.
Viimne, viimne! ulub sügis.
Ära usu, ära unusta.

Ta hoiak on ootamatult aktiivne mitte üksi suhtumises ilma, vaid ka lugejasse, kes selle ilma osa. Ta liigub kaasa kevade ja talvega, ta on oleva aktiivne süda, mis mõtestab inimese ja ebainimese aega, kõneleb iseendaga ja teistega nende isedes, lumesajus ja kõikuses.

Ta olu on kohtumine ja edasimineku.

Kuid edasiminekus eneseski on lohutav püsi, mis siis, et tagasiteele helkiheitev Salme «Treenis» ei saa kunagi teada, kas siis tema «maad ongi enam».

Kes ja mis on siis inimene
mis kostab ta Suure tahvli ees?
Lootus on hoiak.

Ära aja kedagi minema — inimest,
taime, tuult.

Parem küsi tahilt, mis on tule taga,
päri tukilt,
mis on õnnetus.
Nende mälu on vanem.

Aga mida loojalt küsida, mida küsimuses tähtsaks pidada, mida küsida sõnadelt, milles lehtib puu ja õitseb igavik.

Kui palju rabadam on «Suvepäeva poeem», milles arst kutsutakse luuleelu elu võrsena kui haigust ravima. (Ometi midagi öelda nende kärsitute hetkekildude kohta, mis kordavad eelnevat kergemeelsemalt, rutakalt.)

«Suvepäeva poeemi» luule mõistlikulmal viisil äraseletus maandab eelmise osa ringikujulise, avatud sisetunde, tõlgib selle koduseks, argiseks ajaks, haaratavaks nähtuseks, mida mõistus võib mõista, aga süda mitte enam ter-viklikuna tunda.

«Harala elulood» liikusid mööda kestvat joont erinevais saatustes, staati-liste piltide kõrvutisuses oli ajaloo enese liikumine, teisenemine, millekski saamine, «Legendiku ajas» on üks lii-kuv sisesus, ühtviisi lahti sõnale, tuulele, rohule ja mälule, milles aja aja-loolisuus, hetke kuulumine olemusliku-na kestva põhja.

Traat on olevikus, ta sissepoole-pöör-dumised kannavad oleva kohati rabe-dalt edasiantud koormat, kuid ta nagu esmakordselt vaatavas pilgus liitub olevik mineviku ja tulevikuga. Märka-matult nihkub oleva argipäevanus iga-vesemate väärtuste taustale, ta annab edasi nähtava seoses millegi suurema ja sisemisemaga.

Luuletusi koormab kohatine sõnapal-jus, ühe intensiivse mõiste kõrvutisus teisega, mis eelnevat kustutab või on vaid kõlaliliselt eelnevast tingitud, aga võib-olla oleme liialt harjunud ootama nukra lille õõtsset ja mitte metsa kohi-nat, milles kõrvu kuuskede kõrgusisse pürgivate latvadega ka padrikut ja räga. Igatahes ei tõuse see puudus (kui ta ongi siin puudus) üldmuljet häirima. Kindlasti on võimalik teistsugune kaa-

salugemine, kui siin osutatud, ka leigem, allumatum lugemine, selle luule just nagu väljast eritlus, sest ta algus, tõukumine on kõigile nähtav ja mõistev. Kuid üks vaateviis ja sissetundmine ei saagi haarata kõiki mõeldavaid külgi.

«Legendiku aeg» on õhin ja mõtisk-

lus inimesest inimeses ja aegades, raamat, mida väga ei tahaks küpseks silditada, vaid mõrkjat, kibeduseta valgusse suunduvat hoogu tajuda, võttes selginud hetked kui teeviidad ja äratunded iseenele olu sisse. Mida suuremat võiks luule veel pakkuda?

Ene Mihkelson

SELGIMISE RAAMAT

Leelo Tungal: «Müüdita».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 72 lk.

Leelo Tungla debüüt 1965. aasta noortekassetis oli mõningasele kunstilisele ebaküpsusele vaatamata kindlalt astunud samm, mis viis lugeja kaasa eheda loodusetaju, fantaasiarikkuse ja noorusliku siiruse maailma. Kohtasime andekat looduslast, kes kirjutas eeskätt sisetunde sunnil, jõudmata ainult endale hoida liig paljut taevast ja õhku ja puid või suurt, puhast, eimillestki loodud rõõmu. Seevastu jättis kaunisti ebamäärase mulje *persona poetica* mängitsev endassepöördumine ning reaalsusest eemaldumine teises luulekogus «Õitsev kuristik» (1974); ka jäi selle kujundiline ja vormiline külj keskparaseks, visandlikuks, võrdlemisi isikupäratuks. Nii panigi kolmas kogu ootama ja lootma suhtumuste selgimist, teostuse paranemist ning üldse luuletajaisiksuse ilmestumist. Midagi selgub selle raamatuga tööpoolest; kuigi «Müüdita» mõned motiivid ja suhtumised — sellel suurel avalaval / hindad ainult mängu («Üdini») — laadis — meenutavad «Õitsvat kuristikku», on uues kogus siiski ilmne luuletaja tõsisem ja realistlikum eluhoiak.

Lüürilise temaatika järgi võib siin eristada mõningaid kindlaid luuletuste rühmi. Programmilisema osa («Kutse», * Jäämine siia, «Üdini», * Vahtrad väsinult, «Müüdita», «Oli-on», «Nagu näsiniin», * Põleda rõõmust) moodus-

tavad deklaratiivset laadi enesemääratlused, milles keskel kohal püsivuse ja muutumise, (edasi)minekute ja jäämise vahekorrad: *sul juuri ei ole — mine!* [---] *see minek on olemine* (* Vahtrad väsinult). Neile liituvad ka üksikud laiemad sotsiaalse mastaabiga — rahvas, inimkond — mõttevisioonid (* Kui tuleksid, * Lihtne oli, «Sõjamäng», «Kodanik»). Teine arvukas grupp («Alandlikkus», * Su pea peal, * Ah, võib-olla, * Kuidas sellisteks, * Su suul, «Kahekesi kaalul», * Hea ja hell, «Võti», * Ja mässid jt.) hõlmab lembeluulet kitsamas mõttes. Kolmandas, võrdlemisi väikeses osas luuletustes kohtame linna- ja kunstnikuteemat («Kohvik», «Hindamatu», «Agul»). Ning lõpuks ühendab tervet rida luuletusi («November», «Laed. Tuba. Köök», «Piimaost», «Linnamäng», «Isale», * Tuul seob, * Vanaema, * Ühe kodu eest, «Järvemaja» jpt.) uuesti lähenemine loodusele, kunagisele maakodule, vanematele, ehkki see nüüd sageli põhjustab rahuldamata igatsust ja valusat võõrdumustunnet: *minu õnn/jäi angervaksa-aita, /kasvas kolmelehelisis/härjapäis* (* Vanaema).

Mingil määral diferentseerib selline tinglik jaotus luuletused ka teostusliku taseme järgi — ja viimane on ühe kogu raames vägagi ebaühtlane. Kui loodus ja maakodu inspireerivad mitmeid päris häid ja vähemalt ühe väga hea luuletuse, siis langeb «Müüdita» armastuslüürika tase kohati tunduvalt

KRIITIKA

alla keskmise. Kunstiliselt vähepakku-
vad on ka programmilised ning sot-
siaalsed eneseväljendused.

Leelo Tungla kui luuletaja üheks
olulisemaks puuduseks tundub olevat
(ja seda varasemast ajast peale) tema
vähene töö sõnaga, vajakajäämised
selle valdamisel ja valitsemisel. Vähe
on leksikaalset omanäolisust; sageli
korduvad tavapärased lemmikmotiivid,
tuleb ette sõnade kuhjast ning tar-
betuid, üksnes rütmitehteks kasutatud
väljendeid. Viimases kogus häirivad
paljud sisutihjad parasiitväljendid,
nagu: *võiksin vist olla* (lk. 9), *ja sa
korruga / selgelt ja sügavalt tead*
(lk. 10); *nüüd küll näen* (lk. 14); *aga
küllap vist meile on* (lk. 16); *kuid ma
mõtlen nii, et* (lk. 20); *tean ju küll,
[- -] siiski kindlamalt usun* (lk. 23)
jt. või trafaretsed: *iseendast ilma* (lk.
14), *endata ja sinuta* (lk. 15), *sinuks
olin saanud* (lk. 52), ka muidu kohma-
kad, sidesõnu kordavad ütlused: *ju b a
lapsena tundsin ma neid, / nüüd
pean osa neist olema ju b a; aga tä-
nini meel on seal valvel [- -] aga
lapselik-ootavad silmad / nagu teak-
sid mõnd võrrast maailma* (lk. 31).

Verbaalne nõrkus tingib hõreda,
ebatäpse ja ebaühtlase kujundi, see
omakorda vähendab tervikluuletuse
mõju ja veenvust, isegi siis, kui leiame
mõne huvitava mõtte või üksikmotiivi
(luuletustes «Kutse», * Jäämine siia,
«Õpetajate toad», * Ühe kodu eest,
* Kuidas sellisteks). Täiteväljendite
ning trafarettide kõrval nõrgestab
L. Tungla kujundit kalduvus otseütle-
misele, oma kujundliku tunnetus- ja
väljenduslaadi vähene usaldamine.
Luuletaja tahab tähtsamad asjad
(n.-ö. moraali) kas otse välja öelda või
vähemalt selge sõnaga üle korrata.

Teravamini avalduvad «Müüdita»
vajakajäämised just selliste luuleaine-
te puhul, milles on palju aegade jook-
sul kinnistunud, traditsioonilist (muu
hulgas ka deklaratiivse otseütlemise
sagedus) — eeskätt armastuse ning

omaenese tõekspidamiste väljendami-
sel. Viimases tüübis kohtabki L. Tung-
lal eespool tsiteeritud teadmist-näge-
mist-mõtlemist-uskumist kinnitavaid
lisafraase, ning üldse on luuletaja mõt-
ted enesest ja elust vormistatud väga
tavapärastelt, palju kordi ettetulnud
viisil: *aga vahel on hea olla mõttes ja
murelik* (lk. 56) või *ometi viimсени
anda kõik enesest; väsida õnnest ja
õppida vaevust; pettumust peita ja
solvumust salata, / kukkumast tõusta
ja uuesti alata* (lk. 57).

Niisamuti on lugu lembeluulega, mis
rohkete otseste pöördumiste ja helli-
tusavalduste ning vähese kujundilise
üldistatuse tõttu jääb lahjaks. Tüüpili-
sed on juba luuletuste algused: *võik-
sin vist olla su orjatar* (lk. 9); *mu pea
on sinu süles* (lk. 39); *kuidas sellis-
teks / meid ühte öösse loodi* (lk. 49);
kui su kõrvale ma tulin (lk. 52); *hea
ja hell, / ühte tantsu mult nõua*
(lk. 55); ja mässid mu ümber need pit-
sid ja siidid (lk. 56); *ei, kallid, / ma ei
taha sind päriseks* (lk. 60). Kujund-
likkus on algeline: *sinu maja, su ust
ma ei himusta — / mulle küllalt on
väikesest võtmest («Võti»; samuti luo-
letustes «Teeleminek», * Veel jääb
olematuks, «Kahekesi kaalul»).* Ning
ikka ja jälle korduvad ammutatud
väljendused: *niipea ma oma silmi / ei
leia sinust üles* (lk. 39); *käel su peos
on liiga kuum* (lk. 64); *ega oska nii
ennastki anda / alailma et süda ei vä-
riseks* (lk. 60); *on lõpmatu rõõm olla
lõplik ja surelik / ühes sinuga üksai-
nus kord* (lk. 56). Nõutust tekitab
«Itk», milles korduv õekese-õe kujund
on Henrik Visnapuu luulest liialt tut-
tav.

Paremini on õnnestunud luuletused,
mis käsitlevad linna- ja kunstnikutee-
mat. Ehkki samuti omajagu traditsioo-
niline ja läbikirjutatud, ajendab see
vähemalt opereerima detaili ja pildis-
tikuga. Nii on huvitavaid leide «Koh-
vikus»: *vanad daamid nagu suured
linnud, / kõrged rinnad koogipuru täis, /*

*kurgus kurvad sügisesed pinnud, / halle
jutte koovad pruunitatud päis; emot-
sionaalselt sõnastatakse «Aguli» lõpp:
katkise varjuna / poegade seas / väri-
sev, vana ja väsinud naine, / kellel on
Under / uneni peas. Kahjuks on vii-
mase luuletuse algus sõnarahke ja
laialivalguv.*

Raamatu kõige väärtuslikumaks osaks on poeesid, milles on tajutav kunagise, juba esikkogust meeldejäädud looduslähedase pärisliku hingus. See on midagi, mille üle luuletaja õnneks kaalutlema ega arutlema ei kipu, millest ta üldsõnaliselt rääkida ei saa. Seetõttu leidub isegi luuletustes, mis pole läbini õnnestunud, kujundiliselt ja tunnetuslikult mõjuvaid kohti («November», * Vanaema * Ühe kodu eest, * Väiksed tumedad eided, * Ööbikud tulevad, «Valmis aed»). Tervikuna paremini on kirjutatud «Isale», «Linnamäng», «Piimaost», «Lõikuskuu», milles köidab hästi valitud detailistik, naiselik huumor (esimene, tõsisem luuletus välja arvatud) ja kerge puänteeritus: *varitseb muld / lehtede rohelist liha* («Lõikuskuu»); *väljak on hommi- kul / heinakaar* («Linnamäng»).

Teisi luuletusi ületavad oma tase- mellt «Laed. Tuba. Köök» ning «Järve- maja». Sõna on siin kaalukas, üksik- detailid ja motiivid konkreetseid, ku- jund tihe ning semantika isikupärane: *pärnamee hõng / segi kuiva puu hõn- guga. / Öö tõmmu tee / pandi aknasse tõmbuma* («Köök»); *voodi ees rõngas /*

kui rästik on matt / tütarde kapron- sukkadest («Tuba») või:

Siin on tokkroos. Seal kummelid
kuhjatud saoks.
Kreek on lookas, ei korjajat leia.
See on haigete laste ja vanade jaoks,
kes oskavad lagedes käia.

(«Laed»)

Parim luuletus «Järvemaja» võib fantaasiarikkuse ja erilise poetilise lihtsusega. Kujundiline struktuur põhineb toredal personifikatsioonil ja seda toetavatel võrdlustel ning metafoori- del: aegu paigal seisnud vana talu läks korraga sügisööl järve suplema, *hingas uksega mudahõngu, / vaatas akendest kalu, ning pärast, järvest tulles istus liival ja puhkas: tundis akna all vammivalu, / katalõhna trepp uhkas*. Luuletuses aimub looduse lihtsus ja sala- pärasus, tema loomulikkus, milles ometi võib leiduda nii palju üllatavaid seo- seid. Ilmekas on luuletuse lõpp: *Kaua aega veel / väike laine / sulpsu löi soo- latoosis. / Kella asemel / perenaine / lei- dis käelt vesiroosi*.

«Müüdita» ei anna veel täit tead- mist autori võimekusest ega tema poeedinatuurist. Kuid mingis mõttes on ta siiski selgimise raamat, mis eel- mistest enam diferentseerib poetessi tugevused ja nõrkused. Esikkogus või- sime leppida autorile loomuomase loo- dusetunnetusega ka algelisemas teos- tuses, ent praegu tuleb L. Tunglal teha tõsist tööd, et luuletajaisiksusena mõ- jule pääseda.

Ele Süvalep

BRAIN DRAIN FROM THE PADA ISLAND

Eno Raud: «Märgutuled Padalail».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 136 lk.

Meeldiv tõdeda, et eesti kirjanikul üle tüki aja nõnda ladus ning põnev raamat koolipoi (ja -tüdruk) kätte on jõudnud. Võib arvata, et noor luge-

ja seda enne käest ei pannud, kui «mootorpaadi nina jooksis Padalaili lii- vasesse randa kinni», nii kenasti on autoril õnnestunud head põnevusjutu stiili pidada. Tiheidalt järgneb sündmus sündmusele, linna- ja rannalaste tege- vusliinide lõikumisel tekib ootamatuid

KRIITIKA

sõlmi, ja jälle viib arenguloogika tegevused lahku — kuni uue üllatuseni. Raamatu pikkuski on paras niisuguseks ühe hingetõmbega lugemiseks.

Nn. keskmise kooliea raamaturiiulil peaksidki suurema osa moodustama just põnevad ja huvitavad seiklusjutud, võib öelda, et selle taga on tunda koguni sotsiaalsel tellimust, sest koolipoissi, kes on algkoolist tulnud, aga pole veel keskkooli jõudnud, kelle «I. Q.» suureneb nii umbes kümme protsenti aastas ega ole veel kaugeltki saavutanud oma maksimumi, ei saagi haarata «suured ja sügavad» probleemid. Ei, tema lugemishuvi virgutab hoopis seikluslik ja vaheldusrikas sündmustik. Veel olulisem, just niisuguse raamatu sündmustik nõuab tegelastelt pea alati vaprust, ausust, visadust ja need iseloomomadused köidavad sellealalisi noori. Ent tõeline kirjanik läheb kaugemale, nagu teeb ka E. Raud oma raamatus.

Õnnestumine algab tegevuskoha valikust. Vana tuletorn kusagil Läänemere madala lahesopi laiul — midagi paremat oleks raske välja mõelda! Viis linnalast, kes suvevaheajal Padalaiule oma ornitoloogist köidavad juurde lähivad, on lausa õnnega koos. Ja samas — raudse ning lihtsa loogikaga ja peene huumoriga paikapandud sündmuste ahel, mis lapsed peaaegu nädalaks maailmast eraldatult tühjale saarele jätab.

Autor on kogunud väga toreda seltskonna. Poleks seal näiteks pisikest Kristjanit, oleks kogu lugu vähem tõsisem ja ebaelulisem. Aga ta on, ja teistel tuleb hoolega jälgida, et lapse kõht oleks täis, et ta ei külmetaks ega higistaks (vahvad kampsunilood!), ja paljusid muid asju veel. Üllatav küll, nad tulevad Kristjaniga toime ning on tublimad, kui me arvata oskaksime.

Hästi on tabatud veidi hooplev, veidi hüperboolitsev kõnepruuk, mida mõnikord on kerge tõsivanemlikult hukka mõista, aga raske järele teha. «Loodus

on siin täitsa neitsilik. Inimese tegevusest pole mingeid märke.» — «Me ei tohi ju ometi rahuliku südamega pealt vaadata, kuidas mingisugused lapsed kuulsal teadlasel teadusliku töö ära rikuvad.» Või Tõnni ettepanek laevale nimepanekul, juhuks kui alus kehvasti välja tuleks ja sellele nii tähtsa jumala nagu Taara nime panna ei kõlbaks: «Siis paneme talle mõne kirjaniku nime.» Lihtne ja loogiline.

Huvitav on teoses jälgida maa- ja linnalaste eripära. Rannalaps teab maast-madalast, et mängu kõrval on alati olemas töö, on kohustused, mis teda saadavad kogu aeg. Sellepärast, muuseas, hakkas pärast Aivari üht lauset mulle äärmiselt totrana tunduma nõue ühiskondliku töö tundide tegemiseks maakoolides, ja sai veidi mõistetavamaks linnakoolides; aga ma tean kahjuks, et linnas ei lahenda see probleemi. Miks kipub linnalaps kasvama nii, et ta Padalaiule jõudnult on — suspelsaks? Kõigi oma äärmiselt huvitavate mängudega, aga ikkagi, sest vaevalt oleks viisik näiteks süüa tegema hakanud, kui vanaisa kohal olnuks. Sellise linnalapsena oleme harjunud, miks muidu tundub viie poisitüdrukute käitumine nii väga tubli? Aivari ja Kaarli sattumine samasugusesse situatsiooni poleks ju üldse pinget tekitanud.

Aivarist ja Kaarlist jäi meelde veel üks joon, mis maainimesel sügavamalt säilinud on kui linnas, nimelt austav suhtumine omakandist pärit suurmehele — rahvusvaheliselt tuntud ornitoloogi. Linnas pannakse tavaliselt tähele (vanemate eeskujul muidugi) pikantseid pisiseiku, mis suurust veidi vähem suurena paista lasevad.

Linnalapsed orienteeruvad — võib-olla tänu vanaisale — väga hästi teadusega seotud küsimustes, isegi nõnda, et raamat võiks paljudele noortele lugejatele informatiivne olla. Kui Kaarli teadmised ka veel juurde lisada, saab kokku kenakese hulga: hallaine, «Ra», valgud mälu tegevuseks, ajuderööv jm.

Raamatus ei ole üldse juttu lindudest ega linnuteadusest, ja seda ei saa autorile sugugi pahaks panna, küll aga saavad kõik selgeks, kes see ornitoloog ikkagi on.

Tahaks ära märkida ka mõned puudused, mis lugemisel meelde jäid. Eespool mainitud väljapeetud põnevusele vaatamata on kohti, kus tegevus ei nihku edasi (kas või «aaretekirstu» välja-kaevamine, seda enam, et lugeja on kohvri kadumisest juba teadlik). Tuleb ette professionaalse kindlusega kirjutatud lõike, kus kõik näib korras olevat, aga kusagilt kipub läbi paistma just nagu liiga targa onu hoiak. Nende märkuste kirjapanemine on siiski pi-

gem vastus küsimusele, kas tõesti pole autori poolt midagi vajaka jäänud, kui mingilgi määral tõsisem etteheide.

Raamatu illustratsioonid (Asta Vender) on elurõõmsad ja meie moodsa lasteraamatu illustratsiooni keskmisel tasemel. Etteheite võiks teha kirjastusele vale lugejamäärangu pärast, sest vaevalt lugu keskkooliõpilasele midagi pakub, ennem juba nooremale koolieale.

Raamat ilmus enne kevadist koolilõppu. Kena tõsielulise suvevaheajajutuna peaks ta pakkuma lugemisrõõmu mitmetele pealetulevatele koolipõlvedele.

Lili-Ann Sinijärv

KROONIKAT

2. novembrist 9. detsembrini toimus NSVL Kirjanike Liidu ja Gorki-nimelise kirjandusinstituudi korraldusel Moskvas üleliiduline seminar «Aktuaalsed rahvusvahelised probleemid». Eesistist käis seminaril R. Rimmel.

Kirjanike Liidu juhatuse 23. novembri koosolekul otsustati esitada NSVL riiklikule preemia kolm P. Kuusbergi romaani: «Südasuvel», «Üks öö» ja «Vihmapiisad». Kirjanike Liidu liikmeteks võeti vastu M. Mäger, E. Soosaar ja T. Vint. Arutati läbi ja kinnitati liidu juhatuse 1978. aasta tööplaan.

4. detsembril täitus 100 aastat Läti NSV rahvakirjaniku A. Upitsi sünnist. 27. novembril algasid Riias A. Upitsi juubeli pidustused, millest osavõtjate hulgas olid ka A. Hint, A. Eelmäe ja O. Kuningas. 3. detsembril toimus A. Upitsi juubelile pühendatud pidulik õhtu Moskva Suures Teatris.

19. detsembril tähistati A. Upitsi 100. sünniaastapäeva kirjandusõhtuga Kirjanike Majas. Õhtu avas P. Kuusberg. Juubelisõnavõtt oli O. Kuningalt. A. Upitsi loomingut esitasid näitlejad I. Ever, I. Lepik ja H. Mandri. Õhtu muusikalises osas esinesid V. Rumessen ja L. Sprogis.

Kirjanike Liidu 7. detsembri seminarõppuse kõneaineks oli välispoliitika ja lektoriks T. Alatalu.

7. detsembril toimus Eesti NSV Riikliku Filharmoonia ja Kirjanike Liidu ühisüritusena luuleõhtu, mille stsenaariumi oli koostanud A. Siig. Õhtu ju-

hatas sisse L. Rimmelgas. Oma luulet lugesid E. Niit, H. Jürisson, A. Lõhmus, V. Härm, P.-E. Rummo, J. Kross, A. Siig, L. Promet, M. Traat, J. Viiding, V. Luik, U. Laht, A. Kaal, R. Rimmel, A. Alavainu, H. Runnel, L. Hainsalu ja R. Parve. Eesti luule viisistusi esitasid RAM-3, P. Pedajas, M. Tõnso ja K. Rästas.

7. ja 8. detsembril korraldas Vene NFSV Kirjanike Liit seminarõppuse sõjateemadel kirjutavatele kirjanikele. Seminaril osalesid G. Gerodnik ja L. Zaitsev.

8.—9. detsembril oli Prahast Tšehhoslovakkia SV Kirjanike Liidu kongress, millest NSVL Kirjanike Liidu delegatsiooni koosseisus võttis osa P. Kuusberg. Detsembril keskel Rumeenias peetud kirjandusteoreetilisel konverentsil «Ajalugu ja kaasaeg» käis A. Tamm.

15. detsembril toimus Moskvas NSVL Kirjanike Liidu laste- ja noorsookirjanduse nõukogu pleenum. Vaatluse all oli revolutsioonilis-patriootiline teema laste- ja noorsookirjanduses. Eestist olid pleenumil nõukogu liikmed E. Niit, E. Raud ja H. Pukk. 16. detsembril viibiti S. Maršaki 90. sünniaastapäevale pühendatud õhtul Fadejevi-nim. Liteeraatide Keskmajas.

15.—17. detsembrini oli Tallinnas hispaania kirjanik ja ühiskonnategelane Baixeras Sastre.

16.—17. detsembril külastasid Tallinna Jugoslaavia dramaturg ja publitsist D. Ivanišević, proosakirjanik Ž. Čingoning poeet D. Lačak.

CARL SANDBURG 100

Ameerika proosa lõplik iseseisvumine, läbimurd maailmakirjanduse harjale toimus kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel ja on seotud nime-dega, nagu Faulkner, Hemingway, Fitzgerald, Dos Passos, Wilder, Wolfe. Seesama «täisealiseks saamine» ameerika luules oli alanud kümmekond aastat

varem. Ja siingi on nimede rida impo-santne: T. S. Eliot ja Ezra Pound ekspatrieerunuina Euroopas, Edwin Arlington Robinson ja Robert Frost looduslähedasel Uus-Inglismaal, William Carlos Williams ja Wallace Stevens Idaranniku suurlinnade varju all. Ja muidugi ka kolm bardi Chicagost —

Vachel Lindsay, Edgar Lee Masters, Carl Sandburg.

Chicago, tolle «sealihuniku, tööriistameistri, nisukokkukuhjaja, raudteemahhinaatori ja kaubavedaja» linna tõus Ühendriikide teiseks suurlinnaks New Yorgi järel oli olnud kiire. Majandusliku mõjuvõimu kasv kannustas muidki ärgitusi, näiteks soovi etendada juhtivat osa maa kultuuriareenil. Prosaistid — Frank Norris, Theodore Dreiser, Upton Sinclair — olid selle Kesk-Lääne robustse metropoli Ühendriikide kirjanduskaardile juba kandnud. Järge ootasid poeedid. Ja hea võimalus avaneski, kui 1912. aastal hakkas Chicagos ilmuma Harriet Monroe toimetatud «Poetry: A Magazine of Verse», luuleajakiri, mis peagi kujunes mõjukaimaks ingliskeelses maailmas ja on uute annete avastaja kõrge maine säilitanud tänapäevani.

Carl Sandburgi võib pidada Ameerika esimeseks suurlinnalaulikuks. Sellest hoolimata, et ta sündis Illinoisi preerialinnas Galesburgis Rootsist pärit emigrandi peres. Kirjutati aasta 1878, 6. jaanuar. Koolitee jäi lühikeseks ja lünklikuks (ehkki ta end hiljem kolledžiski täiendas). Küllap formaalsest haridusest olulisem oli tulevasele poeedile pikk rida juhuameteid, mida ta noorpõlves kodumaal ringi rännates pidas. Ta vedas piima, oli abiliseks habemeajajaär, seadis teatris üles dekoratsioonid, töötas sauetöngis, pesi nõusid, värvis maju jpm. Ameerika—Hispaania sõja ajal teenis ta kaheksa kuud Puertorikos. Ta võttis aktiivselt osa sotsiaaldemokraatliku partei organiseerimistööst ja oli aastatel 1910—1912 Milwaukee esimese sotsialistist linnapea sekretär. Ja muidugi tegutses ajakirjanikuna — nii reporterina kui ka toimetajana.

1904. aastal trükiti käsipressiga Sandburgi esimene raamat — värsside pamflett, mille viiekümnest eksemplarist on säilinud vaid kaks-kolm kollektionaaride rariteeti. Publiku tähelepanu äratas ta aga alles pärast Chicagoosse elama asumist, kui 1914. aastal avaldas Harriet Monroe ajakiri tema luulet ja 1916. aastal ilmus värsikogu «Chicago laulud» (*Chicago Poems*). Nüüd oli tunnustus kiire tulema, ja seda kinnitasid omalt poolt veelgi järgmised kogud, nagu «Suits ja teras» (*Smoke and Steel*, 1920), «Tere hommikust, Ameerika» (*Good Morning, America*, 1928), «Rahvas, jah!» (*The People, Yes*, 1936). Aastakümned muutis vähe Sandburgi luule sisu ja vormi.

Tõsi küll, kui Ameerika kahekümneenda aastate teisel poolel pillerkaaritas finantsspekulatsioonide rõõmuimas, olid tema värssides ülekaalus pessimistlikud alatoonid ning udu-, hämu- ja tuhasümbolid, ent depressiooniaastatel kinnitas ta taas oma usku rahvasse, veendumust, et rahva kollektiivne tarkus suudab raskustest jagu saada.

Esmärk, mille Sandburg endale seadis, ei olnud kergete hulgast: teha tavaline ebatavaliseks, anda argiseikadele tähendus, mis teisevad nad poetiliselt sümboliks, pildiks, avalduseks. Ta identifitseeris end rahvaga, lihtsate ameeriklastega, poeedina vahest ehk veelgi jäägitumalt kui inimesena; ta kasutas oma luules nende kõnekeelt, käibetodesid, folkloori, eluvahejuhtumeid, tõstis hääle sotsiaalse ülekohtu ning ebaõigluse vastu, adresseeris kogu oma toodangu massidele, pidas ennast ise uue Ameerika laulikuks ja leidis sellisena üllatavalt entusiastlikku vastuvõttu.

Ma kõnelen uutest linnadest ja
uutest inimestest.
Ma kinnitan teile: minevik on
ämbritäis tuhka.
Ma kinnitan teile: eile on vaikinud
tuul,
läände laskunud päike.
Ma kinnitan teile: maailmas ei ole
midagi
paitsi homsete ookean,
homsete taevas.

Luuletusteks vanas traditsioonilises mõttes Sandburgi kirjutatud muidugi pidada ei saanud. Ta ei loobunud mitte ainult riimist, vaid suurel määral ka värsimöödust, rahuldudes lõdvalt organiseeritud kõnerütmidega. Tähtis oli kogumulje, kusjuures inspiratsioonimpulsi lähtekohaks ei olnud niivõrd mõni subtiilne mõttekujund või abstraktne idee kuiivõrd just konkreetsed detailid. Ta eelistas tavaliselt lühikesi, lakoonilisi, kõnekeelseid luuletusi, kuid ei puudunud ka pikemad proosalähedased proklamatsioonid.

Raske ei ole märgata Sandburgi võlgnevusi Walt Whitmanile või (peaasjalikult varasemates kogudes) mõjutusi ning kaasaliikumist imażismiga. Ent samal ajal on selge, et Whitmani epigooniks jäämine ei oleks ealeski rahuldanud Sandburgi suveräänset nägemust oma kodumaast ega tema originaalset jõulist annet. Pealegi tundis ta Ameerikat Whitmanist põhjalikumalt ja seisis oma luulega kainemalt keset

elu. Loomulikult ei pruugi silmi sulgeda ka nende karide ees, mis varitsesid Sandburgi kuuskümmend aastat tagasi ja varitsevad tema järglasi tänapäevalgi. Kõiel kõndimine oli see nii või teisiti: tarvitse vaid värsi pinge lõtvuda, tabavus ähmuda, kui all haigutas deklaratiivsuse või sentimentaalsuse kuristik, rääkimata sellest, et lõovast rahvakeelest raskesti mõistetava slängi või dialektini on vaid kukesamm, tavaliste asjade poetiseerimine võib hõlpsasti muutuda triviaalsuste kordamiseks ja rõhu asetamine olemasoleva registreerimisele ei lase materjali alati küllalt kunstiliselt töödelda. Niiivõne on väita, et Sandburg oleks kõiges õnnestunud — ajaperspektiivist näeme seda ehk selgemini kui tema kaasaegsed. Ent me näeme ka seda, et too vormi- ning sisunovaatorlik luule suutis haarata Ameerikat selle argipäevase ning paljudes vastuoludes autentsemalt, tabavamalt ja populaarsemalt kui kellelgi teisel enne või pärast teda.

Luuletajaks olemine oli Sandburgi kirjanikumissiooni oluline, kuigi mitte ainus tahk. Temalt on ilmunud mahukas romaan, mälestused, lasteraamatuid, antoloogiaid. Ent ta on olnud ka

ajaloolane, omakandimehe Abraham Lincoln'i arvestatavamaid biograafe. Ta jagas Lincoln'i demokraatlikke vaateid ja nägi selles lihtnimeste hulgast tõusnud juhis ning märtris rahva nende humanistlike, demokraatlike unistuste kandjat, mis on tugevamad surmast. Pikaajalist tööd kroonis kuueköiteline mammutelulugu «Preeria-aastad» (Abraham Lincoln: *The Prairie Years*, 1926 — 2 kd.) ja «Sõja-aastad» (Abraham Lincoln: *The War Years*, 1939 — 4 kd.). 1954. aastal võttis autor tolle eluloo ühte köitesse kokku, mis, tõsi küll, ka lühendatult ulatub tuhande lehekülje piirimaile. See on tõsiteaduslik uurimuse sõna otseses mõttes oma tohutu faktidelasu, uusavastuste ja seisukohtade paljususega (või ka erapoolikusega), ent kirjutajaks on hea keeletajuga poet ja paksude raamatute tavalist kuivust ning igavust on siin suudetud paljusvältida.

Meie keeles on Sandburg niisama hästi kui tundmatu. Aga vähemalt valikkogu tema luulet ja Lincoln'i eluloo lühendatud variant peaksid ka eestlase lugemislauale kuuluma.

E. Soosaar

LÖPPES «LOOMINGU» NOVELLIVÕISTLUS

On selgunud «Loomingu» novellivõistluse tulemused. Tutvunud 113 võistlustööga, nentis žürii (K. Kurg — esimees, V. Ilus, A. Langemets, P. Lias, L. Rimmelgas, M. Traat, E. Vetemaa, I. Viiding, V. Villandi) nende temaatika ja vormiotsingute mitmekesisust. Üldiselt iseloomustab võistlust kirjandustehniline suutlikkus.

Esile tõsteti järgmised tööd ja autorid:

II auhind — «Pesad tuules», autor Hella-Mare Männamaa

II auhind — «Diktori surm», autor Teet Kallas

II auhind — «Nii nad seal läksid», autor Kalle Suuroja

III auhind — «Ando esimene lausipäev», autor Maimu Mühlbach

INDEX LIBRORUM

On juba kord märgitud, et Ašhabadi Olõm alustas «Mahabharata» filosoofiliste tekstide avaldamist. Sellest veidi lähemalt. Aastail 1955—1972 publitseeris Turkmeenia TA kogu «Mahabharata» kaheksas raamatus oma akadeemiku

III auhind — «Roheline värav», autor Teet Kallas

III auhind — «Tavatu komandering», autor Jaak Sarapuu

III auhind — «Toiteallikas», autor Elmar Talviste.

Ära märgiti võistlustööd «Grupp selt-simehi» (autor Karl Helemäe), «Lõunasöök kahele» (autor Teet Kallas), «Tulge, sõbrad, kaskede alla» (autor Vladislav Koržets), «Šukšini parv» (autor Rein Pöder), «Paljasjalgne» (autor Toivo Tootsen), «Õised rongid» (autor Jaan Undusk), «Sete» (autor Enn Vainur), «Ma kastsin surnuaial lilli» (autor Bernhard Viiding), «Hambatohtri lood I» (autor Ants Viir).

Lisaks pidas žürii vajalikuks kontakti võtta veel 39 võistlustöö autoriga.

Boriss Smirnovi (1891—1967) tõlkesanskriti keelest vene keelde. Uus publikatsioon sisaldab ainult nn. filosoofilisi tekste. Praeguseks on neist tulnud «Bhagavadgita» ning «Anugita» ja «Sanatsujata raamat». Ka eessõnad.

RINGVAADE

märkused ja seletussõnastikud on B. Smirnovilt, «Bhagavadgita» on lisaks nii kirjanduslikus kui ka bukvaalses tõlkes, saadetud ulatuslikust sissejuhatuselt ja bibliograafiast. Teine, veel tulemata anne peab sisaldama «Mokshadharma» ja «Narayana». Kristlikku usundit puudutavatest raamatutest nimetagem M. Seimanni «Usku saatanaisse religiooni ajaloos», M. Belenki «Piibli mütoloogiast ja filosoofiast» (mõlemad *Nauka* «Teadusliku ateismi seerias») ning Zenon Kosidowski (vt. ta «Piibillegendide») uut teost «Evangelistide legendid» (*Politizdat*), mis tõlgitud poola keelest. Täpsemalt filosoofialoolised on A. Ivanovi uurimus «Al-Farabi õpetus tunnetusvõimetest» (*Nauka*, Alma-Ata) ja «Ülevaadet ühiskondlik-filosoofilise mõtte ajaloost Usbekistanis» (toim. I. Muminov ja M. Hairullajev; *Fan*, Taškent), kuid selleks võib pidada ka Jevgenia Zavadskaja («Ida Läänes» 1970) uut teost «Ida kultuur kaasaegses läänemaailmas» (*Nauka*). Klassikalist euroopa filosoofiat puudutavad vaid mõned raamatud, nagu näiteks V. Nersesjantsi «Sokrates», mis tuli *Nauka* «Teadusliku biograafia seerias», V. Sokolovi «Spinoza» uustrükk (1. — 1973) *Mõsl'i* seerias «Mineviku mõtlejad», millega tähistati Spinoza 300. surma-aastapäeva, ning D. Feldmani ja J. Baskini «Kanti ja Hegeli õpetus rahvusvahelisest õigusest ning kaasaeg» (Kaasani ülikool). Mõneti rohkem on uut literatuuri tänapäeva mittemarksistliku filosoofia kohta. Kõigepealt on siin mahukas õpivahend «Kodanlik filosoofia imperialismi eel- ja algusajal» (toim. A. Bogomolov, J. Melvil ja I. Narski; *Võššaja Škola*), mis mõeldud filosoofiaüliõpilastele ja aspirantidele. Edasi väärib tähelepanu väljapaistva gruusia filosoofi Konstantine Bakradze (1898—1970) «Valitud filosoofiliste tööde» (Tbilisi ülikool) 4. köide («Uue aja filosoofia»). Tänapäeva Lääne-Euroopa filosoofiat puudutavad säärased teosed nagu Laszlo Farkasi «Eksistentsialism, strukturalism ja marksismi võltsimine» (*Progress*, seeria «Kodanliku ideoloogia ja revisionismi kriitika»), mis peamiselt käsitleb J.-P. Sartre'i katset marksistlikku filosoofiat «sartreerida», L. Filippovi «Jean-Paul Sartre'i filosoofiline antropoloogia», Juri Davõdovi «Frankfurdi koolkonna sotsiaalfilosoofiliste vaadete kriitika» (mõlemad *Nauka*) ja V. Leibini «Psühhoanalüüs ja neofreudismi filosoofia» (*Politizdat*, seeria «Sotsiaalne progress ja kodanlik filosoofia»). Sotsioloogia

valdkonda kuulub «Kaasaegse kodanliku teoreetilise sotsioloogia kriitika» (vast. toim. G. Ossipov; *Nauka*). Väärtuslikule Lääne filosoofias on pühendatud M. Gretski «Marksistlik filosoofiline mõte Prantsusmaal» (Moskva ülikool) ja tõlkekogumik «Kaasaegne progressiivne filosoofiline ja sotsioloogiline mõte USA-s» (üldtoim. V. Mšvenieradze ja A. Mõslivtšenko; *Progress*). Kokkuvõtvalt iseloomustab filosoofilisi võitlusi tänapäeva maailmas NSV Liidu ja Bulgaaria filosoofide ühisraamat «Marksismi filosoofia ning kaasaegne teaduslik-tehniline revolutsioon. XV ülemaailmne filosoofia kongress» (vast. toim. S. Angelov ja T. Oizerman; *Nauka*).

Esteetika ja üldise kunsti-teooria ajalugu on käsitluse all Poola filosoofilis-esteetilise mõtte patriarhi, Poola TA akadeemiku Wladyslaw Tatarzewiczi (1886) teoses «Antiikesteetika ajalugu», mis peaks täiendama Aleksei Lossevi uurimusi samas valdkonnas. Edasi võib nimetada V. Bõtškovi uurimust «Bütsantsi esteetika. Teoreetilisi probleeme» (mõlemad *Iskusstvo*), samuti järjekordset köidet *Iskusstvo* seerias «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides» — raamatut «Hispaania esteetika. Renessans. Barokk. Valgustus» (koost. ja sisse juhatanud A. Stein). Mitu uut ülevaadet käib tänapäeva mittemarksistliku esteetika kohta. Leningradi ülikool avaldas 3. raamatu 2. osa «Loengutest esteetika ajaloo alalt», mida toimetab M. Kagan. Selles vihus on kõne all XX sajandi saksa, itaalia, hispaania, prantsuse, angloameerika, vene ja samuti Ida-Euroopa mittemarksistlik esteetika, esitades suhteliselt raskesti kättesaadavat materjali. «Loengute...» esimene raamat tuli 1973, teine 1974, kolmanda esimene osa 1976, neljas, veel ilmumata raamat hõlmab marksistlikku esteetikat. Õpivahendiks on mõeldud Juri Borevi «Kaasaegsete kodanlike esteetiliste kontseptsioonide kriitika» (*Võššaja Škola*), mis haarab isegi Aasiat ja Aafrikat. Sama teemat, ainult kitsamalt, käsitleb A. Lilovi «Kunsti loomusest» (M. Ovsjannikovi eessõna; *Iskusstvo*), millel alapealkirjaks «Kodanliku esteetika kaasaegsete kontseptsioonide kriitikat», Elga Jurovskaja («Kaasaegse prantsuse kodanliku esteetika kriitika» 1973) jätkab oma teema süvendamist — «Formalism kriitika tänapäeva Prantsusmaa kodanlikus esteetikas» (*Znanije*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KÜRG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. XII 1977. Trükkimisele antud 5. I 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,55 MB-01503. Tellimise nr. 3977. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mat. 67-a. «Looming» nr. 1, jaanuar 1978.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР.

«Лoomинг» («Творчество»)
№ 1, январь 1978.

Адрес редакции: 200 001.
Таллин, ул. Харью, 1, тел.
441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

- 3 P. KUUSBERG
Tammsaare
- 6 I. SIKEMÄE
Luuletusi
- 10 A. BEEKMAN
Valikuvõimalus
- 70 K. MERILAAS
Ring ja rist
- 74 R. SALURI
Koguja
- 78 R. PARVE
* (Pikad pilved)
* (Kõik päevad on viisistatud)
* (Ei maksa matta lauludesse)
- 79 A. SCHMUUL
Lapsed
- 84 T. SUTT
Evolutsioon — inimesega või inimeseta?
- 93 V. ALEIXANDRE
Luuletusi
- 99 I. SIKEMÄE
Üsna Tammsaare jäilil
- 120 H. PUHVEL
Rahvuslik ja internatsionaalne Tammsaare
- 131 L. SIIMISKER
Sünd ja surm A. H. Tammsaare loomingu
- 142 N. ANDRESEN
A. H. Tammsaare «Kärbes» ja selle unistused
- 147 M. LIIVAMETS
Tallinn Jaan Krossi ajaloolises proosas
- 163 P. RUMMO
Koduleiva maitse
- 165 E. MIHKELSON
Kirgastumine
- 167 E. SÜVALEP
Selgimise raamat
- 169 L.-A. SINIJÄRV
Brain Drain from the Pada Island
- 172 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel:
E. OKAS. A. H. Tammsaare (Pehmelakk)
Tagakaane siseküljel:
V. TOLLI. Kuningas ja ööbik II (Söövitus)
Kleebistel:
H. EELMA. Krõõt (Linoollõige)
H. EELMA. Andres (Linoollõige)

VIVE TOLLI

Kuningas ja ööbik II (Söövitus) 1977

~~Volume 4 PE # 78, 1~~

50 KOP.

78 174